

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний національний університет ім. І. І. Мечникова
Навкова бібліотека

Ольга БЛЕЦЬКА

ПОДІЛЛЯ НА ЗЛАМІ XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області

Проект підготовлено
зусиллями групи
Teta Cognita

Одеса
"Астроном" 2004

ISSN 0334-4404

Б 681

УДК 94(874.43.44)13(14)

У монографії на основі залучення широкого кола вчених з числа зарубіжних джерел висвітлюється становлення історичної області Угорщини — Поділля. Хронологічні рамки роботи охоплюють період від другої половини XII ст. до першої половини XV ст. Дослідження починається зі з'ясування сутності терміну "Поділля" в історико-географічному та історико-етнографічному контекстах. Висвітлюються особливості історичних уламків князівства Поділля як окремої політичної одиниці, яка була привабливою ціллю періодичного розвитку краю, відтворення парадигми його розкоління і перерозподілу між різними державами. Також уривки відносяться до політичних подій на етнікогеографічному тлодісторії та їх наслідки щодо Поділля. Окремі аспекти дослідження становлять висвітлення адміністративно-територіального устрою краю, соціальної структури його суспільства, земельної власності в регіоні, господарстві, торгівлі та грошового обігу. У роботі домінують перекладацькі напрями подальшого студії окремих аспектів історії Угорщини.

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. М. О. Саранчук

д-р іст. наук, проф. Г. К. Варіанчук

д-р іст. наук, проф. Г. І. Гавришук

Науковий редактор:

заст. іст. наук, доц. О. О. Радчишинська, зав. кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Одеса: АН 7 від 13 квітня 2004 р.

На першому тиражі обкладинки фрагмент картони Яна Дрентона та фрагмент карти В. Тромсдорфа (1570)

На другому тиражі фрагмент карти Антона Погоріла (1570)

Авторка дослідження отримала офіційні подяки ректору Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за підтримку В. А. Савицької за матеріали цього дослідження на першому

ISSN 0334-4404

Б 118-2004

15824 644-318-155-9

© О. Радчишинська, 2004

Необхідність ґрунтовного вивчення середньовічної історії України при системному підході до складання провідних спеціалізованих серійних регіональних краєзнавчих оглядів очевидна. В кінці О. Пандухої робиться спроба вирішення цього завдання на матеріалах однієї з західних історичних областей України — Поділля, що вівалася на карті відноснокіельного регіону давньої пімю — у XIV ст. Дослідженням соціально-економічних, історико-географічних, політичних реалій, відтворених політико-правових норм, а також їхніх відбувалося формування цієї нової одианні і в об'єкті пильної уваги авторки. Чотирь розділах книги представлено відомі історіографії та джерелам, історико-географічним та етнографічним процесам XIV–XV ст., політичним та соціально-економічній історії краю.

Спрядована авторською література, акалітвенний огляд якої запропоновано в першому розділі, наріховує коті найкращі. Методологічний смисл цих творів дуже широкій — відрудується до компіляції XVIII ст. до найуважніших монографій і статей спеціалізованих питань, прося в кінці знайдемо раціональний критерій для систематизації цього матеріалу. Компіляція історіографічного нарату проблемно-хронологічна. Об'єктом спеціального розгляду обрані лише ті роботи, які характеризують певний напрям науки і містять найаксимальні напрацювання з досліджуваних питань. Така організація історіографічного доробку допомагає уникнути зайвого дублювання тексту і дає цілісну картину розвитку регіону, цілком ірраційно пов'язану до того ж у контекст європейської вітчизняної та зарубіжної історіографії. Дієроздільний підрозділ присвячено розділу неозначений відомістю до тематичного прив'язку. Лаваріана, дослідження стилістики опису джерельної бази дає чітке уявлення як про її масштабність та інформативність, так і про рівень професіоналізму і наукової сумлінності авторки книги. На особливу увагу заслуговує акцент документалізація, вкритий відомі до наукового обігу. Не можна вважати і рідкісна багатство наративами джерел та наявність середньовічного картографічного матеріалу, який мало має посередитися у вітчизняній літературі.

Смисл другого розділу, що носить назву "Поділля як історико-географічний та історико-етнографічний регіон", є одним із най-

складілися для дослідження. Авторка майстерно виокремлює свої завдання, сумісно відсторюючи територіальні миттєві форми політичної одиниці, мові якої були дуже нестійкі та мінливі. Ця робота проводиться на тлі поліномічності і стислості історичних записів, що дозволяються стисноконфесійним стилем. Прасковиний миттєвий чартиривав, авторка і картографічна матеріалів дозволяє авторці вжити докладну мапу району, накреслити мірну мітку та підсумок послати на різні етапи його розвитку історії. Особливо цікавим є висновком в роботі докладний перелік сторісних наслідків думів, що фігурують в обробленому дотривному контексті ("Додаток В", який подано в кінці книги). Цей перелік включає багато знахідок мови і може слугувати прекрасною стартовою базою для окремого історико-географічного або краєзнавчого контексту.

У третьому розділі "Поділи в політиці відносини європейської володарів" докладно вивчається політичні умови утворення і зникнення Подільської землі. Розробки політичної історії краю, запропоновані в книзі, органічно вливаються в стару полеміку і не лише відносно розглядаються з сучасною проблематикою. Авторка виступає цілком оригінальну періодизацію подільської історії (I період — 1352–1362 рр., II період — 1363–1393 рр., III період — 1393–1430 рр., IV період — 1430–1453 рр.) цілком аргументуючи свою позицію. В той же час Токмачівська відзначає як спадковості у відношенні найбільш традиційних спостережень XIX ст., так і досягнення та підходи сучасної вітчизняної школи. Наведені в розділі матеріали доповнюються таблицями ("Додаток А"), що відображають земельні надання польським королів та литовським князів.

Висновки в чотвертому розділі спроба включити соціальну історію району вивчаючи безпосередньо результати. В цьому дослідженні досліджено адміністративно-територіальний устрій краю, соціальну стратифікацію населення, типи земельних надань, сільське господарство, промисла, торгівля та грошовий обіг. Необхідно відзначити користь від ілюстрацій авторки до окремих текстів, відсутність довідних суджень і зрозумілого контексту. Певна і дбайлива відносина до дотрива дозволяють їй орієнтувати читача до політичних, територіальних і літературних протиток довгого часу, та відзначити можливі наслідки подальших досліджень.

Найбільш номітерською частиною розділу є сторісний, грошовий соціальний стратифікації подільського суспільства. Оригінальний багаторівневий структура суспільства стало можливим завдяки залученню історич-

ноги мислю авторського матеріалу фактичних гримот), що дає змогу проаналізувати в достатньо "загарті" пошуку процес стратегічної диверсійного спливу. Авторка наділяє цілий перелік груп народної феодалської страти, в тому числі категорії "мел'яні", що глибоко документована як парадоксами, так автономією текстів. У даному випадку вона відверто відходить від загальної клас, загальної класу відправленого в суспільстві та загальної роботи. Важливо відзначити, що в інших регіонах України феодалська територіялізм має свої особливості. Все це може сприяти відправленню матеріалу для порівняльно-історичних досліджень, подібних до того, які давно й успішно проводяться на середньовічному матеріалі інших областей Європи. В той же час слід підкреслити, що соціально-економічні та економічні зміни встановлюються лише з непрямою відповідністю. Ключ до розуміння еволюції феодального стану і феодалської страти авторка бачить у подальших мислях та міждисциплінарних.

Порівняльні найбільш значні сюжети не вичерпують різноманітності й різноманітності наведеного в книзі аналізу. Вибрані авторкою пізньої матеріал, зокрема цією стратегічної розвідки створюють подальше загальнобачення теми. Зайняті в роботі класі підходів й орієнтири можуть слугувати результатом як для подальшої пошуку, так і для інших пошуку в інших питаннях.

О. О. Радченко,

канд. іст. наук, доц. з факультету
історії стародавнього світу та
середньовіччя Одеського національного
університету ім. І. І. Мечникова

Обрани теми дослідження висвітлюють як історичну частину обласних студій середньовічної України. Підвищення регіонального значення вітчизняної історії, як відомо, було задіяно ще В. Антоновичем¹. Продовжуючи цю традицію, авторка звернулася до вивчення однієї з регіонів України — Поділля, що відігравало на політичній карті Східної Європи та доби середньовіччя у міжріччі Серету, Дністра та Дніпра.

Назва історичної області "Поділля" зустрічається в європейських джерелах з XV ст. Красномовний опис краю міститься в праці відомого мандрівника Гайнберга де Лансуа [234, 8]. Поділля, як правило, позначається і в картографічних матеріалах Західної Європи XV–XVI ст. [263; 265]. Це свідчить про певне історико-географічне консенсус, що складалося у свідомості освічених європейців. За цим консенсусом безперечно стояла реальність.

Формування Поділля як особливості історико-географічної та соціально-економічної реальності не замішане випадковим чином, хоча як політична одиниця воно не поступається таким феодальним утворенням як Нормандія, Бретань, Фландрія, Бургундія та ін., що вивчаються сучасні дослідники. У наш час спостерігається суттєве розширення фонду вітчизняних та зарубіжних джерел з історії Поділля. Доречно згадати привабливу багатотомну серію "Zbiór dokumentów państwowych", яка вже публікується колективом польських дослідників [382⁴]. Тим цілям служили на основі нового прочитання відомих джерел та надучених джерел досі неопрацьовані перекладу видання історичної науки на згаданому терміно.

✓ Обрани хронологічні рамки — друга половина XIV — перша половина XV ст. Названі хронологічна межа обумовлена тим, що саме в цей час розпочався процес виділення регіону в окрему політично-адміністративну — Подільську землю, яка хоча існувала і раніше, але мала осередок ідентичності сучасній історичній області України, що зветься Поділлям. Перша половина XV ст., яка відзначена гострою боротьбою між двома Подільськими тищами, була часом спокійного зтигнення політичного розвитку краю. До того ж цей період пов'язаний із розкриттям татарської "реконкісти", протистояттям між відомим чином як малим і великим князівським об'єднанням. В часи зростаючого Поділля децентрується і міцно входить до орбіти Литви і Польщі.

Друга половина XIV — перша половина XV ст. становленням в Європі помітним становлення національних держав, Економічної, політичної та соціальної зміни формувалися надзвичайно швидко, тому, що нагромадили суціль феодалної політичної утворення. Складні перипетії піднесення держави, величезна або земля і наступного їх знищення з політичних карт були характерні і для території майбутньої України. За яких обставин відбулося виділення і самоідентифікація Поділля? Як складалося історичної долі цього краю в містивому властивості Східної Європи? Формули соціально-політичної та їх формувалися як функції потягалися відносини, нестримно пов'язаних у ті часи з системою княжо-васальної залежності, та одням із центральних завдань є вивчення специфіки феодалного землеробства.

Об'єктом дослідження є комплекс джерел з історії Поділля, який включає в себе акти та дипломатичні документи, мистецтві пам'яток і картографічні матеріали. Предметом дослідження є передельні Поділля у політичному та соціально-економічному контексті східноєвропейського регіону другої половини XIV — першої половини XV ст.

Для вирішення дослідницьких завдань авторка зважає та необхідно провести попередні розвідки в таких напрямках: з'ясувати походження та час виникнення терміну "Поділля"; висунути на основі залучення до аналізу широкої джерельної бази географічний зміст назви краю — Поділля; встановити соціальний та національний склад населення; визначити основні етапи політичної історії регіону та виявити особливості кожного періоду; визначити ступінь впливу політичних князів володарів на міжнародне положення краю, окреслити міжнародне положення регіону; дослідити адміністративно-територіальний устрій краю; відтворити основні категорії (страти) населення з тим, щоб поставити питання про подальші контрарпівні студії з соціальної історії України; виявити характерні для даної території форми землеробства, юридичні права, на основі яких земля володіла ті чи інші особи; визначити характерні риси форми земельної власності, відтворити специфіку зайнятості населення; описати особливості господарського устрою та громадського об'єду. Подвожач у даній роботі не ставляться за мету систематичний розгляд правно-правового розриву Поділля та специфіка місцевого самоврядування. Цієї питання авторка буде торкатися лише в тій мірі, в якій вони допомогати-муть вирішувати позначені завдання.

Теоретико-методологічну основу роботи складають принципи

історичну, які наближають нас до остаточної відради до вибору в уявленні певних фактів, а також діалектичний метод наукового пізнання суспільства взагалі. Під час виконання дослідження автором були використані генетичний, системний, комплексно-аналітичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та частково ретроспективний методи.

Автором використано щоріку поділку річками та підтримку, розуміння і перебіга, а також всім, хто допомагає, консультує та дає критичні зауваження:

науковому редактору видав. іст. наук, доц., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова О. О. Радисовський;

редактору Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова М. О. Поліщук;

проф. іст. наук, проф. кафедри історії Національного університету "Острозька академія", заслуженому діячу науки і техніки України, дійсному члену Української Вільної Академії наук (США) М. П. Ковальському;

доц. іст. наук, проф. кафедри нової та новітньої історії історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова О. Б. Деміну;

доц. іст. наук, доц. кафедри історії України Ужгородського національного університету С. Д. Федюк.

Грамівки

¹ Своєю чергою на цей факт звернув увагу М. Грушківський, зазначаючи, що саме В. Антонович започаткував порянок шкільних української історії. Самому ж М. Грушківському належить ініціатива створення першої програми регіональної історіографії. — Див.: [32], 3-4; 318, 174-176].

1.1. Історіографія

Вивчення та осмислення історії Поділля почалося досить давно. Підвалини до цієї царини заклали ще середньовічні літописці та хроністи, історична спадщина яких буде розглядатися окремо, оскільки їх творчі цінні для авторки переважно як джерела дослідження. Перші загальні трактати, які можна вважати історичними працями в сучасному розумінні, з'являються в XVIII ст. Автори цих ранніх розвідок подільської старовини належать до єрусалимського та романтичного напрямків історіографії. Церковні і світські історико-єрусалимські відзначалися особливим інтересом до публікації джерел та політико-династичної історії. Майже одночасно з ними на межі XVIII–XIX ст. добу вивчення історії краю відкривають ранні романтики. Тут, як і взагалі й інші європейським коштам по корпорції, була притаманна велика увага до витоків національної історії, краєзнавства і водночас певна ідентифікація середньовіччя та бароковий стиль викладу. У даному історіографічному напрямі не будуть докладно розглядатися методологічні засади авторів зазначених напрямків⁴. Відповідно до задань роботи більша раціонально буде віддати аналізу лише засоби висвітлення ними проблематики, пов'язаної з власне подільською історією.

Загальний огляд подільського історичного доробку доцільно розпочати з аналізу творчості єрусалима Адама Нарушевича (1753–1796). Відомий польський історик, поет і перекладач Нарушівич написав 10-томну "Історію польського народу", домішан II до 1786 р. Він має змогу користуватися викладенням офіційними документами, оскільки обіймав посаду католицького єпископа (євangelіку сьмелівського, пізніше — луцького), а також користувався підтримкою короля Станіслава Августа, на прохання якого виконувався таір.

А. Нарушівич дійсно наполегливо класифікує роботу із збирання та виокремлення джерел. Ним було нагромаджено велику кількість копій документів з різних країн, головним чином Королівського. Вибрані копії складають так звані томи (тутки) Нарушівича, над якими і до

історична подія для археографічної роботи. Провівши порівняльний аналіз джерел, Парушич придів наданий йому інтерпретації: «дипломатичну діяльність цього державного діяльника брати участь на війні, брали і провідники і керівники класифікації». Дипломатичний аспект польського історика має суттєво значимий для розуміння динаміки політичної історії регіону в загальному контексті польської Польського королівства. Проте деякі інтерпретації А. Парушича, котрий багато в чому не задовольняється до середньовічного процесу і відзначає відсутність провідницької політичної орієнтації, не можуть бути прийнятими.

Важливи за способом манерою подання матеріалу до А. Парушича був литовський (польськомовний) історик Теодор Нарбут (1734–1794) (278). Його праця виступає у дусі гетьманівського трактування історії литовського описання XVI ст. Політична орієнтація цього історика суттєво відрізняється від познаний А. Парушича. Виступаючи з пролітоєвськими засад проти засади польської шляхти, Т. Нарбут саркастично династії Ягеллонів як виключно литовську і тому лояль свою. Багато тому «Давня історія литовського народу» до смерті останнього великого князя литовського Сигізмунда II Август (1539–1572).

Серед позитивних моментів «Давньої історії...» Т. Нарбута необхідно наголосити те, що він, наскільки відомо авторці, вирішив історичні твердження до кардинальної для даної роботи проблеми Синово-воїнської битви (1363 р.)¹ і подиві класичне бачення претензій Польщі до Великого князівства Литовського. Литовський історик вважав, що князі Коріатовичі отримали в уділ Подільську землю ще до битви на р. Синя Вода². Але, як буде показано нижче (с. 110), версія Т. Нарбута погано узгоджується з даними багатьох джерел. Таким чином, роботи А. Парушича і Т. Нарбута мають деякі свідомі недоліки: викладений ними матеріал не завжди втримує дисциплінарну періоду. Проте незважаючи на ці історичні документи та провідні дипломатичні роботи залишили в спадщині наступним дослідникам чимало питань для роздумів і варто подальшого читання.

До динамічного напрямку історіографії належав Микола Карамін (1766–1826), відомий автор «Історії Російської держави». Серед російських істориків М. Карамін першим ввів термін «Преслава», наприклад якого в літературі отримало чимало контрверсій, набуло відносно Подільського князівства. Він М. Карамін не займався спеціальним питанням археографічної спеціалізації Царства. Його

ййавана складно династична історія правління фамілії Ройї. Подальше дослідження, як відомо, вимагалося чіткою монетарною політикою. Намагаючись пізнати представників російських династій, він стверджував, що під королем Прощай треба розуміти некого з Рюриковичів (чого в дійсності не було). Крім того, в нього трапляються і хронологічні помилки. Свої знання з історії Поділля М. Каракіні отримав чимом черпає від польських середньовісних хроністів та від гуманістичному польських істориків. Разом з тим необхідно зазначити, що в нього були цікаві спроби уживання генеалогічних та/або історичних знань Корітовичів з правліннями Московської держави, чого не було у польській літературі.

Таким чином, ці ранні історики ерудитського та романтичного напрямків розпочали фундаментальну роботу зі збирання, першочергової джерелознавчої обробки та публікації документів. Саме вони запропонувади помітну постановку помітну хронологічних, політичних, династичних та історико-географічних питань, що не отримали адекватності допиток, як-от: давання Сильвестровської біблї і зв'язання цієї події для історичної долї краю, географічна ідентифікація топоніма "Прощай", генеалогічна проблематика роду Корітовичів та ін.

Методологічно близькими до розкритих вище дослідників були захаротські історики XVIII — першої половини XIX ст.: І. Баталович, І. Орлай, М. Лучкай. Якщо перший з них був та самотладом шведське єрусалімом, то обидва останні, білорусько, романтики. Живі і діявлялись історією рідного Закарпаття, вони займались збиранням дослідних джерелів регіональної політичної та династичної історії. Тому й не дивно, що особливу увагу вони приділяли діяльності політичного князя Федора Корітовича, особливи він був також муніципальним паном.

Одним із перших зменів, який започаткував історичну науку на Закарпатті (329, 25) та збирав цю книгу як національного героя, був протоігумен Мукачівського монастиря Іоанній Баталович (1742–1821)¹⁷. Намагаючись з'ясувати, чому між жидками з документах про князя Федора існує часовий проміжок в 36 років, І. Баталович припускає, що було два князі Федора Корітовича. Перший, "мешкавши впродовж до Ольстерла, 1338 р. прийшов на Угорщину, а другий — був вигнаний за відомому палати дитину Віленту 1383 р. й Поділля ..." (373, 28; 319, 3–4). Ці припущення, безсумнівно, помилкові, бо вони не підтверджують існування двох Федорів Ко-

різноманітні. Разом з тим не можна не віддати належне старійш. І. Іоанновичу в цілому. Вони мають високий дотриманняний рівень, підтверджені Графом архієпископом Ю. Тихомировим за наукову історіографію епохи [4]. К. Калитин, Я. Туров та ін. [7].

Федор Федоров Корітович, дуже важлива в політичній історії державного району, казав: білий жовт обрив мавши стати Іоанном Орлом (1771–1829). Закарпатським родом, майбутній державний Радський його візю в Одесі, І. Орлов-Березицький та майстером іскригущим використання І. Кітлицьким доклав, відомувані його гіпотези про двох Федорів Корітовичів⁸. Дослідник твердив, що коли Федір Корітович табував монастир на Червоній горі біля Миколаєва в 1869, дарував йому у вікні косячених стел Лавки Побованих [329, 76]. Шкода відзначити, що останок існує з тією ж нашкою в наш час.

Важливим діяльністю подільського князя Федора займався також румун Михайло Пучкай (1789–1843)⁹. Ще за свого життя він здобув справжнє визнання князем “Історії карпатських русівів”. Як щастить деяким вченим [329, 13], автор віба перекладає Калитинич. Стражні, М. Лучний у деяких випадках співдарувався з І. Батадоничем. Це стосувалося, зокрема, цілком в досі не вирішеної проблеми формування етнічної картини Закарпаття та зокоріння в різних русівів¹⁰. Однак між двома творами є помітні відмінності як в тематичній, так і в нарізних патинах¹¹.

Для відтворення білий повної картини виживання шкобою середньовіччя необхідно вийти досить далеко за часові межі цієї школи, оскільки етнологічно зокоріння історіописання другої половини XIX — першої третини XX ст. набуло модифікувалося, а тематично цілком уособлювалося з тривалою вітницею традицією. Пошуки концентрувалися в установних напрямках: на перерахунок пресографія Корітовичів та пресописання русівів за часів князя Федора. Найкомпітентніші вчені на цьому терені зробили І. Дулішакевич (1815–1883), Ю. Житкович (1855–1904), М. Кондратович (1878–1957), О. Петров (трап.) виводили у 30–34-х рр. XX ст. та в. Гаджого (1864–1938)¹².

Власною перекладом подільського князя Федора до Угорщини найбільш цілком є версія І. Дулішакевича (1854). Цей вчений був єдиним, хто ототожнював Федора Корітовича з брацлавським князем [355, 6–11], з приводу особистості якого відсутності немає й дотепер (див. с. 106). Проте, хоча існувала І. Дулішакевичаюдей, помітний з тим світоглядом, даний привідливо, йому бракує документального підтвердження — відсутності посвідчень на двірницю.

На відміну від нього, Ю. Житкович, М. Комарович та О. Петров виходили зразу з політичного тону в Угорщині політично-націоналістичною — 1994 р. [358, 166; 383, 38; 439]. Такий значний хронологічний тул зумовлений тим, що ці автори не зуміли співвіднести політизовані наративи з і приватноправовими текстами. Їхній аналіз підвів до використання приватноправової документації продемонстрував В. Гадзета. Вступивши з О. Петровим у дискусію, він доводив безпідставність подібної хронології та висновків, що з неї випливають. В. Гадзета припускав, що Федір Корітович ніс бути в Угорщині й у середині XIV ст. [389, 137]. Отже, угорські історики, що представляли свої пошуки політичній тематикі, залишали цілком спільною, навіть у інтимнішому полемічному, до якої авторка цих мітингів ніколи зверталася (див. с. 59). Зараз же є час відокремити хронологічну послідовність розгаду і звернутись до наступної групи дослідників.

На початку XIX ст. виникли історії Поділля зайнявши також місцеві польські історики-красношкіри романтичного напрямку. Слід підкреслити, що й, як і нагадні багатьом представникам польської історіографії, властива думка про споконвічний привласненість подільських земель до Польщі. Не заважаючи за доречне спростовувати тут цю націоналістичну тезу, авторка лише констатує найбільш істотні добування та лаби їхніх робіт споконвічно проблематичним даним дослідження. Сподіваючись на повернення Поділля "на своїй часі" до складу Польщі), представники місцевої історіографії прагнули ідеалізувати "царіваторську" місію польських. Цю справу були послідовно здійснювати, зокрема, задачі подільської історії, які формувалися головним чином в середовищі русо-католицького духовенства та шляхти [391, 35]. Саме вони намагалися очолити на Поділлі національний рух і передували в регіональних дослідженнях.

Першою дослідницею регіональних досліджень такого зразку стала графиня-аніматорка ювенста, докторка мистецтв Іванна Марчизька (1779–1845)¹. Досліджуючи історію середньовічного Поділля, В. Марчизька, за його словами, користувалася "Княгою князя Корітовича". У ній він бачив також подільського князя Юрія Корітовича про надання вольностей, землі та війна митрополитом Кам'яним, а також про встановлення в місті вільного суду [351, 178]. На цю "Княгу...", на жаль, не посилаються інші дослідники. Проте автори давні роботи злились цілком імовірно з існування. Можливо, в дослідженні В. Марчизької мала йти про регіон князівських графів, який служива документом для наступних офіційних документів. Так, напри-

таб. міські дві версії привілейи митрополита Київського і галицького, митрополита Галицького і трансильванського 1374 р., про яку існує дискусія стосовно її автентичності. С. підставив іванитів поруч з іншими людьми швейцарії, білими братами до розгляду¹⁰. Версія з її змістом була для народних радикалів привієм, набути, однак відсутня від княжого двору.

Серед краєписців, представників наукової мислення на Поділлі, провідне місце займає антимоніст, археограф та історик Олександр Пашкевичський (1814–1871)¹⁷. У книжці “Поділля, Волинь, Україна, перетини і члени” (1864), якої була написана від час перебування в Україні (П’ятикратна в 1841 р. у Німечці, від не тільки одружившись швейцарською дівчиною до середньовічної історії Поділля (Роскоша, 1944)), виступив з працею про відношення між історичною місандрією історичного суспільства, який він вважав основні свої погляди на історичний розвиток Поділля XIV ст. Згідно з його баченням, Поділля було преданням до Великого князівства Литовського в результаті битви на р. Сікка Вала, що відбулася в 1231 р. (1864, 118). Це найбільш дотримання битви історик, на думку авторки, завоювала з історії Миколи Стефановського.

Велику археографічну роботу здійснив польсько-литовсько-російський історик, професор Вієнського, Харківського, Київського і Московського університетів Іматій Данилович (1783–1843). У 1827 р. він служив унамісником ад'ютанта Суворацького віце-губернатора, згодом піднявши на його честь "вітаним Даниловича" (238). А в 1860–1862 рр., тобто вже після його смерті, були надруковані зібрані дослідником великі документи, офіційні та приватні листи¹⁰.

Збірники, опрацьовані та систематизовані дослідителі займали і колективно-системні історики Микола Галатюкський (1794–1864) та Тимотеус Латинський (1783–1834). Вони опублікували результати своїх студій у тритомній “Давній Польщі” (1843–1846), що в 1885–1887 рр. була знову видана, доповнена і перекладена Ф. Мартинковським [31:4]. За своєю науковою цінністю ця видання зберігає актуальність й донині, стусом виклавши археографічно багато для історичної дисципліни.

Загальною метою твору, а також його основним завданням є дослідження до цієї групи дослідників відомого твору Юрій Родик. Найкращим його відомим (1823-1834) [27; 43]. Проте творчість Юрія Родика була вкрай не повною і включала вкрай не повну творчість Юрія Родика. В 1830 р. він видав творчість Юрія Родика "Після цього твору на згадку про нього", зазначаючи, що

самею найвищою фортифікаційною сторогою [343: 564]. Як Радомський добре розбирався з топографією літературою, а також користувався архівами, документами. Він був першим з відомих дослідників, хто звернувся увагою на необхідність залучення до наукового об'єкту старо-візантійських текстів. Та його спроби на певну мову були перекладом друкування для відтворення історії тригоріанської конфесії на Поділлі графства барона Стівана від 1388 р.¹⁷

Таким чином, польська історико-археологічна польська орієнтація, незважаючи на реальність багатьох своїх ідеологічних упереджень, трішки помітний висок у дослідженнях перелічених Поділля. Необхідно з усією об'єктивністю віддати належне їм за заслуги у цьому відношенні. Дійсно, вони виконали величезний обсяг археографічної роботи, заперечуючи російських та українських істориків з публікації й збереження документів і матеріалів.

Польська історіографія Подільського краю тільки утримувалася в другій половині XIX ст. Проблематика, окремим у попередній період, істотно розширюється як з тематичної, так і з методологічної точки зору. В цей час романтична історіографія, акцентуючи, помітно розгалужується, узагальнюється, сприймаючи елементи інших методологій. Разом з тим в руслі романтичної історії з'являються прибічники правдівісностіського світогляду, в тому числі історико-православної конфесії. Необхідно окремо відзначити їх діяльність на подільському ниві. Польська історія краю, яку розглядав Ю. Радомський, студіювалася також у працях офіційної імперської історіографії. Царський уряд Росії, що, з одного боку, борючись з впливом польської демократичної думки на українських землях, а з другого — переслідуючи мету русифікації краю, доручив Подільській духовній семінарії приступити до створення історико-статистичного огляду церков і парафій Подільської православної старої [362: 40]. За відсутності на Поділлі академічних установ і видавничих закладів йністорик та організатор місцевого краєзнавчого руху і регіонального студіювання виступав офіційна православна церква, а також її духовні навчальні заклади¹⁸.

Православні історики виконали перші фундаментальні розвідки церковної історії краю. Серед них велику роль відіграє діяльністю членів скарбівничого історико-статистичного комітету, протоієрей, а згодом архієпископ Митрофан Сімахович (1842–1902)¹⁹. Праця "Римське католицизм та його ієрархія на Поділлі" (1872) і інші є важливими пошуками та ґрунтовним розробкою регіональної історії

католицизму [465]. Ця, однак, не реалізується факту, що питання про приєднання католицизму в регіон було в чому осмислювано дослідником уможвалено¹¹.

Окриме аспектом студій регіональної православної історіографії було вивчення акордіна на розвитку на Поділлі грегоріанської вірменської обидни. Кафедралий протодієрей Михайл Дорошенко (1855–1894) [311, 13], аю був, як і М. Синавський, дійсним членом спаркільного історико-статистичного комітету, написав спаркільно-історичний нарис: "Вірмени на Поділлі і перша їх церква у місті Кам'яній, ані міська церква православної і вірменської Миколая" (1878–1879) [354]. В книзі наслідно, зокрема, напсу важливо документів з історії вірменської церкви на Поділлі. Цяма двома великими працями вичертується дальність офіційної церковної історіографії другої половини XIX ст. Православній істориком, безсумнівно, залишилися лануки конфесійної історії краю і поточачи парстичтвія польсько-українського. Проте варто підкреслити, що слабкою стороною цієї роботи залишається неспанований цій доттер напрямом, пов'язаний зі становленням і розвитком власне православної церкви та її інституцій на Поділлі¹².

Парадигма з дослідженнями православних істориків офіційного спрямування Поділля аничалось також польською, українською та російською історіографіями й інших методологічних забарвлень. При аналізі польського та українського доробку аничал на цій ниві тобділімо окреслювати певний вплив так званої "української школи" в польській літературі, яка складалася ще з 18–40-х рр. XIX ст. У певній частині польської гуманітарної інтелігенції в умовах зростання національно-визвольного руху формувалася прогресивний суспільно-політичний світогляд: відбувалося так зване "прозоріння". Такі польські письменники-єврейнофіли, як М. Гославський, С. Гомонський, Б. Залеський, Т. Падуря, С. Вітвіцький, О. Гроза, займалися вивченням життя українського народу, цікавилися його історією, побутом, фольклором. Це молоді покоління романтиків, першочисно ліберального спрямування, заходилося біля витоків формування "української школи" [183, 44–45]. Вплив цієї школи привів українського народу на історію був найбільш значущою частиною й одного політичного світогляду. Польські єврейнофіли, досліджуючи історію самобутність українців, протиставили офіційній польській пропаганді.

Саме з цієї "української школи" пов'язаний почитовий теоретичний вплив видатного українського історика Володимира Антоновича

1834–1835)²⁴. У складі нестатковнічної сім'ї молодий його творчість була доволі спаданим явищем. Свій інтерес до історичних і географічних питань історіографі формувалося в рамках шкільної праці над книгою "української школи" польської гуманітарної інтелігенції. З іншого боку, історик, який вважав себе прихильником дослідником енциклопедистів XVIII ст., зрештою сприйняв елементи французької позитивістської методології. Разом з тим його творчість була своєрідним продуктом народницько-романтичного напрямку в українській історіографії [482, 66]. Цей особливий розгляд багатоманітної політичної та історіографічної спадщини видатного історика не може бути запроваджений на сторінках даної роботи. Авторка лише зупиниться на найбільш суттєвих моментах його доробку у відповідності до мети й хронологічних рамок свого дослідження.

Безпосередні відношення до визначення Поділля має робота "Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда", захищена В. Антоновичем як докторська дисертація у 1838 р. В ній подано не тільки історію Литовського князівства на основі синтезу відомостей літописів, документів Литовської метрики, хроніграфів із петербурзьких та московських архівів, знайомих джерел. В. Антонович був першим з українських істориків, хто визначив битву на р. Синя Вода 1362 роком. Саме з цього моменту, на його думку, землі Поділля були приєднані до Великого князівства Литовського [269, 137]. В. Антоновичу належить також заслуга першого у вітчизняній історіографії визначення історико-географічних реалій Поділля. Історик вважав, що воно виникло як діля на території колишнього Пониззя. Згодом спарованний топонім "Пониззя" зник, і замість нього з'явився топонім "Поділля" [269, 735]. Це твердження, на погляд авторки, сумнівне. Як буде показано у відповідному розділі даної роботи (с. 71), Поділля початково включало набагато більшу територію, ніж власне Пониззя. До того ж не має підстав вважати, що Поділля виникло як діля, оскільки в джерелах не зустрічається термін "Подільський улус".

Окреме варто зазначити, що В. Антонович, посилаючись на праці М. Стрийковського, М. Бельського, М. Крамера та А. Гавальї, в цілому вірно окреслює межі Подільської землі²⁵. Історико-географічні напрацювання В. Антоновича, хоч і потребують певних уточнень, значною мірою направили для наступних дослідів і не втрачені своїй цінності дотепер. Саме тому, як зазначалося у вступі даної роботи, важливою ініціальною згадкою мають об'єктивні студії. Запропоно-

якщо не раціональну проблематику анігувала його учні — М. Грушевський, що займався парцеляром Кішодани [318], Н. Мотчанський, предметом студіювання якого було Поділля [429], В. Лаваранський, що досліджував Переступищанку [354] та ін.

Після цього спільного оттобду поцікавленістю студента В. Антоновича було й доситьно перейти до аналізу саме його праці. Проте найбільш важливий для досліджуваного району твору М. Грушевського та Н. Мотчанського в значній мірі базуються на конкретних історичних дослідженнях сучасної їм польської історіографії. Тому авторка вважає, що доречно провідити уяву польським дослідникам, які йдуть паралельними з В. Антоновичем шляхами.

Протягом другої половини XIX ст. історія Поділля наспівливо вивчалася у польським академічаних, коли вчлими переважно роман-тичного світогляду. Особливий інтерес викликала проблема становлення Литовської державності, зокрема політико-династичний аспект. У цьому контексті польські автори виразно поставили питання про привоювий статус Поділля як особливої адмніації. "Слав Герцогів — великішолодарі Литви" — так називалася праця Казимира Стаданьського (1806–1886), опублікована в 1883 р. [354]. Відтворена поді 30-х рр. XIX ст., історик використав італійську (Маттео Вілліні), угорську (Яноша із Кішодани) та польську (Яно Длугоши) хроніки. Отже, джерелами бази К. Стаданьського вимірює шари, ніж в інших дослідників, у тому числі й В. Антоновича. Рабіла К. Стаданьського з цієї причини сугрувала точкою відліку для багатьох як польських, так і українських і російських дослідників. Однак у "Слав Герцогів..." містяться чимало помилкових тверджень, що згодом опрацьовува-лися нескритично і неодноразово повторювалися²⁹.

Майже саворонно з працею К. Стаданьського займала "Історичні нариски" (1882–1883) професора Краківського університету, академіка Академії Знань у Кракові Станіслава Смальського (1834–1914). Поділля розпадалося дослідником на ті подільської історії Польщі. Серед востанішню ним питань тут доречно заокремити проблему так званого лінного статусу Поділля. С. Смальський особливо цікавило, що і на коому праві володіє подільським землями в момент, коли ця територія формується як особлива адмніація, верховодиться во-доділом на об'єкт загарбницьких змінах суцільних мейлів та вер-реліста.

С. Смальський був одним із перших істориків, що ретельно просту-ділював проблему провадженя польським королем Владиславом-Ладі-

дом Поділля краще всього виступі Савару з Мельніком (1846 р.). Польський історик підкреслює даремні (фасудовані) характеризизації («допоміг розрішити ці питання») [41; 312, 61]. Проте така оцінка дає лише уявлення про характер цього акту. Її слід коректно бачити в його підтексті та соціальному змісті: будь-якого поводження в праці українського дослідника Н. Молчановського (див. с. 22). Трагістичність показування Савару, пов'язана з публічною проблемою про статус рідного Поділля, тодім став предметом жвавої полеміки. Польські, українські та російські дослідники різних візій намагаються встановити тій полемічній темі певне упереджені публічного класу і відтворити деформовані нам місії дослідницької регіону²¹. Навіть в даному розділі авторка торкатиметься основних моментів цієї полеміки, в якій провідну роль відіграють історичні цитати В. Антоновича, до розкладу доробку якої тепер саме час повернутись.

Розширюючи проблематику, окреслену вчителем, його учні бачили середньовічне Поділля дема в новому разурі, скільки знаходився під впливом враження праці К. Стадницького і С. Смальця. З середини 44-х років XIX ст. починаються публікації їхніх регіональних розвідок. Особливе місце серед них посідає "Нарис поділлянства про Подільську землю до 1434 р. ..." Никандра Молчановського (1834–1906), опублікований у 1885 р.²² Це була перша на той час суцільна праця, присвячена політичній історії краю.

Необхідно зазначити, що Н. Мостовський визнав К. Стадницького незалежним авторитетом у галузі подільського середньовіччя. Багато в чому учень В. Антоновича погоджувався з польським дослідником. Так, при розкладі подій 1352–1354 рр., описавши флорентійця Мартео Віллані, він, як і К. Стадницький, змістив Прослав'я в Трансильванію. Така позиція легітимно привела Н. Молчановського до заперечення ототожнювання Прослав'я з Браслав'ям [43, 312]. Ще однією важливою лінією, що збігається підходів двох дослідників, було дотримання уважності в контексті рідної подільської історії битви р. Синя Вода. Розкладаючи цю подію, дослідник услід за К. Стадницьким припускає, що вона мала місце або в 1351 р., або в 1362 р. [43, 134]. Проте джерелами бачи Н. Молчановського немірно дефіцит, ніж у К. Стадницького, зокрема першому відсутні авторитетні публічно-правові та приватно-правові матеріали, а також офіційне та приватне листування.

Крокуючи за ним, торкаючись коментарів істориком, Н. Мол-

часовий ані активну участь у складанні нових постанов про політичний та політико-правовий статус Поділля. Це стосується насамперед надання Поділля Сантку з Мельштен. Н. Молчановський згадує доповідний звіт відомої грамоти відомством в тексті з повідомленнями літописів, що дозволяло йому побачити ситуацію в іншому аспекті, ніж її бачили С. Сосна. Український дослідник висунув цілком слушне припущення про те, що після надання наступав фактичний продаж Подільської землі [425, 136]. В дійсності, як буде показано у третьому розділі даної роботи (с. 126), згадана града мала цілий ряд додаткових аспектів, які не могли бути відомі досліднику.

Питання історико-географічних меж середньовічного Поділля також майже небуло розроблене в "Наресі..." Н. Молчановського". На відміну від свого вчителя В. Антоновича, який при дослідженні мікро-розташування регіону зробив акцент на основні подільські міста, він окреслює межі Поділля за головними річковими артеріями краю [425, 13].

Одночасно з працею Н. Молчановського було опубліковано "Нотатки з історії Литовсько-Руської держави" (1893) Миколою Дашкевичем" (1832–1893), також учня, але разом з тим і основного опонента В. Антоновича [507]. У "Нотатках..." було підано суворий критичний огляд праці В. Антоновичем Сяновладської битви 1362 роком. М. Дашкевич стверджував, що ні К. Стодницький, ні В. Антонович не мали переконливих аргументів з приводу своїх повністю обґрунтованих припущень Поділля до Великого князівства Литовського [332, 66]. На його погляд, використання нами свідчення Густинського літопису "шведом землі суньбін..." [332, 76]. Найбільше вірною М. Дашкевич вважав повідомлення літопису Бєлєвця (за хронологією автора — другого литовсько-руського літопису), в якому стверджується, що Поділля було приєднане до Великого князівства Литовського у 1351 р.

Які ж підстави мав дослідник для такого твердження? М. Дашкевич вказав, що загальнозвісні походи на Поділля були цілком можливими лише в 1351 р., оскільки саме в цей час король Казимир Великий відвоював країни Галичі та Волині [332, 77]. Але якщо відповісти на поставлене запитання в Галичі та Волині відомо, що добре документовані, то з приводу Поділля, на погляд автора, жодних даних роботи припускає. Отже, гіпотеза М. Дашкевича ґрунтується з голубячого літунства в ретельні спавдані з тоїми зару часті поїзди, в той час як в літописі відомі лише інформації відсутні. У третьому розділі даної

робіт дворян спеціально зупинитися на проблемі датування битви на р. Синя Вода (с. 110). Тут доречно повідомити тільки те, що суцільність змісток партизанських джерел (у тому числі не використаних ні В. Антоновичем, ні М. Грушевським) дозволяє твердити, що перші В. Антоновича набагато точіша.

Дослідженнями історії Поділля займався ще один учень В. Антоновича — славетний український історик Михайло Грушевський (1866–1934). Його збігосклад з історико-філософської точки зору був ширшим і глибоким, ніж у багатьох його попередників і сучасників. М. Грушевський знаходився під впливом позитивістської методології, яка в другій половині XIX ст. перемогла в академічних колах ряду країн Європи. Як представник позитивізму, він наполегливо на необхідності звернути увагу на історичні факти з метою їх максимального напромадрення. Розвиваючи ідею учителя щодо обов'язкового студіювання вітчизняної історії, він сформулював програму [318, 174]. На історичних своїх численних працях М. Грушевський приділяв багато уваги подільській тематиці, розробляючи кардинальні питання, започатковані ще його В. Антоновичем. Серед них історико-географічні реалії краю, датування перших документів, пов'язаних з діяльністю князів Коріатовичів, хронологічне визначення та локалізація битви на р. Синя Вода, правовий статус раннього Поділля та ін.

Возниваюючи історико-географічні питання Поділля, М. Грушевський окреслював його як “підністрянсько-південську” землю [315, 88–89]. В цілому жеро подільського землі позначено історичною вірною¹⁰. Проте межі краю були дуже рухливі, так що в окремі періоди часу подільська територія набагато перевертнувала анділський історичний сегмент. У відповідному розділі даної роботи географічне питання буде розглядатися спеціально (с. 69). Тут у цьому відношенні варто відареслити лише два дискусійні моменти: перший із них стосується ідентифікації Прислав'я, другий — приналежності Теремовлян до Поділля.

Відносно трактування М. Грушевським Прислав'я автором погоджується з позицією, викладеною ще в 1904 р. вітчизняним дослідником Я. Дашковичем, який переконливо реабілітував достовірність інформації, поданої в хроніці Matteo Villani¹¹. М. Грушевський історично відкинув ототожнення Прислав'я з Брацлавщиною і тим самим мимоволі перевернув подальші спроби заміслювання над значенням та географічним змістом слова “Прислав'я”. Лише в працях молдавських істориків радянського періоду з'явився вірний цей

терміні італійського хроніста [425, 88–89]. Втім Тіама ідентифікація Проспекції є також відтворенням старої історіографічної традиції, що некоректно інтерпретує текст Мілани. Отже, не буде перебільшенням сказати, що ця глава стаття Я. Давидовича сповідує успадкований негативний стереотип.

З точки зору Терещуківського авторка даної роботи дозволяє собі не поводитись з привласненням М. Грушевського, який вважав, що земля ця належала до польського краю. Грамота, на яку спирається дослідник [43], не має підстав для подібного висновку. І хоча ця його теза, як і шайко вогнища дисципліни вим країни Матео Пінеллі, поступила відірванням моментом для цілішої дослідницької логіки [425, 428], вона частково відображає внутрішній зміст. Жодне з відомих авторів джерел не підтверджує того факту, що Терещуківщина входила в другий половині XIV ст. до складу Польщі.

Становить певний інтерес в нашій праці й М. Грушевський в сучасній історії Поділля. Це стосується його джерельно-методичних підходів, що відтворюють діяльність князів Коріатовичів. Дослідник проявляє певні сумніви, які дозволяють йому дати відповідь з посиланням на грамоту [13] і, таким чином, бачити елементи майбутньої політичної історії краю.

Не менш важливо уявити історика і такої важливої ролі політичної мислення, як трактування визначення та локалізації битви на р. Синь Вода. Критично проаналізувавши наявний фонд літературної та історико-мисленнєвої джерельної бази, М. Грушевський, зважаючи на те, що битва мала місце в 1163 р. [315, 83] і хоча дані некоректні Рогоцький літопис, з ним даються певні підстави. Проте географічне розташування ріки синьодзької в М. Грушевський вважає, що ріка Синь Вода впадає у Нічлавицький Буг десь на півночі від Вінниці (біля останнього та Хмельницького). Однак тільки Рогоцького літопису можна узгоджуватися з таким версією. Авторів цитують найбільш переконливою тільки зору, сумнісного майже повного дослідника Ф. Шабульди, який ототожнює річку з Синьодзькою Миколайської області [361, 5–7].

Серед порушених дослідником питань були також ті, які в нашій проблемі так чітко визначено статтю Поділля. Почавши з того, що Поділля було частиною Статуту з Мельшанським державним законом. Однак при розгляді цього питання М. Грушевський використовує лише частину доступного джерельного матеріалу [315, 475–476]. На жаль, він не врахував істотних правдоподібностей і даних літописів, тому

у ньому підтвердив доцільність картини соціально-політичного життя краю. Авторство відноситься до першої половини XIX ст. (назвамаша термом "історія", який не відбиває місцевих реалій). Також також, позитивного сприйняття розвідки М. Грушевського можна пов'язати з його прагненням осмислити політико-правовий статус Поділля.

Підводячи висновок, слід зазначити, що творчість М. Грушевського відкриває ще цілий шерег нових нових аспектів у знанні Поділля²⁴. Він першим почав досліджувати давньостародавні родові Барського староства [143]. Тому історика можна вважати піонером віслючих проєктів історичних досліджень, що були в його знанні тією певною мірою відтворенням організації сільського господарства, станового та адміністративно-територіального устрою краю.

Окрім учнів В. Антоновича, багатьма гідними історії Поділля в другій половині XIX ст. відзначили представники численних академічних установ, а також окремі дослідники. Вони звернулися до романтичного та епохального в історії різних варіантів та дослідників. Однак, в історіографічному відношенні українські, польські та російські історики були багато у чому близькі, співвідносячи в основному поєднання романтичних ідей та використання епохальності інструментарію. Проте політичні трактування досліджуваних явищ в них істотно розбігалися. Польські історики намагалися подати польську присутність і в Литві, і на Україні як прогресивну, головною ж її плодовою вони виставляли насамперед культурну місію Польщі стосовно корінного населення (у даному відношенні мови не йде про розглянуті українським історіографом). Російські ж історики до проблем української самобутності XIV-XV ст. ставилися в основному байдуже. Втім деякі з них навіть тайком протестували проти (зокрема, Ф. Леонтович, про якого мови йтиме нижче). Авторки не могли дозволити собі в цьому напрямі зробити детальний аналіз історичних установок. У черговий раз тут варто обмежитися лише загальним помітанням їх еротики. Основну ж увагу було приділено питанням, пов'язаним із темою даної роботи.

Як російські, так і польські університетські історики вказували чимало правд, а сама подільська історія виходила в цілому в рамках професійного, серйозного вивчення історії. В. Антоновича та його учнів. Оскільки найбільш цінними для даної роботи є ініціатива та деякі зроблені висновки статусу Поділля, автори зупинилися саме на цьому напрямку історичної думки. Показово відзначимо

чига, що всі дослідники, про яких було вестись мова в інструкції, вважали, базувалися на географічному цитованні жалуваних грамот Сандару [46]. Отже, надані на чолі не були дослідник.

Російський історик Олександр Барбашев, який вважав свої знання дещо рідкісні від М. Грушницького (1885 і 1890 рр.) [274, 275], протиставляв другий жалуваний Вітовта і саме в цьому контексті висвітлював деякі питання. Адаптуючи визначну грамоту, він у версіі "річчю [sic] дасалі, що тотарі хотіли даси..." ("поширили князівським правом, як і інші інші князі..."?) акцентував увагу на словах "сесті" ("імя") і "міршма", що Святко володіє Поділлям як литовським князем [274, 147]. Авторка цієїєї позначала неадекватність подібного трактування цього тексту М. Грушницьким, який був у давньому питанні союзний з О. Барбашевим. Слід додати, що неабияк значно в дослідженні О. Барбашева є також модернізація географічних реалій Подільської землі²⁴.

Хронологічно і тематично близьким до роботи О. Барбашева було дослідження польського вченого Анатолія Левіцького "Повстання Сандаргайла" (1892). Він стверджував, що Поділля згідно з актом від 1295 р. не належало ні Літві, ні Польщі, а особисто польському королю Владиславу-Ягайлу. При цьому однією частинкою цієї землі король володів опосередковано, а іншою — безпосередньо. Дослідник наполегливо відстоював факт латвійського видання Володимиром-Ягайлом титла Вітовта Великого князівства Литовського [339, 8]. Таким чином, А. Левіцький, намагаючись дати оригінальне вирішення проблеми, просто игнорував польського короля й суверенної території, так що король не лише "лише у певній" разю в Поділлям, що належало йому і безпосередньо, і опосередковано. При цьому игнорування, що означає "опосередковано". Ще більш незрозуміло, що польський історик мав на увазі від словом "літ". Втім така своєрідна інтерпретація власного-свого відносин у регіоні дає привід для міркувань, що й становить одну із тезисів роботи.

Більш раціональнє глумачення парадоксально-логічних зв'язків раннього Поділля міститься у праці російсько-українського вченого Михайла Владимировича-Будачова (1838–1916) [472, 279, 150–151]. Спирючись на свідчення Уадровського літопису, історик вважав, що Вітовт закликав Поділля польському королю та 1296/66. Висновком цього запиту Поділля не відокремлюється від Литви й не є такою польською територією, а Владислав-Ягайло одержав землю лише в тимчасової користування. Таким чином, верховна властність на ній зберігалася за де-

тодешнім князем. Все це, на думку М. Володимирського-Буданова, підтверджується письмовою угодою Поділля. На прилюдній історичній Поділля угодою було перетворено королем Стату, який став одним із "співвладствників Великого князівства Литовського" (294, 300). Дізнаючись, що земля потім опинилася в руках Стату, Протек та інші обіцянки не здійснилися, затримавши грошей нічим (с. 136). На разі слід зауважити, що Володимирський-Буданов писавши останню з наведених притулочок по-новій безнадійно, не підкріплював його подоланням на документи.

З приводу касальсько-панного питання жваво дискутували ще багато мистців істориків²⁴. Найбільш докладно версії висували М. Любавський, Ф. Леонтович та А. Прохаска. Варто відзначити ці версії, що тому частково було проведено у ХХ — початку ХХІ ст. Це зроблено у працях учня М. Любавського, відомого радянського історика В. Пічуги, а також і в наш час, у статтях вітчизняних дослідників — В. Любасюка, В. Михайловського [444, 410, 421]. Проте найбільший внесок у розробку проблеми зробили історики ХІХ — початку ХХ ст. Тому авторам зупиняться на ключових моментах констатції традицій вказує перш за все тричі і тим самим завершать стислий огляд трактування цього сюжету у класичній історіографії.

Професор Московського університету, а на радянських часах — академік, Матвій Любавський (1860–1936) писав, що передача Поділля князю Вітовту мала характер "суто особистої угоди" останнього з польським королем Владиславом-Ягайлом. Фактично його вирішення питання про статус Поділля є своєрідною комбінацією поглядів А. Лешинського та М. Володимирського-Буданова лише з деякими новизнами. Нюанси ці полягають у тому, що його особисто задоволено державно-правове значення цього акту для Польщі і для Литви. Він дійшов висновку, що угода між князем і королем ніколи не торкнулася установних звичаїв та інститутів — ні польських, ні литовських²⁵. Що ж до самого Поділля, то вчений свідомо його литовським князем, не уточнюючи, що власне від чия саме слід розуміти.

Думку М. Любавського про те, що Поділля брало литовським князем, російський історик права професор Новоросійського та Варшавського університетів Федір Леонтович (1833–1910) [398] назвав "історичним маревом" [399, 188]. За Ф. Леонтовичем²⁶ надання Поділля Стату як литовсько-руському удільному князю повинно було б вводити, якщо не виключно від Вітовта як литовського господаря, то у такому разі за його угодою і при його неодмінній участі між сирями, подібно до того, як це було, наприклад, в 1386 р., коли

польський король й Вітоут змінили особливим привілем право складу права Федора Даниловича, князя Острозького. Ф. Данилович майже вірно тлумачив факт надання Сантку універсу володінь на Поділлі (399, 380–381). Він бачив його як справу одного польського короля, без усякого натяку на участь в цьому князя Вітоута. Однак, як буде показано нижче (с. 128), Ф. Лоретович не врахував ще однієї діючої особи — королеви Ядвіги, чия втручання доволі добре документоване.

Дещо в іншому світі бачив перипетії подільської політико-правової еволюції чесько-польський історик Антоні Прокшес (1851–1930). У невеликій та об'ємній, але ґрунтовній праці "Поділля — зли Корони" (1895 р.), він намагався довести, що Поділля було приєднане до Польського королівства ще королем Казимиром Великим в 1352 р. і відтоді завжди було польським леном (398, 9). Дійсно, Поділля було польським леном, але значно пізніше — приблизно від 1343/1344 до 1370 рр. (див. с. 116). Проте деталі не відомо жодкого документа, який дозволив би з певністю стверджувати, що в 1352 р. Подільська земля вже належала Польщі. Отже, в цьому відношенні версія А. Прокшеска залишається тільки сміливою кон'єктурою²⁴.

Таким чином, історика другої половини XIX — початку XX ст. розширили обрії дослідження подільської минушчини та збагатили її проблематику. Спектр питань включав не лише перед історико-географічну й політико-правову галузі. Динамічні, хронологічні, топографічні, конфесійні питання, поставлені першими істориками-регіоналістами, також знайшли певальну розробку в їхніх працях. Однак з мислячи невловлюючи нарис неможливо подати всі ці дослідницькі аспекти. Авторка ще була на сторінках основного тексту і приєднала дану роботу при необхідності звертання до його нагадувань, особливо у випадках, пов'язаних із полемікою. Тепер же логічно перейти до огляду найбільш важливих досягнень поділлязнавства XX ст.

Спочатку це кілька попередніх зауважень. Наступний висновок буде згрупувано переважно за проблемним принципом. Доведеться, як і раніше, відзначитися від подання матеріалу відповідно до національних шкіл та методологічних спрямувань окремих істориків. Необхідно лише зазначити, що в XX ст. основний мислячий домінію в українській історіографії. Центр ваги студій у зв'язку з проступаючим в якості офіційної марксистської методології змінився у напрямку поглибленого вивчення соціально-економічних процесів. У той же час протягом XX ст. історією Поділля займалися також інші напрямки

поділюючи СРСР) не мав достаточного марксистського інструментарію, такій же догматичній та ігнорантній методі.

Література про Поділля, що з'явилася в ХХ ст., дуже численна і варіює в багатотисячній різноманітності. Однак цей видатий статистичний свідок про те, що край відрізнявся незначенню і рівномірністю. Варто додати, що соціально-економічної подорож, пов'язані з марксистським методологічним припущенням, мало посприяли з досвідченими та давньомістичними студіями. Майже не проводилося серйозного осмислення джерел архітектурного, публіцистичного і нарративного типу. Лише в лінійних роботах залучалися документи з Поділля, Угорщини й інших регіонів Європи. Це пояснюється багатьма причинами. Зокрема, в радянській період на регіональному рівні поступово втрачались традиції серйозної роботи з перводжерелом і в його рукописному, і в стародрукованому варіанті, а внаслідок цього, так і на інших мовах (латинській, германських тощо). На цьому тлі помітно виділяються збірки праць В. Пичети, О. Шапатової, М. Тихомирової, К. Грессої, В. Пашута, О. Радумовської, Я. Дашковича, М. Ковальського, М. Котляра, Н. Яковенко, М. Крикун (деякі найвизначніші у сфері літератури) та небагато ін.

Протягом ХХ ст. характеризується розвитком історіографії Поділля, так би мовити, шир. Мається на увазі досить інтенсивний розвиток археологічного, етнографічного, публіцистичного подорож на нових методологічних і тематичних завданнях. Важливою стороною поділлязнавства стає вивчення мережі замків, їх господарчої та політичної ролі протягом середньовіччя. Найбільш насиченими в цій повнозвідній були археологічні обстеження Подільської землі. Втім тут заради справедливості доведеться згадати невеличкий екскурс в ХІХ ст. й проквести ліній спадковості між класичною історіографією другої половини ХІХ — початку ХХ ст. та історіографією наступного періоду, навіть якщо ці лінії були дискретні.

Доречно згадати, що перші археологічні розвідки та дослідження фортифікаційних споруд краю пов'язані з іменами В. Антоновича, М. Грушевського, Ю. Сіницького [492, 63–68; 473]. В. Антонович першим привернув увагу на необхідність археологічного обстеження української надування²⁸. Есеїстику з цього періоду Юліан Сіницький. В 1881–1885 рр. він навчався у Київській духовній академії, де студіював під керівництвом професора М. Петрова, досить відомого у свій час поділлязнавця²⁹. Ю. Сіницькому належить згадати незначний докладний археологічний карти Поділля. Ще однією

сферою його інтересів була архітектура подільських міст¹⁰. І хоч він не поспішав на роботи надрукованого аналіз Ю. Ропка, його дослідження стародавніх укріплень, глибоку мірову рухливість у напрямку, заданому польськими істориками. Творчість Ю. Сидельського, з одного боку, може розглядатися як періодична зміна між подільською історіографією широкої Росії та історіографією радянського відрізку, а з другого — вона глибоко міровою завдячує етап в архітектурному дослідженні краю, тому що до 1930-х років ні розвиток, ні значення такої архітектури на цій території не аналізували. Така ситуація характерна не тільки для архітектурних досліджень, але й для міського краєзнавства взагалі. Це в значній мірі повсякчасно розповсюджене, у тому числі краєзнавців, серед яких був Ю. Сидельський¹¹.

Не було перебільшенням сказати, що на початку 30-х років XX ст. вітчизняні академічні області студії з історії середньовічного Поділля були надто перервані, за винятком тієї що дотримується досліджень, мала про це йти немоє. Прямими були різні, як-от невідомість предмету, складності визначення стародавніх текстів, відсутність цілісного документального комплексу, наявність у сфери інтересу матеріалі значних таємниць і лагун. Більш чим іншою кваліфікаційного характеру була Друга світова війна. Отже, від середини 30-х до 90-х рр. у СРСР вивчення подільської минуштини майже не проводилося узагалі.

Єдиний виняток становить доробок Валентина Оттавіюковського. Його кандидатська дисертація "Вісники як тип українського міста Південного Поділля XIV–XVI ст." була захищена в 1946 р. у Московському університеті. Дослідник цей був свідомим не дорівнює історичній традиції¹². Разом з тим його проблематика, інтереси на жаль міського права, вивчила вивчення соціально-економічної історії регіону на новій рівні і вирізнялася оригінальними підходами. На жаль, історико-правовий простір середньовічної України до якого увійшов історик, залишається дотепер досить мало дослідженим. Перші важливі спроби дослідити лагуни у сфері права з'явилися лише в 80–90-х рр. XX ст.¹³

Від 1930-х рр. спостерігається позначення інтересу до Поділля. Пальму першості тут навідає архітектур. Не видно з яких складаних матеріалів, радянські дослідники мали досить багато відправити для подальшого пошуку. Однією із перших у повоєнний час розпочалися архітектурні розкопки П. Равенпорт. Його цікавили як багатошарові міста, так і військове задіяння фортифікаційних зонів X–XIV ст.

[434, 459]. Згодом важливим подільської фортифікаційної архітектури зайнялись також І. Дашкевич, М. Брайчевський, С. Пилипенко. У працях сучасних істориків України продовжується розробка цієї теми. Цьогоріч акцент у ній відкрито дослідженнями Б. Радуса, чий географічний студій відкривають нову сторінку в українській медієвістиці¹¹. Їм же можна згадати дослідженням британця не лише висококваліфіковану майстерність археолога, але й прагнення вербалізувати власне завдання вивченого Прутенська наративних та археологічних пам'яток.

У цьому ж нарисовому ракурсі розвивалися і діяльність молдовських археологів. Їх приваблювало насамперед питання про військово-політичну присутність татар у регіоні. Слід зазначити, що ця питання стосовно Дністровсько-Дніпровського межиріччя успішно розроблялося наприкінці 1920-х рр. одеським істориком, краєзнавцем і географом Ф. Петрушем¹². Молдовські археологи й історики істотно додали його дослідження відтворенням картина Дністровсько-Прутського регіону. На цю і більшій темі наведено значна кількість робіт, із яких авторка виокремить доробок О. Нудельмана, а з найвизначніших — М. Русна [431¹³; 439; 460]. Ведучи мову про молдовських вчених, є бажання ретельно окреслити їхні дослідження в галузі зіставлення даних епіграфічних та історичних текстів. Вони діяли до виконання, суттєво можна звести до того, що під золотоординської могутності припадає на 50-ті рр. XIV ст., в той час як з 60-х рр. помітніша слід татарської активності у межиріччі Дніпра та Дністра. З данні спостереження в цілому можна погодитись.

Трохи відштовхуючись від цієї ж думки молдовських археологів, варто зауважити, що питання, пов'язані з розглядуваною проблематикою, висловили й історики Молдови [279¹⁴; 287¹⁵; 426¹⁶; 433; 434]. Вони ж не віддалися їх спірні версії географічного змісту топонімів Просянів (с. 23–24). Ще менше їх судження щодо подільської історії викликає заперечення, тому їм буде приділена увага на відповідних сторінках наступних розділів (с. 114–115).

Таким чином, українські і молдовські археологи, досліджуючи різні джерела і формулюючи свої інтереси в напрямках, що мало перетиналися, взаємно доповнювали й істотно розширювали обрії осмислення різної історії подільського краю. Така кропітка робота з пошуками матеріальної культури надала можливість ліквідувати думку, що не могла бути усунута засобами традиційної історіографії. Завдяки археологічним розвідкам уявлення про міський та

етнічний пейзаж середньовічного Поділля свідомо, безсвідомо, традиційно та інтуїтивно. Поділяючи пам'ять на неможливі горизонти історичну й гармонійну картину археологічного об'єкта, який є Подільською землею. Якщо північна частина регіону мала величезний, то слід і відзначити слід залишатиметься багато в чому "чужа історія". Ні архітектура фортифікаційних споруд, ні структура міських кварталів стосовно XIV–XV ст. наближені чимось незначені і є відкритим простором для різноманітності, у тому числі міждисциплінарної, студій.

Тепер слід відійти від археологічних розвідок і розглянути найсуттєвіші забуті впади історичних подієзнавчих пошуку в вітчизняній та зарубіжній літературі другої половини XX — початку XXI ст. В цей час з'явилися значні узагальнюючі праці, а також ґрунтовні дослідження з соціально-економічної історії та питань політичного розвитку елітноаристократичного регіону. Ці глобальні напрями розроблялися в контексті історико-географічних, генезисових, археографічних, пресографічних, історико-філософських, етнологічних та інших розвідок. Досить активно застосовувалися підходи до вивчення подільського краю через інструментарій спеціальних історичних дисциплін. Оскільки Поділля досліджувалося як на Україні, так і за її межами, в тому числі й у дальньому зарубіжжі, то на цю тему існує численна література. При цьому історія краю в ній освітлена нерівномірно, а кількість статей з координатних питань невисока. За таких умов автори якотрі повинні зауважити, що ні склад історіографії з регіонами, школами і країнами, ні заглиблення в деталі не відбуваються доцільними. Будуть лише окреслені контури найважливіших напрямків останньої доби.

Важливим досягненням української радянської історіографії є багатотомна "Історія міст і сіл УРСР" [368*–368*], що з'явилася в другій половині 1960-х рр. Цей фундаментальний поргісний колективум був підсумком багатолітніх колективних зусиль сотень істориків. Він служив в якій виконання даної роботи перш за все для коректної історичної репродукції. Видання це поки що залишається наймасштабнішою загальною працею²⁴.

В цей же період російськими істориками здійснювалися колективні дослідження з соціально-економічної та соціально-політичної історії також середньовічних утворень, як Велике князівство Литовське та Золота Орда. Тут необхідно згадати також значимі радянські мірки, як В. Ніста, В. Пашуто, Б. Грозов, І. Грозов, М. Талочников,

В Мисрею». Прискіпленні до більшого внеску у розвиток становлення дослідного устрою сільськогосподарського регіону авторка, ймовірно, хотіла вказати, що в її працях є, на жаль, ілюзії прогалини щодо подальших реалій.

І 1900-х рр. страй з соціально-економічної та політичної проблематики розгалужується в ширшій напрямках: товарно-грошовий аспект і монетизація сільства (М. Котляр), адміністративно-територіальний устрій (М. Крикун), проєксографія північного стану (Н. Яковенко, а також «картографічні дослідження українців»), міжнародно-становий край (Ф. Шибунда), Незацінним анкетом у вичисленні середньовічного Поділля є наприкладання Я. Давиденка, якого по праву можна вважати верифікатором сучасного політикоісторичного. Всього перу, зокрема, належить величезні дослідження вірменських колоній та уторської колонії на Поділлі (335–346).

Особливим аспектом дослідницької діяльності є картографія та дисеріація. Вона вже повідомлялося, що визначення і науковий опис доросел не припинялися протягом усього радянського періоду. Дослідності укладення про функціонування цієї галузі авторка вважає та можливе об'єднати в одну лінійно-дослідницьку пошуку вчених від 1920-х рр. до 1990-х рр. Навісоставі й певною мірою приєднали до дороселі Т. Станіський, О. Шамахов, М. Тихомиров, О. Рогов, О. Толочко, М. Ковальський, В. Чам'рицький, В. Ульєвський¹¹. Із такою близькістю із них займався дипломатичною обробкою нарадничого документального контексту, то приватноправові доросел віддавалися аналітичному опрацюванню переважно в творчості М. Ковальського, який й тепер успішно продовжує цю тематику. Дотепер його дослідження залишаються найбільш інформативними для всіх, хто цікавиться українським історичним матеріалом. У плані загального підсумкового спостереження авторка вважає за необхідне сказати, що дисеріація середньовічної історії України розвивалася у значному віддаленні від історичних досліджень, набуваючи наслідком цього навісоставності характеру.

В цьому контексті доречно коротко зупинитися на доробку польських учених, які німає уваги присвятили і предмету дисеріації¹². Що стосується кардинальних напрямків історичної творчості, то тут оптики протягом ХХ ст. мало змінювали. Продовжуючи

спору традицію, польські історики розробляли питання, пов'язані з генералізацією. Це і проблема етнічно-політичного статусу країни (О. Галущакій), і значення Соціалістичної боротьби для історичної думки Поділля (С. Кучинський), і генеалогічні зв'язки роду Корітовичів (Ю. Пузиня), і конфесійна ситуація в краї (Т. Трайдяк), і адміністративний його устрій (Г. Лавиня, А. Рахуба¹²). Польські вчені, безумовно, — і це стосується особливо сучасного періоду (90-я рр. XX ст.) — цілком забагато діли, ніж їх українські колеги, в опануванні оригінального матеріалу. У зв'язку з цим їх конкретно історичні студії менш вільні від джерельної роботи і тому значно повільніші. Водночас, як і раніше, в польській історіографії або взагалі, або ймовірно-присутня реакційна теза про спадковий польську колоніальність Поділля.

На завершення залишається позначити принаймні пунктирними діями напрацювання української історіографії найновішого періоду. Від 1980-х років і в період незалежної України починають успішно застосовуватися міждисциплінарні підходи. З одного боку, це було природним результатом внутрішнього саморозвитку, а з іншого — відчуження певної впливу французької історіографії-спадковини знаменитої школи "Анналіст". Переклади 1940-х рр. російською і українською мовою класичних праць Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа, Ж. Дюбі відкрити широкому загалу українських істориків методологією "анналістів" з їх географічними, демографічними та етнологічними улюбленими й інтересом до історії ментальностей¹³. Отже, останніми часом завдяки залученню вивчтів доповнених історичних дисциплін — етнографії (О. Козловський, А. Пономаренко), історичної географії (Л. Масенко), краєзнавства (С. Гужонюк), нумізматики (Г. Коробовський), генеалогії (Л. Войтович, І. Мицько) — відкриваються перспективи більш детального та багатогранного вивчення регіону. Студіюються та по-новому пошукються політична історія краю (О. Руснін), система його фортифікаційних споруджень (О. Матяшук), етнічно-політичні зв'язки східноєвропейського регіону (В. Дубиків, В. Митчак-Митчаків¹⁴).

Нарешті варто звернутою увагою на зникну історичну діаспору. У цьому відношенні найважливішим значення має доробок В. Кувшинця¹⁵. Сфера інтересів вченого швидко історично-географічна. Його карно, присвячений Поділлю в "Енциклопедії українства", вдало синтезував досягнення різних історичних дисциплін і був для свого часу доречним дослідницьким матеріалом. Іншим вікном дослідницької праці

дисциплінарного характеру істотно доповнюють історико-дипломатичний контекст даної роботи, є І. Борзак¹¹. Але слід відзначити, що стосовно періоду середньовіччя і раннього нового часу України історик дисерти розробляв найменше питань орфографії й архаїзмованості джерел у текстових словниках. Зокреметні проблеми із переважували питання Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, особистість Мазепи, Григорія Орлика та ін. Посвідство приділялося досить мало уваги.

Таким чином, історіографія поліської краю розвивалася в різних напрямках, власне загалі європейській історіографії. Були винятки й знаходилися церковні та світські вчені. Наступний шкідель поїхали історик романтичного напрямку. Створюється постановлення нових проблем охоплювали такі сфери історіописання: хронологія найважливіших подій (проблема Синьоводської битви), історико-географічні аспекти краю (ідентифікація кордонів і окремих історичних областей), гентологія і церковна життя.

У другій половині XIX ст. романтична історіографія розгалужується і збагачується новими ідеями та новим інструментарієм. В цей час пошарюється позитивістський метод, який, однак, не знайшов романтичних тенденцій в історіописанні. Найбільше властивим явищем цього періоду є, на погляд авторки, формування вітчизняної школи, пов'язаної з іменами романтика В. Антоновича та його учня позитивіста М. Грушевського. Водночас ця школа еволюціонувала в тілому напрямку як з російським, так і з польським історіографіям, кожна з яких зробила свій внесок у вивчення стародавності краю. У цей період, котрий можна назвати класичним, уріноманістичності-ся проблематика поліських досліджень і розширюється ілюстраційна база.

Класична історіографія передає в складанню вченим XX ст. цілу назву свірих питань, що стосуються найменше соціально-політичної історії (особливо мкіе серед них займає проблема васально-зміного статусу краю). В XX ст. найбільшій доробок здійснила радянська історіографія. Доробок цієї мовки окремлювали двома. Понимання його надбаннями слід вважати глибокий інтерес до соціально-економічної історії, високопрофесійні дослідницькі студії, фундаментальні узагальнювачі праці. Водночас втрата автором масою істориків, у тому числі крестованих, необхідних етнографічних і філо-

національним наданням привілеїв для подолання робітничої та селянської експлуатації, інфляційної кризи в часі чорту карантинізації стародавньої і нової селянської статистики та карної конформаційно-історичної ситуації. Так це робить нагальними потреби переконаності на основі та основаній історичного коловожона та сараю сучасного й об'єктивного відносу до джерел з історії краю.

1.2. Дистанційна база дослідження

У даній роботі авторка спирається на опубліковані матеріали. До наукового обігу введена як частковою, так і дорай наго декоративною документи, що містяться у численних виданнях. Опрацьований комплекс різноманітний і, з типологічної точки зору, різномірний. Істотною частиною джерел з історії Поділля, мабуть, ще зберігається в архівах²⁵. Використаний фонд поділяється на такі групи: актові та інші правові документи, дипломатичні пам'ятки, наративи й картографічні матеріали. Інші спискові аналітичний огляс пропонуються нижче.

Актові матеріали представляють жалування та міновісні грамоти, записки прохальних книг, грамоти з наданням магдебурзького права, грамоти на дозвіл торгівлі, присяжними грамотами, зорученими грамотами.

Жалувальні (дарні) та мінові грамоти на володіння земельною власністю приватним особам від монастирів²⁶. Завдяки своїй інформативності ці документи є чи не найкращими джерелами до історії аграрної відносин Поділля другої половини XIV — першої половини XV ст. Вони цінні для вивчення особливостей місцевого феодального землеволодіння й землекористування. Окрім того, грамоти про надання земельної власності дають можливість простежити "виникнення" (мається на увазі перша згадка) населених пунктів та формування повітів, воєводства. Простежувати також завдячують багатий ґрунт в них грамотах, оскільки вони містять згадки про реальних осіб — як одяраування, так і свідців. Піддані напрямком роботи є й збирання для актової, наративної та дипломатичної документації з метою відтворення дійсної господарської політичної й соціально-політичних заходів у регіоні.

Записки прохальних книг. Паризьке звітання мають записи громадських книг Кракова, Львова, Перемишля та Галича, які були або повинні були надані урядовцями — старостами, послами

тійшим, що безпосередньо пов'язані з Поділлям⁶⁰. Гродські книги містять насамперед матеріали судових позовів з приводу землі та інших речей нерухомості. В них знаходяться багато планова й описова інформація, опрацювання якої дозволяє відтворити територіально-адміністративний устрій краю XIV — XV ст. та судові й політичні реалії регіону.

Грамоти, то діями пачаюються надобуржисъ криво подільськимъ містамъ Кам'янець, Червоногород, Смотрич та ін., а також їх підтвердження [19; 132; 189⁶¹; 197; 198]. Документи цього типу добре служать для встановлення структури феодальних повинностей містам і формування уявлення про характер земельних відносин міста. В них зафіксовано терміни тимчасового звільнення горожан від сплати поборів феодалу й державі, встановлено розміри землі, яка належить місту, перераховані майнові і судово-адміністративні права старост. Вивчення цих привілеїв проливає світло й на важливі моменти політичної історії Поділля.

Грамоти на волею пачебисъ. Ці грамоти, а також їх підтвердження фіксують економічні зв'язки Поділля з польськими містами [22; 28]. Ваконані середньовічною німецькою мовою, вони, хоча й досить часто фальсифікуються у вітчизняній літературі, трактуються іноді зверхньо і навіть некоректно⁶².

Присяжні грамоти. В них містяться закони про приносу на вірність та складання емкоку (лат. *homagium*, пол. *groń*, рус. *госудъ*). Цей тип джерел несе інформацію про специфіку владновідносин в середині північного стану [48; 60; 63; 69; 157].

Поручні грамоти. Дані акти видавалися як подільським феодалам — представникам місцевої адміністрації, так і окремим князям. Вони, рідкоючись власним добром, життям та честю, зобов'язувалися виконати певні дії. Ця низка документів відбиває розстановку політичних сил, зокрема окремих тенденцій прагнення місцевих феодалів, а також засоби рішення проблеми князівського владдоу. Варто зазначити, що хоча подібні зобов'язання зберігалися тільки відносно діяльності князя Сандригайла, все ж вони дозволяють відтворити за аналогією відносини князя в подільському регіоні в цілому⁶³.

Висловлено групою документів є дипломатичні джерела, до яких відносяться запільські будни; такеські грамоти, лентоїрні грамоти між офіційними особами, політичними діячами; акти унії; грамоти про укладання певного миру та грамоти про парамір'я, дитуювання між офіційними та неофіційними особами; окороїні грамоти.

Польські біблії (лат. *Poliae*) — грамоти, надані польським та литовським королем, подільському князю, телеборанському лану. Польський збірник було опубліковано в 50–60-х рр. XIX ст. А. Тейхеном у патківській друкарні в “Давніх історичних пам’ятках Угорщини” (1839) [1; 2; 11] і в “Історичних пам’ятках Польщі та Литви” (1860) [3–6; 9–18; 30; 25]. Ці видання супроводжуються точним хронологічним подаванням, латинізація, але завжди вірним викладом змісту документу латинською мовою, що значно полегшує роботу. Окрім того, авторкою була використана також назва буди, як на польшандо Тейхенового видання [12; 24; 158].

Уважне вивчення документів польської канцелярії показує, що, на заваженні на політичну посередність і надіть, за деякими ознаками, нікчемність римських пап з Айнібана, лінія папства щодо навернення населення східноєвропейських земель змінилася неміною і доєить послідовною². Отже, документи польської канцелярії є цінним джерелом до політичної та конфесійної історії регіону.

Таким артефакти, котрі є підлогою грамотами телеборанським та кременським князів підданним сільським феодалом [44; 213]. Тейхенологічні дослідження, зведені, зокрема, А. Прохасною, а також радянським вченим Б. Флорею, переконливо доводять, що країни мали формулар одного і того ж зразка [496, 146; 555]. Джерела цієї підрупа цілі тин, що в них перераховано землі і поміти (“тми”), показували знами великим князем литовським³, а також зафіксовано факт впливу мешканців подільського краю диння татаром і після того, як його було завойовано Ольгердом [445].

Договірні грамоти між офіційними особами, конітичними дачами, етими длії, архієпіс. Як договірні грамоти, так і тексти Кравський (1365 р.), Островський (1392 р.), Вишньський (1431 р.) та Городальський (1413 р.) унії є базовим для реконструкції цілісної картини політичної історії Поділля. Вивчення привілеїв, зокрема Єдльницького, доєить до цієї картини важливі деталі⁴.

*Грамоти про укладення міського миру та грамоти про перемір’я*⁵. Ці джерела перш за все дають змогу відтворити систему міжнародних відносин в регіоні. Поділяють вони привоують в собі імпліцитно багатоваріантну інформацію, що стосується політико-адміністративного устрою поселень і малих політичних одиниць, які формували контекст досліджуваного краю.

*Дипломатія між офіційними та неофіційними особами*⁶, а також міждержавні зв’язки підготовлені укладання міжнародних

до мурів між польськими та угорськими королями, монархічними релігіями, литовськими князями, міністрами Тевтонського Ордену, замесординськими ханами²⁴.

Окремі документи (лат. *Interse conductos*), які надавалися воєводами на безсрочний прохід їхньою територією. У цих пам'ятках зберігся цінні відомості про політичні утворення того часу, а також про географічні реалії, що давно зникли або дуже змінилися. Ступінь достовірності цього роду джерел в силу їхньої специфіки високий. Тексти грамот, що стосуються представників подільської адміністрації, на жаль, безсистемно розкидані по різних виданнях²⁵.

Комплекс збережених пам'яток представлений багатомою літописною й іншою документальною з різних областей Східної та Західної Європи. В рамках даної рубрики включаються такі підрозділи, як літописи, написані східнослов'янськими мовами; хроніки, написані латинною та мовами західноєвропейських народів; історичні описи окремих установ; релігії та спогади дипломатів і мандрівників; топографії. На погляд авторів, провідне місце посідають вітчизняні джерела. Саме в них зосереджена найбільш істотна інформація про подільську старовину. До того ж істотні значення вітчизняних і правових джерел дає можливість уявлення про різні аспекти соціально-економічного і політичного життя краю. Отже, логічно розпочати наступний виклад саме з огляду вітчизняних літописних пам'яток.

Джерела — Іпатівський, Супраський, Уварівський, Билосць, Радивиського, Густинський, Никонівський, Росетський та інші²⁶. Враховуючи обсяг та значення цього типу джерел, необхідно зупинитися на основних їхніх характеристиках більш детально, ніж це робилося при документанції, наведеної вище.

Найперше звертає на себе увагу той факт, що цілій групі літописів властивий загальний елемент. Слід з'ясувати, що мається на увазі в них дана інформація, яка стосується подільського регіону²⁷. Дослідники найперше вкази в інтенсивній науковій обіг й опублікуванні літописів Супраський та Уварівський²⁸. Ось чому при відтворенні ранньої політичної історії подільського краю склалися стійка традиція покладатися на їх тексти. Рухаючись в рамках цієї традиції, автори окреслюють спочатку спільні риси, які виявляються в Супраському та Уварівському літописах. Проте слід відзначити на маргінесі, що існують значна кількість інших літописних пам'яток, які за рядом параметрів майже ніяком збігаються з першими двома в ос-

вісненні подільської історії. Вони найбільшого вкористуються в літературі²¹.

Вихід приєднання Поділля до Великого князівства Литовського у згаданіх літописях виглядає своєрідно. Дослідники з загальною лінійною оповіді, відносять несподівано втручання в текст. Як стверджують Ф. Шабунько і Б. Флора, цей епізод має характер вставки, так би мовити, "Повісті про Поділля", створеної на початку 50-х рр. XV ст. [502, 42; 496, 150]. З іншого думкою можна погодитись. Але при цьому постає питання про перекладство. Авторка доводить собі різніснуть висловити давні кон'єктури щодо особистості літовецького поміткового тексту, який став зразком для наступних заповнень. Справа в тому, що в "Повісті" наявні деякі помилки. По-перше, не вказано точно час завоювання Поділля Корітовичами. По-друге, дані про відсутність міст на Поділлі до правління князя Корітовичів не відповідають дійсності²². По-третє, не підтверджується й звістка про припинення виплати Корітовичами данини татарам, оскільки відомо, що вона платилася і після битви на р. Сана Воша [21].

Чим могла бути викликана ця серія помилок? Заперечення наявності на Поділлі міських поселень нібито свідчить про невідома літописцем краю. Але ретельно пропустити, що край все-таки він знав непогано, оскільки досить компетентно описав західну частину Поділля всталі і Кам'янець-Подільський зокрема. Про відсутність міст на Поділлі до Корітовичів автор, мабуть, повідомив намірною, намагаючись таким чином підвести їх до володарювання. З цією ж метою він міг принести їх діяльності звільнення мешканців краю від обов'язку сплачувати татарам данину.

Від того ж перекладача, що версії Супраського і Уваровського літописів, походять, знайдені за все, також версії Красинського, Раманського, Сербіновського літописів та хроніки Елшовця. Останній дає своєрідний варіант. На відміну від Супраського і Уваровського літописів, де повідомлення про Поділля є, можливо, інтерполіацією, хроніка Елшовця цілком органічно вписує в свою розповідь подільський сюжет. Втім у цьому тексті звістка про приєднання Поділля баліто в чому збігається з версією перших двох²³.

На завершальна дослідних зауважень про інші інформативні характеристики літописів. Оскільки хронологічні та історико-географічні питання мають для даного дослідження перворядне значення, то порівняльний обробка усього літописного комплексу з метою заглиблення знання події, а також віднесення користувача географічних історич-

факції була одним із основних тематичних завдань авторів. В цій частині висновку можна сказати, що відносно подільським події найцікавішішими є Густинський, Наконіський та Рососький літописи. Географічні ж реалії найбільш ґрунтовно відображено Іпатійським літописом²⁹.

— *Хроніки* — польські (Яна з Чарнокова, Яна Длугоша, Марціна та Вацлава Бельських, Марціна Кромера, Мацея Стрыйковського, Алевизандро Тивальді), італійська (Маттео Віланті), угорська (Яноша з Кокаломе), лівонська (Герман із Вартберга), пруська (Юліана Поєліуса), молдовська (Григорія Уреке), вірменська (так звані Кам'яниці хроніка).

Іпатійські та місцеві хроніки, в яких докладно висвітлюються події різних країв, відрізняються тим, що дозволяють надзвичайно вникати історію Поділля у складний та місткий міжнародний політичний контекст. Вони дають також певний матеріал для відтворення етнічної історії регіону, для вивчення історичної географії, для краєзнавчих студій когутівіа радів. Окрім того, в хроніках збереглася значна кількість грамот, оригінали яких втрачено [281].

Кожна з хронік відрізняється певною особливостями. Втім, як видно з аналітичного, їх можна ґрупувати за етнічним та географічним критеріями. Слід додати ще кілька узагальнюючих зауважень. Провідні місця посідають польські хроніки, що пояснюється такими причинами. По-перше, вони відрізняються багатством інформації щодо Поділля. По-друге, в них містяться цінні відомості (які гарно доповнюються у разі внаслідок наявним матеріалом) з приводу представників польської адміністрації в краї. Нарешті польським хронікам властиво чітка політична тенденція відносно Поділля. Авторам має тут на увазі йти відверте прагнення обґрунтувати законність і певні прерогативи панування поляків у краї. Тепер час розглянути найважливіші твори окремо.

Найдавнішою з польських хронік є латинськомовна "Хроніка польська" Яна з Чарнокова (Johannes de Scharnikow). Хроніст обіймав посаду латинського архидиякона і був віце-канцлером (від 1364 до 1370 рр.) Казимира Великого. Своєю працею він писав, використовуючи лише інформацію королівської канцларії, не звертаючись до інших джерел [487, 156]. Найдавнішою є та частина хроніки, що охоплює період від 1370 до 1384 рр. [240]. Цей етап подільської історії мало охоплював в інших наративних джерелах, і тому хроніка Яна з Чарнокова унікальна. До того ж вона відзначається високим статус-

відомості про діяльність і творчість Яна Дługого підтверджувалися даними архівного матеріалу.

Польська історіографія є недостатньо досліджувана з точки зору Яна Дługого (1415–1480) *“Докладніше книги з історії Польщі”*⁷⁷. Цей твір охоплює період від створення світу до смерті автора. Крім джерел Лива Дługого доводилося впровадити окрім польських аквалів, він знав руські літописи, чеські, угорські та німецькі хроніки. Досить часто зростає потреба народні легенди, розповіді самовидців, звітів свідків, мемуарів⁷⁸. Інформацію з грамот, здобуток в архівах. Довгий час у науці велись дискусії про те, чи був Дługий гуманістом, чи ні [338, 342]. В останніх працях, присвячених вивченню його творчості, переважав сумніння, на погляд авторки, думка, що за своєю основою орієнтацією, формою і змістом його праці гуманістичні [302, 29–40].

Подібно в хроніці Яна Дługого відводиться помітне місце. Висловлює навіть деякий подив те, з яким інтересом Дługий, що знаходився в Кракові, спостерігав за подіями в Подільській землі. Проте так само, як і інші польські середньовічні автори, Дługий абсолютно не цікавився місцевими населеннями. У нього навіть не виникало думки про те, що це населення не було польським і тому могло не хотіти бути частиною польського володіння. У такому випадку він розділяв типова для феодала пренебрежтво до народу й установку, що селянське населення не набирає собі панів.

“Хроніка Польщі”, що вийшла з-під пера Бельських, є першою шляхетською хронікою, написаною польською мовою. Розпочав її писати Марцін Бельський⁷⁹ (Marcin Biełski) (1495–1535), а доповнив та видав працю його син — Йосиф Бельський (Józef Biełski) (1540–1599). Твір цей складений не в церковній установі, а в маєтку авторів. Бельський представлений новий підхід до висвітлення сучасних та історичних подій, зумовлений як його середовищем, так і способом життя. Новим підходом виявляється насамперед в тому, що при описі подій, у тому числі пригдування Поділля, чітко відзначається тенденція піднести політичну і соціальну роль лицарства. В хроніці Бельських важливі насамперед фрагменти, присвячені середдині XV ст. М. Бельський з більшою увагою, ніж інші хроністи, ставився до питань військово-адміністративних, повстання, зокрема, з подій кінця XV століття Поділля від татар. Він виключив стітку підказав джерел про ці події. Вважаю, що у його творі є помітний поворот, про які мовило було й не тільки, вибачаючись хроніст, а навіть історик, навряд чи не перебільшав (х і не навмисно у свої праці)⁸⁰.

Новак у часі середньовіччя XIV ст. писав: "Трапляється при-
кладення та цілий полк" — латвійський тиір Мартин Кра-
мер¹⁰. При його написанні Крамер спирався на праці своїх поперед-
ників (Другова, Валовського), використовуючи як текст державного ар-
хіву [339, 429]. Мартин Крамер, подібно до деяких інших польських
хроністів (Другова і М. Бельського), згадував Литву, а з нею і про
Поділля, звідкиною частину Польської Корони. Це закріплювало-
ся, як він гадав, фактом передачі Вітевом влади над Литвою в руки
Владислава-Ягелли [339, 348]. Крамер був, безсумнівно, великим тру-
дом і знавцем польських старожитностей. Вивчення його тексту не-
обхідне для формування уявлення про життя Польського королівства
XIV–XV ст. Проте щодо Поділля, то у його викладі спостерігаються
неточності і навіть іноді великі помилки¹¹.

Серед польських хронік вирізняється своїм критичним відношен-
ням до політичних реалій сучасності польськомовний тиір Марека
Стрийковського (Marek Strzykowski)¹². При його написанні хроніст
штовхався до польської історіографічної традиції (як що вказують
посліпки) і доміг оповідь до 1581 р. Посліпка в його праці приділено
чужою увагою. При відтворенні історії краю Стрийковський не був
сліпим наслідувачем своїх попередників. Він був свідомістю актуаль-
ності, що ні Литва, ні Поділля не є польською землею. Про це свідчить вже
сама назва твору — "Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i Wszechna
Rui". Одвісно з уваження для мети даного дослідження спорін цієї
хроніки є її особливий інтерес до оцінки та гімнічно-східних кордонів
Польського королівства. Не виключено, що Стрийковський був
зайдений з руськими літописами. Про це може свідчити той факт,
що він першим з польських хроністів розповідає про битву біля р. Сина
Вода [336, 7]. Проте необхідно зауважити, що його тибне датування
 цієї події (1331) стало базою для наступних помилкових тверджень,
 які паразитують століттями.

До польської історичної продукції можна, хоча і дуже умовно,
 віднести також латинськомовну "Хроніку Саргонійської Саронії" Алес-
 сандро Гуаньні (Alessandro Guagnini) — італійця на службі польсько-
 го короля¹³. Як відомо, в літературі кінця думка, що цей тиір — одне з
 найважливіших знаць італійської славистики XV–XVI ст. [428, 143].
 Історія та географія Поділля найбільш досить широкі відображення
 на її сторінках. Сучасному історичному досліднику О. Демку дає-
 лозь зауважити, що хроніст перебував на Поділлі, перебув у Меджи-
 бозі та Кам'янці-Подільському [337, 78].

Дуже цікавою є суперечка, що спалахнула між Стрийковським і Гваньїні з приводу авторства твору. Стрийковський консервативно-італійця в плагіаті. Авторка дозволяє собі не заглиблюватися в цей сюжет і відкласти бажаючих з ним ознайомитися до літератури. Тут доречно повідомити наступне. Поставлення версії Савасовської бібліотки Стрийковського та Гваньїні [246, 257] мало певне значення для суто дисерезнавчих розбілок даній роботи. Одним із даних і маскопосвідчаних є той факт, що один з літописів XVI ст. — Густинський — використав саме текст Гваньїні (про що свідчать посилання [214, 250]). Саме Стрийковського, який є найбільш критично оцінений і датований, руські літописи, наскільки відомо авторці, імітують. У той же час суцільний і не датований текст Гваньїні став основою для оповіді Густинського літопису, який найчастіше вірно хронологічне позначив події.

В межах Польського королівства був написаний ще один важливий твір, який, однак, не відноситься до польської середньовічної історіографії. Мова йде про анонімну хроніку, складену в місті Кам'яні представником вірменської громади. Перебіг подій охоплює період 1480–1498 рр. Текст виконано старовірменською мовою²⁰. У хроніці віддзеркалюється як культурне життя вірменських косякців, так і загальна міжнародна обстановка краю. Специфіка цього документу полягає в тому, що він складений особою, яка є носієм культури грайського населення. Наявність літописання подібного ґатунку може свідчити про стали вкорінення цієї спільноти в економічному та соціальному житті міста. Це дозволяє зробити загальні висновки щодо рівня розвитку принаймні окремих міських одиниць регіону.

Залишається розглянути хроніки, написані за межами Польського королівства — в Італії, Угорщині, німецьких землях, Молдові. Як вже зазначалось в історіографічному підрозділі (с. 38), для визначення початкової географічної ідентифікації окремих територій подільського регіону авторкою була залучена відома хроніка Маттео Вілані (Matteo Villani)²¹. Хроніст був серйозноним дослідником і матеріали для хроніки збирав уважно, дбаючи про достовірність викладу. Візантійський та вірменський Маттео Вілані діяв саме подіями, але мішувався далеко за межами його міста — в Східній Європі. Інформаторами хроніста були як італійські купці, що торгували у константинопольській та візантійській колонії над Чорним морем, так і угорські лицарі²². Це одна із старовинних хронік, в якій розповідається про перебування угорців у “королівстві Преслав” в 40–50-х роках XIV ст.

Щодо даної географічної області, згадуваний у хроніці, — “Полє” (“*Polen*”). Авторка докладніше розглядає цей сюжет у третьому розділі роботи [с. 188].

Цей сам період, що й в історії Маттео Вілані (40–50-ті рр. XIV ст.), ще поповнений багатьма цікавими деталями, відображено в латиномовній угорській хроніці архидиякона Яноша з Кюкюлле (Johannes de Küküllu). Авторка користувалась виданням, де означений текст, що охоплює події від 1342 до 1362 року, включено до складу “Хроніки угорців” Яноша Туроці (Johannes de Thurocz)²⁶. У Яноша з Кюкюлле містяться інформація про правління короля Ладислава I, про складання угорських військ проти татар у Бересті-каїті 1352 р. та про битву в Прославі, після якої виникла загроза вторгнення “татарських ханів” до Угорщини [249, 259]. Хроніка, таким чином, суттєво розширює уявлення про політичний контекст важливих для даного дослідження подій початкової історії Поділля.

Великий фактичний матеріал до історії зв'язання Поділля з системою міжнародних відносин дають Ливонська та Пруська хроніки. Так, латиномовна Ливонська хроніка, написана капеланом із Вартберга Германом (Heinricus de Wartberge), охоплює події від початку згадки у Східній Прибалтиці до 1378 р. [259]. Сучасні хроністи зазначають, що здається авторці, починаються з 1358 р., коли хроніка стає більш докладною. Герман, палкий прихильник Тевтонського ордену, швидко використовував документи орденського архієпископа, звіти про військові дії, дані про земельні володіння, акти відрахувань матеріальних збитків ордену під час війни. У тексті даної роботи авторка неодноразово звертається до Германової хроніки, тому що життя подій його описів за період від 1358 до 1378 рр. дуже густа і відрізняється високою достовірністю.

Для наступного періоду гарним конспектом фактів слугує пруська хроніка Йоганна Поєльге (Johannes von Posilge). Написаний на одному з діалектів старонімецької мови [262], цей твір, як і хроніки Германа з Вартберга, відображає литовсько-польсько-тевтонські взаємовідносини від 1340 до 1415 рр. Обидві ці хроніки не завжди дають абсолютно точні відомості про політичні події. Проте при їх встановленні з іншими матеріалами виявляються як недовідки цих текстів, так і їхні переваги. Серед останніх особливо важливою є можливість досить докладно описати зв'язання політичної діяльності Вітолти. В цілому можна вважати згадані хроніки надійними і в багатьох відношеннях, унікальними джерелами.²⁷

Головний фонд хронікального матеріалу, авторський у роботі, не вичерпується джерелами, проаналізованими вище. Прочитавши хроніку¹, натрапив до об'єкту, містять набагато менше цінної для даного дослідження інформації. Тому авторка не вважає за необхідне докладно зупинитися на їх характеристиках. Тут доречно згадати ще тільки одне джерело — молдавську хроніку Григорія Уреке.

Знаменита хроніка відомого діяча пропольської орієнтації, боярина, автора першого літопису молдавською мовою Григорія Уреке (*Grigorie Urechi*) (1594–1647) є важливою для вивчення раннього Поділля. Дуже багато свіданого було в історії тоді ще молодого Молдавського князівства та Подільської землі. Ізні кордони знавася, з історичні долі тісно перепліталися. Політичні, династичні, економічні інтереси пов'язували ці краї. Але з усього багатства інформації молдавської хроніки тут слід згадати деталі, що стосуються історії політичного складення і занепаду князів Коріяковичів, один із яких був молдавським вояководою [257, 259].

Окрім хронік різних країв та областей, тобто документів, які описують історію світових політичних єдинств, існує ще різноманітна, дуже численна — найважливіша — офіційна історіографія католицької церкви, що отримала потужний імпульс та добий Відродження. До такого роду історіографічної продукції належать два трактати, що в різній мірі стосувалися цілком даної роботи. Авторка коротко зупиняється на їхній інформаційній цінності.

Історія окремих установа — трактати Симона Окоського та Чеслава Баронія.

Тисячавський пріор ордену домініканців Симон Окоський (*Simon Okoński*; 1589–1653) присвятив працю "Русь, шквітання громадами та містами" вивченню історії своєї ріднини на русько-польській території. Окоський розглянув всі важливі домініканські монастирі (конвенти) Поділля. З цього твору можна черпати відомості про конфесійну історію краю, релігійну політику князів Коріяковичів, ранній етап утворення католицьких інституцій на Подільській землі. Робота С. Окоського тривалий час спонукала найавторитетнішим твором історичного жанру, що трактуює польський сюжети. На нього позначило позамежне дослідження Поділля XIX ст. Проте даною нею конфесійним Окоського маюють бути беззаперечно сприйняті як встановлений факт².

Фундаментальні "Червоний збічник", які почли компілювати Чеслав Бароніа (1538–1607), були своєрідною загальною історіографією.

судомовної царкви і наскотувалися в синагогу єврейську. Показавши ладений, прискіпав до навіроївни коменицкую і уніаційним пошисам-факти. Тим і сказав їм, що продовжують Чесаре Картина, (Джорджо Ринальдо) (1543–1671), приділяв місце і політський старанин¹⁰. Сказавши, як зазначив Я. Дзидзишак, мабуть, першим твердим уяву на світку Matteo Villani про Преславю (345, 31).

Сказавши про деякі дипломати — описи мандрів Гільберта де Лануа та Амбросіо Контаріні.

Вони несуть відомості з історичної географії регіону, зображають реальні історичні події у сиверській інтерпретації сучасників, змальовують портрети тодішніх політичних діячів.

Невеликою обсягом, але змістовне повідомлення про Поділля знаходяться в описі мандрів фламандського лицаря Гільберта де Лануа (*Gilbert de Lanou*)¹¹. По дорозі на Близький Схід він зустрівся з "Кам'яни на Волні" з Вітовтом (1421). Побував також у Кам'яни-Подільському, названому в його книзі "другим Кам'яни". Гільберт повідомляв, що татарська людина на узбережжі нижнього Дніпра вбивала зустрічність Вітовта. Це спостереження фламандського лицаря непогано узгоджується з наведеними вище відомостями зрештою Германа Вартберга, який писав про заведення фортеці на Дніпрі¹². Втім археологічні розвідки поки що дозволяють лише обмежуватися констатацією наявності на Дніпрі татарських міст (351¹³). Що ж до того, чи підпорядковувалися вони Вітовту, можна тільки робити припущення.

Не мали цікавою є реляція ("relations") італійського дипломата Амбросіо Контаріні (*Ambrogio Contarini*) (1474)¹⁴. У творі Контаріні наводяться іноді топоніми в декількох версіях. Характерно, що поряд зі слов'янськими топонімами, він знайде так звані "наші" (очевидно, середньовічні європейські), і в той же час античні території, які наслідують традицію, започатковану ще Птолемеем та Страбонем¹⁵. При роботі із давніми картиями досліднику доводиться працювати з "нашими" назвами без будь-яких пояснень. Тому змінення тексту Контаріні дозволяє коротко встановити окремі географічні реалії подільського краю.

Хорошою (але не міцнішою) Станіслава Саранського та Миколи Миховського,

Специфіка цього виду джерел полягає в тому, що вони являють собою зметовий докладний опис сучасного стану тогочасного краю. Автор географії, віддаючи перевагу топографічним, політичним,

нале жини. Дітями і старцем та ідишом сиріткою, рідко владнаючи до виставки історичних посуровів.

Дітями і старцем робить відноситься "Діти Старий та Новий Польня" історика-косякості Станіслава Сарницького (Stanisław Sarnicki), вперше виданий у 1985 р. [255]. Романові Сарницького, страшно і спокійно, похитуючи все в тому створити чашку вроджені того, що так звана "Нова Польня" (тобто Польня, сучасна автору аргументація входить до свого складу українські землі, у тому числі Поділля аж до Чорного моря. Поділлянина жила багата підліткова війна — Басота, Баласей, Чатчаків, Курмень і Кичей (С. Басота, Баласей, Старсаків, Киситів, Кичей) — історик логічно пов'язав з перебуванням тут татар⁸⁴. Намагаючись з'ясувати спинальною географічним нитом, Сарницький стверджував, що порт (ресторан) Кичей належить іменам татарського князя, який разом з братом Кадубалом і Дмитром був розбитий Ольгердом десь аж у гирі Барнафна (Дніпра. — О. БУ⁸⁵. Питання про чорноморські топоніми, перераховані ним, до теперішнього часу залишається спірним [349, 141–144]. Незаглиблюючись у деталі дискусій, авторка відзначає, що повідомлення хорографії про ці топоніми підтверджуються асновам матеріалом і тому здаються цілком достовірними⁸⁶.

Серед хорографій східноєвропейського регіону XVI ст. помітно місце посідає "Трактат про дві Сарматії" Миколи Меловського (Mikołaj de Melowis, 1457–1523)⁸⁷. Ректор Краківського університету Меловський був різнобічно інтелектуальною людиною. До сфери інтересів вченого ввійшли історія, медицина, космологія, географія та інші науки. Його сповестний опис кордонів Поділля докладніший, ніж у творі Сарницького. Бажаючи засвідчити могутність Польщі, Меловський перебільшено розміри подільського краю⁸⁸. Тут слід звернути увагу на один цікавий момент. Справа в тому, що, як буде показано в роботі, Поділля з багатьох причин не романтизувало своїх меж після середини XV ст. Відверте перебільшення Меловського може свідчити тільки про те, якими були кордони краю в уяві польської інтелігенції XVI ст. Надоліком його праці є те, що він у своєму континенті, який має всі риси кабінетного опису, не посилається на джерела⁸⁹. Інші Поділля претендували увагу Меловського ілюстрація з тобою тому польської колонізації. Він подивлявся на інтересів багатство краю⁹⁰... найблизьші до моря, багаті на хлібом та медом⁹¹ і з прикраси конституції, що змива не змива від татар, то Поділля мило б була не найкращим для польського населення.

Окремі інформації картографів, досить значні за обсягом і багатомановістю, мають можливість дослідження старовини в аспектах, які слабо навізані традиційними історичними джерелами.

Особливу групу джерел до вивчення середньовічного Поділля складає картографічний матеріал.

Італійці, німці та поляки складали карти, на яких, зокрема, було позначено Поділля. Такими "PODOLIA" зустрічається на старовинній карті, виконаній відомим німецьким та італійським власним Миколою Кузанським (Nicola de Cusano) (1397). Її було вигравіровано на міді 1491 року в м. Ейзштадті. Картограф підписався словом "PODOLIA" між річками Дністра і Дніпра, вірно вказавши низку міст. Проте прочитання та ідентифікація окремих топонімів викликали певні ускладнення⁸⁰. Карта Миколою Кузанським — це своєрідний підсумок, з одного боку, італійської традиції, що спиралася на античні карти і портолани середньовічних мореплавців, а з іншого — німецької, яка в силу специфічних історичних та географічних причин була наповнена обвізана зі складнослов'янськими землями. Відомимам картографічним навігаційним топонімам, що є спадщиною кабінетної складової картографії, історик черпає з цього джерела інформацію про те, як бачили першові італійці Західній Європі мережу подільських міст. Позначенні Миколою Кузанським населені пункти згодом втрачали своє важливе значення. Причини цього ще мають бути з'ясовані. На разі можна констатувати, що карти європейських мисливців досить адекватно відбивали втрачені з плином часу реальні.

Набагато пізніше від Миколою Кузанського (в 1562 р.) вийшло свою карту у Венеції італієць Джакомо Гастальде (Gastaldi). На момент утворення карти Гастальде італійська географічна наука помітно була збагачена новими відомостями про Східну Європу. У картографа наведено топоніми, відсутні в Миколою Кузанського. В області "PODOLIA" він позначив ріки Паданний Буг, Сваранка, Сеница, Соб. На карті також згадуються міста, що візантсько-польською ідентифікуються. Це Сина Вода (Sinnovoda) на р. Сеницях; Кадина (Cadina) — в межах Собу і Паданного Бугу; Далега (Dalega) і Очака (Ochakov) на р. Паданний Буг; Білгород (Biligrad) на північно-західному узбережжі Чорного моря та інші⁸¹. Проте необхідно враховувати, що Гастальде даліше ще не звільнявся від тягаря схоластичної географії, яка одне виключала в карті іншого позначення. У його описі можна зустріти як фантасмастичні топоніми, так і підозріту плутанину⁸².

Результат польської картографії¹⁰⁰ здійснюється в основному у руській закарпатській географічній школі. Це спонукає до загальної констатації і стилістики оформлення карт, так і тематичних прийомів Топного видання. Подібно, починаючи з XVI ст., польські автори подають більш реалістичну картину українських земель з північ і подільського краю зокрема. Шкільною особливістю польських карт є пшиклені, так би мовити, канонічної ідентифікації окремих територій східноєвропейського регіону. Це цілком природно, оскільки польські географи брали до уваги мету колонізації¹⁰¹.

Отже, карти кінця XV — XVI ст. непрямо, але містять в собі багато фактич. безперечно, мають певне значення як історичне джерело. Їх мікроаналіз дає змогу обґрунтувати ряд специфічних аспектів історії, історичної географії та еволюції топоніміки краю, а окрім того — аналізувати етапи формування констатції регіону в європейській географічній школі.

* * *

Комплекс джерел, створених за характерними його навидами, не тільки акумулює інформацію, на основі якої можна відтворити окремі аспекти Поділля як історичної області. Вони дають змогу окреслити географічні межі регіону, з'ясувати походження назви краю, відтворити систему соціально-політичних зв'язків у середині північного сходу, адміністративно-територіальний устрій, господарче життя, конфесійну картину, становий устрій, монетно-грошовий обіг, мережу містості та сільських поселень, етнолінгвістичні характеристики регіону, місця у системі політичних зв'язків східноєвропейського регіону другої половини XIV — першої половини XV ст.

* * *

Підсумовуючи розділ, можна констатувати, що в дослідницькій літературі було зафіксовано увагу на низькій вартості аспектів подільської старовини. Проте в історіографічному доробку, який склався на тостріаній час, навмисно чинилося застаріло поглядів і безнадійних тверджень. Це здійснювалося зумовленою як низьким комерційним історичною реалією, так і низьким політичної кон'юнктури тогочас. Разом з цим відомості різних видів джерел були узагальнені та систематизовані у працях кількох авторів зокрема. Давали суттєвий вплив на середньовічну історію Поділля зокрема чинило теорет. або спеціальне дослідження, а в якому й комплексно-реалі-

дається проблематика, окреслена на сторінках історіографічного підручника даної роботи, не має. Тому цілком природним здається завдання комплексного використання всієї сукупності надбутків історіографії та осмислення даних джерел, аби відтворити цілісну, по можливості, картину політичної та соціально-економічної ситуації регіону зазначеного періоду.

Примітки

¹ Ерудитський та романтичний напрями в європейській історіографії, насамперед у медієвістиці, де вони вперше сформувалися, досліджені проаналізовані в працях О. Вайнштейна та Є. Космінського [287, 93–106; 382*, 118–126].

² Так, А. Нарутівич, посилаючись на хроніку Яна Длугоша, стверджував, що великий князь литовський Ольгерд у 1352 р. виступав не проти татар, а проти подільського князя Федора Коріатовича [334, 179]. Втім уважно прочитавши текст хроніки Длугоша з уявою очолююстю Леоніструс, що під 1352 р. повідомляється про похід Ольгерда саме проти татар [343, 1096]. Звідки ж історик почерпнув наведену інформацію про князя Федора Коріатовича тлумачити неможливо.

³ Проблемі датування Сняводської битви присвячена с. 110 другого розділу даної роботи.

⁴ Т. Нарбут писав, що татари назвали на Поділля, яке належало князям Коріатовичам, після того, як на пасовиськах розповсюдилась чума ("чорна смерть") і наступив голод (близько 1351 р.). За Т. Нарбутом, Коріатовичі звернулися по допомогу у боротьбі проти татар до великого князя литовського Ольгерда. Останній здобув "на Снязі Водах" ("nad Sienzi Wodami") рішучу перемогу над трьома князями: Хаденбесем, Кутлубугою й Дмитром [552, 58–61].

⁵ Так, перший угорський похід на Праславію М. Карамзі датував 1351 р., що не відповідало загальної інформації [376, коп. 163 (сировного тексту), 140 (приміток)].

⁶ [376, коп. 174]. Слід зазначити, що генеалогічними зв'язками Рюриковичів з правителями цього регіону Східної Європи цікавилися й інші російські дослідники того періоду [413, 90].

⁷ У своєму латиномовному двотомному "Короткому нарисі феодальній Федора Коріатовича..." І. Банкович стверджував, що "...хрещенимих чотирьох князів Коріатовичів (Олександр, Костянтин,

Кірія та Федора. — О. Б.) татар спочатку (в 1331 р.) було вигнано з України ... а потім... з Поділля". — Цит. за перекладом Ю. Сави [273, 28]. Як видно з наведеної цитати, історик самою батарею р. Сана Вода не згадував. Загальні ж відомості про цю подію він знайшов, на думку авторки, у польського хроніста Микола Стражковського [256, 7].

¹ Особливо слід відзначити важливість для аналізу ревінацисії історії Закарпаття публікації Базилювичем грамоти Федора Коріатовича 1360 р. [519, 11–13]. Цій грамоті ще буде приділено увагу в III розділі даної роботи.

² Свою роботу про карато-росів І. Орлай опублікував в петербурзькому "Северном вестник" в 1894 р. Про І. Орлай див. [329, 76–88].

³ М. Лучкай, як і І. Базилювич користувався латинським мовою. Про життя та творчість М. Лучкай див.: [329, 121–138; 330, 117–144, 452].

⁴ М. Лучкай ступино зауважував, що письменники нового періоду (тобто угорські історики XVIII–XIX ст.) відійшли до висвітлення діяльності Федора Коріатовича менш критично, ніж І. Базилювич. Не знаючи, як поглянути значну чисельність руснів в Угорщині, вони вважали, що князь Федір з'явився туди з 360 тисячами людей, а потім ще запросив велику кількість подорожів у свої володіння. Ще версію М. Лучкай заперечував, аргументуючи, що якщо Федір мав би таку велику кількість людей, то, напевно, не втік би від Ольгерда, а чинив би опір і, перебуваю в Угорщині, завоював би зі зброєю те, що сподобалося йому, а не міняв би на Поділля. Та й втеча з такою кількістю людей не була б зручною і не привабила б повну увагу хроністів. На думку авторки, історик справедливо стверджував, що князь перекладав лише "своєніми преданнями своїми" [335, 143].

⁵ Слід відзначити принципіні наступні: по-перше, про князя Федора Коріатовича М. Лучкай розповідає в контексті історії Великого князівства Литовського; по-друге, він не сприймає 1338 р. як рік приходу князя Федора на Закарпаття. На думку дослідниці, цей князь перебув на Закарпатті до 1360 р. — приблизно в 1332 р. За М. Лучкаєм, він у 1360 р. надав чеським князю Владиславу грамоту щодо сіл Бобошів і Ладан, а в 1365 р. загинув на Поділля [385, 166].

⁶ В другій половині XIX — на початку XX ст. місцева дослідниця продовжувала активно цікавитись етнічною історією закарпатських руснів. Цей питання, в тому числі мовні, археологічні, політичні, пов'язані з переселенням руснів з Поділля, ставалися нею саме в

наших руси [355, 4–11; 358, 166; 365, 39; 439; 269, 157; Мтл, 361]. Цярою уперше історіографів, астихих студіювачих середньовічної історії краю. — Див. [329, 247–252].

— Статистичний, топографічний та історичний атлас Подільської губернії В. Мартинського вийшов у м. Вільно в 1820 р. [551]. Історик, як і Т. Нарбут, отримав вищу освіту у Вільнянському університеті. Пізніше він студіював в університетах Галле і Франкфурта, працював у відомій бібліотеці, обіймав посади генерального містари, графата канцлера, члена Гессаного подільського суду [392, 39–40].

¹² Ріні версії гранети наводять у своїх працях О. Пашадзкий, А. Гельман, Н. Молчановський, М. Грушевський [19].

¹³ Народився О. Пашадзкий на Подолі (у містечку Черний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії) в католицькій поміщицькій родині, тут же закінчив повільне дворянське училище, згодом — Кременський лицей на Волині. Забувши вищу освіту у Берлінському університеті, він, як і В. Мартинський, багато подорожував країнами Західної Європи, Україною, Росією [392, 43].

¹⁴ Див.: [7; 16; 10; 39; 52; 57; 59; 60; 98; 101; 105; 106; 108; 109; 117; 119; 125; 131; 136; 138; 139; 140; 142; 146; 147; 151; 155; 157; 162].

¹⁵ Відомий свого часу кам'янецький лікар Ю. Ролле народився в сім'ї, яка мала французьке коріння і проживала на хуторі Генріхівка (тепер с. Ролл Шаргородського району Вінницької області). Після закінчення медичного факультету Київського університету са. Володимира він стажувався в університетських клініках Франції та Німеччини. З 1861 р. постійно проживаючи у м. Кам'янець-Подільський, Ю. Ролле відзначався на ниві ребудови місцевої медицини і водночас захопився вивченням історії рідного краю. Свої твори красномовно писав польською мовою і часто підписувався "d-t Antoni", "Józef z Hutykowsk" або "Fulgenjusz Pirożko" [272].

¹⁶ Переклад грамоти, виконаний вірменським філологом, професором Лазаревського інституту свідана нині у Москві М. Еніком, був опублікований в історичному оповіданні Ю. Ролле "Під хрестом" [364, 11]. Проте місцями красномовні офіційно-православного сарказмування (про них мовоа буде йти нижче), й досамперед часни єпархіального Комітету, тривалій час з обережністю ставились до Ю. Ролле як польського дослідника. Тільки визнання його науковим заслуг у 80-х рр. яке змусило їх подолати цей бар'єр відлучності, вочиста співпрацювати з Ю. Ролле й прислухатися до його порад на тлі революційного краху царства [392, 66–67].

¹² Так, з 1 січня 1862 р. стало систематично виходити у світлі Київськ.-Поліський періодичне видання "Подольские стародавные ведомости", на цитувалася якого до 1906 р. було отубієвським понад 200 історичних розвідок та есе [392, 52].

¹³ Нарадився М. Сімаженець на Подолі, навчався у Петербурзькій духовній академії, співпрацював з Петербурзькою картографічною комісією, що й визначило високий науковий рівень його досліджень з подільською тематикою. Забувши про освіту, М. Сімаженець переїхав до м. Кам'янець-Подільський [328].

¹⁴ Так, М. Сімаженець, посилаючись на твір "Визвідъ Подѣлагога и Пѣла" С. Олексійського [251, 102, 112–113] як на цілком достовірне джерело (як, до речі, не є перекладом, а тому не може бути надійною опорою для визначення даного періоду), твердив, що до 1375 р. "...домінікана уже встигли задумати на свій бік і навіть нахилити у католицтво православного литовського князя Юрія Коріатовича, який близько 1370 р. побудував для них два кладитори в Червонограді та Кам'яні" [469, 15]. Історик також твердив, що наступним містом, в якому було засновано католицький монастир, був Острин, а його фундатором був той самий князь Юрій. Одна з найкращих грамот [21] являє лише те, що князь Юрій Коріатович надав у розпорядження монастиря землі. Окрім того, М. Сімаженець припускає факт навернення князя Олександра Коріатовича в католицизм домініканцями [469, 16]. Дійсно, середньовічні хроністи повідомляють, що князь Олександр був "найвірнішим" ("Православним") васалом польського короля [246, 631], але як саме він покатоличився і коли — невідомо.

¹⁵ Авторка даної роботи проміняє увагу питання церковної історії у другому та четвертому розділах (с. 80–91, 200–201).

¹⁶ Після завоювання, урештеші Київської губернії, В. Антонович здобувши загальне знання іноземних і класичних мов у 3-й Одеській гімназії та вступив до Київського університету на медичну, а згодом на історико-філологічне відділення. В юні роки він відчув вплив творчості відомого одеського історика романтичного напрямку А. Скальковського і класиків української літератури та західноєвропейської суспільно-політичної думки [379, 86].

¹⁷ "Подольською землею. — після В. Антоновича, — або Поділлям, істнавалася територія, межі якої йшли по течії р. Дністер, потім Іссак. — О. Е.) займала весь басейн Південного Бугу і Бугу по Дніпру від гірськ. р. Рось до самого Чорного моря" [268]. Історик називав також ліві подільські міста, відносячи до них Кам'янець, Червоног-

град, Бавоу, Смиргра, Свалу, Медоубоу, Бреллау, Вінітін, Біу Пароу, Тенігрел, Торгоуціа, Черкаси, Очанів [369, 632].

¹² Слід зазначити, що інформацію з хронік К. Стадницький теоретично дуже спростував. З наведеного причин він знав лише повідомлення про події 1332 р., проігнорювавши події 1334 року. До того ж він прийняв правду Яноша Кюккелла з хроніки Яноша Турона, а також спутав повідомлення хроніки Яноша Кюккелла про битву з татарами 1345 р. Інформацією Маттео Віллані 1352 р. його зауваження географічного розташування Прославці (зона ототожнювалася з Трахнішанією), швидше, спірне [574, 163–167]. Нарешті, датування битви на р. Синя Вода у вчорашню величало глибокості; можливо, саме тому він не датував битву почне, а лише окрестив мисі, коли вона могла відбутись [574, 123–137, 161, 248].

¹³ Див. праці: [374, 147; 394, кн. 550, з 558, 9; 423, 236; 315, 473–476; 406, 57; 399, 380–381; 421, 247].

¹⁴ [425]. Інтерес до подільської старовини у Н. Молчановського був не випадковий, адже сам він походив з Поділля (народився історик в с. Лоповалії Батьківського повіту [321]). Вступивши до Київського університету, молодий подольчанин здебільшого займався студіюванням історії своєї малі Батьківщини.

¹⁵ Н. Молчановський шав на меті продовжувати вивчення історії рідного краю. Але доля історика склалась, на жаль, так, що він був змушений "приміняти" наукову кар'єру на службу — працював у судовій канцелярії і лише у вільний час міг займатись студіюванням історії. Так, за дорученням Київської комісії розгляду давніх актів, він вивчав в архівах Стожарових і Буданових чимало невідомих джерел з історії України доби правління Богдана Хмельницького [426].

¹⁶ М. Дашкевич також займався дослідженням історії та географії Володимирської землі [334; 335; 334].

¹⁷ З приводу географічних меж Поділля М. Грушевський писав: "Саме землі помістрянсько-подільській, що перейшли "від Татар", добровільно чи недобровільно, і були злучені однією своєю політичною долею. Границю їх з Волинню слугувала більша менша вододільна лінія Бога й Прагати (як подільські землі за Корнітовими тут місці Мехоубоу, Бокхь і Венітця). Галицькою границю була лінія, що дрібною, приблизно знавши, верей'я Бога з ретом Стратіс як подільські землі Корнітових звідси тут Червоноград і Свалу, але сивранній слід, що й Теребовлянщина перш ніж також належала до Поділля. З Київщиною (позудявою) не було ніякої паралельної грані, власне

тому, мабуть, що ці землі, так само як і Поділля, стали в безпосередній залежності від Татар (тим пояснюється, що давні київські землі та Русько зачислювалися до Брацлавщини, зокрема до східного Поділля). Так сформована територія дісталася й ковіє, перед тим позначив ім'я, що вперше зустрічається в актах з кінця XIV в. — Поділля; ім'я аналогічне з давнішою назвою "Поніття" [313, 88–89].

¹⁰ Я. Дашкевич справедливо помітив накривне сприйняття М. Грушевським історико-географічної традиції, що йде від К. Стадницького та Н. Молчановського [345, 35–37].

¹¹ Серед напрямків досліджень, розроблених М. Грушевським, необхідно відзначити його джерелознавчі розвідки у Коронному архіві Варшави. З цієї точки зору його робота залишається цінним доробком і дотепер (див.: [313, 146]). На жаль, документи, на які він звернув увагу, досі опубліковані лише частково.

¹² О. Корбошин вважав, що подільські міста Ладислав, Муравка, Вар, Зінків, які знаходилися, на його погляд, між володіннями павського короля (Меджибожжя, Бокським і Вінницею) та маєтками Спелка з Мельштина (Жам'янцем, Бакотом, Смотричем, Скалою та Червоногородом), отримав Вітоут [274, 147–148]. З цим твердженням не можна погодитися, оскільки, по-перше, ці міста виникли значно пізніше (наприкінці першої половини XV ст. [319, 45]), а по-друге, не має підстав припускати, що Вітоут володів ними одночасно зі Спелком.

¹³ Крім наведених вище досліджень, цього питання торкалися численні автори. І хоча деякі з зауважень не позбавлені певного інтересу (серед них слід назвати, наприклад, хоча й той М. Смирнов [477]), авторка не бачить ні можливості, ні необхідності зупинятися на цьому, де не подасться оригінальна інтерпретація політико-правового статусу Поділля.

¹⁴ Особливо думка М. Любавського про надання Поділля князю Вітоуту була предметом критики не одного історика, то авторка відваж доцільно навести її цілком, аби була зрозуміла суперечка, яка вилася упродовж століття: "Як великий князь литовський Вітоут, так і польський король Владислав-Ягайло не торкалися про якому літсько-правового статусу Подільської землі, оскільки зобов'язані, наслідком на князя Спелка з Мельштина служити королю Ягайлу і його спадкоємцям, якітроси не свідомі про приєднання цієї землі до Польщі, тому що подібне зобов'язання було узале з яким литовсько-коруським князів і самого надного князя литовського Вітоута. Згідно з цим князь Спелка з Мельштина не був князем, князь Спелка з Мельштина не був

дав у правах литовсько-руського князя, з разом із правими кабул і облявків. Ось чому в 1399 р. ми бачимо його під статусом великого князя Віленя на Воєні, до він поклав свою голову разом із багатьма литовсько-руськими князми» [406, 57–58].

⁷⁰ Ф. Леонтович вважає, що Сивководська битва відбулась у 1367 р., наслідок якої Подільська земля опинилась під владою Великого князівства Литовського [369, 183–184, 390].

⁷¹ А. Пронько відносно битви на р. Синя Вода до часу правління князя Віленя і вважає, що вона відбулась під 1380 р. [388, 5].

⁷² В. Антоновича прийнято вважати родоначальником вітчизняної археології. Свій внесок до археологічного дослідження України зробила також його дружина К. Мельник-Антонівна [339, 83–89; 269, 51].

⁷³ Корінний подольчанин Юхим Сіпінський (1899–1937) походить зі старої свявнянської родини, котра мешкала в с. Митинки Петрівського повіту, нині Деражнинського району на Хмельниччині. Сам він не був за фахом істориком, а здобувши гуманітарну освіту, займав посаду протоієрея в м. Кам'янець-Подільський. Його погляди і коло інтересів були спрямовані зусиллями професора М. Петрова, якому плідно приділяли учню любов до вивчення подільської старовини. Ю. Сіпінський став визначним істориком Поділля, етнографом, музикантом, автором багатьох красномовних робіт [292, 466]. Відносно до професора М. Петрова (1846–1921) слід зазначити, що він займався комплексним дослідженням історії подільського краю. Вчений закінчив Київську державну академію, в якій згодом і викладав. З 1911 р. він входив до складу Подільського історико-археологічного товариства, з 1916 р. був членом-кореспондентом Петроградської АН, а з 1919-го — академіком ВУАН [431, 39]. Професор М. Петров виконав дуже добротну для свого часу системну працю з історії Поділля, яка на сьогодні вже в значній мірі застаріла. Однак заслуговує на увагу його оригінальна спроба ідентифікації Проспівії (або у варіантах Сирету, або у дельті Дніпру) [440]. Гіпотеза Петрова, хоча і не піддається авторською даній роботі, корисна як інформація до роздумів з приводу вірної локалізації краю.

⁷⁴ Стася оцінює зайнявничийна здобутків Ю. Сіпінського відносно з красномовному нарисі авторки [282, 10].

⁷⁵ Про життя та діяльність Ю. Сіпінського див. [292].

⁷⁶ В. Отоцький (1893–1964) від 1913 р. навчався у Київському університеті, а в 1918–1920 рр. студіював у Німеччині. Згодом він брав участь

у роботі та дослідження українського права при ВУАН та на науково-дослідній кафедрі історії України, очолюваної М. Грушевським [366, 339–340]. Ще у 30-ті рр. історики завершили роботу над двома дисертаціями на здобуття наукового ступеня доктора права: про історію магдебурзького права на Поділлі (німецькою мовою) та про вінінську міщанську грамоту від кінця XVIII ст., свідуючи її правового стану в устрою українського народу [366, 339–340]. Та у 1928 р. за сфальсифікованою справою “Спілки виконавців України” був заарештований у Татарию (1930–1944). На жаль, його праці довгий час не були доступні широкому науковому загалу. Лише в 90-х рр. XX ст. ім'я В. Отамановського було повернуто до вітчизняної історіографії. У 1993 р. вийшла його книга “Вінниця в XIV–XVII ст.”. Ця ґрунтовна робота докладно освітлює історію міста XVI–XVII ст. [432], але мало стосується його інституцій періоду XIV–XV ст., який цікавить авторку. Втім важливе значення для коректного відтворення історії міст України має його датування ранньої історії Вінниці. В. Отамановський вірно казав, що Вінниця як топонім вперше згадується в джерелах у зв'язку з завоюванням походом Вітошта на Поділля в 1393 р. [432].

“ Проблемами міського права середньовічної України” призначені роботи сучасної львівської дослідниці Т. Гоцької [366–366']. Подібного роду дослідження складають, безперечно, невід'ємний елемент комплексного осмислення соціально-економічної історії регіону України. Широкий емпіричний діапазон і значна ерудиція Т. Гоцької, сміливі й нові постановки нових дослідницьких завдань складають, безсумнівно, здобуток роботи. Водночас, авторка даної роботи вважає, що визначення правових фундаментів середньовічної України повинно зводитися не тільки загального розвитку міських правових систем Європи, а у більш ширшому плані — загальної республіки й асиміляції римського права, що розвинулось з XII ст. В цьому відношенні було б доцільно використати теорії свіданню майже забутого сьогодні польського історика права Ронвальда Губе [336'], а також російського професора Ф. Тарановського [482].

“ У 1960-х рр. Т. Винакур, М. Брайчевський, С. Пламеницька досліджували середньовічні фортефікаційне містечко Поділля, населення, Кам'янець-Подільський. Вони вивчали десятки спеціальних праць з такою метою. В цей час предостеб унікального об'єкта, це стави монастирські споруди середньої частини басейну Дніпра. Із студійки української дослідниці Б. Рідки [432']. Особливо на сторінках наступних розділів даної роботи із залученням аналіз трид-

на севері не відуться політики, то йа доробок не буде докладно розглядатися. Авторка лише доводить собі відкрити багачем до донес (булі) граць, що мають безпосередньо відношення до трактування важкої сюжетів і містять докладну бібліографію [280; 292; 283; 446]. Змістовна інформація щодо сучасного стану археографічного значення певної частини Поділля знаходиться також у наведених статті В. Рідука.

“Ф. Петрунь досліджував татарські старовинності північного середньовіччя (друга половина XV — XVII ст.) [441–443]. Найбільш важливі роботи на цю тему торкаються також періоду, що цікавить авторку даної розвідки. На жаль, після М-х рр. XX ст. він не звертає більше до історичного податків, можливо, у зв'язку з несприятливою атмосферою 30-х років.

“ Авторка аж мали нагоду висловити думку щодо здобутків і недоліків “Історії...” у своєму критичному дослідженні з історії Савранщини. Там міститься загальна оцінка опису тієї частини території Поділля, яка входить нині до складу Одеської області. Варто зазначити, що в цілому така оцінка може бути застосована й до опису регіону Поділля, що входить в інші області України [282, 84].

“ [444–446; 437–438; 309; 308; 309–310; 487; 411].

“ З 80-х рр. між захарпатськими дослідниками М. Тимковим, Д. Данилюком, І. Сеньком та Й. Кобалем спостерігається зростаючий інтерес щодо біографії князя Федора Коріатовича, його церковної політики та політики стосовно римоанітських груп населення. В її ході до наукового обігу вводяться набір римоанітських джерел. Не можливо не відзначити корисності цієї полеміки для уточнення ряду аспектів діяльності князя Федора Коріатовича. Проте авторка не поділяє багатьох поглядів, висловлених у ході полеміки (наприклад, що грамота Федора Коріатовича від 1369 р. є фальсифікат) [485, 9; 465, 39; 329, 30; 409; 410].

“ [387–391; 393–394; 309; 361–392]. Тут варто зазначити деякі суголосні київського дослідника Ф. Шабульдо щодо політичного розвитку Поділля. Так, вчений, погоджуючись з польськими дослідниками про те, що в 1349 р. князь Олександр Коріатович отримав Тереквельську землю, зазначає, що цей постат “хоча й малоімовірно, але виглядає цілком правдоподібно і з ним можна погодитись” [382, 51]. Окрім того, історик пише, що постат про утвердження Коріатовича на Поділлі, пов'язаний з битвою на р. Синя Вода у 1362 р., мірний лише пошесті, оскільки, на думку історика, є певні

підставою датувати період Подільської землі під впливу Коріатовичів середньою 40-а років XIV ст. і вважати його одним із разів загальної наступу Великого князівства Литовського на Галицьку Русь, що відбувався в той час [502, 43]. Ці думки, на погляд авторки даного дослідження, либілі, тому що, по-перше, немає ніяких джерельних даних, аби вказати, що Олександр Коріатович володів Тернопільською землею, і по-друге, немає жодних підстав датувати період Подільської землі середньою 40-а років XIV ст., оскільки за їх наявності вони були б знадані дослідником.

¹¹ [483; 545–546; 488; 456–457; 489^a; 489; 492; 381]. Дослідженнями страй, як відомо, неможливі без гарного філологічного підґрунтя. Тому особливу увагу було приділено мовній ситуації в регіоні. Ця тема занілювалася російським істориком В. Пашуто, Білоруськими вченими В. Чам'ярцким та М. Уладзіком, литовськими дослідниками Р. Батурою та З. Зінквіціусом, українськими мовознавцями Л. Гумиляню, І. Білодідом, Ф. Медведським [277; 360; 473–475^a; 283; 417; 469; 492; 323].

¹² Серед багатьох польських вчено-дослідників авторка знає імена І. Суляковської-Курас та С. Кураса [387^a; 383^a]. Сучасні публікації досвід, що виконуються їх зрідками, мають перворядне значення для даної роботи.

¹³ [536; 547; 576; 561–563; 579].

¹⁴ На погляд авторки, такий вплив спостерігається, зокрема, в студіях дослідників Т. Гентю, Н. Яковеню [346^a; 508^a].

¹⁵ [387; 448; 323; 324; 364; 416; 383–384; 396–397; 434; 455^a; 463; 469–470; 430–431; 579].

¹⁶ Головний редактор "Енциклопедії українства" Йосифинур Кубішак [389^a] був за фахом географом та демографом. Від 1928 до 1938 рр. він працював у Краківському університеті, потім переїхав до Франції. У дослідженнях досить цікаві погляди на середньовічне Поділля. Так, наприклад, "належне" польського короля Владислава Сентуку Поділля історично розглядає як частину за польської гроші [395^a; 348^a].

¹⁷ У праці "Україна в літературі Західної Європи" Івана Бердана (1893–1959), який також перебував у вимушеній еміграції (у Парижі) [285^a], міститься ціла джерельнознава та бібліографічна інформація про писемні джерела з історії Поділля [284].

¹⁸ Досить значний корпус документів повинен знаходитися в архівах Польщі, Угорщини, Італії. Це перш за все приватнозберані архівні документи і, можливо, старовинні портланди, карти та ін.

¹⁰Дат.: 113; 17; 19; 32; 30–32; 36; 38–42; 47; 49; 51; 54–56; 61–62; 64–66; 70; 72; 74–77; 79–81; 83; 87; 91; 93; 98–99; 102; 103; 110–116; 118; 123–123; 125–125; 127–129; 133–135; 137; 141; 143–145; 148–150; 152–153; 156; 160; 163; 164; 165–166; 171–173; 176–177; 179; 181–187; 189–192; 194; 196–206; 208; 211).

¹¹Відносно першої групи документів дав.: [161; 169; 174; 175; 189; 209; 210], відносно другої — [58].

¹² Подібні випадковості інтерпретації текстів зустрічаються, зокрема, у роботі Л. Пойтмана. Складається враження, що грамоти майже не прочитуються ніколи до кінця, тому що в історика величезна кількість версій його датовування, в той час як дані містяться у збільшеній частині документів [397, 110].

¹³ [94; 101; 109]

¹⁴ Вони були надані папами римськими Бенедиктом XII (1334–1342), Климентам VI (1342–1352), Інокентієм VI (1352–1362), Урбаном V (1362–1370) та Григорієм XI (1370–1378) володарям Східної Європи [1–6; 9–12; 34–25; 158]. Загальновідомо, що папи Бенедикт XII та Климент VI викликали обурення й презирство Франческо Петрарки, який засуджував їхню аморальну поведінку [404, 175]. Щодо східної політики пап тут доречно процитувати неспівну римську назву: "Ceterum senex — orientem esse ceteris indam" ("А опріч цього я показую: Схід має бути наперенний") [429, 69]. З папськи був можна отримати відомості про спустошення татарями земель майбутнього Поділля, про боротьбу польського короля Казимира Великого і угорського короля Лайоша I зі "схизматиками", "поганями", а також про суперництво подільського князя Олександра з татарами та ін.

¹⁵ Мста ярлика Тохтамыш (кінець 90-х рр. XIV ст.) була переконливо розкрити А. Прохоровим: Тохтамыш, втративши законний трон і розгубивши повернути його з допомогою князя Вітовта, дав останньому документ, згідно з яким він відмовлявся від верховенства прав Орди на землі Великого князівства Литовського, а отже, від отримання "мзди" з цих земель [359, 259–264]. На випадково в перекладі зникла у тексті ярлика підкреслювалось, що вони передаються "з мздой н данми" [44]. Важливим для даного дослідження є і ярлик київського князя Менті-Гірея литовському князю Сигізмунду (від 1506 р.), оскільки в ньому є згадка про надання Халві-Гірею ("Алча-Бідай"), батьком Менті-Гірея, ярлика на "Надажцію тау то княи ярды н дани ... Кашевжцію тау Бреславжцію тау Сеславжцію тау Зинегород Червон Хованж Алави" великому князю Вітовту [213].

№ 17, 11, 16, 88, 89, 106; 107; 20, 17, 50; 80; 104]. Ретельний аналіз Східноєвропейського права історії був виконаний М. Крикуном при підготовці домінікративно-територіального устрою Польщі першої половини XV ст. [393].

№ 17; 13; 16; 128; 130; 139; 154].

№ 144; 16; 23; 82; 90; 117; 119; 136; 140; 142; 146; 147; 151; 155; 162].

№ В диятал, зокрема, повідомляється про перехід подільських князів Олександра та Бориса до угорського короля в 1377 р. [23]. Там також наявна ціла інформація до історії війни польського короля з князем Смирнґайлом [119; 136; 140; 142; 146; 147; 150; 155; 162].

№ Так, наприклад, важливий для даного дослідження довід молодшого пасовди Штефана подільському старості Синьку з Мельштан в кін. 1397 р. на провід у його князівстві та князівстві Холм згадується в "Пам'ятках середньовічних днів Польщі..." та в "Армії Санґушків" [45].

№ З приводу садибностов'янських літописів у джерелознавчих працях існують дискусії, що продовжуються й нині сторінч. Не маючи можливості детально їх проаналізувати, авторка обмежується наступним зауваженням. Супрасльський, Уваровський, Рачинського, Крисинського, Сербіновський, Ольшанський літописи спочатку називали литовськими. М. Костомаров називав їх білоруськими [386, 53–58]. Схопитично до назви "литовські" поставили і Є. Карський, який написав спеціальну роботу "Про мову так званих литовських літописів", де стверджував, що вони написані на старій західноруській мові [386, 208]. М. Грушевський запропонував називати їх русько-литовськими [315, 94]. Проти визнання цих літописів литовськими виступив Ф. Шахматов, який іменував їх "західноруськими" [305, 41]. Трапляється й таке, що одні дослідники в одній і тій самій роботі називає літописи то литовськими, то литовсько-руськими, то західноруськими [486]. В радянський період дискусія продовжувалась. І Білодід, Л. Гувеньєв, Ф. Медведєв вказали, що процес вискремлення української мови з давньоруської основи почався з XIV ст., а тому всі грамоти та літописи називали, як написані староруською мовою [283, 5–7; 325, 417, 21–23]. Р. Батура та В. Палауто запропонували називати їх літописами Великого князівства Литовського [277, 113]. На противагу їм М. Ушацька та В. Чамґрицький титулюють ці літописи Білорусько-литовськими [492; 498]. З Зізнавців пропонує називати цю мову князівською слов'янською мовою Великого князівства Литовського, а самі літописи — літописами Велико-

на єврейській. Додатково [246, 46] Алард, а також дослідники релігії на рубежі XVI ст. та і тримати XIV–XV ст., були переконані, що «єврейський» напис над написом розкрито офіційну документацію, яку він отримав, як єврейське написання іудаїзму єврейської. Утворений та розкритий мов.

⁶ Авторами єврейсько-латинської енциклопедії цієї спільності були єврейськими Падана. Висловлює чітко в розбіжності в дослідженнях цих єврейських відносин до інших релігійних мовності та релігійної мови.

⁷ Суправласний літопис [226], написаний на єврейській мові, написаний у С. протестантському монастирі. Був перший виданий ще в 1807 р. І. Давидовичем Саломонівною-Бабіновим та польським правознавцем [226]. Уважливий літопис [226] отримав назву від імені свого власника — графа О. Уварова, до якого потрапив від І. Самарина, а до нього потрапив Олександр та Служивим. Був виданий у 1854 р. О. Погодим [226]. Відомо, наприклад, детермінативна характеристика та мови. Більшості інших літописів в даній роботі інформація була подана дуже лаконічно, оскільки багатьом можуть ознайомитися з цим матеріалом у виданнях дотрап, наведених у списку.

⁸ Більш докладно інформацію цього комплексу літописів буде наведено в третьому розділі.

⁹ Наприклад, м. Бакота зустрічається вже в XIII ст. [228, 769–791]. Тому не має підстав припускати слова літопису: «и тогда въ Паданахъ дѣлаше не въиде ни одинъ городъ» [221, 18] як свідчення дійсної відсутності міст.

¹⁰ Хроніка Биссони [231] складена в XVI ст. та видана в 1856 р. Т. Нарбуттом у м. Вієнна [248], отримала назву від імені П. Алесандрі Олександрів Биссона. Слід зазначити, що цей своєрідний свідомо-випадковий текст був написаний латинськими буквами. Про його особливості див.: [492]. Доречно зазначити деякі відмінності між літописами Суправласним і Уваровським, з одного боку, і хронікою Биссона — з іншого. По-перше, у Биссона присутні поетичні слова: «Вамъ государямъ, сынъ въ Аггальгонъ дѣломъ», а по-друге, — і це найголовніше — бітва на р. Сана Падана помічена датою — 1331 р., тоді як в інших двох літописках дата відсутня [248, 19].

¹¹ Гуслякський, Роговський, Німцівський літописи див.: [214; 223; 227]. До латинського літопису дуже важливо звернутися для ідентифікації єврейського та латинського мов [217].

¹² [242–243]. Як Давидов, обіймаючи посаду єврейського каноні-

ка, відомим був виконавцем королівських дітей, дипломатом, аччаним. Незадовго до своєї смері Длугош був обраний польським архієпископом, але, не дочекавшись посвячення, помер у 1480 р. Життю та творчості Яна Длугоша присвячена ціла книга досліджень [407, 280; 431; 521].

⁷³ Зокрема, Длугош використовував мемуари королівського ставкопа Збіслава Оксницького, який протинував хроністу і відіграв важливу роль у його житті [286, 156–157; 431, 773].

⁷⁴ Працю Марціна та Йозафа Бельських було перекладено українською, білоруською і російською мовами [504, 194–202]. Про його життя й творчість див. [779; 528]. В літературі існують контрверсні щодо співзвуччя Марціна Бельського. Так, польський дослідник І. Хомовський (1946 р.) заперечував вплив на нього гуманізму [528], в той час як радянський історик О. Рагова займалася протилежну позицію і називала Марціна Бельського “видатним польським гуманістом” [456, 133]. Авторка змикається до цитини першого з наведенованих дослідників.

⁷⁵ Більш детально про це мовля йтиме в третьому розділі (с. 102).

⁷⁶ Про життя та творчість Марціна Кромера (Martianus Cromptius, 1512–1589) див. [517; 557]. Ще за його життя хроніка була опублікована у Базелі в 1558 р. Вона мала кілька видань і була перекладана на польську — Марціном з Блазювом (Marcin z Blazowa (Blasowki)), на німецьку — Панталеоном (Pantaleonem) мови [243]. Авторка користувалася базельським виданням 1568 р. [299].

⁷⁷ У своїй хроніці Марцін Кромер під 1393 р. стверджував, наприклад, таку історичність, що Ольґера — це дитиня Вітовта: “Tataros felix et legatus Vinandi Olgerdo ante profugatos, samis tribus coram ducibus, quibus Podolia tributum pendebat” [238, 209]. Не виключено, що, як прагнуща Н. Мачишевський та М. Грушевський, хроніст паралелізує Вітовта з Ольґером [423, 176–179; 313, 456–457].

⁷⁸ [256]. За останні даними, Микола Стрийковський був родом з Сєрадзької землі [402, 36], за іншими — з під Стрия. Жив у Литві, був військом і чинним посольства в Порті. Творчості хроніста було присвячено дослідження О. Рагова [457]. Про український переклад його хроніки див. [492; 489]. Існує нараданню джерело, в якому, на погляд авторки, доволі активно використовувався текст Миколи Стрийковського. Це “Хроніка Литовська та Жмуйтська”, написана руською мовою [232]. До даної роботи ця хроніка залучена з метою деідаифікації окремих геосередовищ пунктів. В інших питаннях “Хроніка Литовська...” не містить такого багатства матеріалу, як інші нара-

тиші пам'яток, тому вони не були об'єктом спеціального розгляду в джерелознавчому розділі.

“[244]. Хроніку Саронейської Сармалії” вперше було видано у Краківі 1578 р. Алессандро Таванії та його проза були об'єктом дисертаційного дослідження О. Дача [356]. Проблематикості хроніки розглядали також Д. Наливайко, І. Борнак, Ю. Мінна [429, 141–145; 384, 42; 423, 3–8].

“[218, 64–65]. У зв'язку з жовтими проблемами це ціле й універсальне джерело довгий час не було залучене до студії українських дослідників. Оригінальний текст Кам'янецької хроніки зберігається в рукописному відділі Бібліотеки істориків (конгрегації вірменських священників) у Венеції. В 1884 р. він був опублікований Л. Алішаном [338, 63]. У 1970 р. Я. Дашкевич в журналі “Архіви України” помістив перекладений ним фрагмент цього тексту і прокоментував його [213].

“[258]. Маттео Віланні написав свою прозу у Флоренції. Відомо, що це місто у XIV ст. стало одним з найбільших в Італії центрів історичного хронікарства. Його розвиток в першу чергу пов'язаний з представниками саме роду Віланні. Закочатував хроніку Дієго Віланні (бл. 1280–1348), який довів виклад до 1346 р. Продовжив роботу його брат Маттео (помер 1363 р.). Далі він Філіппо Віланні, син Маттео (до 1364 р.). Хроніка була вперше опублікована в 1554 р. у Флоренції. Пізніше її публікували не один раз [345, 46].

“У 40–50-х роках XIV ст. уторці завоювали Італію. Угорський король Лайош I дівічі ходив походом на Ніполітанське королівство та Сіцилію (1347–1348, 1359 рр.), щоб помститися за смерть свого брата герцога Андрія. Угорські королівські війська окупували значну частину Італії аж до укладення миру в жовтні 1352 р. Післям одна частина уторців пішла з Італії, інша — залишилася, утворивши Велике об'єднання уторців — “Magna societas Hungarorum”, які служили в різних італійських володарів. Отже, мали інформатора, який у свій час міг брати участь в угорських походах на татар, в Італії не було сліптою [345].

“[246]. Власні хроніка Яноша Туроні, дозять відомі сама по собі піска, майже не торкається подільських сюжетів.

“Нарто відомі для приклада один з цілих поєднань Герона з Вартберга. Хронік указує на наявність десь на Дніпрі спорядженого Вітовтом Міста Святого Івана [259, 223]. Цей топонім відомий джерелознавцям на фігурує. Можливо, правдоподібно розцінювати проклад б світло на це питання.

⁴⁸ Див.: [232; 233; 237; 239; 241; 243; 254; 258⁹].

⁴⁹[251]. Присяга Симеона Олександровича була в дарованій єпископу Святославу 1640 року у Львові. Він був добре знайомий з Подільськом, оскільки народився у Кам'янці-Подільському [247; 262], а в 1637–1638 рр. як полковник самовільно сурогатодержав гетьманом Потоцького у повстанні проти клясическо-козацького повстання під керівництвом Палагея, Остринського Гуни [251, 34–37; 242].

⁵⁰ Див. також розгляд праці М. Сімоновича (с. 17).

⁵¹[232]. "Аннаles ecclesiastici", розпочаті Ченаром Баранієм і доведені ним до 1198 р., були продовжені іншим церковним істориком Одрієм Ринальдо [216⁹; 263⁹].

⁵²[224]. Пальберт де Лангуа, радник і камерлер герцога Бурбондї, губернатор м. Еккліза, послався французького і англійського королів до імператорського імператора, був жетонним мандрівником. Про нього див.: [429, 74–75]. Спогади де Лангуа можуть становити суттєвий інтерес також для дослідників з історії (франуз сучасної компаративістики), що займається взаємним національним зображенням народів в уявленні інших етнічних спільнот. Пальберт, зокрема, залишає портрет князя Шкота, Цикава, що під час подорожі він нерідко відкупався від місцевих ударинок різних ситуацій. Предмети, які він пропонував у якості змущених дарунків, домішались говарати як про "standard of living" різних імператорств, так і про їхню цінність певного соціального середовища.

⁵³ Див. також, прим. 89.

⁵⁴ Фрагмент тексту Коментарі знає в українському перекладі [431⁹]. Повну коментарію версію його російським мовою див.: [219]. Про самого автора див.: [429; 50–53].

⁵⁵ Так, Коментарі писав: "У Каві (Chio) є ріка, що на місцевій мові називається Динавр (Dinavros), а по-нашому — Лорес (Lorox); вона протікає біля міста і впадає у Пелазі море" [219, 68].

⁵⁶[255, 1134]. Слід додати, що С. Сарматій виконав також детальний посилання до "Карті Сарматій...". Авторка користувалася виправданямом, опублікованим у другому томі "Історії Польщі" Яна Даргоша [255⁹]. Фрагмент його тексту українською мовою міститься в [371, 35]. Ця географічна пам'ятка має незначний вплив і доводить усіх наведених фактів.

⁵⁷ "Progreffum scilicet cum suis corijs usque ad Borithbenem et circa eandem, ubi sunt Tartarorum, et circa fines eorum Kakhachan, Demetrius, et Goussibian, et circa portas Ite Euxinici portus est, ubi sunt alij."

гребівній, відкриті, хоча відкосяк від Таврійського, відкосяк Таврійський...” [225, 1134].

¹⁴² До питання про агломерацію Качибай авторка повернується на сторінках другого розділу даної роботи.

¹⁴³ [215]. Перу М. Мисловського належить також “Хроніка полків”, варіанти першого видання якої були конфісковані ще за життя автора (в 1521 р.) у зв’язку з несприятливими політичними обставинами. Нове видання хроніки було надруковано у тому ж 1521 р., але з виключеннями та змінами у тексті, редагованому Яном Лосьяном [267, 3–28].

¹⁴⁴ Мисловський вважає, що землі Поділля межують з Молдовою та Валахією, а на відносному сході сягають Таврійського острова (Кримського півострова. — *О. К.*) і татарського степів [225, 1171].

¹⁴⁵ Не виключено, що Мисловський міг користуватися тим же джерелом, що й німецький лінар Картман Шедель (*Cartmann Schedel*; 1440–1514), автор “Всесвітньої хроніки”, “Нотісок про Сирмацію”, де зустрічається мікروتопонім “Поділля” та відомість степів татарської країни [215^а]. До того ж, можливо, польський хроніст був знайомий безпосередньо з творчістю Шеделя.

¹⁴⁶ “Насе си істатити історія іна історія е і тайн історія” [225, 1174].

¹⁴⁷ [263; 264] На карті Миколи Кузанського добре чашуться “Schala” (Скала), “Isleuville” (Язловці), “Chtabnik” (Хмельники), “Catinaga” (Кам’яниця-Подільська), “Blaschoff” (Пляска), “Waidan” (Врацлав). Не вдається ж ідентифікувати, наприклад, “Boireuole” та інші ще назви. Поділля Миколи Кузанського сягає узбережжя Чорного моря, де позначене місто “Morcauira” (на місці сучасного м. Білгород-Дністровський). Вчений наніс на карту ріки Дністер, Дніпро, Дунай, нагірні річки Ріффейські гори та Германський ліс. Річки ж Південний Буг, Савранка, Колома, Савина відсутні. Хронологічно близькою до твору Миколи Кузанського (1516 р.) є “Морська карта” відомого німецького космографа Мартіна Вальдземюллера (*Waldseemüller*; 1470–1521 р.р.), на якій позначено мікروتопонім “PODOLIA”, але не доводиться нічого примітливо нового [260].

¹⁴⁸ На карті Гастальдо фігурують деякі згадки, але збірні назви, зокрема й загальна колонія Офіуса (Оби) та середземноморська вітряна стежина Італіяна Діанестра (Гіанітта), що, як відомо, знаходиться у районі сучасної Одеси. З приводу ідентифікації сучасного топоніма Курчуртан (Сирта) і тавролого Качибай (Сінітове) авторка дозволяє собі лише припущення [262].

¹⁴⁹ Принадом цього неможливо не наступати: Гастальдо розта-

шукати на карті нереальне Амазонське озеро (Amazons Lake), з якого витікає він дев'ять рік, в тому числі і р. Південний Буг (Bug), в якій описав без підпису. З останнього бере початок річка "Амазон". На її лівому та правому берегах він зобразив відповідно міста "Нісина" та "Омисна" [262].

¹⁰⁰ Про відображення Поділля в польській картографії див.: [288].

¹⁰¹ Пряміром, на польських картах під назвою "PODOLIA" помітляється, що ця земля "робота орна" — "багато кучубова" [290, 103-104].

ПОДІЛЛЯ ЯК ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН

2.1. Поділля як історико-географічний регіон

Поділля — один із найодослідженіших регіонів в історико-географічному аспекти. Через відсутність фактичних наукових праць, де були б зібрані та систематизовані етноастичні дані всього регіону, перед істориками Поділля постає ряд ускладнень¹. Історія, географія та лінійстика мають власні об'єкти дослідження і крокують паралельними напрямками. Проте їх поєднання може дати чудові результати — лінійстичний аналіз матеріалу допоможе би реконструювати деякі моменти формування регіону як певної цілісності, і, навпаки, — визначити певної термікосистема, що формувалася протягом сторіч, дозволяє лінійстам по-новому розглядати проблеми поліемії, етнонімічності та в взагалі процесу розвитку мови. Відправним моментом вивчення історико-географічних реальностей краю може слугувати етимологічний пошук назви краю. Яке походження й зміст назви "Поділля"? Відповідаючи на це запитання, необхідно з'ясувати, коли ж вперше згадується згаданий топонім.

Найдовіші згадки терміна "Поділля" зустрічаються в назві наріччя пам'яток. Як назва краю слово "Поділля" ("Podolia") виникло під 1331 р. у хроніці Матвея Стрийковського та в опіці Станіслава Сарницького [256, 7; 255, 1134]; "Хроніка Литовська та Жмуйська" дає звістку про "Подолє" під 1332 р. [232, 43]. Але ці дати напевн чи можна вважати та дійсні хронологічні візи, оскільки вони виникли швидше за все внаслідок помилкової інтерпретації літописів значними хроністами, які жили в XVI ст.

Набагато переконливішими з огляду на адекватність загальному політичному контексту регіону здаються датовання, що визначають народження Поділля 50-ми рр. XIV ст. Найстарішими з числа відомих текстів є хроніки Маттео Вілані та Яна Длугоса. Під п'ятдесятими роками вживають термін "Поділля" також деякі пізніші народніві джерела (хроніка Бизанція та Марцін Кромера, Густинський літопис²). Втім автори повинні визнати, що у Вілані про Поділля

підтвердитися необхідна, а латинська Другого десяти-ліття. Що може підтвердити існування нарисованих текстів? Очевидно, мовною фундаментом можуть тут слугувати правні пам'ятки. Цей матеріал існує, проте тільки для 60-х рр. XIV ст. У доступних авторі дипломатичних та актових документах подільні слова від "Podolia" ("Podolskie", "Podolskoy ziemie") вперше зустрічаються в 1366 р. та в 1374 р. [16, 19]. Таким чином, осмислення наведеної вище сукупності документів дає підставу припускати, що макротоном Поділля вживається в 50–60-х рр. XIV ст.

Визначивши нижню хронологічну межу вживання цього макротоному, доцільно в досліджувати етимологію назви краю, освідомлюючи походження назви Поділля проливає додаткове світло на обставини формування регіону. В науковій літературі існують різні версії щодо тлумачення слова "Поділля". За однією, Подільська земля отримала назву від географічного розташування — на противагу верховодні-стрівській (галлицькій) частині Карпатського передгір'я. На Поділлі рельєф місцевості знижується, і відповідно цей регіон є ніби низом, долиною, подолом [324, 48]. Іншу версію висловлює Я. Дашкевич: "... назва "Поділля" означає не "дія у порівнянні з горою", "нижній край", а "територію, розташовану в долах і поруч із ними", іншими словами, це "край долини" [339, 58–59]. Дослідник стверджує, що це автори XVI ст. пов'язували назву Поділля з долинами. Окрім того, Я. Дашкевич апелює до авторитетних мовознавчих студій німецького дослідника М. Фазмера [494, 296], який також доводить, що термін "Поділля" походить від давньоруського слова "Подолни", котрі означає "долина". Але, на думку авторки, назва території все-таки виникла від слова "подол", тобто "по низу", де "дол" означає "низ" [303, 348]. На її користь можна навести свідчення Амброджо Контініні. Так, посол Венеціанської республіки до Персії вважав Поділля Нижньою Руссю ("della Russia Batta")¹. Та й Марцін Крамер зазначає, що Нижньою Руссю ("Rusiam inferiorem") називається Поділля ("Podolia") [239, 208]. Отже, можна ствердити говорити про назву Поділля, яка відбиває географічні реалії регіону і означає "країна, що розташована по низу" (тобто по низу).

Для кращого розуміння історико-географічної сутності терміна "Поділля" необхідно розглянути адміністративно-територіальні одиниці, що передували появі на карті цієї історичної області. Хронологічно найдавнішою була Болохівська земля. Вона займала межиріччя Південного Бугу, Случі та Тетерева. Центром Болохівської землі

Булкани, Балюба, що зливалися, як вразомість, неподалік м. Любар Житомирської області).

Болехівська земля відома ще з часів феодальної роздробленості Київської Русі. Вчені відзначають високий хронологічний рубіж її історії: 30-ми рр. XII ст. У XIII ст. галицької князі споряджали на болохівців каральні походи з метою підкорення, а монгольські хани спалювали та підкорювали землю. В 50–60-х рр. XIII ст. болохівську землю розорював хан Бурундай, після чого почався занепад краю.

Литовський літопис повідомляє про болохівські міста, в яких знаходилися представники татарської адміністрації. Отримані зборили данину з болохівців та відвозили у ставку. Можливо, у XIII–XIV ст. землі зберігали залишки своєї ідентичності, розпорошеної підданьорубльових часів. Серед литовських назв фігурують населені пункти Курдина, Сьоман, Беретелі, Губин, Божиківці, Дяківці та інші. Коли і за яких обставин відбулася деінтеграція старовинної Болохівщини, поки що ствердити складно. Однак відомо, що в 60-х рр. XIV ст. до Поділля віійшли тільки два болохівських міста — Медябож та Божський. Медябож певно ототожнюється з подільським містом Медянож, у той час як з приводу локалізації м. Божський ще в XIX ст. виникли суперечки, які продовжуються до сьогоднішнього дня. На погляд авторки, найбільш відлним є припущення К. Терещука, який ретранслював Божський на баретах Південного Бугу (колишньої р. Бог). Він викунув гіпотезу, що під литовським містом Божський слід розуміти сучасний Хмільник Вінницької обл. [484, 174]. Думка К. Терещука ґрунтується першочисово тому, що, по-перше, м. Хмільник стоїть на березі Південного Бугу, а по-друге, з початку XV ст. замість топоніма "Божський", який більше не згадується в джерелах, з'являється топонім "Хмільник". З цього часу нове місто стає адміністративним центром.

Інша старовинна частина майбутнього Поділля в XIII ст. називалася Пониззя. Вона займала межиріччя Серету, Збручу, Смотричу, Ушиці та Калюсу при їх впадінні в р. Дністер та охоплювала міста Миколки на Сереті, Студиниче, Ушиче, Калюс, Кушмань, Бакоту [366, 733]. Північна межа Пониззя проходила приблизно по лінії сучасних м. Бар — снт Солобідівці — м. Гусятин¹. Сама назва Пониззя, як вірно зауважує Л. Маслако, означає "протиставлення незалежної місцевості гірській (Карпатів і Передкарпаття)" [364, 107].

Пониззя і Поділля не слід ототожнювати, оскільки вони трапляються, хоча б з огляду на розмір територій, які вони займали протистав-

редовіччя (268, 735; 489, 146). Пониззя, котре повністю зійшло до складу майбутнього Поділля, становило лише невеличку його частину. Доля старовинних міських агломерацій Пониззя складалася порівняно: частина з них зовсім не прослідковується за документами⁴, деякі — поступово перетворювалися на села (як-от Калюс, Ушана, Студенці), інші, як, наприклад, Бакота, — зберегли свій міський статус і зійшли до подільського краю.

Місто Бакота було розташоване на лівому березі Дністра, приблизно у нього р. Рудки, там, де до спорудження Могилів-Подільської ГЕС було с. Бакота Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, основна територія якого сьогодні злилася (випадала від старовинної Бакоти знаходиться сучасне с. Теремні Кам'янець-Подільського району Хмельницької області)⁵.

Деякі дослідники вважають, що до складу Поділля зійшло також літописне місто Кам'янець. На їхню думку, теперішній Кам'янець-Подільський, що розташований на території давнього Пониззя, ідентифікується з літописним Кам'янцем⁶. Дізнаючись з одного боку, археологічні дослідження показують, що на місці Кам'янця-Подільського існувало поселення ще з VIII ст., а з другого — Іпатійський літопис, який вирізняється багатством інформації щодо міської мережі регіону, містить топонім Кам'янець стосовно до XIII ст. «Батько же — повідомляє літопис, — відомою граду. Выше и слышаву оу о Даниила же въ Угредь оу, онде самъ Володимеру и приде оу, гораду Комадлану, и постави перекъ 12 и не може радости стяти, и начати перемаивати люди, оу же послуживши злого пьвста оу, передаются и сами назвати сына. И приде Каменце Нытманю, взятъ и» [217, 786].

Проте авторів даної роботи ототожнення літописного Кам'янця з висвітленим старовинним поселенням давньоруського періоду здається помилковим. Навіть ніяких підстав вважати, що мова йде саме про повелителя м. Кам'янець-Подільський. Досить заглянути на карту, щоб побачити сучасні міста, які легко ідентифікуються з сучасністю літописних топонімів. Всі вони розташовані на шляху від Батина до Києва до Володимира-Волинського. Отже, можна визнати старовинну мережу дослідника XIX ст. М. Барсова про те, що мається на увазі давня повинський Кам'янець. Останній слід шукати на відомому сході Поліччя, у цегвині Горній й Ступі (до тепер с. Кам'янка Рівненської обл.)⁷.

Для створення більш адекватного уявлення про ранню історію

Помітня необхідно додати ще кілька спостережень. Літописи переконливо свідчать про те, що Понівля в 53–64-х рр. XIII ст. безпосередньо не входила до складу Золотоординської території, а знаходилася своєрідною буферною зоною між галицькими та золотоординськими володіннями [291: 362, 36]. Столиця Понівля — Бакота була адміністративним центром баскачів і, отже, зберігала у період ордонацької могутності помітне політико-адміністративне й економічне значення. В той же час та не зовсім з'ясованих обставин відбувалося піднесення у Понівлі міста, яке стало Кам'янцем-Подільським. На користь цього свідчать результати археологічних досліджень кам'яницької фортеці. Піднесення міста здійснювалося, очевидно, в результаті сприятливого географічного і політичного положення — майбутній Кам'янець не був об'єктом пильної уваги ордаців.

З приводу ж Бакоти можна зауважити наступне. Вона, безсумнівно, функціонувала як міський центр протягом XIV–XV ст. Археологічні розвідки, залучатимові В. Антоновичем та його дружиною К. Мисюк-Антонович і продовжені іншими археологами з перервами дотепер, виявили цікаві об'єкти. Це насамперед культові споруди, а також елементи фортифікації на р. Дністер, що датуються XII–XIII ст. [290, 97]. Укріплення були зникли, мабуть, за наказом баскаків. Протягом періоду від другої половини XIII до XIV сторіччя воянина була відбуватися переорієнтація економічних зв'язків у регіоні, і Бакота поступово віддавала потужі Кам'янцю. І хоча в XIV–XV ст. місто зберігало помітне значення²², все ж воно так і не змогло віднятися до колишнього рівня.

Ще було розглянуто два окремих, так би мовити, субрегіона подільського краю. Вони здобули свою ідентичність ще за часів Київської Русі. За цієї ж давньоруської доби землі набули власних назв; тут навіть встигла утворитися помітна мережа міст. Упродовж часу, що розглядається в даній роботі, до складу Поділля, окрім них, увійшли й інші землі, які не були або були дуже слабо політично позначені в давньоруський період. Одним з таких одиниць виступав цілком виокремлена в XVI ст. Брацлавщина; іншою територією, яка може дуже умовно бути виокремлена в щось окреме, є землі, що лежать по лівій течії рік Дністер та Дніпро аж до Чорного моря.

Тепер доречно розглянути почергово інші історико-географічні реалії. Отже, майбутня Брацлавщина. Як вже зазначалося в історіографічному підрозділі, з приводу її первинної ідентифікації у літературі існували та й нині існують різні точки зору (див. с. 21, 23 даного

дослідженнях. Оскільки у XVI ст. територію цієї Браславщини, окрім власних поселень, авторка розділяє собі, співраховуючи з часом XVI сторіччя, виконати в межах можливого ретроспективної аналіз.

Браславщина займала в XVI ст. територію, обмежену на півдні й сході татарським степом (окраєнами були ріки Саврава, Котима і Сінюжа); на заході — Подільським воєводством з центром у м. Кам'янець (межа — р. Мурафа), на півночі — Київським воєводством (межа — р. Рось) [282, 37]. Центр Браславщини — м. Брасла (сучасне м. Брацлав Вінницької обл.), розташоване на р. Південний Буг, має давньоруське походження. Археологи стверджують, що споруджені укріплення, віднайдені в сучасному Брацлаві, є залишками великого і добре укріпленого замку XII — першої половини XIII ст. [290, 38]. Ця споруда, на їхню думку, була еліментом системи оборони меж Київської або Володимирської землі.

Дуже вірогідно, що в середині XIV ст. територія, яка оточує сучасне м. Брацлав, називалася "Проставіа". Інформацію щодо цього топоніму подає італійський хроніст Маттео Відлані. Авторка ще раз повинна підкреслити, що прислухався до судження Я. Дашкевича [345, 32–36], який припускає ідентифікацію Проставіа з Браславським тмемом з центром у м. Брасла, а "проставський король" з хроніки Маттео Відлані — не хто інший, як один із володарівських тмемників [341, 32, 54]. Серед топонімів, пов'язаних з Браславщиною, що зустрічаються в акційній документації стосовно до першої половини XIV — першої половини XV ст., фігурують Брасла, Віниця, Соколиць, Хмельник. У першій третині XV ст. інгузав вое Браславський воєст¹¹. Таким чином, можна вважати, що протягом досліджуваного у роботі періоду відбувалася консолідація Браславщини як окремого субрегіону. Завершення цього процесу мало місце за доби, вивчення якої виходить за хронологічні рамки роботи.

Нарешті, слід зупинитися на підніжжя-східній околиці Поділля. Нарративи джерел, як жаль, не дають можливості стверджувати про те, що ждали собою землі нижоріччя нижнього Дністра та нижнього Дніпра в XII–XIII ст.¹² Археологічні розвідки цієї місцевості відносять до великого періоду фактично не проводилися. Для наступного етапу інформація міститься переважно в нумізматычних та нарративних джерелах. При підтвердженні загальної картини політичної ситуації кінця XIV–XV ст. необхідно враховувати досягнення як польсько-литовської української історіографії та нумізматики¹³. Здається цілком до-

тектичним точці зору нумізматів, які прийшли до висновку, що південна територія Поділля в першій половині XIV ст. входила до складу Золотої Орди [460, 49; 362, 34-38].

Стосовно міської мережі регіону слід відзначити таке. Як вказав радянський дослідник В. Сторов, у XIII-XIV ст. тут було сім городищ: Маяки, Велика Мечетя, Бєлізмино, Солони, Артамакі-Сарай, Ав-Мечеть, Балнїклей [362, 82-83]. Успідливи сучасній українській автор Л. Войтович також відносить їх до золотоординських часів, зазначаючи, що городища "почали занепадати після перемоги Ольгерда, а більшість з них перестала існувати тільки у XV ст. після перемоги Вітовта" [298, 87]. З такими твердженнями авторка не могла погодитись, оскільки з праць Ф. Петруна, Ю. Січинського та В. Ястребова, на які посилається В. Сторов, випливає, що всі названі поселення існували значно пізніше — в другій половині XV-XVIII ст., до того ж, у цих поселеннях не проводились спеціальні археологічні дослідження⁶⁴.

У першій половині XIV ст., таким чином, регіон входив до складу Орди й в урбаністичному відношенні про себе майже ніяк не заявив. Татарські поселення, що існували там, напевд чи можна віднести до розряду міст. Подальша доля регіону після середини XIV ст. у загальних рисах аналізується такою. Литовці з'являються тут з 60-х рр. XIV ст. Їх присутність триває до кінця аналізованого хронологічного відрізка. З історико-географічної точки зору можна констатувати, що ввадження цього південного комплексу до подільського політичного арсеналу було неспівпави. Причини ж цієї сфериності слід шукати у відсутності в Литві відповідних матеріальних та людських ресурсів для колонізації й оборони південних кордонів. У наступному параграфі, а також у третьому і четвертому розділах даної роботи будуть спеціально розглядатись окремі аспекти політичної та економічної діяльності литовців у південних землях. Тепер же авторка обмежиться зауваженням, що середина XV ст. була, очевидно, кінцем рубіжів литовської активності в регіоні.

Мезиріччя нижнього Дніпра і нижнього Дністра розширилося після середини XV ст. в орбіті турецько-татарського саїту. Поділяти ці землі для другої половини XIV — першої половини XV ст. може вважатись лише умовно. Авторка, однак, користується цим терміном, аби відтворити тодішні політико-географічні реалії. Справа в тому, що середньовічні карти використовують топонім "Поділля" переважно до приморноморських земель, які входили до складу Вели-

князівства Литовського. Так, наприклад, на карті Миколи Крижанського (1491 р.) межиріччя Дністра та Дніпра позначене як "PODOLIA" [263].

* * *

Таким чином, викладене в даному підрозділі дозволяє зробити певні узагальнення. Як випливає з наративних пам'яток (хронік Матфея Стрийковського, Яна Длугоша, Марціна Кромера, Битовця, "Хроніки Литовської та Жмойтської", Густинського літопису та ін.) термін "Поділля" набув помітного поширення приблизно з 50-60-х рр. XIV ст. На цей час він відбивав історико-географічні реалії, які були пов'язані з формуванням у свідомості сучасників поняття про нову область, що виникла на території низки давньоруських князівств. Сама назва краю — Поділля — утворилась як результат співставлення географічних реалій регіону з сусіднім Карпатським ареалом. Вочередь локалі уява про те, що ця земля розташована по доли, тобто по низу.

Події останньої третини XIV ст. розвивались наступним чином. Якщо в активних документах, які відносяться до 70-х рр. XIV ст., від терміна "Поділля" відмовляються лише поодинокі слова, то з 90-х рр. XIV ст. він стає стійким і активно використовується в активних документах. Прикладом цього є грамоти польського короля Владислава Ягайла та королеви Ядвіґи краківському старості Снитку з Мельштина від 1393 р., де чітко вказується "земля Поділля" — "terra Podolia".

Щодо застосування до піднесення території терміна "Поділля", тут доречно поки зазначити, що це відбувається в XV ст. У наступному підрозділі буде розпадатися мережа міст й укріплень всього Поділля. Ряд тематизованих знань географічних реалій, а тому числі й підданних, набуде в ньому більш чітких обрисів. Тарас же авторка завершить аналізований сюжет ще кількома спостереженнями. До складу подільського краю увійшли чотири основні великі компоненти. Три з них (Болеховщина, Пониззя та Прославля) стартували ще в давньоруський період, тоді як десяті аморфний конгломерат піднесення земель основою в цей час без особливого успіху і не став інтегральною частиною історичної області.

Під час розробки складових частин (субрегіонів), з яких формувався Подільський регіон, детально простілювалися особливості їхньої внутрішньої структури. Під тематичними структурно-мисловими збірками матеріалів створювалися — насамперед історичні,¹² — що підлягають історифікації. Першочергове значення у відтворенні давніх процесів та подій має подільський відомості мають топографічні відомості, які осіли в різних джерелах — джерелах, нумерованих та картографічних. Авторка зупиняється на їх характеристиках подільських міст у відповідності до субрегіонів, де вони були адже зосереджені¹³. В рамках такого субрегіонального групування матеріалу населені пункти характеризуються переважно за хронологічним пранаціпом, тобто по мірі згадування їх у стародавніх текстах.

Для другої половини XIV ст. наведені джерела дають достовірну інформацію відносно кількох міських агломерацій стародавнього Поділля. Серед них виписуються Смотрич, Бакоті і Кам'янець. Як буде показано у третьому розділі даної роботи, відправним моментом для подільської історії подільського регіону є битва на р. Синь Воді (1363 р.). В результаті цієї битви до складу Великого князівства Литовського увійшла Подільська земля з оканованими містами: "и нагараи наша сие творюи на рече на Смотричи, тутъ нас сие нарядили городъ Смотричи а ту другомъ месте нас червонъ зъ горе, а в томъ месте нарядили городъ Бакоту. И мовчи в лове врыдился насъ, како зречемъ мого бачени в тотъ остров, где насъ Каменицкое место лежить. И посекли насъ зуморевали городъ Камениць, а с того мѣн городы Понизья сундуровали в насъ земли Понизьяныи овами"¹⁴. Наведена змістка — перша вірогідна згадка про сучасні м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець, з огляду на річку, що відігравала його фортеця в захисті краю, стала називати "християнським містом" ("християнським містом") — "християнський фортець" (1363, 69). І хоча литовський намагався протримати здобутий у його фортеці літовець, все ж, як було відзначено в попередньому параграфі, хронологічні обстеження свідчать, що укріплений місто належало до Сминовської битви.

У висвітленні історіографії і часів В. Антоновича склалося традиційне уявлення про те, що після Сминовської битви влада Литви на підляському поділлі поширилася аж до гирла однієї річки (1368, 737–738). Тут необхідно в черговий раз зупинитись на контроверсіальних історичних уявленнях Сминов Води і у зв'язку з цим нагадувати літо-

наших сїлѣхъ. Мѣста Нѣс про тѣхъ оуице. Та перѣїа М. Грушнѣвскаго, дїявнїку Снїю Вѣду треба шукати десь між Понїзємъ і Брацлавомъ, а неї час як В. Антонович і інші тоїса того часу хотїли ототожнювати річку з сучасною Снїкою, що впадає в р. Південний Буг на території ж. Перемишль Миколаївської обл.¹⁹

Якщо погодитись з версією М. Грушнѣвського, то переміна територіальної лївої владї відбувається на нивалічному просторі, оскільки всі ці землі знаходяться в межах старовинних Понїзє і Брацлавщини. Якщо ж притримуватись точної веру В. Антоновича — Н. Молчановського, то лївої одрозу ж після Снїковладської битви підкорили великий комплекс, що сягав далеко на південний схід. Авторка даної роботи має на цей разумок власне уявлення. Хоч версія М. Грушнѣвського і логічна, вона все ж неприйнятна, оскільки є всі підстави вважати, що земні шукли В. Антоновича вірною локалізували Снїю Вѣду. У той же час падається сумнівною можливість того, що, як вважали згадані вчені, лївої землі негайно встали під свій контроль таку велику територію. Спочатку, мабуть, вони заволоділи тільки лївоїми Снїотричем, Бакотомъ та Кам'янемъ і таким чином контролювали цимъ же за все лише невеличку частину майбутнього Подїлля, як-от межиріччя Снїотричу й Ушанцї. До того ж відомо, що старовинне болохїське м. Мещанбѣж ("Miedzybóże") у 1366 р. ще належало Любарту [16], тобто входило до складу Волинї, а не Подїлля.

У 90-х рр. XIV ст. землі старовинного Понїзєа займаються об'єктами завойовницької політики лївоїснїа князів. В той же час підкоряються землі Болоховщини та Прєславїї. У джерелах з'являються нові подільські топоніми. Оповідаючи про подїя Вітоста на Подїллі, якій відбувся у 1393 р., літописець порадз відоминня між Кам'янемъ та Снїотричемъ подас новий перелїк — Скала, Червоногород, Брацлав та Сєколиць: "А князь камїненъ Вітоста перше прийдець ко Брацлавъ, и выгнаа Брацлавъ, и прийдець к Фокьада и Сєколиць выгнаа, и прийдець ко Камєнцу и почє и Камєнца даєць; а потомъ Снїотричъ выгнаа, и Скалу и Черьлїнїиє городь" [221, 18].

Це повідомлення дозволяє зробити висновок, що до 1393 р. кордон Подїлля, як західні, так і східні, розширився і край займав межиріччя Серету та Південного Бугу²¹. В цей час, можливо, вже існувало ж. Віанаца. Воно згадується у лїтописному джерелі одразу ж після опису завойовницького походу Вітоста у зв'язку із висловом назви на Подїллі старост: "... а на нїхъ городьхъ вѣдїмїхъ єїєхъ старосты послалє ко Прєславъ, ко Фокьада, ко Воєнцѣ" [222, 139].

Прийнято тікати згадки до політичної орбіти Поділля у зв'язку з тодішнім великим князем Мелкитом ("Melkith"). Його фігура у грамоті Владислава-Ягайла від 1395 р. [41]. Цей документ несе згадку ще про одне подільське місто — Божеський ("Bozsk"). У грамоті стверджується, що міста Мелкитом, Божеський та Вінниця заручені з Кам'яницем, Смотричем, Червоногородом, Скалом та Бакотом виходили до складу Поділля. В першому параграфі даного розділу авторка вже згадувалася на суперечках з приводу топоніма "Божеський"¹¹. Зараз доцільно пригадати, що Божеський — це сучасне м. Хмільник Вінницької обл., розташоване на лівому березі р. Південний Буг. Топонім "Божеський" зникає з документальї з кінця XIV ст. У проєктах грамоти князя Федка Неситяжого (1434, 1435 рр.) замість нього вже зустрічається термін "Хмельник" [157; 159]. Згадує його ("Chmelnicum") і Мартін Кромер, описуючи події на Поділлі від 1434 р. [239, 311]. Відомо також, що в 1448 р. місто отримало магдебурзький привілей [414, 277].

У 30-х рр. XV ст. на карті Поділля з'являються міста Летичев (сучас. м. Летичів Хмельницької обл.) та Дашев (сучасн. с. Дашів Ізяславського р-ну Вінницької обл.), які, наскільки відомо авторці, не були ніяк позначені у давньоруський період. Летичеву ("Latuscum") судилося посісти значне місце в політико-адміністративній системі краю. Місто ніде не є документоване, і мова йде про його згадки віднесені у першій половині XV ст. Що стосується Дашева ("Dasekum", "Dosekum"), тояке представлення нижчею дотрел, то він відіграє певне більш окрему роль¹². Обидва населені пункти вперше згадуються в першорядній грамоті князя Свидригайла з польським королем Владиславом-Ягайлом від 1431 р. [126].

Територіально близькими до Летичева були населені пункти Зінківці на березі р. Ушак (сучасн. с. Зінківці Вінницького р-ну Хмельницької обл.) та Сатанов на березі р. Збруч (сучасн. смт Сатанів Герошованського р-ну Хмельницької обл.), що сформувалися на землях старовинного Поппля, очевидно, до початку XV ст. Цікаво відзначити, що в 1431–1440 рр. вони виступають як села [127; 178], а в 1444 р. називаються вже містами і отримують магдебурзьке право [189; 420, 182–183]. Відомо також, що після знищення у 1452 р. татарми Рогу, його населення перейшло до найближчого укріпленого поселення — Зінкова ("Zinkowice") [244, 133], а у 1453 р. поселення згадується як "орбідан Зинков" [414, 151].

До складу Поділля увійшла також низка інших територій, що істе-

решо не належала до субротионів, наданих у першому параграфі даного розділу. Можливо про невідомий сестинт подільської історичної області, що формувалася. Центром його можна уявити укріплений пункт Язловець, який було закладено на березі р. Опшави (притоки р. Стрипи). В середині XIV ст. ця територія належала Руському князівству. Коли побудовано замок не відомо, хоча сучасний вітчизняний дослідник О. Маличенко вважає, що його було зведено наприкінці XIV ст. З його точки зору, Язловець існував як прикордонне місто Подільської землі в 30-х рр. XV ст.² У 1434 р., коли Поділля разом із Руською землею увійшло безпосередньо до складу Польської держави, виникла загроза втрати Язловця політичного значення. Проте, оскільки Язловець став володінням русина та подільських старост і до того ж через цей пункт проходила важлива торгова дорога — так звана “Via regia”, що зв’язувала Львів з Ясами [311, 101–102], то місто зазнало певного піднесення. Нині це с. Язловець Буцачького району Тернопільської області.

Із селених міст дніпроверхнього походження, що формувалися також за межами розглянутих у першому параграфі субротионів, до складу Поділля в 30-х рр. XIV ст. перейшли Звенигород та Черкаси. Вони виникли в Київській землі і межували з Прослянсько. Звенигород був заведений на березі р. Синий Тікич, а Черкаси — на березі р. Дніпро. Вони знаходилися серед міст, поразкованих в грамоті (1383 р.) короля Ядвіґа: “... in dicta terra Podolia civitates, videlicet Woinograd et Siskany” [42]. Необхідно зауважити, що у вітчизняній літературі Черкаси та Звенигород не відносять до старовинного Поділля [414, 149, 283]. Сучасний польський дослідник Т. Трайдось також відносить Черкаси та Звенигород до київського Повнілля (“do kijowskiego Powiśla”) [376, 134]. Однак ще М. Грушевський відзначав, що ці міста “зачислялися тоді до Поділля” [313, 173].

Черкаси й Звенигород і в 1431–1432 рр. залишалися сталим подільським володінням. Це випливає як з перемірної грамоти великого князя литовського Свидригайла з польським королем Владиславом-Ягайлом (від 1431 р.), так і з переліку володінь Свидригайла на Поділлі: “W ziemi Podolskiej zamki Siskany, Zwinograd...” [126, 130].

Зофіянінове інформацію про те, що Черкаси та Звенигород (сучасне м. Звенигородка Черкаської обл.) відносилися до Поділля, непогано розкриваються й відомості такого джерела, як “Список городов дальних и ближних”, складений наприкінці XV ст. В підрубриці “А те Польша” (на друкі М. Тисомерова, міновий на укр. подільськ.)

міст [322, 94] перераховуються міста "Каленієвъ, Палачь, Ераслава, Свѣдѣвъ, Заславгород, Чернѣвъ, Черномъ, Новѣй городъ", Велика, Палада, Басета" [232*].

Окресливши центральну, західну й північно-східну частини подільського краю, можна перейти до розгляду південного його армалу. Відомою південною меєю Поділля необхідно зазначити також: хоча битва на Синій Воді не означала остаточного закріплення литовців у середньому Побужжі, вона все ж започаткувала експансію. Тому 60-ті роки XIV ст. можна вважати відправним моментом процесу, в ході якого утворювався постійний конгломерат земель у південних межах Поділля. Дієрала насуть хоча й скупу, але цілком чітку інформацію про те, яким чином литовці створювали тут оборонні пункти перш за все оборонного значення. Втім в окремих випадках вони намагалися використовувати придбані землі в господарських цілях. Початок активної діяльності литовців у південних землях документовано з 90-х рр. XIV ст.

Як було зазначено вище, у руських літописках наводиться список "ближніх і дальніх" міст, серед яких налічуються також й подільські топоніми. Ці топоніми належать до територій, що міцно увійшли до складу подільської історичної області. Проте в "списку" немає інформації про підданні литовськи володіння. В загальному вигляді ця інформація (хоча й позбавлена низької кількості подробиць) міститься в Пруській хроніці, оскільки німецькі лицарі брали участь у кампаніях литовських князів. Але найбільш докладно освітлює питання, так би мовити, поселенської структури Поділля хроніка Яна Длугоса.

Отже, є сенс розпочати з відомостей Пруської хроніки. За її свідченням, влітку 1393 р. князь Вітоут, здійснюючи похід углиб татарських степів з великим військом, побудував на Дніпрі за чотири тижні із плану й кресленою укріплений замок та назвав його Містом Святого Іоанна: "*daer haet vuer gebouwt van houten and steunen bynnen IIIi wochen, end die haet Sencie Johannisburg*"⁶⁶ [243, 323]. Авторці не вдається показати локалізувати цей пункт. Проте з великою доладно ймовірністю можна припустити, що мова йде про землі, які ще не було отримано. Їх слід шукати по ліваній течії Дніпра на південь від Черкас.

Хроніка Яна Длугоса за стилістичною нагадує де в чому нагадує руські літописи. Мається на увазі зокремі подані переліку населених пунктів⁶⁷. Водночас Длугоса розширює набір топонімів. В його розповіді про маршрут Вітоута та польського короля Владислава-Ягелли з Києва по литовським привороненням замка у 1403 р. названі Черкаси-

на: Басмгород, Чокотинь, Каравул, Бреслав та Кам'янець ("Григоріу, Басмгородіну, Чокотиню, Каравулу, Бреславу та Кам'янецьку"). У цій редакції містять посилання також і на Іоанн Каравул, який також ідентифікований. Якщо провести умовну лінію, що послідовно і ступінь повноти ("Другим чином укріплення, то ще йде лемана, далі відрізняють по зовнішній формі вимальовувати). Це саме ті відрізки, які повинні пов'язати Каравул з Софіївцем та Браславом.

Похитло є підставою прийняти версію О. Мальченка, який ототожнює Каравул з сучасним селищем Рашков Кам'янецького району, що на р. Дністер (Молдова) [414, 163–163]. Як зазначає автор, версія О. Мальченка підтверджується свідомством жалуваної грамоти польського короля Владислава Варненчика подільському воєводі-паламару Теодоруку з Бучача від 1442 р. У версійській грамоті наводяться назви укріплень, одне з яких — Каравул ("Кастел"), що на р. Дністер [184]. Приймаючи цю версію, можна припустити, що між литовських воєводів на цей час (1411 р.) окреслювалися лінійно Черкаси — Звенигородка — Брацлав — Рашково, так що Дністер утворював щось на зразок природної межі з Молдавською землею.

Значення воєводи Ягайла та Вітовта може розуміватися як заклад, тісно пов'язаний з необхідністю звільнення кордонів Литовської держави¹⁰. Бажаччи захистити південні рубежі своїх володінь, а також винагородити за допомогу, надану під час Грюнвальдської битви, Ягайло пожалував розшир Подільської землі. З цього моменту настав новий етап південного просування Литви — ініціатива переходить до руху Вітовта. Саме за Вітовта, а згодом за подільського старости Теодорика з Бучача, фактично здійснювалися спроби опанувати землі далі на південь від Литви. Отже, доцільно розглянути цей процес у відповідності до результатів його діяльності.

Є підстави думати, що за Вітовта спочатку були засновані три окремих пункти, два з яких — Сива Вежа і Вітовтодав Брід локалізується на території Парнавайтського району Миколаївської області, а один — Саврань — на території Савранського району Одеської області.

Згаданий воєводі магістру Тевтонського ордену видано, що воєводу 1416 р. татари захопили і розграбували Вітовтове місто і замок "Сива Вежа" ("Sivay veyha und ist uffgerichtet, das heis Sivay veyha")¹¹. Як зазначає Н. Момчиловський, це бралося Сива Вежа, розташована на березі р. Сива [425, 291]. Подальші, починаючи з 1416 р., свідчення, починаючи з 1416 року, свідчать про територію біля Рашкова, Іваїліву, Джалову

Гастальдоф зображує місто Сина Веда ("Zinawoda") на р. Сина Веда ("Zinawoda I.") (1262). Авторка додає собі власні вигадки. В цей час на річці Синюха є с. Синюха Брід (Перемийського району Миколаївської області). Можливо, воно сформувалося на місці стародавнього Візантійського укріплення "Сина Веда". Підтвердити або заперечувати таке припущення могли б археологічні розкопки в цьому місці.

Неподалік від укріплення Сина Веда, приблизно в той же час Візантія кам'яний міст через річку Паденний Бут і побудувала біля нього купальню ("рози віріван сі байвант"). Про це повідомляв Мартин Браніславський, посланець польського короля Стефана Баторія до кримського хана Мухаммеда-Гірея (1578 р.). Браніславський бачив їх на власні очі і, крім того, відзначає, що там зберігалися "...кам'яні руїни, одягні та гробнічні, які ... належали туркам або татарам..."¹¹.

Оповідання про ці споруди, польський дипломат надавав назву топонімік: Бут, Трестенет, Берод, Ольшанка, Сварань. Також його переказ дозволяє припустити, що зазначені вище споруди були побудовані на р. Паденний Бут неподалік від м. Перемийськ¹². До того ж, на карті Г. -Л. де Боплана (1639 р.) між гірлами рік Сваранка та Кодина значиться "Wiekik B. [rod]" (239¹³). Північніше тут знаєш населений пункт. Можуть, на жаль, про це переказу він дістав назву Вігольдовий Брід. Назва надого збереглася в місцевій топоніміці. До початку XX ст. одне з сіл, власне, так і називалося (1890¹⁴, 169). Нині ж, швидше за все, с. Брід Перемийського району Миколаївської області, що розташоване на р. Паденний Бут неподалік с. Велика Мечетка.

Щодо Сварані, автори, на жаль, не вдалося відшукати середньовічних документів. Тут доведеться покладатися на авторитет польського історика XIX ст. О. Яблоновського, а також російсько-українського вченого XIX ст. М. Володимирського-Буданова. Так, О. Яблоновський писав, що вперше Сварань згадується у зв'язку з даруванням її Візантією панові Комакловичам (541, 113, 378). М. Володимирський-Буданов у вступному слові до "Акції про міслення Паденно-Змідної Роді" наводить цікавий факт. У 1580 р. в гральській суд м. Брислав було подано явку про те, що документи, віддані на зберігання де Візантії правителів особи, згоріли під час нападу на замок кримського хана. Серед них були правителів великого князя литовського і короля Яна Ольбрахта Коши Комакловичу на чолі з в Браніславському воєводстві. Убілак, Пашковці, Сварань, Беродан, Кіросонці, Деревнові, Комаклові, Олешковці, Урва-

Житог і Хривани²⁰. З дослідження М. Пестрева зрозуміло, що в XV–XVI ст. Савранню належали князі Коротки та князі Котари, які були спадкоємцями Кості Кошильовича [440, 66].

Залишається позначити країні піддані місці просування литовсько-князів — це сучасний прикарпатський район. Хоча документів, в яких зафіксована позитивна інформація досить мало, в архівистичне обстеження середньовічних пам'яток вимагає кращого, існує значна література стосовно до даного питання. Авторка не має можливості вислати в деталі цілий низкий дискусій на цю тему, тем більше, що їх учасники дуже часто оперують суто умовляними доказами. Наскоча будуть розглянуті лише найважливіші моменти підданної копіяції Великого князівства Литовського.

Повідомлення з приводу топонімів Шенініного Прикарпаття містяться в наративних джерелах²¹. За свідченням польських хроністів Яна Длугоша, Марціна Кромера та Матвея Стрийковського на узбережжі Чорного моря існував порт Качибей. Всі три автори найближче ідентичних термінах оповідають про звернення константинопольського патріарха та візантійського імператора до польського короля Владислава-Ягайла та допомогою (1415 р.). З текстів випливає, що обложивши турками константинопольці потребували збіска²².

Відома, що Качибей на той час якесь був щонайменше перевалочним пунктом з певним морським трафіком. Можна припустити, що перевезенням займалися ганузи, в руках яких була ціла мережа оторуків лунствів для морської торгівлі у районі. Порт, очевидно, потрапив до рук литовських князів до 1415 р., ймовірно це могло статися між 1411 і 1415 рр. Як вже зазначалося, в 1411 р. Вітоут у черговий раз одержав від Ягайла право на підданні землі. Тому не виключено, що вже в цьому 1411 році він досяг чорноморського узбережжя²³.

Про те, що та Вітоута землі Великого князівства Литовського сягали Чорного моря, свідчать надрізки Пільберт де Лангуа. За його свідченням, у 1421 р. там'єнецький староста упрямив всією областю уздовж Дністра аж до моря і будувати фортеці на Дністровському лимані, навпроти Монакстро. Повідомлення фландрського лицаря зливаю цілком і задовгове на розгорнуте цитування: "... и прибыл к укрепленному городу и порту — называвшему Монакстро (Монахы) или Белгород, где обитают ганузы, татары и армяне. Туда же прибыл в то самое время, при нас, выехавший из Подолья губернатор Подолья, Гемитольд, с тем, чтобы на одном из берегов реки основать и соорудить новый замок, который считавался границей Витовтовым кня-

погрозив... [125, 8]. Числішки на нині чомусь зрадники, зам'являючи старість, не, аччидати, політичною пош докрий час похоронили Поділля. З наведеної цитати видно, що напроти сучасного м. Білгород-Дністровський тонакчас Візента було споруджено укріплення. Навіть цього замку Гільберт де Ланнуа не завоював. Авторка дозволяє собі припустити, що воно отримало назву "Чорніград" на протинагу Білгороду (руський назві м. Монастиро).

Топонім "Чорніград" ("Sclatograd", "Sclatigrad") з'являється в проробках зам'являв двою плініає. Він знаходиться в переліку замків та земель, яким володів у 1432 р. великий князь литовський Сандригайло, в рубриці "W listi Podolskij" [131]. Про нього також йде мова в литовській аннах застуваний грамоті Владислава Варненчика (1442 р.), де цей замок, розташований у гирлі р. Дністер, разом з Каравулом та Качибосм надійшло до підписаному воєводі Теодорику з Бучача [184]. Отже, він в 1442 р. до складу земель Поділля входив частини Північного Причорномор'я.

Щобно було роз'яснює топонімічну інформацію відносно до причорноморського пункту Чорніград, ідентифікувати який певні ці не вдається. У джерелах зустрічаються й інші ваажкоідентифіковані топоніми цього району. Для з'ясування ситуації доведеться стисло торнутися політичних подій 30-х рр. XV ст. У цей час, як буде показано в III розділі, абстухом розбрату між королями Владиславом-Ягайлом та князем Сандригайлом були землі Поділля. Коли ворогуючі сторони досягали певного компромісу, вони здійснювали розподіл володінь, що фіксувалися у відповідних документах. Саме з них можна отримати відомості про міста й укріплені пункти (в тому числі й підданні).

Так, згідно з перемірною грамотою від 1431 р. та Сандригайлом закріплювалися міста Браслав, Сокоlesh, Звенигород, Казубінов, Давна, Лятичев ("Brazław, Sokolesz, Zwinigród, Kazubinow, Dawna... Liatyczow") [126]. У наступному 1432 році з'явився черговий перелік Сандригайлених володінь, який містить замки Черкас, Звенигород, Сокоlesh, Чорніград, Качакешов Маєк, Каравул, Давна ("W listi Podolskij zamki Sclatow, Zwinigród, Sokolesz, Sclatograd, Kaszakow Mayek, Karabinow, Dawna") [131].

З наведених правочин плініаєм два топоніми — Казубінов (Kazubinow) та Качакешов Маєк (Kaszakow Mayek) — ваажкоідентифіковані. Осмислення змісту останнього географічна назва повільно відоміа, співставивши її нас з одним, згоді й ваажливо плініаєм, тес-

стоє. Можа йде про ярлик кримського хана Менлі-Гірей ("Мендлі-Кірей") князя Сугіаунду (близько 1546 р.), в якому він пише, що батько його — хан Хаджі-Гірей ("Ахмед-Кірей") — надав великому князю литовському Шіогіту ("Шігерету"): "Поддальска тмъ чѣ коныи вырды, и ч дѣшны, и з землями и з кодами Кавказска тмъ, Брѣславска тмъ, Фокмѣвска тмъ, Заингерод, Черкасѣ, Хаджисевѣ Мама" [313].

Отже, є три топоніми — Казубінов, Каміснен Мамк та Хаджі-бег Мамк. Авторка припускає, що мова йде про одні і той самий пункт. У зв'язку з цим виникають такі міркування. Паддані укріплення навряд чи відігравали значну роль, оскільки їх певно побудував король Владислав-Ягайло. Складатись вправда, що саме тому при поділі володінь Сигізмундові постійно відводилися східні та південно-східні землі, погано захищені нерестояними замками. Відоміші топоніми в грамотах фіксуються по-різному (Казубінов, Каміснен Мамк і Хаджібег Мамк), що красномовно свідчить про повільне вкорінення цих лунців у політико-адміністративну структуру.

Інше міркування стосується власне ідентифікації укріплень. Тут можливі певні що дві різноцінні гіпотези. Цей пункт можна спростовувати з уже згадуваним портретом Казубіг. Не мавши вагомих, мабуть, свідчень, запропонована Т. Гончарукем, який писав, що це було вкріплення по дорозі на Камісбей [305, 16].

* * *

Запропонований вище аналіз поселенської структури регіону дозволяє зробити такі висновки щодо формування історичної області. Протягом всього досліджуваного періоду Поділля постійно пенетровало територіально. До його складу поступово входили такі землі спароданіс Польщі, Пролісаві (Брєславщина), частини давньоруських Болівівського, Київського та Руського князівств, а також великої козпонтрат південних земель. Найбільш інтенсивна верхови міст й укріплень сформувалася в Польщі, Пролісаві та Болівівщині, в той час як на південних територіях з'являлися лише окремі фортефікаційні споруди.

Док. XIV ст. докредла фіксують такі топоніми, як Кам'янець, Смигирин, Червоноград, Сидан, Бєлєга, Маджидєв, Вєлєскавє, Вілєшнє, Брєслав, Заинград, Черкасє, Місто Святого Івана. Інтерпретовуючи XV ст. у документах з'являються нові назви: Сидє Вєдє, Шидєнє,

дай Брід, Липичів, Хмільник, Янжков, Сатаков, Язловень, Данцев, Кучибей (Казубінов, Качишков Мале, Хаджибей Мале), Чорнігрод, Каракул.

Міста Поділля або функціонували як провозаєзди давньоруських міських центрів, або розвивалися на базі старовинних сільських поселень, або ж утворювалися з нуля. При цьому ряд давньоруських міст перетворився на села, а інші зазнали певного піднесення.

З приводу піднесення замкових заснувань, пов'язаних з діяльністю литовців, можна відзначити таке. У поєднанні з чималою топонімією, що відбивають литовську присутність на півдні. Це Саня Вода, Вітовтовий Брід, Саврань, Камісей (Казубінов, Качишков Мале, Хаджибей Мале), Чорнігрод, Каракул. На відміну від північних міст й укріплень, що набули помітної життєстійкості і збереглися протягом сторіч, майже не змінюючи своїх назв аж до теперішнього часу, південні споруди литовців, за винятком ліба що Саврані, Вітовтового Бриду та Санької Води, були утвореними настійними, сідмичними чого є зниклі або дуже змінені топоніми.

2.3. Поділля як історико-етнографічний край.

Етноконфесійний склад Поділля

Поділля як історична область формувалося у складних етнолінійних умовах. Воно було місцем зіткнення, співіснування й взаємопроникнення частково відмінних етнічних спільнот з різних країн і саме тому зазнавало різноманітних впливів. За століття від 1363 р. до середини XV ст. Велике князівство Литовське розширило свою територію до Чорного моря, займаючи все Дністровсько-Дніпровське князівство. Волночас причорноморську зону, як було покладено виключно, контролювало кочове татарське населення.

Історичні особливості розвитку краю, існування комплексу традиційно-вобутової культури, на яку вказують етнографи, та крайова (етнорегіональна) самосвідомість населення відбиваються етнографічними, археологічними, історичними й картографічними джерелами [463; 448, 9–10]. Дійсно, факт називання краю “Подільською землею” в офіційних документах, свідчить про те, що мешканці його певним чином самоідентифікувалися. Це дає вагомі підстави розглядати Поділля як історико-етнографічний регіон.

У формуванні сучасного типу поселенського мешкання брали участь

рані етнічні спільноти: слов'янські, тюркські, романські, фіноугорські тощо. Тюркська присутність, зокрема, відображена в топонімії краю. Так, р. Шиденний Буг має тюркську назву — Ак-су, що означає Біла Вода [284, 109]. Друга назва р. Переїва — Саранька, тюркською. Радянський філолог О. Мельничук висуває, що вона пов'язана з тюркським дієм *сарма* — "жовтий потік" або дієм *рім* — "жовтий мис" [418, 54; 482, 65]. Назва річки Саранка, фіноугорська, з такою тюркською. Я. Давидович пише, що Саранка, мабуть, перекладається з тюркської як "така, що волочить" [343, 16]. Авторка не виключає можливості, що назва "саранка" походить від тюркського слова "сарма", яке адекватне слову "сарбан" і означає "погоня верблюдів". Ця назва цілком могла існувати, оскільки з тої ж епохи відомо, що на території Поділля в XIV ст. татари використовували верблюдів [282, 45–50].

Перебування романських та фіноугорських етнічних спільнот на території майбутнього Поділля також відтворено у топонімії. Наприклад, назви річки Володинька несе собою мовлявське словосполучення *валко* *адина*, яке означає "глибока долина", а назви річки Кодима, як висуває О. Мельничук, має фіноугорське походження і означає "болотиста річка" [418, 55–56]. Крім — інші дослідники, наприклад М. Фасмер, вважають назву Кодима словом тюркського походження (тюркське слово *kadun* означає жінка) [493, 276].

Значно складним на даний момент залишається питання про слов'янський субстрат подільського населення. Назад чи може віднайти свою підставу положення про те, що саме слов'янська компонента давньоруського походження лежить в основі формування подільки.

Проте для XIV ст. наявна документація майже не містить інформації щодо етнічної історії слов'янського Поділля. Тому авторка дозволяє собі робити висновки про неї за аналогією, користуючись відомостями, що стосуються суміжних територій. До одних із найбільш цінних свідчень про подільське населення давньоруського походження належать словіді літописів про переселення князя Федора Коріятовича разом із великою кількістю людей до Угорського королівства. Закарпатська історіографія, починаючи з XVII ст., пов'язує з цим фактом заселення прохазь карпатських руських територій, які входять до сучасної Закарпатської області [415, 428; 291–304]. Справді, нинішнє її населення зберігає особливу самостійність та самовищу. Є всі підстави вважати, що це самостійна спільнота зі словом "Rutheni" латинською мовою. Угорською та

Підляський корольстві. Саме так "Rutheni", по-іншому "руськи, а деже руски" [473, 388] ніколи грамот називало себе слов'янське населення волинського регіону.

Після цього ми наведемо аргументів археологічних досліджень для того, щоб не прийняти традиційну точку зору захарківської історіографії. Втім навіть якщо археологія доповіла істотну відкоригуваність етнографічний факт сучасної самосвідомості захарківського населення свідчать на користь зазначеної точки зору. Тому авторам високим завданням скористатися даними джерел, що стосуються Руського князівства, населення якого в досліджуваній період існувало окремо русинами. Так, приписи, надані польським королем Яніком від імені Львова від 1387 р., зокрема ілюструє розподіл населення за етнічним принципом. Право складування солі та інших товарів надається військ руським, вірменським, євдиним (сараценським) та єврейським купцям ("... Ruthenos, Armenos, Sarracenos et Iudeos") [31]. Отож, окрім того наміченої тогочасної, у другій половині XIV ст. відомої (праукраїнської) населення називалось "русинами". Мешканці Поділля, Буковині, існували так само.

Про татар на Поділлі можна дізнатись з літописів та наративних джерел. Тут доцільно навести красномовне свідчення Гільберта де Лануа, Фламандський лицар писав: "... із Манкастра (Манастир) в справу мені людей, вождів і драгоцінностей морем на судне в Кафу: там як є останніми отримавши судни путем із Валадии туди же чрез великую степь Татария, по которой ехал 18 днів и переправляясь чрез р. Давори р. Давар, вошех которой я нахоу Татарского князя, друти и слугу сараса Витольда, равно как и большое Татарское войско, принадлежавшее сказанному Витольду; мужики, женщины и дети, они же ниски домов, жили на голой земле" [224, 8].

Мова між татарами та слов'янським словичним елементом не була непроникною бар'єром. На піддонних річкових переправах та у тепловодорозділних містах зберігалося праукраїнське населення. Захара, біля Дністровського і Дніпровського лиманів певний час проживали так звані Семенові люди — нащадки віршованого населення з часів київського князя Симеона Ольговичем 38–40-х рр. XV ст. [5].

Представниками етносів на Поділлі були слов'янські Корітовичі — сини київського князя литовського Ієлімаса. Поділля ж по-традиційно склав або як намісники київської корони, або висланим отримавши там на Поділлі. Літопис і білоруські грамоти про надання

земі, нині наша обов'язково тут жити: "quod in terra Podolia possidemus facit retentorem" [159].

Серед населення Поділля були і євреї з німцькими звичаями. Відомо, як були урядники литовських князів, тому вони мали привілейоване становище. Серед них Миколай кам'янецький Гедимінов, який в актових документах названий Георгієм, по-іншому Крістіаном ("Georgius alias Cristidigh (sic) (Gedighoi) capitaneus Podolia") [18, 33].

В XIV ст. на Поділлі проживала також вірменська громада. Її присутність у Кам'яниці вказується як отримана від польського короля Казимира Великого грамота, так і послання католицького Теодора II до вірменської общини (1388 р.). Остання містить одну з перших відомих згадок про вірменську парафію в Кам'яниці⁶. Тут же у 1388 р. був написаний один з найважливіших документів — дарча грамота герцога Сімеона про передачу збудованої ним церкви для користування кам'янецької вірменської громади ("... Dominus Simeon proprio sua pecunia edificavit ... ecclesiam S. Nicolai ..." [47]). У 1443 р. польський король Владислав Варненчик надав кам'янецьким вірменам підтверджену грамоту на такі ж права і вольності, що були надані попереднім подільським князям: "... iuxta Seneffiam... Armenos ... iura ... et libertates in quibus res predecessores tuos Duxes Podolienses conservabant, possidem ..." [169]. Представниками цього етносу було також складено вірменською мовою та ж згаду "Кам'янецьку хроніку"⁷.

Можливо, у досліджуваний період на Поділлі проживали сарди⁸. Дарча, які в безпосередньо стосувались проживання сардів на Поділлі у другій половині XIV — першій половині XV ст., авторів не вдалось віднайти. Проте оповідає м. Кам'янець було центральним подільським торгосем та ремісничим містом, мовою присутити, що тут також проживали єврейські купці та ремісники⁹. Відомо також, що у князя Смиригайла, володаря Поділля, управителем селених жуп і відкупальником митних зборів ("supplicatus et collector eandem Duxis Swidrigali") був сардинець Бульє ("Jusako Bulien de Bucco") [20].

На особливу увагу заслуговує конфесійна картина, тому що 1043 відзначає ідеологічні та соціально-економічні процеси, які відбувалися на той час у регіоні. Початок польської колонізації, а також розвиток товарно-грошових відносин у пері помітне змінювала особливості місцеві етноконфесійної ситуації. Конфесійна картина на Поділлі вказаних релігій може бути змальована також чотирма. Русини, очевидно, отримували привілеїв. У татарно-конфесійній ситуації були виділяються: кияки частинна з них становили іслам, інші від-

русина мовлявство. Щодо, що перамі групу татар, які нахазалих русинам і словенам, смітрухся з Краму на Поділі [144, 34]. Сері споминати іудайм, вірмені — християнство григоріанського тумчання. Місцеві поляни підівали до католицької церкви.

Католицька церква на Поділі була представлена анною свої інституції. Як видно з грамоти великого князя литовського Вітовта (1427 р.), у Кам'яні розташовувалася резиденція католицького єпископа⁴. Окрім того, на Поділі були поширені католицькі ордени францисканців та домініканців, жами спікувались місцеві князі (291, 102–103). Там, у 1375 р. на підтвердження привілея свого брата Юрія подільський князь Олександр дав грамоту Смотрицькому домініканському монастирю [21]. В 1378 р. ухвалена була ринська папа Григорія XI про те, що Кам'янський та Смотрицький монастирі ("Самосеостіст, Смотрицькоост... самостіст ризамі Обділі") разом з іншими монастирями Русі повинні належати Домініканському ордену [24]. Установи цих орденів були постійно діючими факторами релігійного та економічного життя Кам'янця. Зокрема, Сандригайло одразу після того, як став подільським князем, видав грамоти як францисканцям (від 17 серпня 1400 р.) [49], так і домініканцям (від 30 березня 1401 р.) [31]. Коли ж польський король забрав Поділля у Сандригайла, то вимагав та необхідне терміново підтвердити Сандригайлові надання ним установам [54; 56].

Складною на Поділі була і етнічністьна ситуація. Одним із найскладніших явищ формування будь-якої народності, безперечно, є мовлення та розвиток її мови. В цей час, на межі XIV–XV ст., на Поділі була поширена "руська" мова, з якої почала виділятися староукраїнська мова [325; 441; 283, 5; 326, 21–34]. У зазначений період йшло процес формування української мови. Свідченням цього є мови литовців та актових матеріалів. Наприклад, в грамоті князя Федька Несавського маємо: "А се я Князь Федько Несавський Староста Кремнищан, Братимовою мовнаваю н доту верю н пимлю сирмати коремо Польскому" [153]. Як бачимо, слово "пимлю" істотним до українського слова "пильно", що означає старанно. Але таку нову в цей час ще не можна вважати українською, оскільки мова мала суттєві відмінності від сучасної української мови як в морфології, так і в синтаксисі спів.

Окрім руської, була поширена на Поділі і тюркська мова. Цією мовою розмовляли татари, які проживали на Поділі. Умови прикордоння, щоденні контакти справили проникнення численних

перейшли до руської мови, що відбитося, як зазначається, в тогочасній країні, де поряд зі слов'янськими зустрічаються й іншомовні топоніми, найчастіше тюркські. Мовитинні контакти населення відбулися і в народному декоративному мистецтві¹⁶, і в музичній культурі, яка запозичила не лише деякі тюркські інструменти разом з їх назвами (наприклад, кобзу), але навіть мелодичну лінію [344, 43]. Слов'янська в'язь рукописів, мовлення, формувалося під впливом куфічної арабської в'язі [344, 27–28].

* * *

Отже, як було показано вище, Поділля з другої половини XIV ст. можна розглядати як історико-етнографічний регіон. Тут проживало місцеве населення — русини (за віросповіданням — православні) і прийшлое — татари (азиманки та ісламісти), литовці, німці, поляки (католики), вірмени (християни-монофіти) й, можливо, сербів (дідьсти). З огляду на склад населення, яке проживало на території Поділля, визначалася і лінгвістична ситуація: в регіоні були поширені руська, польська, вірменська та тюркська мови.

* * *

Якщо візитівні хроністи згадують макротопонім “Поділля” (“Podolien”, “Podanie”) стосовно до початку 50-х рр. XIV ст., то ранні тексти стверджують про територію лише починаючи від 60-х рр. XIV ст. Оскільки поява назви у свідомості сучасників передувала фіксації її у письмових джерелах, можна вважати, що народження Подільського краю як окремої історико-етнографічної реальності сталося бл. 50-х рр. XIV ст. Сама назва виникла адекватно та все для відтворення географічних особливостей регіону і означала “країну, що розташована “по доли”, тобто “по нату”.

Основними компонентами, які на різних етапах розкладуваного періоду утворювали Подільську землю, були частини Бессарабщини (майоріяч Підданого Буту, Стучі та Тетерівці), окремі сегменти Галицької та Київської земель, Повілля (майоріяч Серету, Збручу, Смотришу, Уланці та Калосу), Простівія (майбутня Брестовищина), територія між Дністром та Дніпром з їх численні течіях. Від 1363 р. до 1383 р. та правління князя Коріатовичів Поділля одіймала лише майоріяч Смотришу та Уланці. Наприкінці ж XIV ст. межі Подільської землі перекутували на самому заході до р. Стрипи (з містом Червоноград) та до р. Дніпра на сході (з містами Черкаси та Звени-

град». Подірвання Подільської землі на південь відбувалося із дореченського князя Вітовта та польських королів Владислава-Ягайла, Владислава Барневича і Казимира Ягайловича, так що до середини XV ст. кордони сягали Чорного моря.

Як показує проведений аналіз, частина міст Поділля була безпосереднім продовженням давньоруських міських центрів. Цей своєрідний континуїтет спостерігається відносно таких міст, як, наприклад, Меджибож, Хмельник, Кам'янець, Бакота та інші. В той же час ряд давньоруських міст перетворився на сели, як-от Каліж, Ушиця, Студоніца, інші ж зовсім зникли з географічної карти краю. Це стосується зокрема, центральної й східної частин Поділля. У південній області урбаністичний пейзаж фактично відсутній в межиріччя міжнього Дністра та Дніпра: міські золотоординські центри не прослідковуються.

Якщо узагальнити сукупність мережі міст й укріплених пунктів у археологічному плані, то намальовується така картина. Для XIV ст. джерела фіксують дванадцять подільських міст: Кам'янець, Смотрич, Червоноград, Скала, Бакота, Меджибож, Божський, Вінниця, Браслав, Звенигород, Черкас та, можливо, Місто Святого Івана. З першої половини XV ст. у документах з'являються нові назви: Сана Вода, Вітовтовий Брід, Саврань, Лепичев, Хмельник, Зиньков, Сатаков, Ядловка, Давка, Качибей (Казубінськ, Козаковськ Мала, Хаджибейськ Мала), Чорногород, Карауль. Найбільш інтенсивна мережа міст й укріплень сформувалася в Пониззі, Прослав'ї та Болховещині, тоді як на південних територіях з'являлися лише окремі фортифікаційні споруди.

Нарешті, з другої половини XIV ст. Поділля виступає як історико-географічний регіон. В процесі формування подільськ осередково інтегрованою складовою було міське населення давньоруського походження — русина. Поряд з русинами на Поділлі проживали також татари, литовці, німці, поляки, вірмен, що ґрунтовноало особливості конфесійної та етнічної картини.

Примітки

¹ Література, присвячена вивченню етногенезу окремих регіонів Поділля, досить значна. — Див., наприклад: [364; 416; 418; 482]. Однак узагальнюючої праці з подільського регіону немає.

² У Яна Длугоса рік 1352 р. позначено "terra Podoliae". Мова йде про місто Ольшівка, який закріплює до татар з проханням спустошити

ти Поділля, що, за твердженням Даугоша, вже було від влади польського короля Казимира Валуаго [242, 1094]. Термін "Podolia" зустрічається під 1351 р. у хроніці Марціна Кромера, який багаторазово в цьому контексті згадує Яна Даугоша [239, 1099]. Словосполучення "Podolskoiе zemiі" фігурує під 1351 р. у хроніці Вавоша [248, 17]. В Густинському літописі слово "Подольє" згадується під 1362 р. [214, 336]. Необхідно додати, що у Супраському та Уваровському літописях (вони періодично датують Поділля як визначені зокрем), у праці Мамея Струйковського, у "Хроніці Литовській та Жмуйській" Поділля згадується у зв'язку з походом литовського князя в татарські степи. При цьому в одних джерелах на чолі війська виступав князь Ольгерд [220, 278; 221, 18; 214, 138; 226, 184; 228, 46; 240, 49], а інших — князь Вітовт [223, 160].

² "Fatto a di primo Maggio [1474] in una terra, chiamata Chio tnet Magraman, che è fuori della Russia Dotta; laquale era domata per uno chiamato Rammartin, polacco cattolico" ("Першого травня 1474 р. ми приїхали до міста Каста чи Маграмана, розташованого за межами Польської Русі, яким управляв один поляк-католик на ім'я "Пан-Мартин") [238, 169–189].

³ Про ранній етап існування Болохівської землі див.: [304; 329, 44–47; 331; 333; 334; 335, стб. 138–139 (прим. 328); 402; 411, 165–171; 425, 44–124; 413, 168–151; 435, 52–60; 434, 72–74; 484, 487, 36–37; 510; 511]. Відомо місцезнаходження Болохова найбільш персоніфіковано згадується версія С. Липко [402].

⁴ "Видише за татари" [217, стб. 836].

⁵ Так, М. Дашкевич вказав, що це с. Божківці Деражницького району Хмельницької обл. [331, 69]. М. Грушевський звертав увагу на с. Забужжя, що на лівому березі Бугу, ниніс Хмільника, як на можливого спадкоємця м. Божького [328, 44–46]. Радницький архієпископ В. Якубовський, не погоджуючись з М. Дашкевичем, припускав, що болохівське місто Божьк могло бути розташоване на правій притоці Південного Бугу в урочищі Місто Богів у с. Городище Деражницького району Хмельницької області [539, 87–103]. На аршині В. Якубовському К. Терещук твердив, що місцевість Божьк, ймовірно, слід шукати берегами Південного Бугу, північної р. Буг. Отже, це повинно бути м. Хмільник Вінницької області [510, 174]. Архієпископ І. Вишукур сприйняв точку зору В. Якубовського, відкреслюючи, цимчасове місто саяс керівним даншаруцьких часів [294, 105–108]. У джерелах болохівське місто відоме як

«Значення надрукованого першоджерела досить велике, тому що були розкриті певні особливості етнічної культури Архаїки II. Різноманітні, інтерпретовані, досліджені періодизації, писав, що "її одна відсутність матеріалів, що стосувалися быт-економічних породах, які відносяться би до XIV–XV ст., свідчить про те, що після корабельних евакуацій князя Давида населення було занебгані" [455, 58]. Та це невідповідає дійсності, оскільки базові міста Мискидок і Божодній згадуються у джерелах і в середині XIV ст., і на початку XV ст.

¹ Дим.: [266, 733; 324, 48; 448, 8].

² Авторка виклає та необхідне відзначити, що згадані документи не містять згадок про поселення міста давньоруського походження Каліс та Мискудин на Сереті. Однак щодо першого, то нині існує однойменне село Каліс Новоушицького району Хмельницької області, відносно ж Мискудина на Сереті важко висловити якийсь припущення.

³ Під час археологічних досліджень в околицях Бавоти у 1891–1892 рр. було знайдено рештки скельного монастиря [291, 97], проте територію розташування самого давньоруського міста Бавоти ще не було визначено. І. Винокуров вдалося виявити залишки давньої цитаделі міста-городниці XII–XIII ст. Воно було розташоване на підвищенні (20 м заввишки) лівого берега Дністра, біля гирла невеличкої річки Рудки. На всій площі городниці (168 x 120 м) і в шурфах було знайдено чимало кераміки XII–XIII ст., відкрито залишки дерев'яного житла XII–XIII ст. з глинобитною підлогою. За планами городниці простежено територію посади, що простягалася вздовж лівого берега Дністра [291, 97].

⁴ Історичні та археологічні дослідження щодо перших кроків міста Кам'яниця-Подільського див.: [361, 36; 290, 96–103]. Авторка також за необхідне відзначити, що поселення з приводу існування Кам'яниця-Подільського ще в давньоруський період дуже далеко до завершення. Тут слід навести декілька суттєвих моментів.

Дата заснування Кам'яниця не відома. Одні дослідники вважають, що місто було засноване в 1062 р. (у 1062 р. навіть був відкриткований 903-річний ювілей заснування міста [448; 449, 11–12; 488]). Саме до цього року вони відносять заселення вірмен на Поділлі, починаючись на грамоту Федора Дмитровича від 1062 р., проте авторка не вважає підтвердити, що насправді в ній нічого не говориться про запрошення вірмен до Кам'яниця [311, 50–51; 356; 449; 488].

Перші історичні, співрозповідні та археологічні розвідки та знахідки

Італійського літопису, окреслюють нинішню межу існування Кам'янця-Подільського дванадцятим століттям. Так, у підземно-надземній частині кам'яницької фортеці знайдено залишки кам'яного муру із зубцями-мерлонами та білимицями, пристосованими для стрільби з лука, що може свідчити про існування міста у XII–XIII ст. [290, 101–102; 446, 134–144]. Ці дані, а також результати археологічних розкопок, які систематично проводяться у м. Кам'янець-Подільський, дозволяють зробити висновки про поселення на території сучасного міста ще в VIII–IX ст. [285, 107]. Але хоч яким старовинним було поселення на території Кам'янця-Подільського, це, на думку авторки даної роботи, не дає підстав ототожнювати з ним літописний Кам'янець.

Третя група дослідників висунула гіпотезу, що деє з середини XIII ст. у Кам'янці-Подільському вже існувала вірменська церква. Так, Т. Громницький писав: “Можливо, приблизно в 1250 р. вірмени мали церкву в Кам'янці-Подільському” [302, 70]. М. Дорошук відзначає, що вірмени поселились біля Кам'янця (у с. Арцани) біля 1260 р. і тоді, можливо, в часи татарського володарювання і з'явилась вірменська церква у Петропавлі (Кам'янець) [354, 185]. Легенду про вірменську церкву в Кам'янці-Подільському повторив Ю. Радзів, зазначивши при цьому, що не має для її підтвердження ніяких писемних доказів [566, 169]. Через відсутність достовірних відомостей автора, як і дослідник Г. Григорян [311, 35], піддає сумніву легенду про існування вірменської церкви в Кам'янці в XIII ст.

“[275*, 117, 287–288]. На думку М. Барсова спливаючі вчені XIX ст. О. Андриашев та П. Іванов [266, 74; 386, 98]. Радзівський археолог П. Радзіворт також відносно літописний Кам'янець до міст, розташованих на північ від Володимирської землі [454, 234].

“До кінця XIV ст. відноситься знайдена археологічними обстеженнями споруда палацового типу даньної банюти [290, 98]. Актівні матеріали також дають певну інформацію щодо соціального життя банюти XIV–XV ст. — Див. додаток В (таблиця В. 1.) даної роботи.

“Див. додаток В (таблиця В. 1.) даної роботи, а також [118].

“Окрім слов'янських текстів, є й інші документи, дослідження яких виводять за рамки завдань даної роботи. Переймаючи середньовічне топонімія Північного Причорномор'я було виконано арабськими коандрівниками та чеченцями XII–XIV ст. Італійська торговельна присутність у регіоні з'явилась того ж періоду відбилися в ісламському покриваючому корпусі — це активний матеріал, що зберігається

в архівні Гццц), а також топонімію населених та сільськогосподарських земель Давидовичів зразок днів (385^а–385^б).

71 385^а–391^а; 431^а–433^а; 484^а; 485^а–486^а). Дня також додаток Г даної роботи.

8 Дня: 344^а; 442^а; 443^а; 486^а; 512^а; 382^а; 83–94^а).

9 Відомо, що сім мови йтиме в IV розділі. В даному ж підрозділі вони брали участь тільки у разі необхідності.

10 Для кращого розуміння середньовічних топонімів даної карти, роз'яснені в кінці роботи.

11 [221, 18]. Назва "Полеська" у шлюбному фразеологі, як свідомо автора, і не що інше, як дарма слівця, тобто нахилив на уній польські міста.

12 Дня с. 19 і допису даної роботи, а також [423, 173].

13 Дня додаток Д.

14 Дня прамітку 6 даної роботи.

15 Про політико-адміністративні й економічні відносини міст Лембів та Дашки мови йтиме в IV розділі даної роботи. У приваду документів, що стосуються до ранньої історії міст Лембів та Дашки, див. також додаток В. Відомо топонімія "Dusikow", "Dusko" та "Dofin", які іноді ідентифікуються неадекватно, слід зазначити так. На старовинних картах XVI ст. поруч із містом "Очаков" картографи розташовували селище "Dofin" [261]. Це дало підставу деяким дослідникам твердити, що та доба середньовіччя існувало слов'янське місто Дашки або Дашков, яке, перебуваючи під владою татар, називалося Очаков [339, 82]. Ця помилка початку XX ст. повторюється і в сучасній сучасній історії [296, 306]. Проте ні для Очакова, ні для сусіднього з ним "Dofin" ніколи не було документів першої половини XV ст. Отже, для розгляданого періоду ці міста не документовані як польські, польські або литовські. На думку авторів, Дашки ("Dofin") та Очаков — це різні населені пункти. Причому Дашки ("Dofin") старовинних карт XVI ст. поки що не вдалося ідентифікувати.

16 [414, 301]. У згаданій та цій самій роботі про укріплені населення Брацлавського, Київського та Подільського воєводства О. Мальченко, як мав, як посилається на документи, які дозволяють датувати, по-перше, високу хронологічну межу існування Ялівцького замку, а по-друге, підтвердити існування Ялівця як економічного центру у 1434 р. В документі топонім Ялівць фігурує як "Палачь", (дня с. 83) в приваду Черкас та Заснагорода [217].

¹⁴ На думку авторки даної роботи, М. Тихомиров наслідував відому однину творення щодо розуміння топоніма "Польськи" як "подільські". Містяться на увазі інтерпретації власним фрагментами, а саме Єрмолінського та Першого Носовградського, де мова йде про старовинні топоніми (так звані "Огнені річкові городи дамигн і вавини"). Всі топоніми цього "Огнені" легко ідентифікуються, за винятком тієї що "Червон. Новий город". Відносно трактування М. Тихомировим цієї назви, авторка знаходить нові докази висловити свою негодду. Історик припускає, що в "Огнені" мова йде про Червон, за іншим якого названий місто Червоної Русі (Галичини). Однак, здається, що найбільш логічним буде розуміти під цим топонімом неодноразово згадуваний вище Червоноград.

¹⁵ [252, 222]. Слід зазначити, що литовський дослідник З. Зінкевич стотожить Місто Святого Івана з так званою Таванню. Проте, на жаль, він не вказує ні відповідного району, ні області [360, 90]. До того ж у роботі відсутня скільки-нібудь переконлива аргументація цієї тези.

¹⁶ При співставленні литовських переліків міст з переліком Дутова (я також інших текстів) можна дійти висновку про те, що компілятор руських литовців користувався джерелом кінця XIV ст., а на кінець XV ст., як вважає більшість дослідників. Інакше в позначених руських литовцях було б більше подільських топонімів, ніж вони містять.

¹⁷ [242, 314].

¹⁸ Проблеми політичного життя подільських земель у контексті Литовської держави будуть розглядатися спеціально в третьому розділі даної роботи.

¹⁹ "Och so wissat, dat des keiser von Tatern, de sinen broder godelot hat, vfluchtig und Toetares in Letowen gereden is, und ward in IIII offte in viiff dagen to Vytowden komende, wante de andere keiser, sin wedderpart, ene hat verdreest unde teen ene machillen na in Vytowden land, und han Vytowen ene suet und siet afgewonnen, dat heit Seyna herde, und sichen noch vor eimen, wor das heit, dat wote wir nicht" [36].

²⁰ "Dumum in Baga-pore lapideus et balneum, quod Vitolis magis dicitur celebrari ac balneolusini Principis Lituanie quodam fuisse perhibetur, fuisse lapideis, variatiss et sorpida, quas Turcia vel Tartaria fuisse dixerit, ac vulgo Scania, quod polonensis appellatur, clausa" ("Даника Бугицкаяю кан'яний міст і лазню, які, як пишуть, були побудовані полонцями, відомі та розкопані в місці литовцями Вітолос, відомі

Ім'я жителям київ'яні рубити, скотити і вробити, і від, як казуть, нанима-
дотурком або татаром і нанимались Цоскый, тобто кам'яників" (237.
253). Ці Мисленковський припускає, що це були не купальня, а ставки
для товаришів, що-бачому житиця (425, 296). В. Стороженко так цей пункт
Богдановича розуміє ("Богдановича розуміє") (362, 87).

"«Bogd. vel Hirakl Pavlo, pater Ostragoviam usque; itur: profunde ad
Tremetivum, Venedictum, Olyanum, Sauranum, (unde campum Sauranensem
dicunt), piveles, Onistionis-urjadem ignobilis Rusci abitarium, in quo
altissimas quercinas arbores arborum» ("Річкою Бугом або Гираском
йдуть до самого Ошакова; потім річками Трестівкою, Берсидкою,
Ольданівкою і Сауранною (туди ж я отримали назву Сауранської степи)
до лісів являється Онісія, незначного руського, де ростуть дуже ви-
сокі дуби" (237; 253).

" [294, 65]. Ці слова авторці, на жаль, не вдалося ідентифікувати.
Наведений переклад може бути одним з відриваних фрагментів для ви-
значення мережі середньовічних сіл Брацлавщини.

" Дня, притітку 13 даного розділу.

" [243, 367; 239, 279; 236, 153]. Незважаючи на спільні риси опи-
дей згаданих хроністик, в їхніх текстах є деякі розбіжності. Як Ду-
гош і Марція Кромер користувалися латиною, в той час як Мацей
Стрийковський писав польською мовою. Назва теперішня в кожного
з них відома, відповідно Як Дугош Качибей називав "Kaszybucium"
[242, 367], Марція Кромер — "Kasibero" [239, 179], Мацей Стрийковсь-
кий — "Kasibę" [236, 171]. Ще раніше (від 1331 р.) Мацей Стрий-
ковський твердив, що в Диких Полях є озеро Качибейське
(Kasibęjkie), назва якого походить від імені татарського царя —
Качибей (Kasibę) [236, 7]. Слідом за ним, мабуть, хроніст "Хроніки
Литовської и Жмойтської" також писав, що "єсть озеро в Диких по-
лях называное Качибейске" [132, 43]. Необхідно додати, що Як Ду-
гош називав Качибей польським портом, а Мацей Стрийковський —
литовським: "Porto brevis e Rusi i Etheld e Litwy Deliarum (callatizę
chaczibęjskę czepuszenę) portus de Kasibęja porta maris Ponticęgie (Kędy
port był za ten czas w dzierzawie Litwackiej) zbała i szynędeci
dęstak" [236, 171].

Надумок авторки, ці два твердження не суперечать, а доповню-
ють одне одного. Оскільки теперішній князь литовський Вітоут був по-
слом польського короля Владислава, то Качибей, мабуть, як у
Великому князівстві Литовському, був підвладний польському коро-
лю. Варто згадати, що Качибей в першій половині XV ст. був де-

стві-ненітним, тому що тоді й про нього згадав Пльєберт де Ланге, який у 1421 р. пройшов узбережжям Панічності Притчорномор'я, прибувши з Монкастро ("Мансінто") до Кафи [224, 8].

¹⁰ На відміну від польських хроністів, Густанський літописець повідомляв, що збіжжя відправлялося не з Каміска, а з Очакова [314, 333]. Цю містку літописець розташовує під 1413 р. На постаті авторів, у Густанському літописі має місце глибока модернізація. Очаков дійсно існував у XVI ст., коли знов упорядник літопису. Але напевно ця містка вже з'явилася на початку XV ст. Коли саме виникла назва "Очаков" — не відомо. Однак вона фіксується в дипломатичних джерелах 90-х рр. XV ст. [315, 330].

¹¹ Див. с. 110.

¹² [382, 62–71]. Про їх існування свідчать назва Семиїв Річ фокс при з'єднанні лиманів Південного Бугу і Дніпра та легенда про козацького отамана Семена, який поселився у цих місцях війною з XIV ст. [428, 1–4; 346, 34], у той час як татари мігрували з цих місць на північ через міжусобині в Золотій Орді та через війни з Литвою.

¹³ Свого часу вірменський дослідник XIX ст. М. Баїшхан писав: "Катинир Великий дав грамоту вірменам Кам'яна в 1348 р., з правом ліваніам — у 1356 р., пожалувавши їм владу і право мати окремі суд". Цит. за: [311, 55]. За сто років до М. Баїшхана (на той вірменський історик, С. Рошан, писав так: "Кам'янський вірмен в цьому році 1380 розпочав згідно з привілеями польських королів веранті суд, навіть мали право строчувати засуджених до смерті". Цит. за: [311, 55–56]. Сучасний український дослідник Я. Дашкович стверджував, що випадковість відомості С. Рошана та М. Баїшхана не мають ніякої підстави [341, 184]. На думку авторки, слушним видається зауваження сучасного вірменського історика Г. Грагоряна, який писав, що Я. Дашкович зробив занадто поспішний висновок, оскільки С. Рошан був добре знайомий з матеріалами, котрі збереглися від вірменської колонії, і це його толкування, безсумнівно, ґрунтується на достовірних джерелах. За Грагоряном, якщо для серйозного дослідження потрібно один від одного робити однакове спостереження, то його не можна відкидати без відповідного підстав. Справді, відомо, що Катинир Великий брав підкорити Поділля і римо-католицькими обіцянками намагався залучити населення на свій бік. Отже, цілком логічно, що він дарував вірменам подібні привілеї, хоча дати їх необхідно уточнити [311, 56].

¹⁴ Вірменські (так само і грагорянові) парафі на території сучасної

Україну підпорядковувалось через місцевих священиків найвищим королівським своїм царем — католицькому у Схід, що в Мадрид Атії, чи Еммануїлі (чи Заманкати). Католицькі протестанти священики. Посланими їх у відвідування старій, давна й вірну грамоту-показання (по-ірменськи-киму кондак), що підтверджувало повноваження священика, а також вступувало в різні внутрішні справи старій фіро-це-фітми докладно дано. [338: 333, 6–13].

⁴⁰ Грамоту барона Сіана (1366 р.), правитель польського короля Владислава Варшавича (1443 р.) кам'яницьким ірменям, а також Кам'яницьку грамоту дано, відомі дано [47: 189: 218].

⁴¹ У Польщі ще з давніх часів євреї користувались власним правом та привілеями, яких не мали в жодній європейській країні. Це пояснюється тим, що вони при потребі надавали фінансову допомогу польським королів. Фактично ними опікувався Казимир Великий, що відомо з його Статуту: "Et hoc ideo, quia ipsi iudei debent fieri iuris regalis ratione pro necessitate consueverunt subditi regis" ("І тому євреї повинні мати свої власні гроші, як субодія, для власної необхідності") (Цит. за [306, 78]). Остання жінка польського короля Казимира Великого була, як відомо, єврейкою: "Казимиръ, король Польскій, нечестно лишиши тебе и встару Жидовку племени в мѣст твои, и не радя и Жидовъ права конностей надати" [214, 136]. Відомі їм мови єврей, грецький та інші мови не опікувався [361, 34]. Вислідом такої своєї євреї отримали всі права, якими користувалися інші піддані, і разом з тим були звільнені від усіх повинностей ("всѣмъ" і "всѣмъ"), котрі накладені на інші піддані [293, 24].

⁴² Така привілейна багустя на експерті документа, опублікованого у роботі О. Палієвського. В грамоті повідомляється, що в 1447 р. у в'їзді до святої Атії староста кам'яницький Пала Чомирський (Район Східноєврейський) оголосив через свого помічника, що те, щоб всі євреї в триденний термін залишили місто, зли в опуститися, тоді буде звільнений, а для господарів, які будуть їх порятують — штраф 14 гривень [383, 163–164]. — Див. також [214, 266].

⁴³ У цій грамоті Вітоут звертався до папи римського з проханням призначити візантійського єпископа Пала з Єврейської єпископом в Кам'яницях: "...роїна рорієнї єпископа Візантійского Пала з Еврейской єпископа призначити до єпископств в Каміницях Радомских" [100].

⁴⁴ Є відомі скаргові про збіг в організації та використанні єврейської (жартів, гудується) і золотоординської ками та коронки ками [344, 43].

3.1. Поділи в 1340–1362 рр.: підірваний момент ранньої історії

Історія формування будь-якої політичної одиниці завжди викликає інтерес у дослідників, особливо коли мова йде про процес поділу на різних етапних струминах в одну цілісність. Для дослідження істоту сучасної держави як акумульованого результату тривалого розвитку суспільства доцільним може бути визначення становлення попередніх утворень, які закладались на цій території. Серед тих геополітичних одиниць, що передували сучасній Україні, особово місце займає Поділля.

Одна з версій початкової історії Поділля за точку відліку вважає 1340 р. Вона, запропонована сучасним українським дослідником В. Лобинським [409, 103], спирається на датування грамоти, в якій йдеться майбутній князь Поділля Юрій Коріатович. Грамота, про яку йде мова, являє собою договір литовського князя з польським королем Казимиром Великим та литовським князем у зв'язку з вступом поділля до князів І, так би мовити, сформовані політичного князівства в районі¹. Біля кінця датування згадується певний зростає XVI ст. Марія Вельський та Марцін Кромір. Саме вони вперше відносять договір до 1340 р. [234, 62; 238, 184].

Згодом інтерпретації польськими хроністами цього документу були переглянуті німецьким дослідником Л. Гебхардом (1781 р.) [333, 368]. Отже, можна говорити про традицію, що нараховує не одні сторіччя. Оскільки авторка вважає її спірною, є необхідність розглянути свідчення джерел, які повідомляють про події 40–50-х рр. XIV ст.

Рік 1340-й наративними джерелами та папськими буллами значною мірою ознаменований активністю Польщі в моральності цього завершення українського змислу. Серед наративних джерел особливу цінність становлять хроніки, написані в XIV–XV ст., зокрема, так звані *Роман Трако*, по-іншому *Маленький хронік*, *хронік Леш* і *Чарльза* і яка надає розповідь про події *Вал Діттон*.

Так, у редакції Траска, який був свідком та ще очевидцем подій, розповідається про два походи, здійснені королем Казимиром на Руське князівство: перший — майже на Великий (16 квітня), коли він завоював Дніп і, ставивши замок з містами, "зібрав з собою престав та купців"¹. Другий похід мав місце на свято Івана Хрестителя (7 липня). Цього разу польський король виступив з великою війською (віда 20 тисяч чоловік, зовсім і завоював місто тамія [245, 566]). Описуючи другий похід, Траска згадує про присутність татар воядків від Казимирового війська². Марсія Бельський та Марсія Кромер, встановили відношення різних хронік про ці події й тимчасово мав хронікою, де автором згадується Юрій Корітович, знайшли можливість датувати її 1340 р. на той час підстав, що джерело містить відомості про татар.

Інший польський хроніст, що, як і Траска, був сучасником подій, Як із Чарикова, також згадує про два походи, здійснені королем Казимиром Великим на Руське князівство. На відміну від Бельського та Кромера, він лаконічно відзначає, що в 1340 р. Казимир завоював руські землі. Проте в Яна з Чарикова є цікаві деталі. Його інформація не лише підтверджує факт присутності татар в регіоні, а й містить суттєві уточнення. З тексту його хроніки видно, що татари зібравши податі в Руському князівстві. Як із Чарикова повідомляє про перешкоди, які Казимир, захоплюючи руські землі, чинив місцевим князям у виплаті податі татарам³.

Інформація Яна з Чарикова узгоджується з відомостями була римського престолу. Так, була Бенедикта XIII від 1 серпня 1340 р. вводить члени в складний контекст політичної боротьби навколо Руського князівства. У своєму сугеруванні з татарами і руськими князями король Казимир одержує своєрідну моральну підтримку від римсько-католицького престолу. Римський папа цією буллою показує схвальному православному, з тимчасовим князівському в православському спільноті, який ті оголошені хрестовий похід ("святий червоний") проти татар [2]. З іншої були до кравецького єпископа від 29 червня 1340 р. вказує, що "вони" староста згадує по дозволу до татарського хана Убука (схвально останньому ця земля була віддана), якийсь чого той виступив походом проти Казимира, і землі були завоювано за старостою [3].

Все викладене вище дозволяє висловити такі припущення. Оскільки ніби з сучасників походів Казимира на Руське князівство ні словом не згадує про доєднання території між литовськими князями

Бельським королем Казимиром, то немає достатніх підстав твердити, що ця грамота стосується 1340 р. До того ж ніяко з нею не узгоджується утворення короля Лайонса I, який фігурує серед інших діячів або у цьому документі. Таким чином, датування договору Бельським та Кромером не може вважатися достовірним. Авторка не знайшла згадки про цей договір і в Яна Длугоша, який, до речі, на відміну від Трапса і Яна з Чарикова, стверджував, що король Казимир узяв не тільки Львівську землю, а й Володимирську⁶.

Розглянувши оповіді сучасників та повідомлення Яна Длугоша, доцільно повернутися до свідчень Бельського та Кромера щодо подій 1340 року. Деяко випереджаючи наступний виклад, авторка дозволить собі зауважити також. Вимальовується своєрідна тенденція: по мірі віддалення у часі від подій 40-х років XIV ст. хроністи збагачують їх все новими подробицями. Так, якщо Ян із Чарикова просто згадував виступ заміїв під час походу Казимира, ніж не зазначаючи їх, то Ян Длугош уточнює їх назви⁷.

Згадані вище польські хроністи XVI ст., розповідаючи про походи Казимира проти Руського князівства, в цілому ідентично викладають основні факти. Щодо переліку завойованих Казимиром міст, то в даному відношенні їх розповідь здебільшого збігається з Длугошем. Проте, на відміну від Длугоша, Кромер акцентує, що Ланські Володимир зазналися за латовцями. З іншого боку, він додає до Длугошанього переліку Тустань⁸, а Марцін Бельський — що й Луцьку землю, яку поки що не вдається ідентифікувати. За даним хроністами, Казимир поділив руські землі на воєводства й повіти, змінюючи їх у правих з польськими⁹. Сюю розповідь про Казимірів події вони закінчують посиланням на договір польського короля з литовським князем Янутом, Кейстутом, Любартом та іншими названими Гедиміна [234, 43; 238, 204]. З договору випливало, що Казимир погодився на спалення земельни, при цьому миритиметься з тимчасовим відокремленням Кременя для сина Наримунта Гедиміновича, Юрія. В той же час Володимирські, Луцькі, Бельські, Холмські та Берестейські землі мають бути надісторканими для роки, залишаючись за литовцями [238, 204].

Складається враження, що хроністи XVI ст. при роботі над своїми творами використовували відсутній джереловий матеріал. Текст договірної грамоти як у руській, так і в латинській версії зберігся дотепер [13]. Проте документи ці не датовані. Чи все тоді обидва хроністи користувалися надісторканими документами? Не виключено,

Якщо ми аналізуємо сучасні хронологічні припущення зазначеного тексту, очевидно, починаються зник. У XIX ст. різні варіанти датування трактату пропонувалися багатьма дослідниками²⁰. Для того щоб більш чітко уявити собі, за яких обставин могла з'явитися згадана грамота, варто ще раз заглибитися в історію міжнародних відносин регіону 40–50-х рр. XIV ст. При цьому необхідно звернути особливу увагу на угорську компоненту місцевого політичного контексту. Серед сучасних дослідників, та зокрема Хіба що Я. Дашкевича (345), мало хто бере до уваги цей чинник.

Як відомо, середина 40-х років XIV ст. стала поворотним моментом в угорській політиці щодо західних земель Золотої Орди. Угорський хроніст Янош із Кюкюллея зазначає, що у 1345 р. угорці та секлери²¹ під командуванням якогось князя Андрія розбили військо татарського князя Атлана на татарській землі (239, 249). За Яношем із Кюкюллея, секлери та угорці продовжували тіснити татар, прогнавши їх з власних поселень нібито аж до моря. Проте археологічні дані свідчать, що саме в цей час на західних окраїнах Золотої Орди стала зникати своєї політичної могутності²². Як узгодити такі розбіжності палеографічного джерела та археологічних розвідок? Мабуть, слід погодитись з думкою Я. Дашкевича про те, що навіть за умови перебільшення твердження цього хроніста воно все ж таки свідчить про поширення угорської сфери впливу (345, 59–60).

Наступні події, як видно з хронік, розгорталися так: до 1349 р., як пише Ян із Чарикова, волинський князь Любарт Ольгердович відібрав у поляків Руську землю, так що цього року король Казимир Великий був змушений знову наступити у похід, аби відвоювати там своє володіння. Ян із Чарикова повідомляє, що Казимир, захопивши руські міста і замки, поступився князю Любарту лише Луцьком (240, 429). Отже, маємо зробити висновок, що Казимир також ходив на Волинські землі.

На протязі Янош із Чарикова, Марцін Кромер підкреслює, що польський король відерся на Волинь. За Кромером, Казимир у 1349 р. захопив не лише Руську землю, а й Володимир, Брест, Холм і Луцьк, тобто всю Волинську, Белозирську та Берестейську землі (239, 269). Кромер нічого не повідомив про долю Луцька на Любартовому володінні. Співставивши свідчень Яна з Чарикова та Марціна Кромера маємо так: Землі Руського князівства між 1340 і 1349 рр. завоював ірпав до рук литовців, зайнявши їх з-від півдня польського короля. Підтвердити це, Кромер намагається перебільшенням можливості

Польської Корони в регіоні. Мабуть, тому він тамтешню префектуру отримав Любартом Луцької ставини під 1349 р. факт показує заволодіння Казимиром Володимирівим та інших земель.

Знаменно, що обидва джерела не згадують про участь у війнах угорського короля Лайоша. Таким чином, напевд чи можна, як це робить ряд дослідників²⁰, датувати договірну грамоту, з якої жоді починався даний підрозділ, 1349 р. Для з'ясування цього суверенітального питання зараз необхідно лише відкритися від датування згадуваної грамоти і врахувати низку важливих нюансів місцевого політичного контексту. Мова йде про Угорщину.

З приводу участі Угорщини в перипетіях політичної боротьби з роботою варто утримувати в пам'яті ряд загальносвідомих положень. Як показують дослідження з історії Галицько-Волинських земель, угорці ще з XI ст. вважали ці землі своїм надбанням. І хоча їх припинення напевд чи могли бути реально здійсненими, все ж, як відомо, свого часу М. Грушевський, "Угорщина числила за собою традиційні права на Галицько-Волинську державу..." [314², 130]. Ось чому в своїй власновідносині з Угорщиною Польща, яка також претендувала на ці землі, шукала "згоди на компроміс". Отже, можна говорити, що угорський чинник в залежності від політичної кон'юнктури був або імпліцитним, або ж експліцитним, але постійно діючим моментом зовнішньополітичної агресії Польщі проти земель Руського князівства. Це відбивають як наративні джерела, так і північні (XIV ст.) договірні грамоти між Польщею та Угорщиною.

У ході постійного суперництва між Польщею, Литвою, Угорщиною і татарами за перерозподіл західної спадщини Київської Русі вимальовуються політичні контури історичних областей сучасної України, в тому числі й нової — Поділля, що, як відомо, не було окремим одиначем за доби роздробленості Київської Русі.

Як здається авторів даної роботи, — прийнявши, так аргументація складатиметься після опрацювання названої документації, — розстановка політичних сил на кінець 40-х рр. XIV ст. у регіоні була такою, що підготувала Польську й Угорську держави до тимчасових угоди. Литовська агресія в північно-західному напрямку змушувала їх об'єднуватися, незважаючи на суперництво з приводу Руського князівства. Напевно, саме з цієї причини Угорщина частіше згадується в польських хроніках й активніше фігурує в публічно-правових актах з кінця 40-х рр. XIV ст.

До останніх, зокрема, відноситься договірна грамота, укладена,

на підклад авторів, біля 1349 р. між польським королем Казимиром і єдиним братом та уперським королем Лайошем і його братом Стефаном — з другого¹⁴. Ця грамота є крайнім виявом підтвердження значущості князя М. Грушаківським згодом польського короля "на короні" з Угорським в його політиці відносно руських земель. В силу дійсно згаданої грамоти Руська князістю належала Польському королівству тимчасово — лише до смерті польського короля, а після повинно перейти до угорського правління¹⁵.

З відвоювання Руського князівства поляками у 1349 р., звичайно, не могли позбутися литовські князі — брати Либарт і Кейстут Ольгердовичі. Скориставшись внутрішніми суперствами, які виникли у Польщі наслідком боротьби королів з духовенством (1358 р.), вони виграли порівняно польського короля з Волині, зруйнували замки, побудовані королем Казимиром, спустошили Руську землю і князів кілька корінних польських областей — Сандомирську, Радомську та Лясківську [240, 630].

Тому польський король знову виступив на Волинь. Особливим самотній військовій протилежності проти литовців не уявлялися очікувані успіхи, Казимир, очевидно, вважав заручитися підтримкою сусідів. Також він знайшов в особі рямського князя, а також уперського короля. І якщо перший надіслав польському королю матеріальну та моральну допомогу¹⁶, то другий брав участь у його військових експедиціях проти литовців.

Саме до цього часу, тобто до періоду з початку 50-х рр. XIV ст., відноситься чітко відзначена джерел про участь угорського короля в поході князя на данюборські землі. Угорський король допомагав Казимару в поході на Волинь у 1358 р. [315, 35–36, 439–441]. У тій же умові, як згадується авторів, й міг укластися договір, що зафіксовано в грамоті, з аналізу якої було розпочато даний підрозділ. Договір міг бути укладений не до 1356 р., а лише після нього. Тоді слід пояснити деякі важливі моменти щодо запропонованого датування.

Якщо співставляти тексти хронік Яна з Чарнесона, Яна Дартома та Дубнянської хроніки з помітними достовірною грамотою, то спостерігаємо таке. Договір між литовськими князями і польським королем був укладений після полонення Либарта угорським королем. Дійсно, у грамоті зазначається, що литовський князь Кейстут, який дав поміч Либарту втекти з полону, разом з останнім повинні стати парем судом угорського короля¹⁷. Цим надіям пересували війни, про які згадує Ян із Чарнесона, датуючи їх ще 1350 р. [240, 630]. Як сара-

відомо писав М. Грушевський, що старався як Дубиняну зрозуміти за угорські границі, Любарт потрапив до угорського полону в 1351 р. [115, 16]. Договір видався-то як був підписано або в квітні або в травні 1352 р., або даве пініше. Проте він не міг бути укладений після 1355 р., оскільки в тексті досліджуваної грамоти згадується фігура мазовецької князь Казимір Тройденський, який помер у 1355 р.

Таким чином, як в 1340 р., а в першій половині 50-х р. XIV ст. з'явився документ, відносно датування якого у літературі є так багато контрверсів [11]. Слід як раз відкрити, що цей документ дійсно для даної роботи насамперед тим, що в ньому згадується володар ділової особи ранньої історії Поділля — князь Юрій Корітович.

За договором, литовські князі Янгут, Кейстут, Любарт, Юрій Наримунтович та Юрій Корітович мали тримати Володимирську, Луцьку, Белзьку, Холмську і Берестейську землі. До рук польського короля Казимира відходили землі Руського князівства. Договір передбачав можливість угорського короля йти війною на Литву, аби допомогати польському королю, однак не йти на "Русь, што Литви слухает"¹².

Перша згадка про князя Юрія Корітовича як палата великого князя литовського, таким чином, відноситься до періоду між 1352 і 1355 рр. Втім цілком зрозуміло, що він у цей час не був ще подільським володарем. Таким чином, немає вагомих підстав вважати, що вже в 1340 р. Поділля існувало як особлива політична одиниця [408, 185].

Отже, між 1352 і 1355 рр. було укладено перемир'я. Але угорський король його умов не дотримувався. Як видно з Дубиняної хроніки, він ходив походами на Руські землі. Так, у 1352 р. Лайош завоював під Белзом¹³. В цьому ж році, як повідомляє Маттео Віланні, він здійснив поспадіння в татарські степи. З огляду цих подій в різних джерелах можна добути певну інформацію про майбутнє Поділля. Маттео Віланні під 1352 р. фіксує навіть топонім "Преславія". Варто зазначити, що польські наративні джерела обходять цю землю мовчанням. Цей факт пояснюється певними причинами. Оскільки польські хроністи були інспіровані певним чином, у них завдання не походило повідомляти невигідні для польських королів відомості. Так само угорські джерела, хоча і оповідають про походи угорського короля Лайоша на татарські землі (до числа яких у цей час входили і частини майбутнього подільського краю), ніяк не згадують Преславія.

Незалежно від преславської або проугорської політичної тенденції Маттео Віланні подає інформацію щодо Преслав'я від двох датчиків (1352 та 1354 рр.), які, на думку авторки, можна вважати достовір-

шани. Під 1352 р. він описав "як панський король татар виступили на короля Преславці". Цей король, як виступав хроніст, отримавши доповідь у Лайона, виступив проти татар. Проте "через надмірну відвагу татар... угорці й преславці понесли великі [болю]..."¹⁰⁰. Під 1354 р. Маттео Вилані зазначає, що угорський король Лайоні знову вирушив з великим військом у "Поле" ("i Sagra") проти татарського "короля", до якого "з двомастами тисячами просувався 13 днів через пустинний місяц" [345, 43]. Аналіз сукупності нагромаджених повідомлень, наданих Вилані, як-от: перебування татарського володаря в "Полі", назва етнічної спільноти "преславці", вказівка на те, що Лайоні просувався пустельною місцевістю, дозволяє припустити, що від Преславців слід розуміти землі майбутньої Браславщини.

Повідомлення хроніки Маттео Вилані про наступальні дії Угорців на схід підтверджуються і будьями папи римського Клементи VI угорському королю Лайоні. Згідно з першим, папа передав Лайоніу церковні податки з усього Угорського королівства, щоб використати їх для боротьби з "зухвалими татарами та ксьїрниками" [11]; згідно з другою — папа передавав йому всі землі, які він вже здобув або здобуде в майбутньому від "схїзматиків та ксьїрників", тобто від православних руських й татар-магометан [12]. Таким чином, римська курія підтримувала як польського, так і угорського короля в їх походах з "навернення схїзматиків та хрещення язичників".

До 1352 р., як вже було зазначено в першому підрозділі другого розділу, відноситься також перша згадка топоніма "Поділля" ("Podolia") Яном Длугошим. Польський хроніст повідомляє про край через суперництво з приводу Поділля між Польщею, Великим князівством Литовським і татарами. Проте хроніст згадує четвертого претендента на Поділля — Угорське королівство. Однак авторський матеріал неспростовно доводить присутність угорського чинника в домінальному політичному конфлікті. Згідно зрозуміло, що, хоча термін Поділля і модернізується Длугошем (його немає в латинському матеріалі 50-х рр.), все ж ця земля, яка була, як видно, об'єктом розбрату між зазначеними правителями, вже досягла певного ступеня господарської та політичної цілісності.

* * *

Отже, суттєві зміни, що відбулися в південній частині Східної Європи на межі першої і другої половини XIV ст. вислідом боротьби та галицько-волинського спадщини, викликали тривалу нестабільність у

рентні Польсько та Угорськи королівства, тимчасові спільнодержавно-політичні єдності і повнізана могутність, власна територія самостійного свої подолання в контексті політично розділення сучасної української землі, які були під владою Золотої Орди. Наванта, підрозділі матеріалу спростовують тезу про те, що 1340 р. є роком відвіку історії Подільської землі. Відправною точкою початкової історії Поділля є швидше за все перша половина 50-х рр. XIV ст., оскільки саме до цього часу відноситься перша згадка про майбутнього князя Поділля Юрія Коріятовича, відомості Матфея Візантій про Преспавію та повідомлення Яна Дрогоша про Поділля.

3.2. Подільська земля в 1363–1393 рр.

У попередньому розділі було розглянуто окремі епізоди боротьби між Польщею, Угорщиною, Литвою й татарами за землі Руського та Волинського князівств. У ході цієї боротьби частково намалювалися контури Подільської історичної області. Литовці, застосовувалися із досить могутнім супротивником, були змушені відмовитися від подальших спроб закріпитися в руських землях. Вони, очевидно, спривували свої погляди туди, де не було такого знаного опору. Отже, від 60-их рр. XIV ст. джерела фіксують баню присутність на середньому Дністрі. Саме такє просування литовців на південь мало суттєве значення для подільського краю. Однією з найважливіших подій в історії литовської агресії стала битва з татарами на р. Синя Вода. Проблема датування цієї битви належить до таких, які, попри звернену на них увагу кількох поколінь учених, усе ще зберігають у собі чимало загадкового.

Хронологічна прип'язка битви випливає серед дослідників помітні розбіжності¹⁶. Для того щоб з'ясувати дату битви, є сенс ще раз звернутися до джерел, котрі найбільш адекватно відтворюють її¹⁷. До них відносяться Густинський, Ніженський та Рогозький літове-ни, які датують цю подію шістдесятими роками XIV ст. Перший з них трактує для битви на р. Синя Вода 1362 р.¹⁸, а два останні — 1363 р.

В історіографічному підрозділі авторка вже відзначала найбільш ймовірні моменти трактування М. Грушевським цієї події. Зараз доцільно з'ясувати деякі деталі. Полемізуєчи з М. Карачином, М. Дашкевичем та Н. Мисючиським, вона історик висловлює своє ставлення до цієї події з приводу довільного датування текстів, які вказує-

тисленні при нь, що битву варто датувати саме 1363 р. [315, 79–81]. Насправді для цього суворозв'язав порівняльну частину Никонівського і Гусинського літописів як такою, що найбільш відповідає істині. М. Грушевський вважав також і всі інші копії, які поклали автора у початку 21 (січня). Однак — і на цьому вистрі-сіла його одності — він не мав у своєму розпорядженні жодного літо-пису — Рогозького²⁴. Пам'ятки цього літопису добре уявляють-ся з порівнянням М. Грушевського. Необхідно взяти до уваги той важливий факт, що Рогозький літопис походить з офіційного літопи-сання Гетьманського князівства, яке від кінця 60-х рр. XIV ст. було анти-московським союзником Литви і перебувало у найтісніших політич-них, церковно-ідеологічних та династичних зв'язках з нею [433, 724]. Тому логічно беззаперечено, що компілятор Рогозького тексту, який датує битву 1363 р., користувався цілком достовірною інформацією. Отже, все щойно викладене дозволяє автору прихилитися до думки М. Грушевського, яка ґрунтовно підкріплюється свідченням італій-ського джерела.

Таким чином, битва на р. Сняга Вода, очевидно, мала місце в 1363 р. Подальший перебіг подій ясність набуває в більшості джерел ідентич-но. Внаслідок поразки, завданієї зброєю військом Ольгерда²⁵ тата-рам, відбувся черговий перерозподіл литовських володінь. Поділом було надано Ольгердом трьом племінникам — братам Коріатовичам: "Юриъ Корятъ, а оу него сына Д (чотиря. — О. Е.) сыны: князь Юриъ, князь Аламануъ, князь Костянтинъ, князь Феодоръ. І що як тѣмъ князѣмъ Коріатовичѣмъ Г (три. — О. Е.) вратѣ со князѣмъ вели-кого Ольгердавымъ, прозванымъ я с памѣтѣю Литовской земли поимѣнъ Подольскую землю" [221, 18]. Саме на період їх правління припадає процес оформлення окремого політичного утворення — Подільської землі.

З наведеного фрагмента Супраського літопису видно паралі-чезність правителів Поділля. На жаль, достовірний матеріал, доступний автору, не дає змоги детально відтворити черговий перебудову сім'ї Коріатовичів при владі на Поділлі²⁶. Проте суцільність свідчень вер-тальної текстів і правової документації в певній мірі уточнює загро-помадану Супраськими компілятором послідовність.

Насамперед Юрій Коріатович домігся скористатися договірною грамотою литовських князів з польськими королем Казимиром та ще-товськими князями про перерозподіл земель [13], яку авторка в перш-рочному підрозділі датувала періодом між 1352 і 1355 рр. Хоча гра-

мета, природно, як називав Юрій правителем Поділля, що ж вони містили вершню зв'язку про цього князя. Юрій Коріатович, очевидно, був найстаршим з братів. Це припущення підкріплюється ще й тим фактом, що ті самі актори тексту наполегливо ставлять його на перше місце, згадуючи поряд також Олександра.

Чи був саме Юрій першим правителем Подільської землі? Складність вирішення цього питання полягає в тому, що від шістьох-семи рідких названих текстів найчастіше жадують Олександра Коріатовича як активного учасника зовнішньополітичних подій. Так, пруський хроніст Герман із Вартберга повідомляє, що Олександр у 1365 р. разом з князями Кейстутом та Ольгердом взяв участь у поході на Шавельську (Шавелька) землю [358, 548]. А з оповіді польського хроніста Яна з Чарнивова випливає, що у наступному 1366 р. він тішав сюзерена і, як "найблагіший князь", отримав від польського короля Казимира Володимирську землю, яку той відібрав від бунтівного Лебартя. Мараїн Кремер додає, що Олександр отримав від короля ще й Кременець¹⁷ (тобто частину Волинського князівства).

Осмысливши цю й іншу наведену інформацію приводить до таких спостережень. Схоже, що тільки старший з Коріатовичів, Юрій, влаштувався на Поділлі одразу ж після Смильовської битви, в той час як Олександр та інші Коріатовичі повернулися до литовських володінь. Невдовзі Олександр та Юрій за не повсім зрозумілими обставинами відновилися від, так би мовити, сюзеренітету великих князів литовських і сприявали поспішні убік польського короля. Повернє те, що Юрій Коріатович не жадуються як учасник подій на Волині у 1366 р., авторка дозволяє собі припустити, що обидва старші Коріатовичі підтримували польського короля.

Ця гіпотеза має таке підґрунтя. Існує недовіданий документ, де Юрій фігурує поряд з усіма чинними особами події 1366 р. Мова йде про договірну грамоту з приводу укладення миру, з одного боку, між великим князем литовським Ольгердом, Янутом, Кейстутом і Лебартем, а з іншого — польським королем Казимиром Великим, Юрієм Наримунтовичем Бельським, Юрієм і Олександром Коріатовичами [16]. Вона могла з'явитися як документ, що фіксував тимчасове вирішення конфлікту між правителями й литовцями щодо Волинських земель. Тимом чином, грамоту могли датовати ілюнійським 1366 р. Нагороджували й інших князів — братів Коріатовичів, Юрій і Олександр, могли бути співпринципалами. В подальшому випадку цей випадок ще брав би ілюстрацію наявної докринальської ситуації.

товської Юрій Коріатович посвояв, господар землі Молдавської" [331, 6]. Якщо ця грамота автентична, то можна зробити висновок, що біля 1374 р. Юрій на певний час влаштувався в Молдові як господар.

Причетність Юрія Коріатовича до історичної долі Молдавської держави, що формувалася паралельно з Поділлям, стала об'єктом чималої кількості контрверсів. Тут порочно пригадати тому жеру молдавського дослідника П. Параски, який висловив маргінальний гіпотезу фальшивості. Його висновок ґрунтується на тому, що Юрій Коріатович "не був володарем Молдавії, але був володарем зв'язаних від мого-по-татар сусідніх з Молдавським князівством областей на південному сході Дністровсько-Карпатських земель" [435, 107]. На жаль, дослідник не уточнює, про які саме області йде мова. Тому його версія, хоча й містить чимало цікавих гіпотез з приводу внутрішніх взаємин політичної боротьби в Карпато-Дністровському регіоні, не здається авторі даної роботи обґрунтованою. Втім, як би там не було, П. Параска не заперечує політичної діяльності подільського князя в Молдові. Про це свідчать літописи. Так, Супраський літопис повідомляє: "а князя Юрія Володаря козми к сегого владію, а тамо его вояриват" [221, 19]. Та як зв'язує з наведеним фрагмента, він недовго перебував у Молдавському князівстві, оскільки був отруєний²⁰.

З 1375 р. ім'я Юрія зникло з документів, а ім'я Олександра продовжує фігурувати [22]. Протягом свого володарювання Олександр залучався війнам Польської Корони [249, 638; 242, 158]. Ситуація не змінилася і після смерті короля Казимира та переходу Польської держави (в силу задування внаслідок угоди з Угорщиною) під владу короля Лайоша I. Це зрозуміло з листа угорського короля Лайоша I карпатському князю Франциску I від 1377 р., в якому він повідомляє про те, що йому прислали на вірність від імені Подільської землі з ім'ям князя Олександра та Бориса ("deditis Alexander e Boris, dices Podole")²¹. У зв'язку з чим ніг задувати угорцям про це своєму італійському кореспонденту? Або тому, що Юрій і Олександр йому не прислали? А в 1370 р., що належить вірно, або тому, що князя Олександра з Борисом було на той час недовго фактом, так що Борис, швидше, став співправителем Олександра біля 1377 р., змінивши Юрія.

В літературі порушувалося питання про те, хто такий князь Борис. На думку П. Параски, в документі ім'я Юрія піддалося викривленню (Юрій — Порак — Борис), так як було сформовано як Борис [435, 108]. Таке твердження напевно не слушне, оскільки в даному ви-

Федір, рятуючись від Вітовта, утік до Угорщини, поручивши заповіт Поділаві своєму помісній Настасю, який був схотийний допомогти⁶⁰. Літопис подає, що внаслідок браку участі володарів угорці, які відстрілювали подільського князя: "И те кошамаи сказъ Федоръ Каротанчъ, акагога из Подолскон лемилъ из Угорскъ, а гароди осадити колади, и агорскыи сказъ Федору помочи дати" [229, 66]. Отже, угорський чинник, про постійну присутність якого у політичному житті регіону вже неодноразово згадувалося, і тут відіграв певну роль. Що ж до волохів, то їхнє втручання можна пояснювати по-різному. Н. Мосчановський припускає, що вона служили подільському князю як найманці [423, 232–233]. Проте німак лікних джерел, які б свідчили про наявність у подільських князів найманих константинів з волохів. Іншим поясненням може бути те, що мовляючи, якого саме їх рятувати від волохів, мовчавли на бачі подільського князя не мали угорського короля.

Польські хроністи дають дедалі відміннішу картину ситуації на півдні. Вони розповідають про полонення не волохів, а самого князя Федора. Крім того, наприклад, пише: "А Федір, сын подільскаго князя Коріата, із держави Вітовта був акишаний, перекочований і акиний у полон; Браслав, Кам'янинъ, Смотрич, Скала, Червоногород і все Поділаві було підкорене"⁶¹.

Як усюди такі суперечливі повідомлення каративних пам'яток? Тут могли б вислужитися лівські джерела, зокрема, на жаль, не так багато в розпорядженні авторки. Не виключено, що Федір, як пише літопис, справді втік до Угорщини. Це цілком логічно, оскільки він зберіг за собою талуп князівського лану. Тут також доречно пригадати, що у Мунявній повинен був сидіти його брат Василь. Дійсно, збереглася підтвердна грамота (1398 р.) угорського короля Жигмонда, в якій він повідомляє, що подільський князь Василь від свого імені, а також від імені брата Федора зваляє про дарування г. Шаркад в жупі Барк своїм родичам, і просить, щоб король підтвердив цей акт [46].

Ця грамота дозволяє припустити, що в 1398 р. Федір знаходився на Закарпатті. Чи був він до цього в польському полоні? Про це говорить важко. Але все-таки у польському полоні Федір побував, і це могло статися після 1398 р. Так, відомі дві його грамоти від 1403 р. Згідно з першою, він пробає на польському королю Владиславі-Ягайлу свій арсвіт ("сохрѣдѣнію")⁶², а згідно з другою — складає омиа і присягає на вірність польському королю [60].

Між ними, а ця документація жовта йде про недавні події, тому що дано трамвай ще й Василь Корітовича від 1403 р., що містить офіційну останнього жалобу отримувати вірності польському королю і гарантувати всі кривди не зброне, а правом [57]. Це свідомо додуми, що Василь надавав підтримку вигнанцю з Поділля брату Федору, з яким деякий час спільно правив на Закарпатті. Можливо, Василь разом із братом вступав в змову авантюру по відвоюванні втраченого Поділля, але ті Вітовт, ані Владислав-Ягелло, що й свої претендували на нього, не збиралися повертати Корітовичам⁴¹.

Отже, діяльність Федора у другій половині 1380-х рр., досить слабо відтворена доступними авторами матеріалами⁴², була, вірогідно, спрямована на повернення Поділля, але виявилася безрезультатною. М. Грушевський відзначив, не даючи посилань, що Федір помер в 1414 р. у Мунячєві⁴³. Проте можна показати, що кар'єра Федора як подільського володаря скінчилася ще у 1393 р. На ньому ж перервався й часовий володарювання на Поділлі сім'ї Корітовичів.

Оскільки розглянуті вище сюжети вписуються, принаймні з політико-династичної точки зору, в окремий етап, то буде доречно зробити деякі попередні узагальнення. Під час битви біля р. Сіня-Вода (1363 р.) князі Корітовичі були васалами свого могутнього родича — Ольгерда Гедиміновича. Але вже в 1366 р. Олександр, що правив разом із братом Юрієм, змінив сюзерена, віддавшись під владу польського короля Казимира. Причиною цього могло бути прагнення до збільшення своїх володінь, яке вдалося реалізувати, отримавши від польського короля частину волинських земель. Згодом подільський правитель Олександр став васалом угорського короля, який уладував Польську Корону. Князь Олександр врятував польсько-угорському королю, мабуть, разом зі своїм братом та співправителем Юрієм. Після того, як Юрій пішов у Молдовську землю, Олександр деякий час (від 1374 до 1377 рр.) правив Поділлям самостійно. Біля 1377 р. Олександр і його новий співправитель, маловідомий князь Борис, присягнули, як повідомляє один з листів, на вірність угорському королю Лайошу. В 1378 р. Борис, мабуть, вже зійшов з політичної арени, тому що в буллі від цього року папа римський звертається до Олександра як до одностороннього правителя. Наступний володар Поділля — князь Костянтин, не зв'язаний на своє правління, отримувався пропольської орієнтації.

Таким чином, означається лінійність династичності в політичній еволюції правителів сім'ї Корітовичів. Можна зауважити, що ця лінія належала

[illegible]

Запропонований щорік бачиння пошитою історії Поділля сформувався навколо кар'єри та шлюбних зв'язків сім'ї Коріатовичів. Аналіз виконувався, так би мовити, на мікроскопічному зображенні ширшого політичного контексту польсько-литовської держави. Такий підхід дозволяє в певному наближенні віднайти історичні умови, в яких формувалася подільська область у 80–90-а рр. XIV ст. Польський дослідження закінчуються також окремі питання правового та політичного контекстів. Череп'яні джерела не базують на глибокому розумінні сутності шлюбних зв'язків. Так, у даному відношенні прокріп особливий уясу постати останнього правителя — князя Федора. Цей представник сім'ї Коріатовичів, зокрема у різних роках, був фігурантом розкладання політичного моменту Східнослов'янської битви до втрати Поділля в 1383 р. Найімовірніше він повинен був заважати шлюбам Ольгида, а його наміри кінці 50-а рр. XIV ст. став очевидним згорького короля. Близько 1369 р. отримавши у спадок Німгородом, Федір, мабуть, підтвердив свою залежність від Ольгида, а від 1383 р. до 1393 р. він завоював польського короля Владислава-Ягелло з приводу Поділля. Але як складався його відношення з сусідями?

Як ви могли розуміватися взаємодійними силами, що діють між двома порівнянними змінними? Спробуйте з'ясувати, як пов'язані ці дві величини. Чи є зв'язок між ними? Якщо так, то який? Чи є зв'язок між ними? Якщо так, то який? Чи є зв'язок між ними? Якщо так, то який?

Не менш цікавим є Інститут сучасного правління медіальних мистецтв. Цілком очевидно, що Станіславина Подільського князівства відповідалося в сім'ї Коріатовичів від брата до брата. Такий принцип, відома з часів Київської Русі, являє в собі відверті переривання міжрідницького роду. Дослідження цього явища потребують міждисциплінарного історико-етнологічного підходу і широкого матеріалу для порівняння. Слід довести, що ці патернали, значить, могли б краще прояснити архівні документи, які знаходяться в Польщі, Угорщині та Словаччині.

Окремий абрис політичної історії та соціальної реалії раннього Поділля дозволяють доповнити архівним аспектом. Мається на увазі татарська компонента місцевого політичного контексту. В літературі досить тривалий час вважалося, що в результаті походу Святослава проти татар та битви на р. Сави Воєна Подільського князя була приєднана до Великого князівства Литовського і тим самим була ліквідована її залежність від Орди²⁶. Таке твердження має свої джерела литовські, які повідомляють, що князі Коріатовичі закрилися з татарами і перестали віддавати данину ("ониже оувержили со атаками почати боронити Подольскіє земли от Татаръ и вказавъ ехууду не ачымъ дати") [22, 18].

Однак архівні матеріали показують, що Поділля як за правління князів Коріатовичів, так і за правління їх наступників залишалося в данницькій залежності від Орди. Так, князь Олександр Коріатович у грамоті Свентрицькому домініканському монастирю (1373 р.), згадує, що "они земляны имѣта дати дань у Татаръ, то сирѣчь нынѣ" ("такимъ тыя люди дати") [21]. Федір Коріатович в грамоті (1392 р.) своєму слугі Бедринку на володіння селами Червоноградського повіту також відзначає, що "плѣща коли всі зем'яны будуть дати дань татарамъ, тоді сирѣчь мають дати Бедринкові люди"²⁷. І, нарешті, князь Олександр, звільняючи кам'янецьких домінікан у 1401 р. від вказів тобто князя перед кам'янецьким замком, зазначає "підданство" і данину татарам²⁸.

Якщо спробувати дати загальну оцінку "доля Коріатовичів" з урахуванням татарського фактора, то слід прозвучало, що данницькі відносини подільських князів з Ордою не аргументували їх від політичного краю. Очевидно, жовіла данина татарам не була вирішальним чинником у збереженні Подільською князівською відносної самостійності. Даннина була швидше засобом для забезпечення тимчасової гарантії незалежності. Литовська традиція, що пов'язувала принцип Коріатовичів

і звичаїм як татар, нібижся, такі народні сподівання, як не міг не реалізується. Що ж стосується відносин між татарами і османським Поділлям — Литвою, Польщею й Угорщиною, — то тут авторка оберла для багатьох позначення нові терміни в літературі переміною їх: литовсько-польсько-угорсько-татарський кандидатум. Але, хочітьи деякі дослідники вважають цей кандидатум путо фармашини, а Подільське кандікатом встановленою агрономією [424, 32], слід уточнити, що авторка розуміє під цим терміном. Потребує уточнення насамперед характер цього кандидатуму. Роць татар тут зводиться переважно до збору даних. Вони втрущаєсь у внутрішні життя Подільської землі, але не яким чином даним була від татарам. При потраплянні даних, як збоє'жням, міжостини подільських князів з Литвою, Польщею й Угорщиною їх мало цікавила. Отже, під цим терміном варто розуміти не спільні намісти повал політична демократичності (1352 [13]), аніжів релігійному сиз, та якої жодна зі сторін не могла зайняти в релігійно-політичному союзі.

* * *

Отже, у період правління Коріатовичів (1363–1393) відбувається консолідація князівського землі, за якою закріплюється термін "Поділля". Самі литовські правителі виступає себе неспокійними кандидатом. Вони навіть створили щось на зразок віднової давності й політико-династичну історію можна продемонструвати наступною хронологічною таблицєю:

- 1363 — 1370 рр. — князь Юрій;
- 1370 — 1374 рр. — князі Юрій та Олександр;
- 1374 — 1378 рр. — князь Олександр;
- (1377 р. — князі Олександр та Берис);
- 1385 — 1388 рр. — князі Костянтин та Федір;
- 1388 (?) — 1393 рр. — Федір і Василь (?).

Коріатовичі вели міжнародну політику, розширювали зв'язки й та внутрішню торгівлю, обирали конфесію, намагалися організувати "християнський союз" проти татар. Однак прокатом "коби Коріатовичів" та подільським населенням зберігалися плітці давньої Імперії Орди. Здобути Коріатовичами відносна політична самостійність, виявилася досить ефемерною. Вони багато в чому поклалися політичною кон'юктурою. Свідоме ж відмовлення Коріатовичів від потужного союзника — сир'ї Гедиміновичів, з якими вони були кресом створенні, й переніс від кобди Польської Корони були спробами відко-

радянський часок почали компримовані Литвою тематик. Цим припиненням Коріттовичів повинні були сприяти соціально-економічні й етнічні однаковість Подільської землі. Політика Коріттовичів була одним із інструментів певного політичного виокремлення краю. При цьому в силу неадекватності внутрішніх ресурсів Поділля їм не вдавалося остаточно відіграти свій намір. Показником та політичної слабкості був, очевидно, інститут спільного правління, що використовувалося всіма подільськими князями. Коріттовичам не вдалося протистояти могутнім сусідам, у першу чергу Литві і Польщі. Історичні дані Поділля в зв'язку з активним втручанням цих двох сил і будуть предметом вивчення наступного підрозділу.

3.3. Поділля 1393–1430 рр.

Завоювання Вітовтом Поділля і вигнання Коріттовичів знаменували нову сторінку в історії краю. Слід пригадати, що Вітовт з'явився на Поділлі в 1393 р. У зв'язку з чим почав Вітовт цю кампанію? Сучасніський літопис пояснює події так: "Подолянская земля не хотела быть помянута кыти князя великого Витовта и Литваном землем, как же пред тем помянута была. И князь великий пошел со всеми силами литовскими к Подляну"[229, 66]. З цього фрагмента літопису видно, що Вітовт вирішив навести під свою владу Поділля, яке не бажало йому підкорятися.

Проте М. Грушевський надавав таке пояснення літописному походу Вітовта підкріпленим старозитом [315, 166–167, 171]. З цим можна погодитися лише частково. Дійсно, компілятори могли застосовувати штамповані звороти. Але Вітовт, що суперничав з Владиславом-Ягеллоном і користувався підтримкою Тевтонського ордену, мав і серйозні грандіозні для того часу плани. Його зацікавленості претензії, окрім спадкових земель, охоплювали, як відомо, значний ареш Східної Європи: Смоленськ, Рязань, Псков, Новгород, причорноморські володіння Орди, включаючи Крим. І це були не просто плани — він дійсно як власним бажанням садив володарів Київів або Смоленська, ходив походами на Новгород Великий... Деякі виходили як збори подільських князівств виступі і дов'язувалих років XIV ст. зокрема, слід зазначити, що під кінець своєї кар'єри він був міжнародно визнаним монархом: його політичні контакти охоплювали простір від Царгорода до Москви та Новгорода¹¹.

Тимем чином, якщо перш "Подальша земля не з'єднала з нами поміщицької землі" і з спороювання, то задум Вітокта і його енергійне втручання в життя української князівської сім'ї цілком раціональні. Піднесло трактування М. Грушевським політики Вітокта на підставі записів згодом козацької Київської Русі слід відзначити як одну деталь. На думку класика, полід Вітокта на Поділлі був одним із елементів свідомого плану "литовсько-польського уряду" миттєвого самостійного князівства, яке формувалося в Білорусії і на Україні під управлінням княжат Гедиміновичів династії. Основними складовими цього плану були ліквідація на Білій Русі могутнього князівства Свиряїла Ольгердовича, позбавлення владі Корбутів-Дмитра Ольгердовича на Сіверщині, Федора Любартовича на Волині²⁷. Правда, М. Грушевський загався у визначенні того, хто ж був ініціатором цього плану — Ягайло чи Вітокт. Його князівства доволі гармонічно та струнка. Крім нападів чи насправді існував подібний план.

Швидше за все, політика Ягайла й Вітокта, пов'язана з вигнанням або примусовим переселенням найвизначніших князів (хоча б пригадати переміщення литовського володаря Федора Любартовича на Сіверщину і київського князя Володимира Ольгердовича на Кавказщину), була змірною (наближеном способом домогтися мінімальної втрати). Ця політика лавірування між відданими князівській династії правителям Саксонської династії ранньофеодальної німеччини (X-XI ст.), які відбирали землі у своїх могутніх сусідів і перетворювали їх церковним феодалом. Така акція могла викликати заперечення. Дійсно, завжди латекі в часі одні від одної Оттонівська Німеччина та Литва князі Гедиміновичів, дуже відмінні, напружені погляд, історичні умови. А отім є нові спільні риси. У цьому соціально-політичному розвитку Литва не кабатала заперечувала Оттонівську Німеччину. Тут, як і в Німеччині, напад чи заперечення протек феодалів і села. Що ж стосується інституту васалітету, то, як буде видно з подальшого викладу, в Литві він викликає досить неуспалним і нестрільним. Разом з тим згадування, які були змусили лавірувати литовські князі, багато в чому нагадували ті, що стояли перед правителями Саксонської династії.

Отже, якогось спеціального плану в діяльності Владислава Ягайла і Вітокта, на думку автора, не було. Можна, однак, погодитися з М. Грушевським в тому, що обидва правителі діяли однаковою метою, намагаючись надолужити відставання між ними володарів на землях козацької Київської Русі. При цьому Вітокт переслідував

власні цілі, хоча верімо прирівняв своїм власним статусом стосовно до польського короля.

Передбачивши можливі події, пов'язані з підкоренням Вітовта Поділля, мовимо подати в такій послідовності. У 1363 р. в Остріві відбулася заміжня Вітовта з Ягайлом. В силу угоди, відомої під назвою Острівський унів (37), Вітовту було надано титул великого князя литовського та декларовано про повернення всіх руських та литовських володінь його батька Кейстута¹⁴. І, хоча Кейстут не володів Поділлям, Вітовт, очевидно, вирішив скористатися нагодою, щоб відібрати землі у Федора Коріатовича.

Таким чином, навесні 1363 р. Вітовт русьчина Поділля: "на свою князя великого Вітовта іде в сіль землі Падальне" (229, 65). Його війська підкорювали подільські землі, починаючи з Бродява та закінчуючи Кам'янцем і Червоноградом: "А князь великий Вітовт одержав пріказати ко Бродява, и в селі Бродява, и пріказати к Чортку, и в селі Чортку, и прікази ко Камениу и в селі и Камениу до селі; а в селі Смирніи в селі, и в селі и Червоніи городі, и в селі городи поимедал". Завоювавши Поділля, Вітовт приписав своїй старості та запровадив власне урядування (221, 19).

За свідченням літопису, Вітовт, підкоривши на Подільську землю, послав швидко поставленому йому на київській князівській стіл князю Смеркайлу Ольгердовичу вирушити на Черкаси та Звенигород: "Од князя великого Вітовта поїде на Подальскі землі, а князь Смеркайлу поїде іти на Київ і на Черкаси і на Звенигород. Князь же Смеркайлу іде на Черкаси и Звенигород и возвратити помы ко Києву" (229, 65). Тоді виходить, що Вітовт дозволив приєднати міста Черкаси та Звенигород до Київського князівства. Це важливе спостереження літописця варто взяти до уваги, оскільки через два роки (у 1365 р.) ці міста будуть значитися в джерелі вже як подільські.

Фактичною угодою Вітовтом Поділля був оформлений королівською жалуваною грамотою у 1364 р.¹⁵ За яких умов уклався даний документ? Як було показано в попередньому підрозділі, подільські князі Коріатовичі вважалися васалами Польської Корони. Тому творчинею Вітовта в Подільську землю було принаймні одне своєрідне виступок Владиславу-Ягайлу. По-перше, знаважалася спадщина права польського короля стосовно до подільських князів Коріатовичів, а по-друге — стосовно до князя Вітовта. За цю повноту було постаране покращання. Однак замість цього з'являється грамота Владислава-Ягайла, яка відверто за Вітовтом право на володіння Кам'ян-

проті території навколо нього. Польський король, таким чином, був настільки ж переконаний, що "для подальшої" пробиття шляху, що Поділля саме за його бажання було надане Вітовту на правах феодала ("feudum"). Польські хроністи, зрештою, відбивають офіційну лінійку політ, наголошуючи на мирному характері Поділля²⁸. В той же час, як видно з цитованого вище фрагмента, Супрасльський копійальник розглядав Вітовта як надбавку як завоювання.

Переняті подільській долі Поділля польські хроністи значнішою, досить серво. Тут слід покластися на оповіді літописців та автору документів. Як свідчить все той же Супрасльський копійальник, польський король найма одразу звернувся до Вітовта з проханням поступитися йому частиною Поділля: "Брате мій, дай твою третю часть дошля своіх земель Падальських, учини твою часть, дай нам повну земан Падальскую с пивиску" (229, 136). Літописець уточнює, що Вітовт віддав королю частину Поділля за 20000 грошів: "И сего аманом Витаут дасть королу у двадцати тысячъ самъ грошамъ Каменица город, Оваторч а Овату, Червоныи город, а на нѣмъ городехъ подмошнихъ свои старосты поставил: на Бреславль, на Оваторч, на Веняри" (229, 139).

Так дуже швидко після завоювання Вітовта почала зникати цілісність та єдиність самостійності Подільського князівства, зобу-та за часів Корібутівичів. Можна сказати, що у 1394 р. відбувся пер-ший поділ Поділля. Згідно з цим поділом, до володіння Владислава-Ягелли відійшли західна частина з містами Кам'янець, Скала, Смотрич, Червоногород, а до володіння Вітовта — східна частина з містами Браслав, Соколиця, Веняна.

В наступному 1395 р. картина суттєво ускладнюється — західна частина Поділля переходить польським королем краківському воєводі Сентку з Мельштина²⁹. У жалуваній грамоті, окрім позначення Супрасльським копійальником західних земель, фігурує як Баско: "... terra nostra Sannensis, Sennensis, Sennensis, Sennensis et Basca in terra nostra Podoliae etc..." (41). Земля жалувалася Сентку на "спеціальне" особому краківському праві, яким володів й його ... предок та руські князі" ("specialiter pleno jure ducali, quo etiam possit ducem Lithuanie et Rameis fuit soliti esse") (41). Що прахверється від цієї термінології?

Необхідно відзначити з грамоти Владислава-Ягелли двічі згадане ім'я. Грамота перебільшала, що Поділля віддається беззаперечно на повній часті як самому "Сентку князю", так і його двоюрідному

костом; "...*Spithocori militi, suis Iberis, hereditibus et legitimis successoribus...*" [41]. Авторам дозволено собі надати певну гарантію, за допомогою яких стандартизовано факт пожалування. Настрою нинішнього дослідника, на перший погляд, створює враження, що Сентко отримував право власного розпорядження наданням. Його частину Пердінга мала бути "...*habenda, tenenda... obliiganda, conservanda, vendenda, donanda alienanda... proxi sibi et suis et meliora... videbunt expedire...*" ("... у військовому, — О. &] вояцькій, траманий... частині, обіймі, продажі, даруванні, відчуженні... як йому і йому дитині та найкраще і вибачає..."). Проте в заключній частині документу міститься формула зобов'язань. Сентка: "*Quoniam omnes donationes (pro Spithoco milite ad Iberi et heredes ac successores legitimos, nobis et nostris successoribus, scribis Poloniae, pro imperio, proxi sibi nobis duxes Lithuaniae et Russiae, dum requiritur vel requirit fuerit vel fuerit, servitis perpetuae tenentur*" ("У силу якого дарування цим Сентко лицар, його діти і спадкоємці, а також збройні наступники, нам і нашим наступникам, королем Польщі, на той же час, що й інші наши князі Литви та Русі, як тільки буде покинаний або покинутий, нічого слухати зобов'язані"). В свою чергу, Владислав-Князь брав на себе обов'язок "*свою королевича рудую*" захищати Сентка, його дітей та спадкоємців від всяких утисків "*всех заведомо князя, барона і пана*".

Відносно правового статусу Сенткового надбання можна викласти деякія попередні спостереження. Сенткову мило на Поділі якогось ідентифікувати з бенефіцієм, а також (якщо безумовного надання, близьким до приватної власності) або феодал у тих їх формах, які були притаманні цим заділоскравейцким інститутам. Певальований нагадувало останні дві зазначені форми водночас. За територіальною, а відді від мого про свободу розпорядження, вони наближаються до сентки до феодала в деякій подібності з огляду на те, що в границі зазначеного обов'язку служби Сентка до відносин до королів ("свои прохоті похоті"). За багатьма параметрами це надання нагадує пожалування на ділячці прові ("*pro hereditarium*"), яке властивим по повільній паріал феодалу". Характерно, що й Другий зазначений надання як феодал ("*institución perpetua non feudali*") і згадує про те, що Сентко повинен був виконати похоті королів як феодал і пан ("*ut feudali et panali*") [342, 348].

Привертая до себе увагу той факт, що князьський воявода отримував певну на князьському прові, хоча не мав князьського відомо, князьського титулу. Тут можна відзначити особливості подібності між-

гравана Владислава-Ягайла, який намагався призначити до генеральної влади правителів на місцях шляхом піднесення Толього до влади. В той же час король свідомо дрібнава землі володаря на місці, яким було Поділля. Дійсно, в грамоті є істотна застереження. Владислав-Ягайло пише, що резервує за собою повіті Мельника, Бокська і Вішняні ("Dniscus inter Melnicorum, Bockes et Wisnien... pro nobis et nostris massimorum nobis et nostris")¹³. Непрозвищено, однак, як Вішняні потрапила з рук Візонта до коростівських рук. Можливо, влада Візонта і зберігалася там як влада тринеча, так би мовити, другої руки, що не заважало королю перерозподіляти землі його володіння.

Шкодо відзначити й іншу деталь. Окрему ж за згаданими жема подільськими землями у грамоті зазначаються повіті Тербова і Стінка ("Dniscus Terbovianis et Stincis")¹⁴. При цьому король указує, що у цих повітях тринечам належить додержуватися приблизно тих самих прав, які ділять за часів Казимира Великого та його Владислава Опольського¹⁵. Наскільки відомо авторці, у момент надання грамоти повіті Тербова та Стінка, які входили до Рутського князівства, належали Польській Короні. Можна припустити, що Ягайло, віддавши землі могутнього Владислава Опольського у 1387 р. (313, 117-121, 463-464), поділила його землі між дрібними тринечами, або державцями ("tenetibus"). А оскільки ці землі межували з Стінкою та володіннями, то Владислав, напевно, окремо обумовив право останніх. Залишені жема відверто свідчать про нестатковість процесу формування феодальної ієрархії.

Королівське надання Ситку матиме цілу низку далеких наслідків, на яких авторка ще зупинятиметься згодом. Для прочитання ж цього документу необхідно звернутися до Ягелліної версії даного пожалування. Королька Ягелліта, що є сама чинна особа Ситковної історії, з'являється на сцені влітку того ж 1385 р. У спеціальній грамоті Ягелліта погоджується з наданням Ситку частини Поділля, але зазначає, що при цьому її, а також її співправителю, тобто Владиславу-Ягайлу, належить Черкаси та Звенигород землями, що до них належать ("...et eorum adiacentibus") [4]. Поділля королька, мабуть, вважала Черкаси та Звенигород своїми не тільки підставал, але Ягайло розпоряджався у володіннях Візонта. В своїй грамоті вона, як підписує від Ягайла, напевно так говорить про Поділля як про спадок ("...terrae quondam Rodolphi, qui ad nos pertinet, quoniam, quondamque nobis hereditario videtur...") ("...земля колишнього Родольфа, яка до нас належить, оскільки колишнього Родольфа, яка до нас належить").

чим, відноситься і, як видно, відносилася його співмача Мар ... і. Можливо, королева розуміла Поділля як свою власність, оскільки юнці Коріатомні були пасалами Польської Корони і, до того ж, її батька Давида. Цією граматою Ядвіга, напевно, ще раз нагадувала свої права і тим самим не погоджувалася (хоча й не виключено, що цього відкрито) з правами Вітовта на Поділля.

За Ядвігіншою грамотою, Сентку отримувал певну територію "на певному князівському праві ... Корони Польського королівства" ("primo iure feodali censibusque aliis feodis et dominiis feodalibus, quibus feodum et principatus catholici Polonie Corone Regni nostri")⁷⁰. Порівняння текстів Ядвігінші та Ядвігінної грамот дає можливість зробити висновок, що польська королева наділяла саме на тому, щоб Сентку тримав Поділля на правах католицького князя Польського королівства. Тут буде доречно знову відступити від привола текстів і звернутися до наративної джерел.

Найбільший інтерес надання західного Поділля Сентку викликало, мабуть, у Яна Дугоша. Проте його бачення мало угоджуватися з грамотою Ядвіги. У якійсь фарбі він змальовує невдоволення королеви та її оточення ("... Niechęć Polonii Regine, Prześlania quoque ei Włocławek Regni, niechęćque inprobatibus et dissidentibus..."⁷¹). Історик і Співокм наданням стриймається Дугошем як згубас та гідак жалю діла, позаяк земля не була для Сентку замість багата. Демонструючи відверту тенденційність, Дугош навіть писав, що Поділля було приєднане до Польщі ще Казимиром Великим.

Чим пояснити таку поведінку Дугоша? Очевидно, проєкт був поінформований про негативну реакцію королеви, але не був знятий з її грамотою і тому дав волю своїй умі. Не виключено, що негативна реакція Ядвіги така жала міла. Дійсно, в її грамоті відзначається відносно роздратування, адже Ядвіга знято називає Поділля своєю землею. Але справа тут, певно, не в особливому багатотні Поділля (зокрема, в даному випадку проєкт перше реалі середина та другої половини XV ст. та кінець XIV ст.) і не в надійності надання Сентку, а в тому, що Ядвіга вважала себе сувереном й контролювати повноту земле саме на праві Польської Корони.

Слід також врахувати, що Ядвіга була провідником інтересів впливової групи малопольських магнатів, які, до речі, фігурують в її грамоті як радники ("... consilioque principum et baronum ... ad hoc vocandibus"). Інтересована цією групою Ядвіга діяла в напрямку розширення політики експансії проти Литовського князівства і віддала

свідомий документ⁷⁰. Це був один із заповітів, котий, хоча й був і на папірофтористиці, планували використати інституції на чолі з папою, папським престолом. Уважно з ним постало питання про співвідношення польського і литовського феодального права (або звичаїв). Однак, напевно авторам, воно потребує подальшої розробки на ширшому матеріалі, що на доті виконати за рамки дослідження.

З аналізованого випливає, що в результаті політичних змін, володарів Володимирів-Ягайла та Ядвіги у 1395 р. Поділля було перерозподілене: західна частина з замками Кам'янець, Смотрич, Скала, Червоногород та Бакота належала Слитку; центральна та східна частина з замками Медобож, Воклицький, Вінниця, Звенигород та Черкас потрапили до володінь Польської Корони. За Вітовтом, мабуть, залишалися Браслав та Соколиця, оскільки документи не містять інформації про передачу цих замків.

Тепер слід зупинитися на деяких особливостях правової сторони розмежування Поділля. Як відзначалося вище, за залученою грамотою король подарував Слитку землю у вічне і безповоротне володіння: "... *donacione perpetua et inrevocabili definita, donacionis* ..." [41], а за литовськими польський король, отримавши цю частину Поділля від Вітовта, одразу ж передав її Слитку за ті ж гроші: "... *а король тын герцогы а тых панов дасть пану князю Опытку держати*" [223, 160; 221, 46]. Якщо сиребувати єдиний подільський пожалування Слитку з точки зору його безпосередніх результатів, то стає очевидно, що таким шляхом польський король досягав подвійної мети. Це був, по-перше, досить легкий здобуток грошей в королівську скарбницю. По-друге, тут підніається відзначена М. Грушевським лінія: не допускати піднесення могутніх суперників, відбираючи у них землі та розмежовуючи великі комплекси між дрібнішими феодалами [350, 160–173].

Ці спостереження пояснюють даний факт, інтерпретація якого викликала чимало суперечок серед дослідників⁷¹, лише в першому наближенні. Найбільш чітко і категорично судження з його проваку висловив свого часу Н. Молчановський. Він заявив, що всі описані операції насправді приховують значимий продаж [423, 236]. Але таку трактування не може бути прийнятим. Перше прочитання фрагмента Супраського літопису, яке безпосередньо стосується цієї події, наводить на думку, що мови може йти шовно про заставу [229, 66]. До того ж і в самій Ягайльській грамоті записано, що Слитковий частина Поділля може бути "... *заставлена, обіймана, аралана* ..." (*zastawiana, obijmana, vovdena*...) [7]. Дійсно, в той час

стала дозволити розмежування між Правлінням загальної частини як з боку підляння, так і в міжнародних транзакціях²⁴.

Проте характер відносин, які склалися між королем та його контрагентами з приводу західного Поділля був такий, що про застосування загального розуміння цього терміну мова йти не може. На поверхні лежать очевидні факти: перехід західного Поділля до рук Сенткеля королівськими грамотами може трактуватися як рінювання феодального надання, а з інших документів зрозуміло, що це надання супроводжувалося виплатою значних грошових сум жалувачу (дма. "запас суми" (с. 207)). Таким чином, виявляються достатньо складні своєрідні зв'язи, що сенткеус цілий комплекс гетерогенних елементів: з одного боку, позамальні відносини усередній північного класу сформовані в термінології західноєвропейських грамот, які відбивають більш зрілі (а ймові й чужі місцевому ґрунту) соціальні установи, а з іншого боку, місцеві досить молоді інститути (а в литовському випадку вони ще тільки утворюються) відчували потужний вплив товарно-грошових відносин.

Після 1395 р. історичну долю подільського краю буде вивчено в більш складній і широкій політичній контекст. Це стосується насамперед діяльності князя Вітовта. Логічно припустити, що широкомасштабні плани і заходи Вітовта були однією з причин, в силу яких він не лише не міг протистояти своєму родичу і супернику Ягайлу, але й просто утримати завойовані землі²⁵. Поділля стало розвідною мостом в його взаємодії з польським королем. Для цього йснувала й об'єктивна причина. Навряд чи Вітовт сприймав подільське надбання так само, як інші свої володіння, зокрема Віленську, Троцьку, Полоцьку, Чернігівську, Туровську, Луцьку, Володимирську землі. Ці однієї досить давно досягли певної цілісності, тоді як Поділля було новим утворенням.

Великопереходна політика Вітовта, як вже відзначалося, торкалася й підляння земель, де халяжиливали товари. Він спідкував за поціями в Золотій Орді й за звичай втручався в боротьбу за престол між різними претендентами, підтримуючи одного з них. З огляду на відтворення лоспідовності політичних подій щодо литовсько-ординських стосунків в другій половині 90-х рр. XIV ст. досить докладним є сторінка, присвячена цій тематичі в роботах М. Ждан та О. Русини [583: 462; 84–94]. Тому в даній роботі буде позначений політичний фон до лонорординської діяльності Вітовта лише настільки, наскільки це буде мати безпосереднє відношення до Поділля.

Так, 11 серпня 1388 р., допомагаючи Тохтаменгу здобити велико-ардаський престол, він виступив у битві з Темір-Кулзуюм кар. Чер-гола. Битва закінчилася загибеллю багатьох польських та литовсь-ких князів і поразкою Вітовта [321, 16]. Під час битви брав участь володар західного Поділля Ситко з Мельшана²⁰.

В історіографії не раз порушувалося питання, чому Ситко бра-в участь у поході Вітовта [406, 379; 399, 381; 421, 247]. На думку автор-ки, задовільну відповідь дав Ф. Леонтович, який писав, що, оскільки претензії татар однаковою мірою загрожували литовським і польським володінням, то це змусило виступити Ситка проти татар [399, 381]. Не можна виключити й аданторно-християнського мотиву, адже в ті часи у війнах європейських правителів різного ґатунку билися лицарі з багатьох країн²¹. Досить пригадати загальноєвропей-ську битву при Пуатьє 1356 р. часів Столітньої війни або битву до роз-гладування сюжетів Грюнвальдської битви. Що ж до Вітовтової кам-панії, де зник Ситко, то в ній брали участь навіть лицарі з Франції [253, 888].

Як би там не було, західна частина Поділля наслідком зникнення Ситка залишилася без володаря. Приблизно в той же час перед си-мою битвою, 17 липня і 309 р., померла після важкої хвороби королева Ядвіґа [536, 30]. Така ситуація зумовила наступні операції, пов'язані з Поділлям. Зображене нижче розчленування Поділля зберігалося майже чотири роки: від 1385 до 1399 р.

Чергові перепасування подільських земель заоточено-осаданим літо-винам і країнам. Авторка, узагальнюючи наративний та джерель-ний матеріал, спробує реконструювати реальні події перерахованих. Сун-раський компілятор повідомляє, що після того як пані Ситкова стала плем'яно, польський король звернувся до Вітовта з проханням забрати назад Подільську землю, але за умови, що останній сплатить ті двадцять тисяч грешей, які отримав від польського короля в 1394 р. Мотивацією цього повернення Подільської землі Вітовту, як пана-літовська, було те, що нікому боронити Ситкові володіння: "И ко-гда почал приходить к намому князю Витовту" речева, што спитавъ [[дан]] полковаро Падальскыи земли на двадцати тысячех грешей, мы даем имъ на двадцати и тысячех тысяч Витовту, и мыи Витов-тоуи парови, а дати намъ, а от тѣх земли тыи никому извоити? Фодди двадцать тысячех грешей, а города юють выдѣи на тѣхъ" [229, 66–67]. Чорнак, як згадує про той же літописець, Вітовт попросив че-мурськи 20-000, а до 1000 невідомий речеваї оданки²². Н. Мельшансь-

син справедливо припускає, що додатові 20-600 мають, мабуть, символічний подільський ніска, які він передав Польському королівству в 1394—1395 рр., а саме Меленбюк, Вохосицький і Шинцель з округами [326, 340]. Отже, за сплати гроші Вітоут мав змогу отримати від польського короля Поділля.

Знову постає питання, на якому праві король міг забрати подільські землі у Святковій дружині Славквет? Відомо, що звичайна практика західноєвропейських васально-феодальних відносин передбачала, що до смеріона повинні повертатися землі померлого васала до повноліття його дітей чоловічої статі. Чи практикували польські володарі на українських землях подібний спосіб дій? На жаль, як уже відзначалося, авторці важко говорити про особливості польського феодального звичаю на Україні. Тим більше, що в даному випадку польський король був антецом, а подільські землі були зовсім недавніми польськими володіннями.

Тепер необхідно повернутися до, так би мовити, катусу Світка та прослідкувати його розвиток. Якщо початкове повернення західного Поділля польському королю після знищення Святка ще якось вписується в західноєвропейський стандарт, то подальша доля подільського надбання краківського воєводи оригінальна і досить цікава. Невідомо, чи отримав Вітоут Світкові Поділля у 1399 р. Шинцель за все, ні, оскільки в наступному 1400 р. Поділля разом з землями у Валахії та Новгородком було надане королем брату Сандригайлу, який згодом відіграватиме помітну роль в історії краю⁶. Сандригайло дійсно отримав Поділля, що випливає з жалувальної грамоти на ім'я польським францисканцям на с. Глісєвіці від 17 серпня 1400 р. [49]. В цій грамоті він іменує себе "князем Поділля". Збереглася також Сандригайлова присяжна (недатована) грамота, з якої зрозуміло, що він дістав Поділля як феодал (яко!) за умови, що після повернення Світка він мусить віддати його господарю [48].

Мутацій з приводу володіння Святковим надбанням відбувалися на фоні гострого суперництва між Владиславом-Ягайлом, Вітовтом і Сандригайлом, які постійно інтригували, сварилися та вперлися один з одним. Наведені факти показують, що Ягайло використовував цю землю як інструмент для досягнення важливої політичної мети — підняти могутність Вітовта. Саме тому, як здається авторці, західне Поділля потрапило до рук князя Сандригайла, занепокоєного короля Вітовта [313, 184–185]. З іншого боку, Ягайло, очевидно, діяв і через те, щоб Сандригайлові володіння були розвинені по підданствах то-

раторіях, або останній по мімі ставив йому мисливим супротивом. Тут латиської корони діяв за його підвладним владі титлом.

Після того, що передача Поділля Свядригайлу (1409) і була виконано Вітовту, Владислав-Ягайло навадив на ніг у цей час білий гербаво утиснути свого супротивника. Як відомо, і король, і великий князь литовський знаходилися у скрутних обставинах. Якшо Ягайло після смерті Ядвіґи відлучав антиксіть свого становлення в Польщі, то Якогутність Вітовта після поразки біля Ворскли була такою сильно підірвана. Ця неспівка рівноваги сам приєднала до компромісу 1401 р., умови якого зафіксовані в договорі про Віленську унію [90; 315, 142; 462, 93]. Згідно з ним, Вітовт, зберігши за собою довічний титул великого князя литовського, відмовився від претензій на звання "литовсько-руського короля", які він виступав ще на Салізьському Тріці 1398 р. [315, 142; 462, 83]. Правда, угода все ж відбиває певну перевагу польського короля, оскільки основним пунктом її було те, що Вітовт погодився на період після своєї смерті всієї литовських володінь під владу Польського королівства.

Випинання Вітовта великим князем литовським, тимчасово, не визнавало Свядригайла, який залишався Поділля (1401) і втік до титонців²⁸. Прибуваючи у них, Свядригайло почав готуватися до війни з Владиславом-Ягайлом [32]. Як повідомляє Длугос, після втечі Свядригайла з Поділля, польський король почав винятати, аби руські та поляки повернули подільські землі під владу Польської Корони [242, 177]. Зайди можливі відомості, що подільські землі, зустрічав всі польського короля, певний час ще підтримували Свядригайла [315, 177].

Всім до цього ж періоду належить цікавий документ, що становить собою текст зобов'язання подільського старости Гринько Кердєвнча, який обіцяє передати Кам'янець та інші фортеці довірчій особі польського короля Держану Конопці. Не виключено, що Гринько Кердєвнча був місцевим феодалом, котрого польському королю вдалося переманити на свій бік. Згодом Гринько Кердєвнча і в іншій мірі Держану Конопці відіграють певну роль у політичній боротьбі великого Поділля, що розгорілася після смерті великого князя Вітовта, а також в управлінні країною. Повн ж авторка обмежилася таким спостереженням. Очевидно, вже в цей час Владислав-Ягайло почав формувати собі в подільських землях опору, яку можна назвати своєрідною польською агентурою. Грамота датується 22 червня 1402 р. [59], а вже в серпні Поділля знову повернулося до рук польського короля.

Відомо, що у тому ж 1402 р. король перепідтверджував Смирняйдові земельні надання і сам жалував угіддя на Поділлі. Так, 6 серпня видав підтвердну грамоту Кам'янецькому францисканському монастирю на сад та дві десятини з селом Глібівці [54]; 9 серпня він посадив військом у Кам'янець люблінського міщанина Георгія [55]; 15 вересня у землідав грамота, що закріплювала права Кам'янецького домініканського монастиря на с. Зубрівці [56]. Ці факти досить значимі в соціальній історії Поділля, адже саме з них починається новий етап широкої королівської практики земельних пожалувань польським у подільському краї.

Королівські нововведення не відразу вплинули на долю краю, оскільки він продовжував залишатися районом боротьби між королем та його могутніми родичами. За сповідом Длугоша, Владислав-Ягайло, розуміючи, що Смирняйло веде підготовку до війни, послав до нього гінців у Пруссію (1403). І знову на поверну сльняє непряма інформація до князю Святку. Гінці мав сповістити Смирняйла про намір короля віддати йому багато добра Польського королівства, а також Поділля, яке він викупив у вдови Святка Єлизавети за 3000 богемських грошей¹⁹.

Тут саме доречно повернутися до князю Святку і відтворити гніткерними лініями володарські метаморфози, яких зазнала Подільська земля з того часу, як він став родів краківський кошовод, і до моменту втечі Смирняйла у Пруссію. Отже, у 1395 р. Святко, сплативши Владиславу-Ягайлу гроші, отримав частину Поділля, що литовськи подали як заставу. Після зникнення Святка король відібрав попольський заїд у його дружині і декларував передачу землі Вітовту, знову ж таки коварсинами в останнього гроші. Мутація, очевидно, вислелася за умов виконання Вітовтом функції оборони краю. Однак земля, набувши, не потрапила до рук Вітовта, а опинилася у Смирняйла. Чи супроводжувалася ця мутація формулою про необхідність виконання Смирняйлом військової служби, не відомо. Проте той факт, що Смирняйло давав зобов'язання повернути Поділля Святку (зі згад. с. 133), який той з'являється, начебто свідчить про умовний (зобов'язаний з виконанням військової служби) характер надання.

Усе, що робив король з Поділлем, безсумнівно, розцінювалося як порушення права або тисака. Можливо, дружина Святка Єлизавета висловлювала якийсь протест, тож що король був змушений виплатити їй компенсацію, про яку писав Длугош. Це його поведінка

середовища і закритості крайової градянської спільноти, де на ІІІ ст. р. виникло, що Свентокши було слов'янським містом¹⁷. Нарештеш, це середовище зцілюється від крайової скарбінки, а зокрема, від мовної. Подаль розширенні місттва у складі нашої подільської старости Рафала.

Історія подільських воєводів Свентокши сім'ї не завершується цим епізодом. Більш як через тридцять років один із нападів крайового воєводи, також на ім'я Свентко, претендував на батьківський спадок. Грамоти польського короля Владислава Варненника подільському воєводі-патлану і самбірському каштеляну Петру Одровану від 1436 р. зобов'язувала останнього віддати Свентку добро, яке належало йому передати в останній своїй волі Владислав-Ягелло [163]. Однак авторка не знайшла відомостей про те, чи виконав це волю короля Петро Одровано. Відома лише, що згодом цей Свентко став одним із найпомітніших представників гуситської опозиції у Польщі¹⁸. Чи були королівські злочинання з приводу Поділля причиною, які змусили Свентку у впр гуситських війн, де він наваж головою у битві під Гротниками в 1439 р. [369, 128]¹⁹ Не виключено, що так.

Тепер слід знову повернутись до подільських сюжетів початку XV ст. Польський король, виплативши гроші Свентокши дружині, став власником цього краю і після 1403 р. продовжував роздавати землі дрібни тримачам, обумовлюючи послугування вищого обов'язку²⁰. Ця досить типова практика була, як відомо, засобом королівської влади зміцнити свої позиції за рахунок збільшення кількості підданих. Авторці відомо біля двадцяти королівських надань на Поділлі, що стосуються періоду від 1402 до 1414 р. Практика таких роздач, мабуть, лише частково відбилася в опублікованих грамотах. Можливо, що послугувані й самі роздавали землі за приказом короля, так що досить цікаво на Поділлі з'явився помітний проміжок феодальних залежностей різних ступенів — зем'ян та дворян²¹. Про зміну їх кількості свідчать хоча б такі факт, що під час Грюнвальдської битви 15 липня 1410 р. вони виставили аж три хоругви [242, 241].

Незважаючи на ці спроби Владислава-Ягелло колонізувати Поділля й зміцнити тут владу Польської Корони, край який час усе ж не відірва остаточно до орбіти Польського королівства як з постійно. Довгий період соціально-економічного та етнічного характеру, так і тому, що король, як і раніше, розглядав його як територію для одержання величезних податківних завдань.

Як уже зазначалося, Владислав-Ягайло мало цінував польський землі і без вагачь охочою рахував їх як приваду в своєму супротивстві з Вітовтом у залежності від політичної кон'юнктури. Якщо вірити копраному свідченням, яке міститься в листі шлюбного пантура до міністра Татомського орду від 2 червня 1410 р., Владислав-Ягайло ще перед Грюнвальдським битвою мав намір поступитись Поділлям Вітовту, щоб лише між ними панувала мир⁵⁷. Можливо, з метою отримати своїх подільських володіння для тимчасової передачі із Вітовту король здійснив навісний 1410 р. короткомисну поїздку на Поділля, про яку пише Ян Длугош [243, 60].

У наступному 1411 р., вже після перемоги від Грюнвальдом, Владислав-Ягайло і Вітовт здійснили спільну мандрівку прикордонними землями Поділля [242, 314]. Швидше за все, цей демарш був пов'язаний з черговим офіційним наданням краще князю Вітовту, як Ян Длугош дає другу думку після 1700 в Зларі, тобто 29 жовтня 1411 р.⁵⁸, з Густинський компілятор — 1412 р.: «В мѣстѣ 6930 Падомѣ Витовтви Ягайло краѣ даде» [214, 35]. Таким чином, Поділля на землі 1411 — 1412 рр. в черговий раз потрапило до Вітовта.

За таких обставин у гру ланку вступає угорський чинник⁵⁹, про постійну присутність якого згадувалося в попередньому підрозділі. Польський король, розгромивши литовських лицарів на піччачі, примував свій погляд на відносно-спільні кордони. В даному регіоні він задався справляти з угорськими правителями і намагався примати у величній залежності мадоських князів. Угорський король на той час був Сигізмунд Люксембургський (1387–1437) — один із найвпливовіших європейських правителів⁶⁰. Турецька ханства піддавали Сигізмунда до повноту союзників у регіоні, свідченням чого є його домовленості з польським королем. Мався на увазі договір від 18 березня 1412 р. між Владиславом-Ягайлом і Сигізмундом [83] та грамота великого князя литовського Вітовта від 13 квітня 1412 р., за якою він предявляється до цієї угоди [84].

Головним місцем цих грамот стали взаємозв'язки між Сигізмундом і Владиславом-Ягайлом з втруткою Моголом, правитель якої розділюється як князь польського короля, зобов'язаний за його наказом надати військову допомогу Сигізмунду у разі війни з турками. Поділля, як і Русько князівство, в грамотах згадується на другому плані, проте з них можна отримати цілі повідомлення щодо політичної польської королівської влади і великого князя литовського власне Подільської землі. Перед з Моголом Русько князівство та

Поділля потім і він як предиктор подвійного супротивництва утворення і подальшого королівства. У грамотах встановлювалося, що король і князь і єдиний володар і єдиний владар, а не Володимир-Ягайло. Через місяць до договору приєднався Вітовт. Декларовані грамотами ікранар'я мало бути чинним до смерті одного з королів, а після ніб було обов'язковим для обох, а не для одного з них, урядових п'яти років.

У домовленостях між Сигизмундом, Владиславом-Ягайлом і Вітовтом просять, щоб і в подальшому про статус Поділля в окремій Польській державі. В початковій угоді між Сигизмундом і Владиславом-Ягайлом Вітовт не фігурує, хоча він тримає Поділля від 1411 р. Польський король, безиринно, вважав себе співволодарем Поділля і відтак проігнорував Вітовта. Проте тоді не розв'язався з присутнім Вітовтом він не міг, певна, тому останній формально проігнорував до угоди. Грамоту Вітовта однак стосовно до цього європейська. Складеність спільне враження, що латиський князь сирій-мас себе рівним польському королю і не відчував свого підвладного становлення.

Нині цікавим нюансом відносно статусу подільського краю та Вітовта додають укази Владислава-Ягайла від 1414 та 1418 років жителям Поділля. Згідно з грамотами, вони повинні були виконати присягу ("Подільські опанувати") литовському князю як такому володарю". За інтерпретацією М. Грушевського, проти Вітовта на Поділлі існувала своєрідна феодална опозиція, представники "подільської влади". Історик не виключає, що Владислав-Ягайло вів подвійну гру і сам пасивно розвивав ворожнечу між місцевими феодалами та Вітовтом. При цьому король тактично погодився до "владарів Вітовту..." а не до "...про чужих своїх"(315, 190). З баченням М. Грушевського можна багато чому погодитися. Підступ та інтригерство були дуже характерними прийомами політики Владислава-Ягайла.

Водночас необхідно відзначити таке. У документах, вичерпав автором, не зустрічається термін "влада", хоча М. Грушевський позначав місцину феодалів владою. Але навіть якщо й відійти від окремих груп, все ж між ними існували не лише майнові, а й територіальні правові відмінності. Якщо Владислав-Ягайло й вважався до подільської опозиції, то як влада та все була повсюдною ним люди (мешканці, так і місцеві феодали).

Якщо звернутися безпосередньо до термінології документів, то можна висловити такі припущення. Очевидно, поділля вважалися

раси⁴⁴. Після того, що литовський князь мав таку пророкацію, він, як було повідомлено, спочатку наголошувалося на відвертій неохоті. Дійсно, відомо, що в 1414 р. Вітоутом старостою на Поділлі ("starostom podolniskim") був Гедимонас [Дит. за: 314, 89], що не належало жодній частині населення відмовитися від присяги литовському князю. Звідси неодноразово згадувані уклади Владислава-Ягайла.

Останній з них з'явився в умовах чергового загострення протиріч між східноєвропейськими володарями регіону. У політичних інтригах проти Владислава-Ягайла брав помітну участь угорський король Сигізмунд. Підтримуючи недовбитих німецьких лицарів і постійно намагаючись посварити Владислава-Ягайла з Вітоутом, Сигізмунд порушував умови позначеного ними миршир'я 1412 р. і бів сумнівів надати допомогу ворогам польського короля [315, 153–157]. Н. Молчановський справедливо припускає, що якийсь король подоланам від 1418 р. був пов'язаний із зтечею князя Свидригайла з кром'явської в'язниці до Сигізмунда⁴⁵. Можна розвинути припущення Н. Молчановського в такому напрямку. Свидригайло, який користувався певною підтримкою місцевих знаті, міг би допомогою Сигізмунда знову закріпитися на Поділлі. Щоб запобігти цьому, Владислав-Ягайло павторно свій уклад.

Отже, у цей час Поділля стає хоча й пасивним, але постійним чинником політичного життя не лише Польщі і Литви, але й європейського театру значно ширшого міжнародного плану. Суперники Владислава-Ягайла та Вітоута, князь Свидригайло, зі своїми претензіями на Поділля бувручним статистом у грі Сигізмунда Люксембурзького, що у свою чергу мрусь вирішувати ніжку останніх завдань. За не ціаком протриміах обетавин Свидригайло, шариствавсь посередництвом Сигізмунда, в черговий раз помаравсь з польським королем. Це примирення здійснювалося за умов, коли серед прикльавних правого крила гуситської опозиції готувався проект чесько-польсько-литовської династичної унії, відверто ворожий політиці Люксембургів [368, 124–127]. Щоб відвернути успіх цього проекту, Сигізмунд мав подбати про полімішення відносин з Владиславом-Ягайлом і, мабуть, потурбувався про примирення останнього з Свидригайлом. Із свого боку польський король виступив посередником у справі примирення Свидригайла з Вітоутом. Збережений документ, що є відповіддю поручковим грамотою Владислава-Ягайла за Свидригайло перед Вітоутом і його владною грамотою самого Свидригайла [94, 93]. За цими грамотами (1420 р.) Свидригайло брав на себе обов'язок додержувати

них статей закресі угод з Литвою. На жаль, серед отублікованих документів аварка не зайвий домовелості, на яку посилаються обидві грамоти. Проте можна працювати з великою дозою ймовірності, що за нею Сандригайло навмисно витягав претензії на Поділля. Таким чином, Вітовт отримав адекватні гарантії своїх подільських володінь.

У період від 1414 до 1438 р. (тобто від наказу великому Поділля про прийняття литовському князю і до самої його смерті) край більше не зміняв володарів і, відтак, управлявся Вітовтом. Прямий вплив відомості відносно його поївки на Поділлі нікстється у невеликій групі отублікованих актових документів, а також у літописах і хроніках. Одним з найбільш послідовних аспектів адміністрування литовського князя доміжно показати земельні надання. Авторці відомо вісім Вітовтових пожалувань²⁴. Землі надавалися переважно у найбільш віддалених західних поєвках — у Кам'яницькому та Червоногородському. Швидко співставити приклади цих пожалувань з попередньою практикою Владислава-Ягайла. Якщо польський король надавав землі переважно польським тримачам різних категорій, то Вітовт розподіляв їх між руськими та колодимими землемасниками, які відносилися до прошарку зем'ян.

Отже, Вітовту Поділля належало в юридичному й адміністративному відношенні. Проте для розуміння логіки подальших подій варто утримувати в пам'яті означене вище ставлення польського короля до подільських земель. Дійсно, Владислав-Ягайло наполегливо підкреслював, що з огляд Поділля, неможливо на його наказ підпорядковуватися Вітовту, ніким чином не повинні були забувати про свої обов'язки по відношенню до польського короля. Слід погодитися з М. Грушевським в тому, що Владислав-Ягайло підігрівав на Поділлі приховану оспонацію литовському князю. У цьому контексті отже більш зрозумілим зміст грамоти від 1437 р., що й метр викидав досить товстим і важко інтерпретованим документом [315, 180–191].

У грамоті йдеться про можливу передачу землі Кам'янець до руської групи феодалів, ім'я яких вказують на їх польське походження. Тут доречно навести фрагмент із даного документа: "Ми, Стефан з Бадлова, Гавко Халінський з Калковач, Петро, по-іншому Кот із Котка, Клемент з Моккорокотва, дітичі, доважно до відомо, змиш чиним ... за спеціальним розпорядженням ... короля, тамох, змиш Кам'янець ... [ми, — О. Е.] повинні були б отримати, оскільки той

самий замок. — С. 8.] Мартин вже передав і вручив своєму бурграбію в присутності навіть та знаменитого свідця, щоб таке ж саме таман потрапив до владів рун¹⁰¹. Далі в листі повідомляється про те, що ці люди повинні були передати замок королю або його довіреній особі протягом шести тижнів.

З документу видно, що якийсь Мартин передав управління кам'яницьким замком "своєму бурграбію" з тим, щоб останній міг у певний момент віддати його Стефану з Бидложа, Гавку Хеліському, Петру з Кетти, Клементу з Мошеровою для наступної передачі королю. Ким міг бути цей Мартин? Оскільки він передавав замок "своєму бурграбію", то його повноваження мали бути ширші, ніж у бурграбія. На нас підстав думати, що ця особа була польським воєводою, оскільки руські літописи не згадують цього імені серед намісників Білостока. Звідси випливає, що Мартин міг здійснювати функції кам'яницького старости. Очевидно, польський король, опираючись на свою агентуру серед показуваних тут польських феодалів, нагадує кам'яницькому старості Мартину про його обов'язки стосовно до Польської Корони, які були ширші за вірність Вітовту. Певне, Владислав-Ягайло, збарахчись вступити в боротьбу з Вітовтом, готував собі на Поділлі опору серед замкової адміністрації. Отже, як видно, присутність Шванта на Поділлі не виключала збереження за Владиславом-Ягайлом певного адміністративного ресурсу.

Релігійна політика Вітовта на Поділлі майже не відображена в документах. Від листовада 1427 р. зберігся Вітовтів лист римському папі, що являв собою рекомендацію на віленського каноніка Павла з Бовинчид. Вітовт мав на меті призначити його єпископом у Кам'яніці [10]. Намагаючись поставити собі на службу церковний апарат, він, мабуть, бажав отримати у такий спосіб ще один потужний інструмент адміністративного управління краєм. Невідомо, чи зайняв віленський канонік кам'яницьку кафедру. Хроніка Дługоша однієї повідомляє, що вже після смерті Вітовта якийсь єпископ Павло знаходився на чолі протекторських наміштованих кам'яницьких феодалів [242, 563].

Виконаний вище аналіз показав, що на Поділлі існувало своєрідне двохладдя. Таке протистояння короля і князя, які боролися за гегемонію у регіоні і мирився лише з кон'юктурних міркувань, не могло бути тривалим. Наприкінці 20-х рр. XV ст. Вітовт, що користувався підтримкою Сигізмунда Люксембурзького і довів широкого міжнародного визнання, з особливою ретельністю готував справу свого

сервісизм²⁹. Ця діяльність ставила його на ґрунті війни з Володиславом-Ягайлом. Останній получав собі на духу патина на польському престолі, оскільки не мав законних спадкоємців від Ядвіґи, яка походила від королівської династії П'ястів. Намалюючи розірвані свої соціальну оточу, Володислав-Ягайло мусів шукати підтримки серед феодалів на підкорення польських земель. За такою обставиною утворився Едльський привілей³⁰.

Значну увагу Едльському привілею приділяв Дмитро. В хроніці він навіть подає текст його тексту [104]. Згідно з привілеєм, король обіцяв зрештешті в правах " всі землі Польського королівства, включаючи землі Русі і Поділля". Серед осіб, що засвідчували Едльський привілей, слід відзначити присутність князя мазовського каштеляна Доброгосла із Колона ("...Dobroglasio de Colen castrovetis synedialis"³¹). Демарш Володислава-Ягайла досяг певного успіху, оскільки польські феодали, з свого боку, зобов'язалися в Едльно вибрати за короля одного з двох його синів [105]. Невдовзі після цього помер князь Вітоут, що стало приводом для нових пертурбацій. Парш нім перепити до їх розгляду, слід висловити деякі узагальнення.

* * *

З моменту завоювання Вітоутом Поділля і до появи Едльського привілею край пережив чимало політичних метаморфоз. Визначений з руської літописних книг Корітотенція, він став розміною монетою польського короля в його боротьбі за домінування в регіоні. Край двічі за раз змінив правителів, при цьому він піддавався перелітам, так що окремих його частинкам володіли паралельно різні особи. На рівні ставив важливого періоду Поділлям правили де-факто:

князь Вітоут (односособово) у 1393 — 1394 рр.; у 1399 р. (і) у 1411 (1418) — 1430 рр.;

крайовий воєвода Снітко з Мамонта у 1395–1399 рр. в західній частині; у центральній та східній — польський король Володислав-Ягайло; у південно-східній, зокрема, Вітоут;

князь Свядригайло (односособово) у 1400–1401 рр.;

польський король Володислав-Ягайло у 1394 р. (західною частиною) та в 1402–1411 рр. (односособово).

Можна констатувати, що, незважаючи на постійну зміну правителів, край фактично став належати Польській Короні. Певну роль у цьому зіграв факт визнання владної залежності від Польщі попередніми володарями Корітотенціями. Промалюванням у підрахунок

матеріал дозволяє спекулювати, що польський король ретельно на Поділля не власну землю і de-jure, і de-facto. Кому б не належав граб або його середні частини, король довіряно відібрав польський мав як своє надбання і розпорядився ними на власній розсуд. Цілий правий, незалежно від того, чи супроводжувалися вони пограбунок, чи жалувалися на не законні збройніми ухилом, глумилися частини: та все феодальну форму надання, що нагадує бенедикції. Це спонукає як досить складного і запутаного "кануеру Сигізмунда", так і всіх інших мутацій. Можна також констатувати, що у вказівках відносних із сфери посолування на Поділля польський король притримувалася графіну "васал його васала — мій васал".

3.4. Поділля: 1430–1452 рр.

Політична боротьба навколо Поділля, що розгорнулася після Сільського привілею, тривала, мабуть, найбільш докладно висвітлена у хроніці Яна Длугоса. Саме він надає цілком чітку картину подій першої половини XV ст. у регіоні. Тому в цілому можна притримуватися його версії, враховуючи при цьому як ступінь її відповідності іншим документам, так і рівень тенденційності польського хроніста.

Приблизно через півроку після надання Сільського привілею помер Вітовт. Його смерть мала місце в умовах загострення нерозуміння між ним і польським королем, оскільки Вітовт вважав претензію на королівський титул (по відношенню до Литви). Хоча Длугос прямо не пов'язує великодержавні прагнення Вітовта з наслідками надання Сільського привілею, можна припустити, що намагання польського короля забезпечити собі принципальну руську (в тому числі подільську) феодальну відрадою свою роль його форсованій підготовці до коронації. В цій справі великого князя литовського, як уже згадувалося, підтримували Сигізмунд Люксембурзький і численні феодальні володарі сусідніх східних та західних земель²⁴.

Звістка про загибель Вітовта, за Длугосом, дійшла спочатку до представників, так би мовити, кошти польського короля на Поділлі, про наявність якої згадувалося в попередньому піарі. На чолі "конспіраторів"²⁵ був кам'янецький слесар Павло, який разом із Гриньком Корсаківцем, братами Токмарком, Мішалом та Мухомором із Брацлава, а також Крушиною і Галом створили та завоювали вітов-

тотого намісника у Кам'яні. Довіра, котрий ще не знав про смерть Вітовта¹⁴.

Такай ларайс подій дав підстави підозрювати, що "конспіратори" жили з відомою Владиславом-Ягайло. Польському королю виступі була властива підступність, яку він неодноразово демонстрував. Досить пригадати сценарій ситуації, коли Вітовт даром чекав прибуття з Ринш корони, що мігав застрахувати його у Польщі (1313, 1314–1317). Подібним чином польський король ще наказав затримати литовських пінків до Довірда й переміною писала власних посланців з вказівкою для Кам'яницького "конспіраторів". Другим, таємним, не висловлюється на цей рахунок. І напевно, він не шкодує фарб, змальовуючи гнів та брутальну адо-у князя Сандригайло, який, дізнавшись про таємничі дії князя, похвалював похоронити. Авторка дозволяє собі описувати Другою як не тільки характерні риси литовських князя. Тут дійсно дуже важливо, який впливом і його описати, що дозволяє дозволити загальний стан справ як у Вітвіно, так і на Поділлі.

Дуже врастимовним є наслідок, як польський хроніст одностайно повідомляє як про підписку Польської Корони на відношення до подільського краю, так і про певну реакцію Сандригайло на завоювання князя: "*Proinde Rex Svirigai novitate accepta tali, nec ipse videtur, sed omnes Lithuani, quasi terra haec haereditaria, et con-ditione Regni Poloniae, quae ad vitam, et precario, Rex Withando concedebatur, suis eis adempta*" ("Потому князь Сандригайло, почувши таку новину, і не тільки він один, але й всі литовці [похожуються. — О. Б.] як би це земля не була в них підбрана, ніби вона була спадковою і не піддавалася Польському королівству, [тоді як вона була знає. — О. Б.] повалюючи до [яко] і тимчасово князя Вітовта" [242, 563].

Певною Другою, напевно термінологією західноєвропейського феодалського права ("*ditensis Regni Poloniae*", "*ad vitam*", "*precario*", "*concedebatur Withando*"), цілком досвідливо відтворює уявлення офіційної Польщі з приводу правового статусу Подільської землі. Безумовно, Другому цілком можна довіряти і в тому, що литовці сприймали Поділля як своє спадкове надбання — ділання ("*haereditatis*"). Важливо відзначити ще одну деталь оповіді польського хроніста. Він потужно викидає рахунок про наявність литовської адміністрації, яка, крім Кам'яни, сиділа в інших подільських замках¹⁵. Найважливіші з них — Смотрич, Скала, Червоноград — дуже швидко ступили в руки козаків. Підкорення їх, набути, керували йо-малескі лише кам'яницькі "конспіратори" на чолі з епископом Пав-

дан. Другою важкою Іваномі загрозило, що разом з вигнанням з Польщі він втратить контроль над територіями, на яких, згідно з його рішенням, повинні бути заселені. Тут він помилювався, як і в інших випадках, коли зобов'язався зробити щось — наприклад, виставити рати, навітряно для Польщі. Він дав Іванові, про яку надіймалися дріб, покласти, отримавши, Іванові не віддає.

Розповідає про захоплення подільських земель, Як Другий, він ратко підсумував: «І з того часу Поділля, яке перекладено [в його руки — С. Б.] як подарунок, було перетворене на свого рода приношення і повернулося до Польського королівства»⁷⁴. Безпосередньо зростає з приношення до Польщі («...in crescent provinciam subactam...»). Тимчасово переможив релігію, яку, вісім, відомо страждає його подальший виступ. Дієсно, факт вигнання литовської адміністрації і наслідки подільських міст знаменував тільки початок серії збройних конфліктів, що розгорнулися згодом⁷⁵. Як Другим, Свидригайло, дізнавшись про традиційне захоплення польськими подільськими містами, увірвався королю і заявив, що не відпустить дити, доки йому не буде повернуто Поділля⁷⁶. Тепер слухаю чиминти оповідь Другого і перейти до розгляду авторів джерел, що з'явилися в період примусового перебування короля у Литві.

Документи, які регулювали взаємовідносини між польським королем і великим князем литовським були видані Владиславом-Ягайлом, Свидригайлом та литовськими ланцями. Існують пролімінарні тексти Владислава-Ягайла та Свидригайла від 7 листопада 1436 р., які закладені відповідно в документальній збірці А. Прохаски та у статті Б. Бучинського (105⁷; 107⁸). В них для чого прохотів короля і литовський князь на Успенія (15 серпня 1431 р.). В цих документах, абсолютне ідентично сформульованих, не згадується про Поділля. Грамоти містять лише загальну формулу про те, що мають обговорюватися «...які ті статті, що будуть потрібні і корисні для певного миру, дружби, миру і слави... кожного ... Польщі і Литви...»⁷⁹.

Відомі також ретексти повної грамоти, що стосується даного інформації дані документи. Як видно з ретекст королівської грамоти, опублікованої І. Даниловичем і датованої 1430 р., Поділля надавалося королем Свидригайлу, але за умови, що з цього та інших питань, які має відбутися литовсько-польський тит на Успенія; якщо ж на цьому містимо Поділля не відбусть угоди, то князь Свидригайло має повернути королю Кам'яниці, Синод, Сяду та Червоноград⁸⁰.

Відоміша обізнана Свидригайла була доступна збори у дві

тисемий на польській ретостас [107^а; 107^б]. На першій половині згаданого врання, тобто обіднього часу (дв. Сандрагайло, тобто вийшов зобов'язується повернути записані в дв. подільські таманські також пробачити міщанин виключним образом. Проте Сандрагайло додумався закласти, що, якщо він знайде та особисті, то буде домага-тися відновлення свого права. Таким чином, литовський князь у цій владовій формі проголосив право міста підляти відібрати те, що належало своїм¹⁰⁰.

Як так відзначалося, Владислав-Ягелло був майстерним лідером, а Сандрагайло мав величезний вплив на двір¹⁰¹. Це, мабуть, було причиною того, що їх зобов'язання неодноразово підкріплювалися грамотами. Серед цих грамот була й така, де гарантіями дотримання Сандрагайлом обіцянки повернути королю подільської фортеці виступали литовські магнати¹⁰².

Що ж відбувалося в цей час на Поділлі? Замки, як було показано вище, знаходячись в руках поляків, які захопили їх відразу після смерті Вітовта. Саме це, мабуть, Сандрагайло розумів як образ, коли писав, що "пробачас" їх жителям [107^а; 108^а; 108^б]. Як повідомляє Длугош, кам'яницькому старості Міхалу з Бучача було відправлено з Литви два накази протиположного характеру. Згідно з першим, який передав лідар Тарло Заслєкс з Шчаркавич¹⁰³, король наказав литвінцям дати всі захоплені ними людські князі Сандрагайла — русини (Rutheni) на ім'я Михайло Баба; згідно з другим (таємним) польським адміністрація повинна була не виконувати кореспондентського наказу і не надавати жодних людських князі Сандрагайла. Кам'яницький староста виконав таємне розпорядження і не дав князі. Відомо того, він заарештував і князя до в'язниці як Михайла Бабу, так і лідара Тарла [342, 364].

Литовський князь, мабуть, якомога швидше не підозрюючи і сподіваючись, що подільські князі будуть передані його людям. За таких умов, очевидно, відбулося примирення короля з Сандрагайлом. Останній отримав чергову обіцянку передачі йому Поділля. Відома ретоста й збірник Даниловича, що містить зобов'язання Сандрагайла підписати угоду з королем про тримання Поділля на феодалному праві. В силу цієї угоди Сандрагайло не повинен був мати повноважень надати міщанам віддати Поділля, знаю з татарського походу повернувшись Санто з Мельштина [168]. Досить екстравагантна думка про давню знаного Статка з якості можливих контрагентів характеризує стільки кожний з сторін. Навряд чи Сандрагайло сумнівався в

тому, що Сигізмунд ніколи не вів війни з Литвою, тому він з великою радістю взяв таку угоду. Що ж стосується короля, то він цю угоду розглядав як угоду на тривалий перерву війни для наступного виступу. Поділяю у литовського князя, який спадкоємці Сигізмунда брав живим. Прибувши у цей же час Свидригайло повинен був отримати титул великого князя литовського [313, 189]. Густинський літописець також писав моментом події: "В лето 6336 (1430 р. — О. К.) Вспомо же, хоще упокоити немилыйяго врата своего Свидригайла, посадил его на великомъ конюхемъ Литовскомъ." [314, 354].

За Другошим, Свидригайло, швидко обдарований королем, з великими почестями виведений його з Литви [342, 364]. Король, діставшись до Кракова, відчув себе в безпеці і одразу заявив, що безпоради з польськими князями не має права просигнувати Свидригайла великим князем литовським. Ці події відбувалися, як видно, на межі 1430 і 1431 року. Перша половина 1431 р., як вважає більшість дослідників політичної кар'єри князя Свидригайла, стала часом глибокої вороженості між королем і великим князем литовським. Ключовим моментом її була так звана "справа подільська" [387, 139]. Хоча згодом з суперників не знаходиться протязом першої половини 1431 р. на Поділлі, обидва готувалися до війни. Якщо король намагався діяти в цей час методом земляних покатувань, то литовський князь він активно дипломатично лантувався.

Комплекс лантуваних документів дозволяє говорити про те, що починаючи з середини літового 1431 р. Владислав-Ягайло повернувся до практики земельних роздач польським на Поділлі (я Кам'янецькому, Смотрицькому, Скальському, Басотському та Летичавському повітам) [9]. Ці надання слугували зміцненню в краї позицій королівської влади шляхом розширення її соціальної бази. Проте атмосфера в подільських землях у цей час була швидше несприятливою для угоди. Сутяжності між польськими феодалами і місцевим населенням, очевидно, відбувалися спонтанно і не були прямо пов'язані з суперництвом польського короля та литовського князя. Дістало небагато повідомлень на цей рахунок, проте окремі звістки, в основному непрямого характеру, досить красномовні. Як видно з Свидригайлового листа, написаного в Трєні до маршала Тевтонського ордену Георга Голца, стійкий супинок мав місце на Браславщині вже 14 березня 1431 р. [9] Коли польські війська дійшли до Браслава і заволодали значним членом війни, то останні зі зброєю в руках почали на ворога, завдаючи на полі бою до двох тисяч життів феодалів [117].

Удмислену облогу було шито також Снозерн, захоплений польським одрядом після смерті Вітоса. Штурмуючі спробували взяти місто, але їх відігнали поляки. Другим пасав, що це була справа прихильників Сандригайла [242, 573]. Однак автори сходяться в цьому відношенні до думки М. Грушевського, який вважав, що згаданий епізод, на противагу твердженням деяких істориків, не мав відношення до Сандригайла⁸⁸. Це був прояв місцевій соціальній боротьбі проти польського паннобства.

Соціальні потрясіння, як буде видно з наступного викладу, переживала також Вакота, про яку Другим прого мовчать. Не виключено, що Сандригайло намагався використувати соціальну боротьбу проти поляків у своїх інтересах. Дійсно, від 9 травня 1431 р. є лист, де литовський князь, перебуваючи в Градо (Гартік), вимагав, щоб польський король ще до з'їзду віддав йому Поділля [382, 93].

Розуміючи неминучість серйозної сутички з польським королем, Сандригайло мів активне листування з метою пошуку союзників. Його основними кореспондентами були магістри Тевтонського та Литовського орденів, король Свеймунд, молдовський воєвода Олександр і татари. Зацікавив він отримувача або дипломатичне заступництво, або збройну допомогу, або обіцянку надати її⁸⁹. Бойові дії, які розпочалися влітку 1431 р. та велися на Волині, досить докладно описані історіографією, тому не має сенсу на них зупинятися⁹⁰. У широкому контексті політичні взаємовідносини Польщі та Литви протягом 1431 року краще відображаються в узагальнюючому ремарку Б. Бучинського: "Справа подільська" замість ... з'їзду польсько-литовського, ... довела до повного розриву між Королем і великим князівством. Орунна партисатка на пограниччю Поділля й Волині з Галичиною і переговори між королем і великим князем займають першу половину 1431 р., весняний конфлікт в великих стилях: лущає війна, з такою Польщею та джиріями Хрестеносців й Володів і дефетивом ... князя, винесення другу половину 1431 р." [287, 120].

Ситуація на Поділлі від осені 1430-го до осені 1431 р. істотно не змінювалася. Хоча можна констатувати, що наприкінці літа міжнародна обстановка внаслідок "справа подільської" була досить сприятливою для Сандригайла, який у цей час був на Волині. Допомогу Сандригайлу збирався надати татари; німецькі лицарі нападнали на польські землі, а молдовський воєвода Олександр навіть здійснив рейд на західне Поділля [315, 198]. Хоча напад Олександра і був відбитий братями Бучинськими, все ж з діяльності міст Поділля повинна була

зберігати литовська адміністрація, схиляла підтримувати Свидригайло. Дійсно, інформація про розгром польського феодала на Бриславінці, очевидно, була доведена до відома Свидригайла його прихильниками. Яким литовська присутність на Поділлі не була такою вже безпечною. Можна припустити, що саме цим замка Смотрич захопленого "конспіраторами" князя боротьба, яка в результаті закінчилася перемогою польсків. Фортifica Басета також стала ареною гострих суперечок, про які глибоко повідомляє литовський матеріал.

За таких обставин було укладено домовленість про перемир'я між польським королем, з одного боку, та Свидригайлом і його союзниками, з другого. Документ про перемир'я заслуговує на особливу увагу, і авторка зупиниться на окремому його положенні. Згідно з ним, перемир'я повинно було тривати від 1 вересня 1431 рале 7 липня 1432 р. Одним із наслідків патани домовленості було розмішування посолів між польським королем та великим князем литовським. З тексту видно, що обидва Володислава-Ягйло відіслали Свидригайлу захоплені "конспіраторами" міста Кам'янець, Смотрич, Скала, Червоногород виконана так і не була. Саме ці замішані подільські також, ніби бачили, означають стріжонь польської частини Поділля. Отже, перемир'я грамота передбачала, що у володінні польського короля залишалися Кам'янець, Смотрич, Скала та Червоногород. Їх повіями ще до Голубинська та Ягужинська, з той час як князь Свидригайлу мали належати Брислав, Сохонь, Звенигород аж до Зетичева¹⁴. У разі цієї грамоти, виданої І. Даниловичем, серед пунктів, що відносяться до Свидригайла, знаходяться ще Капу-біноа та Дависа (Kapińszow, Dąbskow) [126].

Окремо обумовлюється статус залізничодільського міста Смотрич. Вино було зазначено, що Смотрич став об'єктом збройного нападу місцевого населення, як виступало проти польського панування. Хоча місто все-таки залинялося в руках польської адміністрації, воно могло постраждати під час цих подій. Певне, Володислав-Ягйло повинен та необхідна подбати про його укріплення. Звідси в грамоті положення про те, що король може відновлювати і перебувавувати замок Смотрич та своїм розсудом¹⁵.

Значна міща в грамоті приділяється Бакоті. На відміну від Смотрича, доля її укріплень задіялася невипадковою. Відоміше правд відновлення та перебудови її фортеці грамота повідомляє так: "За-мек же Бакоту... ні... король... ні його староста, або його офіційні особи... ні ми [Свидригайло, — О. Б.], ні наші староста, або наші

офіційно «смерть... проти отриманого перемір'я... як будемо і не повинні перебувати на відновленні»¹⁰. Очевидно, підтримку бунтовників і цих фактів, що водили з сторін не контролювала ставка князя в місті.

Бакота вийшла з-під контролю місцевої адміністрації, мабуть, ще після смерті Вітовта. Втрата міста була досить доцільною для поляків, так що Другом, як вже відзначалося, зновував її. З тексту грамоти зрозуміло, що на момент її підписання Бакота не підкорялася ні Литві, ні Польщі. Схоже, що в Бакотському повіті мало місця повстання, руського силою якого були кмети¹¹. Повстанці контролювали положення в самому місті, тоді як в окрузі Бакоти ситуація була суперечливою.

Тут доречно навести фрагмент тексту, де Сандригайло намагається зібрати на собі владу принаймні над тією частиною Бакотської округи, де він почував себе господарем. Цей фрагмент свідчить про соціальний фон боротьби Бакотського повіту: *"Testigam autem et servi districtus Sami cuncti obedienciam et servitium illi parti ex nobis factum et persequens, cui factenus adheruerunt et adherent, kneziones autem districtus eiusdem Bakotensis libertate gaudebunt et liceantur, inquit ad expirationem treugarum predictarum"* ("Зем'яни ж і слуги повіту цього замку тієї з назва частин, від якої дотепер знаходили і знаходять, нехай виявляють покірність і слухають служби, кмети ж цієї Бакотської округи зільністю нехай насолоджуються і користуються аж до закінчення зазначеного перемір'я") [136].

Як видно з цитати, Бакотський повіт не повністю контролювався повстанцями. Якась його частина зберігалася у володінні Сандригайла. Очевидно, певний сектор Бакотської округи контролювався польським королем, оскільки Владислав-Ягелло робив тут роздані землі у травні 1431 р.¹²

У грамоті відноситься наказ зобов'язати Сандригайла та його сеньйорів — великого маістра Тевтонського ордену Паула де Рутенберга, великого маістра Лівонського ордену Чеза де Рутенберга, володаря цього господаря Олександра — по відношенню до Польського королівства, а саме: не порушувати договір до закінчення перемір'я, не надавати допомоги татарам-союзникам чи будь-яким іншим татарам під час їх набігів на Польщу і не підбурювати їх до цього, а також окремих розбійників та злодюжів як сприймати як злочинців для карання перемір'я і початку військових дій.

Нарешті, на цій грамоті 1432 р. з'являється термін

малібу тамбі лустріні польського короля та Сандригайла для підписання "вічного миру". Переговарюючись, що король приїде до Нарви, відносно князя литовського — до Бреста, а їх радники, по і 2 місяці з кожного боку, — до Полобича. Саме в Полобича радники мали здійснити цей акт.

Отже, розглянутий зніше документ зафіксував поділ Поділля на три частини. Західна частина з містами Кам'янець, Смотрич, Скалат та Червоноград з їх повітми аж до Гомельська та Ягудського повітів залишалась під владою польського короля, східна частина — Брацлав, Соколяць, Звенигород та Лембінськ — мало належала князю Сандригайлу, Бако́та залишалась тимчасово нейтральною територією.

У серпні 1432 р. князь Сандригайло, згідно з договором, вирушив зі своїм сімейством у Брест для укладання "вічного миру" з польським королем. По дорозі він став об'єктом нападу з боку свого родича князя стародубського Сигізмунда Кейдштувича¹⁰. Це сталося останнього дня літа — 31 серпня — в Ошмянках (поблизу Вітьво). Підступив до Сигізмунда, чис ім'я фігурує серед свідків, які підписали розглянуту зніше перемирну грамоту, зникнув та все було інспіровано польським королем і саме тому й не викликало в нього негативної реакції¹¹. Сандригайло, зазнавши поразки від чого нападу, втік до Полоцька, а Сигізмунд 1 вересня 1432 р. проголосив себе великим князем литовським.

Засвоївши в такий спосіб владу, Сигізмунд скликав у Гродно з'їзд, на якому представники польського короля підтвердили за ним титул великого князя литовського¹². Деяко згодом, 13 жовтня 1432 р., він видав грамоту, в якій засвідчував покірність польському королю. Цей акт в історіографії називається Гроднянською унією. Характерно, що документ не приймався на жодному з форумів, а в якості його свідків виступали лише литовські феодала.

Оскільки в акті розглядається статус безпосередньо Поділля, то автором дозволено собі навести важливі фрагменти документу, що його стосується: "*Alia vero, sicut Lucaso, Wladimiria et alia castra, civitates, et districtus, ad ipsa spectantia, quae frater noster bona memorias Domini Alexandri, alias Vitholdis, alias Dux magnus Lithuaniae possidebat, prius castra ad totam Podolliae spectantia, quam ei medio tempore ad possessionem Domini Regis, iam coram decesserunt, nobis ad ipsas illas novitas tempore, tenenda et possidenda dari debent et assignari*" ("Інших, як-от Луцьк, Володимир та інші замки, міста і повіти, що до них належали, попередні брат наш доброї пам'яті пан Сокхендор, по-іншому Вітовка,

й виключила можливість корони-претензійної, відповідно, повинно було ставитися питання про надання їй часування корони і тронності і відповідно, про рішення, що відноситься до Подільської землі, а не [землі... — *О. А.*] й повернення до підданств наша корони або Корони наша на довгий час" [138].

З наведеної логіки прозвувало, що Сигізмунд відмовився від Поділля на користь Польського королівства. Однак, якщо від Поділля та частини Волині він відмовився соразу, то Велике князівство Литовське, як жено вступивши в грамоту, повинно було перейти під владу короля і Польської Корони тільки після його смерті [138; 139; 139]. Це дійсно можна вважати початком інкорпорації Литви. Однак відомо про те, що цим актом Литва не тільки і повністю входила до складу Польщі, утримують два такі положення. По-перше, не виключалася можливість обрання нового великого князя литовського. По-друге, за сином Сигізмунда, Михайлом, зберігася підданство — Троне. Таким чином, Поділля та частини Волині стали цілком, яку Сигізмунд заплатив за титул великого князя литовського. Водночас підтверджується, що вдовення польського короля відносило можливість претензій Сигізмунда на корону Великого князівства Литовського, які чітко висловлені в грамоті, будуть викладатися в уряді наступних документів. Проте після Штотта напевно чи представники дому Гедиміновичів могли справді претендувати на корону.

Як відомо, підписання Сигізмундом грамоти у Троне в 1432 р. мало місце в умовах гострої соціально-політичної боротьби між двома угрупованнями феодалів. На чолі одного з них, що складалося головним чином із руських православних бояр, став Свєдригайло, а на чолі іншого, до складу якого входили повалені литовської бояри, знаходився Сигізмунд. Указом Гутинського литовцям повідомляв про ці події: "Свєдригайло хотить висті зъ князтва Литовского, и посадѣ Жема корень зъ его весто Жигимонта Кейстутевича, Витовтоха врата, а Швєдригайла Русские князи владели на воеводине Киевская, и Волыньская, и Витебская и проч" [214: 354]. Слід уточнити, що до Сигізмунда перейшли землі з центрами у Троклях, Віляно, Гродно, Ковно, а за Свєдригайлом залишилися Подільська, Штотська, Смоленська, Новгород-Сіверська, Київська, Луцька та Брестська землі¹⁹.

Ця мало значний міжкласовий резонанс, оскільки найбільш у праві пруського історика зазначає, що Велике князівство Литовське розпалося на два ворожі табори, "...де народ на народ піднявся і була

аралта великої криві та білоруські землі..."¹¹. Питання, що ретельно догабори, — хто був великим князем литовським — Сигізмунд та Сигизмунд — було не просто локально династичним, а мало більш широкій політичній зміст. Князь Сигизмунд намагався скористатися своїм становищем на боротьбу проти Сигізмунда та Польського королівства. У цій справі його активно підтримував великий магістр Тевтонського ордену, що, як відомо, переслідував насамперед власну мету — ослабити Польське королівство. Відсутність на початку ліквідації залежності Литви від Польщі, утримування Сигизмунда почало переговори з татарами, воюючими та угорцями. Отже, у боротьбу були вклиціті сили, що різнилися не лише за віросповіданням та станом, але й за етнічною приналежністю. Тоді слід повернутися до розкладу подій, що відбувалися на Поділлі після надання прохання про допомогу князем Сигізмундом.

За свідченням Яна Длугоша, восени 1432 р. Браславський замок підкоряючись Сигизмундові людям — князю Федьку з Острога [24], 618]. М. Грушевський володіє інформацією про те, що "польське правління було на нього, що він не віддає потрапилих замків Гомельська та Єлтушкова, відступивши Польщі тризміт" [315, 316]. Отже, очевидно, адміністративна влада Федька поширювалася на всі східні Поділля. Польський король з метою урівноважити свою владу на цій землі особисто вирушив у похід на Браслав. Дійшовши до Ляска, Владислав-Ягайло зазнався там і поранений смертельно під керівництвом руського старости Вінцентія з Шамостуль та Яна Мамня з Демброва проти Федька. Характерною ознакою останнього, Длугош відзначає, що "він ... з усіх князів Литви і Русі був чоловік великої відваги і великої слави"¹².

Князь Федір, князя військо з місцевих руських населених, татар і молдован ("...Tataris, Valachis, Ruthenis et Bessarabii..."), рясуючи рішучого бою і знесилював послів несподіваних нападами та дрібним партизанським війном. Щобаво заманяти, що це, мабуть, є першим зафіксованим фактом ведення партизанської війни на Поділлі проти іноземних загарбників. Через керівників сян Федько наказав спалити і замок, і місто Браслав. Під час повернення польського війська князь Федько відстріл його біля переправи через р. Мухави ("Mogaczawa") і дав їй у багатостій та лісостій околиці сян Котисиряна¹³. Це сталося останнього дня осені — 16 листопада 1432 р. Битва Ягелла з перемінним успіхом, проте сян Федька були вбиті, а тому військо його було розбито. Оскільки Федько не був останнім

переможений, остільки ще довгий час володіє східною частиною Поділля.

Завданням Поділля в цей час була важлива робота союзників Сандрагайла — великим магістром Тевтонського ордену — з метою об'єднання військ Поділля, Воєни і Молдави проти польського короля. Проте його задум зазнався невдачі — об'єднані татарським ханом Мааметом допомога зустрічувався, а польський король, вернувшись, сприйняв цю кон'юнктуру, уклав перемир'я з молдавським володарем Олександром та його сином Штефаном¹²¹.

Останній, допоміжник Владислава-Ягайла, вирушив на східну частину Поділля, яка спадковою брацлавською землемірністю віддає його у розпорядження короля, який посадив тут намісником Дерслава Восточанського (242, 434). Наступним заходом короля на Поділлі було підтвердження за містом Києвином магдебурзького права, яке воно отримало від братів Коріатовичів ще у 1334 р. Як видно з відповідної реліквії, "...король Владислав великий татонський, по-іменному магдебурзьке право киевиновському адвокату Ісорию та його наступникам..."¹²². Цей акт повинен був, зокрема, закріпити приналежність акціанців міста до королівської влади. Водночас Владислав-Ягайло продовжує здійснювати політику і в своїх подільських володіннях — Бучацькому, Смотрицькому, Скальському та Летацькому повітах, — використовуючи давню практику позашлюбних земель¹²³.

У 1433 р. Поділля продовжувало залишатися об'єктом пильної уваги великого маістра Тевтонського ордену¹²⁴. Будучи невирішеним ворогом Польської Корони, він розраховував на допомогу Сандрагайла і його наслідів, які за його задумом повинні були вийти на Поділля і півдня. В січні маістр надіслав воєводі так званого "Малого Поділля", Івашку, ("den Iwaszko in Kiew Podolien") лист¹²⁵, в якому повідомляв, що залучив його до союзу з князем Сандрагайлом. У листі маістр також просив, щоб Івашко надавав своєму війську, як складалось з татар та молдаван, разом з князем Михайлом київським і Ветхом подільським бути готовими для нападу на Поділля, як тільки війська ордену вступлять на територію королівства (146; 146^b). Одразу поставив питання, хто такі Івашко, Михайло та Ветхо? В яких місцях вони були з маістром Тевтонського ордену та з князем Сандрагайлом? Як саме цю взаємодію міститься за терміном "Мале Поділля"?

З реліквії видно, що Івашко не підкорявся Сандрагайлу, а також їм був призначеним посвід. Можна припустити, що це був володі-

князь-чи володарський востоді Олександр — Ілля. І коли Ілля, а не його володарський Ілля, то останній страді-таки прохоронив цей востодський титул, не був васалом Сандригайла і явився, не що значалося, відкритим ворогом польського короля⁶⁷. Що стосується київського князя Михайла (Michail), то, на думку автора, він, мабуть, був князь Михайло Семенович Болобан — діяч князя Семена Івановича Лютого, що з роду гомельських князів (446⁶⁸, 37). Швидше за все Михайло був Сандригайлом намісником у Києві. Відомо про київського Федька з Острога, який також був людинною Сандригайла. Отже, у січні 1433 р. майстрівів на себе пострепилиши фунтуй у справі забезпечення свільних дій проти Польщі між володарським востодою Іллям, литовським князем Сандригайлом, київським князем Михайлом, подільським князем Федьком і татарами.

І нарешті останнє запитання — що таке “Мале Поділля” і чому Ілляко заданя його востодою? Цим терміном могла позначатись певна земля, що охоплювала територію п’яти західних подільських замків — Кам’яниця, Смотрич, Скали, Бакотів та Червонограда⁶⁹. Хто в цей час був востодою західного Поділля? Як свідчить все той же Другош, востодою-патрином Поділля і разом з тим старостою Кам’яницького замку був Теодорик із Булича. В 1433 р. його разом з усім польським гарнізоном було захоплено до полону князем Федьком, який у відповідь на дії володарського востоди Штефана, що друкував Брестів, а також на надання королю шведбурзького права Кам’яницю, з’явився разом із татарами під стінами останнього (342, 446). Можливо, скориставшись слушною нагодою — полонником Теодориком — Ілля і проголосив себе востодою “Малого Поділля”.

Захоплення Теодориком набуло великого розголосу як у Польщі, так і за її межами, так що римський папа навіть наказав відкликати з Кам’яниці католицького єпископа (151; 151⁷⁰; 151⁷¹). Але, як буде показано далі (с. 158), сенсори не тільки не залишили Кам’яниця, а й виступав у ролі арбітра між Сандригайлом та Сигізмундом. Останній, як відомо, віддавав боротьбу за титул великого князя литовського. Протягом двох років (1433, 1434 рр.) він діяв був прикрашений польським королем підтверджувати умови Гродненської угоди, князя ісконно підкреслюючи факт свого зречення Поділля на користь Польського королівства⁷².

На початок 1434 р. політична ситуація навколо Поділля складалась дуже напруженою. З одного боку, цією землею володіли польський

корона, а з іншого, квітну Т чистому не віддавав князь Федько. Для подальшого завоювання його, Владислав-Ягайло вислав на Поділля своїх війська, а Сандригайло не вваж нічим дістати такої дачі, щоб дозволити своєму намісникові дати місто королю. Тому Федько, незадоволений своїм сюзереном, подався до іншого свого міста — Кременя, який разом з повітом, як видно з підписом грамот, був також "ного величменю". На той час у Польщі в 84-річному віці помер Владислав-Ягайло і було обрано нового короля — його десятирічного сина Владислава [214, 254]. Ці події привели до зміни в розстановці політичних сил як у Польському королівстві, так і в Великому князівстві Литовському.

Необхідно також відзначити, що у Луцьку, Києві та на Поділлі склалася своєрідна опозиція проти Сандригайла [215, 217]. І якщо луцький намісник Олександр Ніс виступив проти під команду Сигізмунда, то задум київських конспіраторів було розкрито — на дачі разіме від Сигізмундової людини прибув прихильник Сандригайла Іванко Момнишівич і утримав Київ. До незадоволення польського Сандригайла приєднався також і князь Федько. Однак на противагу своїм сусідам він обрав та верхнього сюзерена як Сигізмунда, а польського короля. Реалізований таким чином Сандригайло наказав маршувати Федька і позбавити його подільських замків. Цим одразу скористалися правлячі особи при молодому короліві і збіли князя Федька з уїзв'язани. Незадовго після його було руський староста Василько з Шамотуль та кам'янецький староста Міхал із Бучача, з якими він жарстою бився на Поділлі у 1432 р. [219, 211].

Князь Федько одразу (у вересні 1434 р.) просигнув на вірність Владиславу та Польській Короні і засвідчав у грамотах, що зобов'язаний своїм звільненням польському королю. З грамоти також видно, що Федько отримав від короля в повністю володіння чотири подільських замків — Брестов, Вінниць, Соколиць та Жмільник і два волянських — Кременя та Жбараж, які після його смерті повинні були відійти до Польщі. Окрім того, він повинен пронаказати в подільських замках тільки таких намісників, які присягнуть на вірність польському королю і зобов'язуються дати замок Короні після його смерті [137].

Таким чином, як відомо польському королю князь Федько зцілював поділ Поділля на дві частини, з яких склали — з містами Брестов, Вінниць, Соколиць, — стави намісники князя Федьку з Острогобам з цього часу він став титулуватися як Федько Несиньський, а також — з містами Кам'янець, Червоногород, Смотрич, Скала, Пале-

те – відзначилася в безпосередньому подоланні польської корони і була проголошена Несвізьським воєводством. Кордоном між двома частинами Поділля слугували р. Збур'я [242, 348].

Стратегію відання східної частини Поділля Федьку не мало дійсного значення, оскільки її остигли зайняти Сандригайлові люди. Проте польські феодали цінували пристрастю грабувати князя Федьку і допомогли йому відвоювати східне Поділля, коли у 1435 р. на Брацлав виступив молдавський воєвода Штефан і захопив його. В зв'язку з цим Федьку у березні 1435 р. знову підтвердив своє васальне "верное" служіння королю Польському ігн. Янаши та сиротен Карму Польскому князювством до "жизни" [159].

У самому Великому князівстві Литовському тривала мікусовська війна між Сандригайлом і Сигізмундом. У зв'язку з нею папа римський Сиген IV, як уже зазначалося, видав буллу кам'яницькому єпископу Павлу (саме тому, який був на чолі так званих кам'яницьких "конспіраторів" у 1430 р.) з проханням втрутитися у чвари литовських князів Сигізмунда і Сандригайла та примирити їх [158]. Останній, зрозумівши, що через затишжю та безрезультатну війну з Сигізмундом кількість його кошиків прихильників стала зменшуватися, розпочав діяльність підготовку до рішучої битви з суперником. Вому вдалося навіть помиритися з князем Федьком, який повернувся до нього з усіма своїми землями, зокрема зі східною частиною Поділля. І коли імператор Священної Римської імперії та великий магістр Тевтонського ордену зволікали з допомогою Сандригайлу (згідно з планом, вони мали одарити власне по польським землям), то великий магістр Ливонського ордену з татарами очисно привели свої війська під Сандригайлові знамена. Однією генеральною бідою, що відбулася 1 вересня 1435 р. під Вилькоміром (сучасн. Вількія, Литва. — О. Е.) біля р. Свєта, завершився цілковитим розгромом Сандригайла. Під час битви навпаки головами магістр Ливонського ордену та князь Федько, а сорок два князя потрапили до неволі. Сам же Сандригайло в черговий раз втік до Полоцька [406, 59].

Отримавшись від поразки, він на початку 1436 р. вирушив до Києва, аби відійти разом з татарами відвоювати свою владу в підданних регіонах. Висока під контроль Сваряну, Сандригайло навесні вирушив на Поділля. В листі до великого магістра Тевтонського ордену від 1 квітня 1436 р. він паровозом повідомляв, що вся Польська земля та м. Кременець навагути владі під його владою. Однак, на постан авторів, Сандригайло лише перебував у Львові і сиріймав бачити

мійським. Швидко за цей міський та усякі такік собіа частині Поділля до намісничого діїння було записано Івашко Монахмаловича, того самого, який у 1434 р. утримує за Смирнаїлом Київ [163]. У західній частині Поділля, яка входила до складу Польського королівства як Подільське воєводство, новий король продовжував політику, започатковану його батьком Батьком, — жалував землі в Кам'янському, Бокотському та Смирницькому повітах¹⁰⁴.

Смирнаїло, рідково однімав обставини, пішов на примирення з молодим королем. Однак після невдалого візиту до Кривоза (13 серпня 1436 р.) з метою розрину союзу польського короля із Сигізмундом він розпочав переговори з феодалами Руської землі, які в цей час виборювали свої старі права. Необхідно відзначити, що хоч Руське князівство і було приєднане до Польського королівства ще в 1387 р., все ж воно офіційно було зрівняне у правах з власне польськими землями лише в 1434 р. Проте панівна верства так і залишалася обтяженою додатковими податками й обов'язками, яких не мали феодалы з власне польських земель. Це об'єднувало місцевих феодалів незалежно від їх етнічної та конфесійної приналежності, будь-то поляк чи руський, у відстоєванні певного зрівняння з прав. З ними також були солідарні пани Батьської, а від 1439 р. і Подільської земель¹⁰⁵. Таке урівняння прав було закладено ще Єдльським привілеєм (1430) Владиславом-Ягайло, який затримав до своєї смерті в руських та подільських землях лише вішню данину. Однак в дійсності воно не було виконане, оскільки під час наголошення Владиславом Варенчиком повного зрівняння Руської і Подільської землі з іншими польськими провінціями, як пише Ян Длугос, виникло страшенне незадоволення серед польських феодалів.

Наслідком переговорів Смирнаїла з феодалами Руської землі стало підписання 4 вересня 1436 р. у Львові документу, згідно з яким останній пообіцяв за себе та за короля допомогти Смирнаїлу у боротьбі проти князя Сигізмунда і клопотати перед Владиславом Варенчиком на Сиралльському з'їзді про надання йому у володіння Київської, Брестаської та Смирської земель. За це Смирнаїло зобов'язався віддати Луцьк та поклявся, що в разі смерті його володіння повинні відійти до Польської Корони [167]. Подільський староста фочинсько, сіданської частини Монахмаловича, якийсь востода Юраш та інші київські бояри також задекларували, що після смерті Смирнаїла не будуть платити ніяк-то за пана, окрім польського короля¹⁰⁶. Проте на Сиралльському з'їзді (1437) феодалы Руської землі не вдалося відсто-

кня Свидригайлої підбачати, хоча в історичні урядованні Владислав Шидловський та Ми і Сидимі займали Луцьк.

Міжнародна ситуація, яка склалась на 1437 р., також не була сприятливою для князя Свидригайла. У Великому князівстві Литовському князь Сигізмунд на вимогу короля знавав підтвердити угоду про те, що його володіння, окрім Троєк, після його смерті повинні перейти до Польського королівства [170]. В Угорщині посмер вірний союзник Свидригайла і старий ворог Пештського королівства — імператор Сигізмунд Люксембурзький. А на півдні Свидригайлові володіння стали нападати татарські орда. Марцін Бельський, описуючи 1438 р., зазначає, що "подіями як була з королем в Шидловську, оскільки мали адона роботу з татарами, велика кількість яких прийшла як Поділля з царем своїм Сасонатом і котрі забрали в полон людей та ували худобу"¹².

Луцькі бояри, помітивши безсилість та безпорадність Свидригайла¹³, були поставлені перед вибором — визнати зверхність пештського короля або великого князя литовського. Перевагу взяв Сигізмунд. І в січні 1439 р. він утврдив свою владу в місті. Свидригайло залишив Волинь та переселився до Городака, який він отримав в Руській землі біля 1438 р.¹⁴ Таким чином, князь Свидригайло втратив як Луцьк, так і Київську, Бреставську та Смерську землі.

Однак невдовзі святкував Сигізмунд свій тріумф над суперником. У Києві серед його найближчого оточення проти нього була підготовлена змова з метою звідення на великокнязівський престол Свидригайла. Очолює конспіраторів князь Іван Чорторийський, який разом зі своїм братом Олександром, віленським воєводою Довгірдом, троцьким воєводою Лалюкою та спудом князя Сигізмунда Скобейком вирішив збити Сигізмунда [315, 227-230; 462, 113-118]. 29 березня 1440 р. у Троцькому замку (на території сучасн. м. Тракай, Литва) змовниками вдалося здійснити свій задум. Проте повністю план конспіраторів залишився нереалізованим — великим князем литовським було обрано не Свидригайла, а молодшого брата польського короля Владислава — Казимира, якому дещо невдоволеною тринадцять років, Свидригайло одразу відмовився від підлеглості польському королю, просягуючи на вірність Казимиру та знову стремив до свої володіння, в тому числі і східну частину Поділля.

Великому Польському королівству в цей час фактично правив кривавий князь Жигис Олешівський — регент молодого короля.

Відомостями про життя і діяльність Івана, та Ніна Давидівна. Розповідями в міській і сільській парках, на яких вони грали і танцювали. Маминим, і на величезній терасі "Капсулі Івана", на риболовній річці. Розповідями про інші події життя на чудовій прохолодній Катмарі. Маминим, Кравчику і сестрикам та їхнім прикрасам і аксесуарам, наданням їм італійського вигляду і розповідями про них, про відомі і невідомі фінансові та торговельні зв'язки, які вступали в дію. Іван і Ніна були згорячати, як і угорська феодальна, але відлучили своїм тілом з фігур турок, так і римської курії, котрі розповсюдили пошарпати свій вплив на Балканському півострові та допомогли Угорщині та Польщі.

За такою умовою 1444 р. було укладено польсько-угорську угоду. Відно польско-Владислава коронувався угорською короною (Король Угорської Др.). У 1444 р. він здійснив невдалий похід проти турок і в липні того ж року в м. Сепедіні (сучасн. м. Сегед, Угорщина) навіть підписав договір, який передбачав перемир'я з турками на десять років. Проте втручання у справу польського легата Джуріано Шораріні, який домагався продовження війни, змінило подорожчя. Під впливом легата Владислав порушив договір і знову виступив проти турок, що закінчилося, як відомо, загибеллю короля під Варною.¹²⁸

Ще призвело до нових політичних змін у Польщі. Польським королем, проголошено у 1447 р., було обрано великого князя литовського Казимира. Перед від'їздом на коронацію 2 травня 1447 р. він надав привілей, яким звільнив литовських магнатів, зам'ян, дворян та міщан, а тому числі й східнослов'янських, від низки державних повинностей¹⁰⁰. Цей привілей відіграв важливу роль у формуванні станової структури населення Великого князівства Литовського. У той же час він сприяв ослабленню великокнязівської влади.

Князь Сандрагайло одразу присягнув новому польському королю — князю-князю своєму сусідньому — Казимиру Ягайловичу, і володів східною частиною Поділля аж як вассал польського короля аж до своєї смерті (1452 р.) [426, 379]. Цей період Сандрагайлового володіння Поділлям (від 1447 до 1452 р.) відзначений великою жорстокістю татар, котрі з князівцями союзними перетворилися на ворогів.

На відміну від дворян, татарські мушкетери в цей час набувають особливого розмаху. На піднесенні сучасних українських терористичних Кримських загонів, які переживають період піднесення¹². До того ж сформовані контингентом підтримки турок, які завоювали в цей

Сходу і Централіму Європи (у тому, зрештою, прикладі воєн-
ти турками Константинополя 1453 р.). Наряди, черг свої безпечні
війни на північному заході Сандрагаїло, на відміну від Вітовта, не
стали за поспішною ситуацією в татарському таборі і не привабли-
вали уваги союзницьких відношень із татарами. Все це сари-
єю успіху так званої "татарської рикомієти".

Боронити край від татар не були спроможні ні Сандрагаїло, ні
Владислав, оскільки перший зосередив свою увагу на волинських
володіннях, а останній, як уже зазначалося, воював із турками.
Подільські ж воєводи-палатини, на яких було покладено обов'яз-
ок прикордонної служби, не завжди були спроможні дати своє-
часну відсіч ворогу. Хроніки констатують, що у 1448 р. подільський
воєвода-палатин Теодорак із Бучача, вчасно виступивши, розпо-
мав окремі ворожі загони та відібрав частину ясру¹⁰¹, однак у
1452 р. він не винищував татар і вони спустошили сіднополянські
землі біля Рову (зараз м. Бар-Віницької обл.)¹⁰². Подільська адмі-
ністрація, представники якої були в основному поляками за по-
ходженням, не мала широкої місцевої підтримки, а нечисленні
військові сили, на які вона спиралася, не могли дати належної
відсічі татарам¹⁰³.

До причин безпорадності подільської адміністрації можна віднес-
ти й те, що у південносхідному регіоні була дуже слабо розвинута
мережа оборонних споруд. Втім знаменитий Нікопо Масівеллі, ко-
рай зона й жва значно пізніше, але був багато в чому прикладником
середньовічної військової стратегії, справедливо відзначає, що для
боротьби з веротами важливі насамперед люди, а не оборонні споруд-
и [412, 336–337]. Хто ж міг замістити Поділля — а згодом і всю краї-
ну — від татар, яка сила змогла б протистояти численним веротам?
Край могли боронити тільки місцеві мешканці, які самостійно вчили
на себе завдання його захисту. Саме в цей час формувалися передум-
ови для виникнення справжнього народного опору татарам — ко-
зачства.

Листо виводячи за рамки описів, автори дозволять собі прога-
дати перші зафіксовані хроніками факти, пов'язані з козацтвом, що
стосуються саме Подільської землі. В 1488 р. на р. Саврані (Бучачка
р. Савранка) відбулася знаменита битва війська польського короля
Яна Ольбрахта (сина польського короля Казимира Ягайловича)
з татарами. Про цю битву згадують М. Кромер, М. Бельський,
М. Стрийковський [247, 1509; 236, 21–23; 236, 188]. Описуючи цю

вельми Янн Ольбракх у Сідані Поділаа, М. Болеський зазначає, що польське військо могло успішно просуватися у подільських землях лише завдяки тому, що надав йому повеління татарські козаки, які добре знали місцевість¹⁰¹.

Леба від появи Салішського правління (1430) і до кінця першої половини XV ст. позначена гострим суперництвом за владання Подільськими землями. І якщо раніше Поділля не було ареною жорстких військових сутичок, то в розкладуваний період мали місце постійні збройні конфлікти з протистоянням могутніх іноземних союзників — великого майстра Тевтонського ордена, угорського короля, що одержав був й імператором Священної Римської імперії, молдовського воєводи, татарського хана. Отже, політична історія Поділля цієї доби писалася в складній міжнародній контекст.

Головним чинником цього контексту для Поділля стає Польща. Саме в цей час посилюється польська агресія проти подільських земель. Польські королі не задовольняються більше фактом визнання литовськими князями свого сюзеренітету і переходять до активного втручання в політичне та економічне життя краю. І якщо в політичному плані вони намагалися розчленувати територію, цукатками відбаранчи її у литовців, то в економічному — цьому завданням служила практична земельних надань дрібним феодалам, що особливо активно здійснювалися королем Владиславом-Ягййлом.

Задача боротьба між польським королем та його суперниками розпочалась ще доу віку смерті великого князя литовського Вітовта. Головними фігурантами її були Владислав-Ягййло та литовські князі Свидригайло і Сигізмунд. Результатом цього суперництва стало поступове виділення литовської адміністрації і роздрібнення Подільської землі. Процес відбувався поступово. Спочатку литовці були вигнані з південної частини Поділля, в той час як східна — досить довго залишалася в складі Великого князівства Литовського.

Вже в цей час польській агресії намагалися протистояти різні соціальні сили. Найбільше увагу сторінку цієї боротьби в історію Поділля, очевидно, було писано князем Фельдом Несвицьким. Проте він мотався між литовськими та польськими сюзерентами, не уявляючи можливості самостійного урядування. Перший приклад наслідування ні польській, ні литовській адміністраціям нас боретьба міжового сільського та міського населення, про яку було повідом-

цільовим чином. Цей процес спінювався зусиллями багатьох осіб, зокрема внаслідок традиційного панування в регіоні, а з іншого — з репортажними звича-ми відомої місцевості Литовської держави. За таких умов Подільська держава, що тільки народжувалася і ще не встигла набутися своєї ідентич-ності, сприйняла здобуття литовців, котрі не зустріли тут опри-мого опору.

Другий період, пов'язаний з володарюванням литовських князів Корітовичів, можна вважати відносно сприятливим для розвитку краю. Дійсно, за доби Корітовичів на Поділлі існував угорсько-польсько-литовсько-татарський кондомініум. Цьому тридцятиріч-ню проміжку властива тим часом рівновага політичних сил. І хоча чин-ник польсько-угорського суперництва знімався політичний фон його еволюції, однак край не був ареною значних військових конфліктів.

Третій етап ознаменований активним наступом Польщі на По-ділля. Незважаючи на те, що цей етап по праву можна вважати "до-бою Вітовта", польська присутність в краї посилюється. Наметив-шись закріпитись на Поділлі, польські верховні наполегливо відкрес-люють свої сюзеренні права і всіляко піднімають литовську політич-ну владу в регіоні. Найзручнішим засобом для цього стало розчлено-вування подільської території. Так, із 1384 р. починаються поділи Поділля. Найбільш красномовним проявом політики Польщі щодо литовської присутності в краї був так званий "карус Спільна" (1395–1399), коли західну частину Поділля було надано в трієчне криве-ському воєводі, східну — передано у безпосереднє володіння Польської Корони, в той час як за Вітовтом залишилася, можливо, тільки земля на південному сході.

Четвертий етап був намічений збройними конфліктами, тісно впо-лєтеними в канву міжнародних протиріч значного сегмента Східної Європи. На цьому етапі продовжується розчленування Поділля. У 1431–1434 рр. мали місце відповідно два поділи. Особливістю пер-шого з них (1431) було тимчасове втручання Багати з великої ча-стиною її округи. Повстале місцеве населення не визнавало ні польської, ні литовської влади. Тому край роздробився на три части-ни: західна — з містами Кам'янка, Смотрич, Скала та Червоний Яр з повітвом, що простягалась на схід до Голчачана та Липувацька, північна до польського кордону; східна частина — з містами Брислав, Сєвільна, Тагангород, Липича — залишилася у владі Сандарнайла, а західна — Багати — була оголошена нейтральним містом.

Багати протрималась до 1434 р., тобто до кінця свого існування краю.

¹⁷⁷ *...Lycem de laide et Whalindram, et les autres quant erridant, et totant
estant Volhyniens, in malis odigitacionem*" [242, 1058]. ("Політичний
(Володимир, і кофертші, та і містома, і всю землю Полонську підпа-
дав своїй владі").

¹⁸ Другим наводить такий перелік завоювання Казимиром наве-
дених пунктів: Пярнініц, Гален, Луцьк, Володимир, Сянок, Люба-
чев, Теребовля. [242, 1059].

¹⁹ Про Тугастів див.: [438].

²⁰ Якщо вірити хроністам, король Казимир ніяк обертону і далеко-
глядну політику на новоприданих землях. Зважаючи на конфесій-
ну візніаність, аби руські землі не збунтувалися і не відокремля-
лися, польський король Казимир Великий надав їм такі ж самі права, як і
польським.

²¹ В. Антонович датував договір 1347 р. [269, 139]; Є. Каровий,
К. Стадницький та Н. Молчановський — 1349 р. [378, 20; 377, 358;
374, 131; 426, 202]; Д. Зубрицький — 1350 р. [361, 15]; П. Іванов, М. Гру-
шевський — 1352 р. [366, 96–97; 315, 37–40, 444–445]; О. Андріашен —
1354 р. [266, 215].

²² На думку Я. Дашкевича, секлери — це прикордонне угорське
військо [345, 59]. У хроніці Якоша з Кюкюкся це слово стилізоване
латинкою як "сісші". Загальновідомо, що воно перекладається як
"сіцилійські". З "Церковної хроніки" Ч. Баронія можна дізнатися, що
угорський король брав участь в італійських походах. Звідси авторські
робіть висновок, що так могли йменуватися учасники його підпри-
ємств італійських кампаній або навіть наймани з Італії [316*, 528].

²³ Більш детально про це див.: [459, 90; 460].

²⁴ [378, 20; 377, 358; 374, 131; 426, 202].

²⁵ [7]. Грамота не датована, однак Кромер згадує про неї під 1349 р.
[239, 208].

²⁶ Цій уголі передувала інша угода, що з'явилася після смерті дру-
жини польського короля Казимира Ганни у 1339 р. [242, 1055]. В угоді
передбачалося, що після смерті Казимира спадкоємцем Польської
Корони стане син угорського короля Карла-Роберта — Лайош. У
документі, наскільки відомо авторці, нічого не говориться про землі
Руського князівства, в той час як цитований в тексті даної роботи
договір, що умовно датується 1349 р., містить відповідний пункт.

Слід додати, що сюжет відносно пошуків наступника Казимира
як неспадкоємця до Польщі (див. с. 115), тому варто звертати на
ньому увагу. За однієї з версій, король Казимир бажав балати

своїм спадкоємцем подільського князя Костянтина Коріятовича і з цікавістю пропонував йому в дружину свою доньку [221, 19]. Події ці, судячи з тексту літопису, повинні бути датовані 1339 роком. Однак авторка не може погодитися з цією версією. По-перше, тому що найавторитетніший у даному відношенні Дауготт також іннакше веде цей епізод історії престолонаслідування Казимира [242, 1455]; а по-друге, сукупність документів не дає ніяких підстав думати, що в 1339 р. Коріятовичі були ще подільськими князями.

¹² З польських булав можна дізнатися, що римський престол в 50-х рр. XIV ст. жваво цікавився подіями в регіоні. Папа римський Клімент VI оголосив у буллі від 14 березня 1351 р., що віддає польському королю на чотири роки десяту частину усіх церковних доходів з польських земель, які мали надійти до Римської церкви. Ця поступка мала на меті поширення впливу католицької церкви на землях перш за все Руського князівства, яке намагалося підкорити Казимир. В свою чергу Казимир обіцяв римському престолу заснувати сім нових митрополій на цій території [9, 16].

¹³ "... а ере Алартаве втытѣа, хочетъ его вѣнчати на судъ передъ паны оугорскими" і якщо "Аларта въдетъ правъ, и я князь Кнстѣтѣй въду правъ передъ вѣрными царемъ, въдетъ онъ король правъ, намъ своего крата Аларта дати оугорскому королюи сѹ вѣстѣа" [13].

¹⁴ У грамоті серед учасників перемир'я позначені також татари. Справді, не рахуватися з їхньою присутністю не можна жодна з сторін. На момент укладання договору литовці відверто тожали до союзу з татарами. У грамоті є пункт, з якого антикало так: якщо хан або його темники підуть війною на польського короля, то литовці можуть їм допомогати. Ванеток ставовали випадки, коли татарські воєводи спрямовувалися на "Русь, што король слушае" [13].

¹⁵ Про це білми детально див.: [313, 441-443].

¹⁶ Цит. за Я. Дашкевичем [353, 42]. Porrian.: "Ma per la corroboratione multitudinis de Tartari, non potendoli gli Ungari e i Franchi più tagliare, convengo che abbandonassero il campo, non senza grande danno della loro gente" [264, 127].

¹⁷ Для ілюстрації викладених розбіжностей слід навести іншу датування:

1331 р. — О. Пашадзінський [560, 116];

1338 р. — Т. Нарбут [552, 58-61];

1362 р. — В. Антонович, Ф. Лосітович, Ю. Смірнов, С. Крушель-

квіт. 17 грудня, Ф. Шабульда [369, 217; 369, 183–184, 236, 476, 54, 542, 57; 236, 46; 561].

1360 р. — М. Гривинський, М. Добишківський, Б. Фіора [315, 61, 666, 57; 466, 140].

1360 р. — А. Проківа [358, 5].

1363 р. — Б. Смирнов [436, 166–185].

“Джерела, що повідомляють пролеві для вірного датування відомості, відносяться безпосередньо в тексті другого підрозділу. Окрім того, про Синьоводську битву в загальних рисах описує багато інших документів. Авторка позначає наскрізь найвищий суттєвий особливості саме цього комплексу.

Серія літописів є значною такою, що, хоча й повідомляють про битву князя Ольгерда з татарами на р. Синя Вода, не вказують дати. До них відносяться літописи Сутраславський, Попов, Арохологічного товариства, Красинського, Ольшевський та хроніка Алесандро Гамайні [250, 48; 229, 66; 221, 18; 226, стб. 278; 222, 136; 226, 186; 246, 237]. До цієї групи приписав й літопис Рачинського, в якому цей похід позначено датують й до того ж приписано князю Вітвоту: “Кам Вітвот опина є поє з Литвським ланкам п поєма ... Хань а Комацта а Дмитрем.” [223, 160]. Тут доречно зауважити, що вибраний дослідник Ф. Шабульда помилково, на погляд авторки, вилучивши відомості пролеві Красинського та Ольшевського літописів [502, 42]. Відповідно до його прочитання позначених двох текстів битва з татарами на річку Синя Вода дійсно відбув Вітвот. Проте у літописі Красинського записано: “Кам пак князь литовскы Вітвот поєма з Литвы да литовскы Ланка а князь литовскы Смытвотъ поєма є поєма з Литвскы ланкам п поєма. Татары на Синей Воде.” [222, 136]; в Ольшевському ж літописі можна прочитати наступне: “Jakże zjadł Witold z Litwy iedną do Podola. Potem pój zią dz wielki Witold do Podolskiej ziemi iedną z Litwy do wielkiego Lancia, a zią dz Olgird poszedł w pole z Litwiskim wojskiem i pobit Tatarów na Siney Wodzie woł brzech bratów Tatarskich zią dzit Chacobaia. Kukobuła. Demirela” [224, 188].

Другу групу становлять твори, що датують битву 30-ми роками XIV ст. Це хроніка Младя Стрийкавського та єпис Євстафія Сарнянського, які ставлять цю подію під 1331 р. [256, 7; 255, 1114]; “Хроніка Литовська та Жмудська”, що позначає її 1332 р. [232, 43]; нарешті, хроніка Влодек, в якій Синьоводська битва позначена під 1338 р. [248, 15].

Третю групу складають згадані торунського хроніки [233, 114].

а також німецькі хроніки Детмара [241, 114] та Іоганні Подіаго [244, 114–115], в яких розповідається про битву на р. Свіна Вода ("Svina Wasse") від 1380 р. На погляд авторки, Е. Штрельке, видаєць та упорядник третього тому "Письменників пруських діянь", зробив слушне зауваження, щодо повідомлення всіх зазначених текстів про цю битву. Він сказав, що вони сплутали в них з Куликовською битвою [375, 114].

Також Густинському літописі можна прочитати наступне: "В лето 6870. В сие лето Ольгердъ поведе трех царевъ Татарскихъ и зъ еддими ихъ, си естъ, Котлусска, Калчех, Дмитра; и оттаи отъ Падолъ взята власть Татарскихъ" [214, 358].

Рогозький літопис повідомляє: "В лето 6871. Того же лета Литва князи Коршак и сотверниас[я] литови и тягота медель по коневым. Того же весни Ольгерд Свіно воду и Ельноварскіе повелелъ" [227, стб. 75]. Слід зазначити, що в дисерезнавчій літературі існує цілком переконлива думка про те, що з точки зору політичної тенденції ця компіляція необхідно визначати як літопис Кашинсько-Тверського князівства [427, 23–24].

Ольгерд (бл. 1196–1377) — син великого князя Гедиміна, брат Мстислава, Наримунта-Гліба, Януша-Івана, Кейстута, Коріата-Мелайла, Любарта-Дмитра, Марії (дружина тверського князя Дмитрія Михайловича Грозні Очи (1318–1326)). Єдинаста (дружина названського князя Василья), Альдони-Галини (дружина польського короля Казимира Великого (1333–1370)), Офені (дружина галицько-волинського князя Юрія-Болеслава (1328–1340)), Августи-Амстасії; з 1345 р. — великий князь литовський.

Втім цитованій пасаж Супрасльського компілятора не є повним. У наступному викладі того ж літопису повідомляється ще про двох Коріатовичів — Гліба та Семена, які брали участь у битві біля р. Ворскли у 1399 р. [229, 52; 222, 139; 223, 161; 216]. Однак авторці не вдалося знайти жодних документів, які б свідчили про те, що вони були правителями або співправителями Подіага.

Із Яном з Чаркова: "Anno autem MCCCLXVI Karimius rex congregata exercitus sui multitudine Russiam potenter invavit, cujus servitio dux Georgius de Balz se subdidit sub fraude, ut potius potius manifestum. Rex autem temere Wladimirianum, quem Lubardus tenebat, cum exercibus castris tantae ejusdem potenter acquireret, duci Alexandro Plastro Olgerdi et Koryatovich, fidelissimo principi suum dedit, praeter castrum Chelch, quod Andrianus Georgio. Idem autem dux Alexander usque ad mortem regis tenuit,

videlicet, sibi vendenda" [240, 638]. Mapais Kroner pominie: "Quarta-
ntem agris principaliteribus, videlicet Lurako et Wladimiri sibi reservatis,
quae Narocibus Poloniae dedit in usum, reliquam terre Wladimirianae
partem Duci Alexandro Lithuaniae, filio Michaelis alio, Koriath, Duci
Lithuaniae, et nepoti Olgardi et Kaystheois, viro expertae sincerisque fidei,
quo ab invasione Ducis Labardi et caeterorum Lithuanorum, tota pacificeque
consistens, in gubernationem commendat. Et Dux quidem Alexander, cui
Wladimiriensis terra commendata fuerat, in promissa fide perstitit, verbo, pariter
et opere se parum et subiectum erga Carolum Poloniae Regem demonstrans.
Dux, vero Georgium Belocnia, crebris calliditatibus suis, saepe rebellivum
facere intavit, in utraque partem notatus est claudisse" [242, 1168].

²⁴ Про те, що між польським королем і Олександром Коріатовичем
становилася, так би мовити, добра згода, свідчить інформація Яна з
Чарикова, який підкреслює, що Канімер фінансував будівництво фор-
теці і до самої смерті контролював його. За Яном з Чарикова, при за-
веденні Володимирського замку майже щодняно два роки працювало 340
людей і кожен з них будівництвом становив понад 3000 гривень ("triginta
quatuor milia"). Навіть за три дні до своєї смерті король Канімер доручив
князю Веніславу Точинському, який наглядав за побудовою,
віддати до Володимира ще 600 гривень [240, 643–644].

²⁵ Грамота міститься у надрукованих виданнях: Documenta Romaniae
Historica. A. (Видареті, т. I, р. 416) та Сорабейскі М. Documentele
medievale ale țării de Jieșan și Marc. (Іаї, т. I, р. 1–3). Про те, що роз-
глядуваний документ є підробкою, складеною у XIX ст. Б. Хадану, білва
детально довів. [435, 106].

²⁶ Дослідниками аналізувались різні гіпотези щодо зникнення князя
Юрія. Існує так звана релігійна версія, згідно з якою князь Юрій нібито
був на чолі православної партії, на відміну від Лазко, який був при-
хильником католицької віри. За другою версією, так би мовити полі-
тичною, він, будучи володарем середніх земель Молдавського князів-
ства на відокремленій частині Дністровсько-Карпатського земств, втру-
тився в боротьбу за титул молдавського господаря [435, 107].

Відносно походження цього князя історики XVI–XIX ст. наводять різні
відомості. Так, за повідомленням М. Стрийковського, князь Юрій по-
ходив з Володимирського монастиря, за Вернадським [256, 8]; за М. Лум-
біком — у монастирі Василіан біля Береста [445, 138]; за П. Мостіком,
князь Юрій і Олександр були поховані в побудованій останнім дере-
з'яній тамковій церкві на честь Покрова Пресвятої Богородиці в
м. Кам'янець. [481, 143]; за С. Олексюком — князь Юрій з Олександр-

стей князя [254, 50–51; 256, 7, 18; 232, 45]. У цьому жовт списку з Сучасницьким літописом. Поділяє деякі джерела доходить пізній деталі проходу київського старости Казимира, і князь польський зранити Мисла Стрийковський та "Хреник Литовський и Жиритський" в жовтій шайбутиного польського престолонаслідника звернутий кандидатуру Костянтина [256, 7, 18; 232, 45; 231, 13], то інші джерела говорять про кандидатуру Лайоша, сина угорського короля Карла-Роберта [242, 1433].

Деякі остерсян стоїть оспівді літопису Галицького, за яким Костянтин від'їздив до угорського короля: "А потом одяв крат из отечды до угорского короля, князь Костянтин, в том умер..." [223, 160].

²⁰ Свого часу І. Банниченко писав, що було два Федір Корітовича, і відзначав, що "перший Федір" прибув на Закарпаття у 1339 р., а "другий" у — 1345 р. [273, 38; 319, 3–4]. М. Лучак сказався до друка, що Федір приїхав на Закарпаття до 1360 р. [403, 139–140]. Деякі сучасні закарпатські історики відкидають положення М. Лучака про те, що Федір Корітович прибув на Закарпаття ще в кінці 1930-х рр. і проживав паном Мукачеві тоді (Д. Данилюк, Н. Кобаль). Вони наводять, що його звали на Закарпатті відносяться до 1393–1394 рр. [329, 25; 380, 7].

²¹ В грамоті детально розписані доходи з цих сіл. На утримання князя мали йти десятини з плодів і винограду; крім того, щорічно виписані надання сіл повинні були давати десять коросат. Та й сам князь зобов'язувався давати зі свого замку "плодів десять кофликів, і спільня з пасениці, і чотирі діжки меду, і сто довгих фалоринів" [15].

²² Львівський дослідник І. Мицько в своїй праці, присвяченій генеалогії сім'ї Корітовичів, коротко торкнувся питання про політичну кар'єру Василя Корітовича. За його версією Василь, князь Поділля, разом з братом Федором бігав 1394 р. шукуючи до Угорщини. В 1400 р. Василь фігурує в джерелах як князь Бессарабії, а згодом приймає титул [424, 32–33]. На жаль, не зовсім зрозуміло, на якій підставі Василь Корітович ототожнюється з князем Василем Бессарабій. Тому в авторів виникають сумніви щодо безсумнівності цієї версії.

²³ [329, 66]. Див. також: [223, 160; 326, 186; 223, 139].

²⁴ Слід відзначити, що спільна грамота Корітовичів на Бакоту викликає все-таки серед дослідників сумніви щодо її оригінальності, оскільки, по-перше, документ був досить давно не знайдений і знайдена лише копія [381, 177], а по-друге, ця грамота закреслена літо-

таким чином про те, що князь Федір з'явився тільки після смері своїх братів [221, 19]. Авторка намагає цю грамоту аутентичним документом [32].

¹¹ Вітовт (лит. Vitautas, польськ. Witold), християнське ім'я Олександр (1350–1430) — син великого князя литовського Кейстута Гедиміновича та двоюрідний брат польського короля Владислава Ягелла. Від 1392 до 1430 рр. — великий князь литовський. Про нього див.: [274; 275; 359; 370; 373; 382; 383].

¹² [229, 66]. У джерелах та в історіографії Федорового повстання називають по-різному: у Супрасельському літописі — “Нестин” [229, 69], у літописі, виданому О. Політовим, — “Нестак” [221, 18], у праці І. Біскуповича — Нестак (“Niestachum”) [519, 7].

¹³ “Theodorum autem Cosacum filium Podoliae ducem, imperium Vltod detestantem victum, captamque, et Bratislaviam, Cameraciam, Smotrichum, Scalam, Cervonygrodum, et omnem Podoliam in potestate redactam esse” [239, 248]. У Маша Стрийковського можна прочитати, що після того, як Вітовт узяв у полон Федора Корітовича, то віддав його до Вілню, а Поділля — Браслав, Віленю, Соколя та Кремень на Волоні — надав князю Корибуту [256, 101].

¹⁴ “Theodorum, dux Podoliae et dominus de Muskaca, Wladislas, rex Poloniae et subditis eius comprehensioem suam indulget” [39].

¹⁵ В наступному підрозділі буде показано як Поділля стало речовою монетою в руках польського короля в 90-х рр. XIV ст.

¹⁶ В актових матеріалах знайшла повна відображення історія сина Федора Корітовича. Проте, оскільки ця інформація мало що дає до політичного портрета князя, авторка обмежується лише відсилкою бажаючих до літератури, яка містить відповідні фрагменти документів та посилання на публікації [90⁷; 329, 30; 399–301; 408; 296; 424]. Окремі дослідники, як посилаючись на документи, згадують також про втеку сина Лева Корітовича, політична кар'єра якого невідома [90⁸; 303; 465, 25].

¹⁷ [315, 172]. Твердження М. Грушевського про смерть Федора Корітовича в 1414 р. ґрунтується в літературі де-факто, на жаль, завжди без посилань на джерела [399, 155; 409, 103; 296, 348; 424, 33]. Єдине виключення, наскільки відомо авторці, стосується праці сучасного українського історика І. Сенька, який виключає сумнівів на цей рахунок [463, 24].

¹⁸ [269, 738; 463, 122]. Останнім часом в літературі переважається та теза [461, 86–88; 370⁹, 42].

“Ты лиа kiedy сиречь зємляне бодѣ дваст даѣ в Татары, тоды устанѣ рѣдѣ двастъ Бодрунскѣхъ кѣли” [36]. Це підтверджує й Марко Кромар, який писав про 1393 р. про татар, що їм Польща платила данину: “Tataros ... quibus Podolia tributum pendebat” (239, 348).

¹⁰“poddanie et tributum Tartarorum et alia consuetudinibus nomine totius Podolie” [31].

¹¹Про плани Вітовта та суперництво його з Ягайлом див.: [369, 120–124]. Найбільше докладно про політичну могутність і широту міжнародних зв'язків Вітовта свідчать літописи Раміньського та Красівського. Вспівая, де компілятор Раміньського Літопису повідомляє про підготовку до коронації Вітовта (1430 р.), можна прочитати так: “В тот чмъ Витовтъ призвавъ к себе короля польскаго Ягелла и цесаря римскаго, и великого князя Ватима московскаго, зятя своего, и короля угорскаго с королевемъ, и князя великого тверскаго Бариса Александровича змъ, и князя пруского и инфантскаго. А от нихъ змъ, немъ великого князя от Иванъ царгородского немъ приручани, от великого князя рязанскаго немъ приручани, а Одолевана князя сани змъ, от Великого Новгородъ и от Псковъ немъ приручани, и от армянскихъ царей и [от] князюк от крестоу немъ приручани. И змъ змъ все тые гости у великого князя Витовта семъ неделю, а корону имъ выхуцмъ на страду на владыцъ день по пятисотъ змъ змъ, по пятисотъ змъ змъ... Тогда цесаръ римскыи з Витовтомъ у великомъ мѣстѣ змъ. И тамъ у Ягелъ Витовтъ тые гости честковъ и даровъ размащывати дарми контоваными. И от того сѣ змъ утвердмъ великая мѣстѣ мѣстѣ змъ, имъ по мѣстѣ и выхуцмъ, о чѣстѣ и о дару того великого господара славного Витовта. И которые змъ на востоцѣ змъ на западѣ, все приручаны славныи великому князю Витовту. И царъ турокъ давалъ имъ чѣстѣ великую и дары величавныи чѣстѣ присылаемъ и славному господарю Витовту, и дѣтии царъ царгородскыи, и тѣт з мѣстѣ у великомъ мѣстѣ змъ. И тѣ тѣмъ Чесомъ королевство и Вгородомъ, и Паныномъ великую чѣстѣ даровани надъ славнымъ господаремъ Витовтамъ, и карамъ дѣтии великую славу и дары давалъ славному господарю великому князю Витовту и брату его великому королю Ягеллу, дарованы имъ отомъ Польского королевства” [223, 266–268].

¹²Сенгилейо-Іван Ольгерзович від 1387 до 1393 володів Троїцями та Любечем, від 1394 до 1396 рр. правив у Києві, помер у 1397 р. [461, 97; 315, 368]; Корній-Дмитро Ольгерзович від 1386 до 1393 рр. — князь Смерський, від 1401 до 1404 рр. — князь Чернігівський [461, 95].

115, 116]; *Оскар Любомирский* (фр., 135) — фр., 143) від 1365 до 1369 рр. — князь волоський, від 1393 до 1403 рр. — князь сирійський, від 1403 до 1430 рр. — князь жолдовський [315, 169].

¹¹ Слід зауважити, що Другого, безумовно, мабуть, призначено надійним намісником Вітовта, оскільки, що Владислав-Ягайло лише призначив його намісником Литви, надіславши з цієї посади Ягайло Олексій [242, 133]. Однак актовий матеріал свідчить, що Вітовт спробував саме великим князем литовським від 1392 р. [37]. Очевидно, Другого спробував замовити ситуацію такою, якою вона була після розгрому Вітовта біля Ворскли в 1399 р., коли Ягайло "при нагоді віддав Вітовта за свого намісника у ВКЛ" [315, 147; 462, 96].

¹² У ретекст відповідної грамоти записано: "*Vladislaus rex Camenecensem locum et territorium Vitoldo duci Lithuaniae et heredibus suis dedit in feudum anno 1394*" ("Король Владислав Кам'янецький замок і територію князю Литви Вітовту і його спадкоємцям дав у феодал року 1394") [29].

¹³ *Хроніка Кросера* повідомляє: "*Postremo existit exemplum diplomatis ipsius Vladislai regis sub sigillo et signo Alberti archiepiscopi Gnesnensis ex ipso exemplari descriptum, quo rex indicat, Camenecensem locum et territorium Vitoldo et heredibus eius in Feudum, ut vocant, a se dedit, idque anno Christi 1394 factum esse*" ("Отже, існує копія грамоти самого короля Владислава під ім'ям і початком гнізненського архієпископа Альберта, переписана з самої грамоти, якою король вказує, що передає Кам'янецький замок і територію Вітовту і його спадкоємцям у феодал, як це називають, що було зроблено в цьому ж 1394 р.") [239, 248]. Отже, як видно, у розпорядженні хроніста була копія грамоти короля Владислава-Ягайла, вписана в самого оригівалу.

¹⁴ [41]. Для повноти уявлення про економічну спроможність Спінка з Мельнітина (р. нар. невід. — 1399) слід навести кілька краєвознавчих фактів. Спінко, очевидно, був цілком здатний купити частину Поділля у польського короля [630]. Відома, що ще у 1350 р. король Казимир надав його сін Т привілей на право вилучення різних видів рудного золота, срібла, міді, слюди у їх власних містах [8]. Кар'єра Спінка була досить витягнутою: від 1373 р. Спінко — надвірний маршалок; від 1381 р. — краєвіський вєсвода; від 1389 р. — краєвіський староста. На його прохання у 1394 р. король Ягайло звільнив у Сандор і самбірський повіт від податків [40]. Коштові опубліковані документи щодо Спінка можна зустріти у двох інтервалах давньоримсько-красноградського дослідження [8; 34; 35; 48–49; 49; 49].

"Проділені посполувати на подільних землях короля йти на спадщину в третньому і четвертому розділу даної роботи (с. 206).

М. Грушевський інтерпретував цей фрагмент таким чином, що одразу Тербова і Сінка була "кошицьким головним князем" Поділля" [313, 173]. Проте, на погляд авторки, це трактування домішне.

Владислав Опольський вдовів повітими Тербова та Сінка як ван ("vassalus") Рутського князівства від 1332 до 1373 рр. та від 1383 (1386) до 1387 рр. Владислав походив зі старовинного роду шляхтичів П'ястовичів. Як рідні королівсько династій Польщі та Угорщини він займав важливе місце серед польської знаті від 1366 до 1372 рр. — угорський наместник від 1373 р. — князь Добожанської, Бадончанської і Гатинської земель [313, 104–111].

[42]. Литовське право або закон земельних поселень заповідано документом, наведеним у дослідженні М. Грушевського з приводу Дорогочинської землі, що була надана Янушу Мазовецькому в 1381 р. польським королем. У документі міститься формула "...*locum datus fuitz vobis terram Lithuanie et Rusie, ditioni nostre subiectam, necnon comitatum...*" [313, 473]. Порівн.: "...*reito jure ducali, quo octavi locum datus Lithuanie et Rusie fuit solis vass...*" [41].

[242, 168]. М. Грушевський знаходився під впливом Другої світової спадщини, так що в його дослідженні також йдеться про невдоволення Ядвіги [313, 174–177].

На пераній востад, роздратування Ядвіги не трепує, оскільки, як відомо, короства була у приятельській відносинах з країнськими владодо. Так, незадовго до цих подій Ядвіга наважого своєю відсхорбію закутати для пана востаді Сінтва рибя на 12 скотів [377, 46]. Проте, якщо пригадати, що польська королів діла під впливом мапильського утрудування, повна грамота цілком прироста.

Дня. пірроділа "Історіографія" і ретрідну, с. 20–23.

Відомо, що у 1392 р. князь Владислав Опольський заставив Тевтонському ордену Добожанську землю та 50 000 угорських дукаліа, а в 1412 р. від угорського короля Сигізмунда Люксембурзького Польщі дістали заставили востадіна територію так званих "Сінських градіа" у складі Любовазького староства і 13 міст, серед яких головним був Сінк [399, 73].

На погляд авторки, об'єктивні оцінки наслідків діяльності литовського князя для українських земель є актуальним завданням істориків. У нашітні роботи, на жаль, зустрічається дуже одностороннє ба-

князя Вітовтовича дів і доматомъ. Відовско великоурадованъ пласъ Вітовта, таємністия богатства літописанъ [223, 161, 162; 226, 181; 63-65], сучасна дослідниця О. Русина, солідаризуючись з американським дослідником Я. Палакським, відзначає, що татарсько-руська програма литовського князя була елементом політичного мислення московських князівників другої третини XVI ст. [462, 90] О. Русина має на увазі сумніве, як її здається, відносно Никонівського літопису про широкимасштабні задуми Вітовта. Проте вона вважає можливим дати ролі Никонівському літопису в оцінці татарських посядів Вітовта.

⁴⁸ В деяких джерелах стверджується, що Сентко загинув від час бою: "а князь Фоминъ прееды на полъкъ великому княю Витовту, и тогда пана Фоминъа убили татарове"[229, 66]. В переліку загиблих на Порослі литовських князів його назвали останнім [229, 139]. Цього відзначити, що серед загиблих були "князь Гали Кертовичъ, вратъ его князь Великъ"[229, 52; 222, 139; 223, 161; 216, 229].

⁴⁹ Слід зазначити, що з боку офіційної Польщі участь у Вітовтовій кампанії була незначна. О. Русина справедливо пов'язує це зйомованнями Владислава-Ягайла, який не бачив успіху військовим заходам свого родича і суперника [462, 91].

⁵⁰ "И князь великий послал королю сорок тысяч на нас князь Померанъ, а Дмитрия Васильевича, лудымъ вооруженъ, а города свои князь поймаа за себя и старосту своего поседа, да воевалъ своего Гравеского"[229, 67]. Марцін Кромер також записав, що князь Вітовт дав королю сорок тисяч флоринів: "Ponnia vero Vitovkovi Vladislao regi pataenti pation Podellae cum zupia mitionaibz aureis octogena, quadraginta milibus Pataentem ab eo accipit" ("Алежя цього Вітовт уступив королю Владиславу за його проханням частину Поділля з військовими замками, отримавши за це 40 000 флоринів") [229, 248].

⁵¹ За торуньським анналістом Сандрагайло отримав значні володіння у Воляху, на Поділлі, а також Новгородок: "... vii landes in Walachie und Podolien und Nowogardien das beste hat"[223, 244]. Сандрагайло (1370–1453) був наймолодшим сином великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича і мав бурхливу політичну кар'єру. У різні часи йому підкорили окремі території сучасних Білорусії, України та інших земель. Відомо, що свій шлюб він почав з захоплення Вітебська, яке здійснив після смерті своєї матері (1393 р.), бажаючи стати самостійним правителем. Вітебськ було відібрано Вітовтом, а Сандрагайло поправив до князьської в'язниці. Згодом, звільнений на

полки, які відійшли до Угорщини і став постійним суперником Вітовта та Владислава-Ягайла [313, 184–185].

¹⁰Перед своєю втечею до татарища Свидригайло послав Вітовту грамоту, в якій вигнав його заливним князем литовським. Та, як зазначає німецький хроніст, він приклав до грамоти фальшиву печатку [313, 177; 252, 244]. Таким підступом литовський князь намагався заблагодіти відданість визнання Вітовта й у той же час можливість у будь-який момент відступитися від своїх зобов'язань. Згодом Свидригайло дійсно сарматизав Литву багато від: "...Свидригайло брат Ягеллава, відда, яка не може бути князем Литовським, пасаже до Кривавава. Прімінує (тевтономських аристократів. — О. Б.), єсть ним же млого для Литве сарматів" [314, 351].

¹¹Про Грицька Кордаєвича та Дарслава Коношка див. відповідно третій підрозділ даного розділу (с. 134) та перший підрозділ наступного розділу (с. 183) даної роботи.

¹²Другою подією було: "Wladislaus Poloniae rex ... terram Podolliae, a relictis Spiskensis de Meibin et filijs suis Johanne et Spiskone, solutis ex pacto quinquaginta milibus denariis Bohemicalibus milibus liberalium..." ("Король Польщі Владислав ... за зброюна Подільської землі від вдови Спінка з Мельштина і його синів Яна та Спінка виплатив за договором 5000 пражських грошів") [242, 177]. Цю подію записали також і Марцін Бельський та Марцін Кромер [234, 216–217; 239, 235].

¹³[58]. На відміну від городської князя Ян Другош, Марцін Бельський та Марцін Кромер подали цифру в'язи тисяч гривень пражських широких грошів [242, 177; 234, 216–217; 239, 235].

¹⁴Про участь населення Польщі та Литви в гуситському русі див. бібліографію в довідковій М. Грушевського [313, 153 (примітка 1)].

¹⁵Питання немисливних відносин на Поділлі було окремо розглядатися у третьому підрозділі четвертого розділу (с. 206–220). Про надання Владислава-Ягайла див. також додаток А.

¹⁶Соціальна структура подільського суспільства буде розглядатися в другому підрозділі четвертого розділу (с. 209–234).

¹⁷"... już od dawnych czasów nie było takich nieporozumień pomiędzy królem jagiełłą a Witoldem ... że król Polski chce książęa ustąpić Podole, aby tylko pokój panował... Później Witold był u króla w Inowrocław i i przez całą noc tajną miał z nim naradę" [82].

¹⁸"Wladislaus Poloniae Rex terram Ingaceni et partem Regni Podolliae, Podolliae, Alexandro Duci magno Lithuaniae dedit et concessit, Petro Wladkowie de Chabkowskoe milite Subdaphero Sandeminiensi, qui illius regimen et

Capitulum acerbis pluribus generis, ducibus, Prælatib et Baronibus Regni Polonie incommittis et ob id plurimum exorbitante primum respectandis finem discretum, quæ proprietas Polonie Regni forensis proveniunt (1342. 311); ("Владислав, король Польщі, для певного землі і частину королівства Польщі, Поділяв, великому князю литовському Олентіауру, який її приймав, і, не порадившись з приєднаними і баронами королівства Польщі, які були цим дуже роздратовані, розлучив лицаря Петра Влодковича з Харбинована, сандемирського підчаїва, який здійснював керування і старостат цю землю багачо роде, [при цьому король] погано знав майбутні прикраси, що з цієї приєднан Польському королівству мали відбутися").

¹⁰ З прочитання існуючої літератури може скластися враження, що Сигізмунд втручався в політичну боротьбу в регіоні, оскільки претендував на Поділля через те, що Федір Коріатович був свого часу його васалом. Як уже відзначалося, на доступних авторі документах завершення кар'єри князя Федора Коріатовича не прослідковується (див. примітку 47). Правда, у роботі М. Грушевського відсутність не підкріплена посиланнями інформація про дату смерті подільського князя (1414) і про наявність у нього дочок Ганни та Марії. Якщо існують відоміші архівні документи, то цілком можливо, що роль Коріатовичів у розгляданій події з'ясується.

¹¹ Сигізмунд (Жагмонд) Люксембурзький був бранденбурзьким курфюрстом (1378–1397), Римським королем (від 1410 р.), стававши люксембурзьким герцогом (від 1419 р.), королем Богемії (1419–1430 і 1436–1437 рр.), королем Італії (від 1431), а також імператором Священної Римської імперії (від 1433) (449, 233).

¹² Сама грамота від 1414 р. не збереглася. В передмові до збірки правових документів Польської Корони відсутність згадки про існування цієї грамоти (див. MMAH. — Т. 2. — Стислова, 1836. — с. XXII). М. Грушевський також відзначав цей документ, але не зробив відомішого посилання на повний текст (313, 196). Грамоту від 1418 р. див. [90].

¹³ Збівши тієї документи відомо, що зібрання мінявся феодальні з певними адміністративними функціями існували. Про це свідчать, зокрема, збіжнотальна грамота похвал, в якійшоті обіцяють зібрати та короля одного з двох синів Владислава-Ягелли від 1433 р. [105]. М. Краєв, розглядаючи подання польського адміністративно-судового устрою на українських землях, навів цілковиті фактист з історією першої половини XVIII ст. Е. Носового. Цей дослід-

на території та територіях, що належали роду Печенігів, а також у інших при-
кладі дворян і поміщиків такої вікомості. І січня 1435 р. відбулася гене-
ральна рада панів і шляхти Руської землі — "після надання польського
права Русі... королем Владиславом" [184, 26–27]. Доцільно навести,
що подібні зібрання місцевих феодалів (міч) мали місце й на Поділлі.

¹² Цей уряд дає не тільки вагомий інформаційний про старту надання,
а й юридично свідчить про політичну ментальність Владислава-
Ягайла: "...magnifico et preclaro principe domine Alexandro alias
Witkoto magno duci Lythuanie... fidelitatis omagium promittunt
atque sicut et nobis obedire et fideles esse debeatis in omnibus quod unque
viam duxerit in humanis, prioribus promissionibus omagii per vos nobis et
castro corone Polonie factis non obstantibus que nihilominus volumus in suo
robore permanere necque ab eis aboleri necque vos recedens contra mandata edicto
aliquammodo predicti fratris nostri tunc vel aliis temporibus quibuscunque
Vltorani..." [92] ("...чудовому і славному князю пану Олександрю, по-
ліському Вітоту, великому князю Литви ... [ви] омаж вірності повинні
общити і йому, як і нам, коритися і бути вірними у всьому, що буде
врозумом людського життя, незважаючи на ваші попередні обіцянки
омажу, цні нам і святій Польській Короні, які, однак, на беззастовно в
своїм замишленні і ніяк від них не звільняємо, або даним розпоряджен-
ням в якійсь мірі за життя анцикаваного брата нашого, або в інші
якісь часи, ніким чином не скасовуємо...").

¹³ Схвта інформація про призначення Вітотом старост на Поділлі
зберіглася в каративних пам'ятках та актових матеріалах. З руських
літописів видно, що останнім його старостою був Довігд. Про адмі-
ністрацію Вітота мова йтиме окремо в першому підрозділі IV роз-
ділу (с. 191–193).

¹⁴ [435, 281]. Такої ж думки притримувався і М. Грушевський. До
крам'явської в'язниці Сандригайло кинув Вітот [315, 185–189]. При
дворі Вітота він опинився за невідомих обставин після свого пере-
бування на службі у великого князя московського Василя. У в'язниці
Сандригайло потрапив за зноснен з німцями [549, 39, 462, 97–98].
Звідав йому допомогла втекти для руської князі — Данило, по-іншо-
му Данило Федорович Острозький, та Олександр на прізвище Ніс
[282, 791]. Після втечі з в'язниці він подався до Сигізмунда, який по-
мчав його з Владиславом-Ягайлом. Про Сандригайла див. також
примітку 69. Наведено вище інформацію щодо цього князя доцільно
поповнити статистичним переліком основних воєнних дій політичної
кар'єри: у 1403 р. Сандригайло — князь жданівський, від 1403 до

1409 рр., від 1409 до 1450 рр. — князі чернігівський, від 1409 до 1452 рр. — великий князь литовський, від 1434 до 1452 рр. — князь володимирський [363*, 362*].

⁸⁸ Про Швабську аграрну політику на Поділлі див. Додаток А.

⁸⁹ Nos Stephanus de Bydowa, Hango Chelinski de Capkowice, Petrus alijus Kuth de Korbicy et Clemens de Moskorzewa, barones, notari facimus... quemodo ex speciali mandato domini nostri regis gratiosi, contra dictum Kampyrzeu recipere deberemus, prout et iam idem Martinus in praesentia nostri et testium superscriptorum burgabie suo comitatu, et mandavit, et castra huiusmodi in manus nostras daret" [106].

⁹⁰ [313, 154–156; 462, 103–104]. Див. також вище, примітку 51.

⁹¹ [104]. Питання про належність до королівської влади феодалами Польщі і підкорених територій було, як відомо, об'єктом постійної уваги польського короля. Послітній королівській владі відбилася в серії привілеїв, які були видані в Кошніці, Євеські Кулеському, Сатині, Кракові. Див.: [313, 155; 462, 103–106; 359*, 89–90]. Ша-стувська Сильвський привілеєм, який має право відносини до історії Поділля, то він існує в кількох рукописних редакціях. Поділля фігурує лише в третій. Докладніше про це див. дослідження М. Кресуна про поширення польського права на Україні [394].

⁹² [104]. Про нього див. розділ IV, підрозділ 1, с. 187. Як відомо, Сильвський привілей багато в чому мав декларативний характер. У дослідженні М. Грушевського про Барські старостів показано, що дарування пізнь 1433–1434 рр. торкнулося далеко не всіх феодалів польської України. Лише вони їх частину була віднесена до числа "привілеєваних владетель", при цьому питання про критерії подільної диференціації залишається відкритим дотепер [313, 168–169].

⁹³ Див. вище привілеї 51 та 88 даного розділу.

⁹⁴ У даному випадку авторка дозволяє собі евристичний термін, що часто вживав Длугось [242, 363, рамін].

⁹⁵ [242, 363]. "...Pauca tamque Campaniensium Episcopi, Poloni, quidam de totis baronibus, et Barones Poloni inter praedictos, videlicet Hieronimus Kladkowski, Theodoricus, Michael et Mirzilo, germani, de Bawonia, Kreschima et Gakow, cunctis obitu Ducis Wilhelmi, in Campaniam conveniunt, et Capitaneum eorum, qui vocabatur Drogieri, Palatinus Vilnensi, Barones Libanensis, ad quatuordecim fana milia Ducis Wilhelmi pervenerunt, ad consilia et vocato et petito, contra Campanenses, Capitaneos eorum, aggressi et captivos, cum comiti et milite et cunctis hominibus milia superstitibus, comprehenderunt, et in Polesiam, Regni Poloniae transfugerunt posuerunt" ("... страна в тоу, кю Польс, кам'я-

примітний коментар, зробив Адам Чібіришин, для української публіки: «Відомо, що в українській Польщі були такі міста: Гродно, Коршів, Гомель, Мінськ, Могілево, півднішній Бобруйск, Крижани, Геліно, а також — як писав у своїх Письмах і віршах в Кам'яні, і старому кам'яному місту, Ізяславу, а також в історичній, бароко-астрологічній, астрологічній та інших чотирьох проміжних містах Віткова, на річці Шклявці і на річці Свіслацькій-біля-Віткова. — О. А. і Гомель — О. А. і старому, на півночі і північ Кам'яні, Віткова, оскільки вони найбільше старі, віршували його і півночі, і півночі людей, селянства, і під владою Корони Польської королівства королівства»¹. Руські літописні та інші джерела, інформація щодо заселення Поділля поляками у 1430 р. Найбільш емоційно висловлює літописець, густинський копіювальник, що-травив: «А як який князь Віткова в місто не став, в припадках місто, а як Давидовид на саради не Кам'яні півночі на річці в півночі до ради не допустивши самого місто в віршувати, в Кам'яні, віткова, в яке той віткова, віт Подольським землі держати» [228, 67].

«Нас вітків самого вітків, від вітків самого Подольськ, яке іще не вітків вітків, вітків, вітків» [242, 563]. («Але не тільки вітків, вітків, вітків, вітків, але й вітків вітків Подольськ, що у той час вітків, вітків, вітків»).

«Ab hocque tempore Podolia, quae variis donationibus accreverat, in regium provinciam redacta est, et Regno Poloniae reunita» [242, 563].

У Подільські конфлікти 30-х років XV ст., в тому числі й навколо Поділля, вживалися А. Кошебу, А. Левонієм, М. Грушевським, Н. Моткановським, Б. Бучинським та ін., а з найновіших дослідників — О. Руднію [392, 36–135, 349; 313, 191–229; 349, 189–198; 311; 396, 108–118]. Хоча А. Кошебу був фактично піонером на цих теренах, його віртуозний джерелознавчий аналіз німецької архівної документації як критерію вітків доверся. Робота А. Кошебу довго не об'єктивно оцінювали німецькі Літванці (як у цілому не виступав в рідкі протекція з німецькими джерелами). У значній мірі цілім даного дослідження послужили статті уніа М. Грушевського, Б. Бучинського, який опублікував цілий ряд вітків документації [287]. Проте, слід зазначити, що лір Б. Бучинського не вітків від вітків вітків. Так, реєстри № 1523 вітків І. Данишівим [107], що вітків з вітків вітків вітків публікації Б. Раківським [107], Б. Бучинський вітків в реєстрах І. Данишівим № 1523 [108].

« [242, 563]. Довідники по вітків вітків вітків Літванці (як у цілому не виступав в рідкі протекція з німецькими джерелами).

дана у Литві до Радки 1436 р. А. Пашкевич припускає, що Владислав-Меншик у спілкуванні Сандригайлою шіє — до угод у Триванієнці (348, 73). М. Грудзинський по-наполегливіше висловлює певні сумніви щодо періоду перебування польського короля в місцеві у Сандригайло, оскільки польські і німецькі джерела на цей рахунок не узгоджуються (345, 192). Можливо, саме због ширанивських архівної документації згодом в дипломатії відомо лише про укладення перемир'я польського короля з кімце життям 1430 до січня 1431 р.

«... diligenter ex utraque parte scribitur et videtur indagari, de his omnibus articulis, qui pascuntur faceret et utiles pro pace, amicitia, coniunctio et concordia repertum ... regni Poloniae et Lithuaniae ...» [101].

«[104]. Відносно зранжованій виготовленої речоти [106] авторкайзала Б. Буницьким, який дав дату 7 листопада 1430 р.

«Дня, попередній відходу, "капул Санта"» (с. 126-131, 135-136).

«Другим образом писал, что Сандригайло "... дуже споконсил змислюючи собі рішення, від кожного подуку змінився і вважав, ніби опер"» «... bene facilitatis consilio variabatur, ad omnem autem quavis articulum celeriter agnatus» (342, 563).

«[105]. Речота. "Procurans Lituanie promissio pro magno dano Svidrigalo, quod reddet Vhidislao regi arcem Podoliac Kamienec, Scala, Smotrycz et Sargwica ab eo sibi traditas, si non convenerit inter eos, si quod remittet possint nobilibus eius loci quod cum omnibus illis excluderint". "Обідниця змислюючи людей Литви та великого князя Сандригайла, що [він, — О. Б.] поверне королю Владиславу також Поділля Кам'янець, Скала, Смотрич і Червоноград, які той йому передав, якщо вони не дійдуть згоди між собою, і відставити покарювання знатних цієї місцевості та те, що вони не допущали його до цих замків".

«За іншими даними, цей листар, шляхетом гербу Тодор, був з Щекочинка [560, 125].

«[107-109]. Тут буде достатньо, на постан авторки, навести лише текст латинської речоти. Польська речота в цілому з нею збігається, попри те, що упорядники працювали паралельно. "Svidrigali promissio quod reddet regi et haereditibus eius et regno arcem Kamienec, Smotrycz, Scala et Sargwica, si inter Polonos et Lituanos de eis non convenerit, si remanuerint aut si videbitur prosecuetur et repetet. Remittat etiam effugiam locos locorum" [109]. (Сандригайло також виступає, що "поверне королю і його спадкоємцям і нащадку також Кам'янець, Смотрич, Скалу і Червоноград, якщо між поляками і литовцями не буде згоди, а якщо згоди не буде, якщо буде здаватися [необхідним]. — О. Б.), про-

¹⁰⁸ Князь Сигізмунд Кейстутович — рідний брат Вітовта, від 20-х років — старший боярин. Див. розвідку І. Іарівського "Життєвий шлях Сигізмунда — польський князь литовсько-руський: 1432–1490" [273–].

¹⁰⁹ На жаль, в розпорядженні автора не було відповідних документів. Проте здається раціональним погодитися на твердження Колосовича в історичній А. Кошбу. За цим свідченням, Ягайло приїхав до себе Сигізмунда і, пообіщавши йому Велике князівство Литовське, направив його з військом проти Сандригайла [392; 114–115].

¹¹⁰ Див. праці М. Грушевського та О. Рущіка [315, 287; 462, 111].

¹¹¹ Оскільки в заваданні авторки не вкладає детальне описання складної політики Сандригайла щодо московських, тверських, смоленських, новгородських князів, то вона дозволяє собі відіслати читача відповідних робіт, в яких розглядається це питання: [382; 315, 204–227; 462, 108–118].

¹¹² "...maxima erit scissura, gens in gentem successio, sequens legem effugio et terrarum vastatio perhorrenda" [237, 498].

¹¹³ "Ubi exercitus suum victorem, a conquestione castri Olechko reversum, novarum gentium supplemento auctum, in Podoliam, contra Ducem Fedkorum de Ostrog, proficiens cis in Capitanos, Vincensium de Schanoni Castellanum Myrdonemcomem et capitaneum Rastiaz, et locumem Mazik de Dobrova, transiit" ("...війська свої, які переможно повернулася, поповнений військом набером нових людей біля замка Олесько, направив на Поділля проти князя Федька з Острога, призначючи над ними поставлених руського старосту і каштеляна Меданченка (Меданкофорас, Словенчина. — О. Б.) Віцкентія з Шамотуль та Яна Мазика з Добрава"). "In itinere ostensis Principibus Lithuaniae et Rastiaz, vir erat magnae audaciae, et magiae in armis acclamationis" [242, 618].

¹¹⁴ "Короньці" — сучасне с. Комістаран Шаргородського р-ну Вінницької обл. Олію Комістярівської битви див.: [235, 140; 242, 618; 287, 125; 315, 210–211; 426, 366].

¹¹⁵ "Vladislaus rex Poloniae dat vocatus Alexandro, palatino Moldaviae et filio ejus Stephano, ratione capti foederis et amicitiae" [130]. ("Владислав, король Польщі, зробив угоду з Олександром, воєводою Молдови, і сини його Стефаном, у зв'язку з розривом договору та зближенням"). Висловлюючи, що після того як воєвр молдовський воєвода Олександр, відомий також як Стефаном та Ілля — розпочав боротьбу. Останній, розповідаючи найближчій підтримці польського короля Владислава Ягайла проти брата, подався до Польського королівства. Проте його там не тільки не підтримали, а й під час повернення на

фінансовому збиткуванню й ухваленню до дальшого польського входу [142, кін. ст.]. Імператор же ухвалив з польським королем перемир'я, діливши між ними від отриман праги частину на ту частину Молдавського князівства, на яку князя мала претенді Польська Корона [426, 371].

¹⁴² "Vladislaus rex Georgio advocato Sacerdoti et ejus successoribus per nuncios abbas markburgense dat. Vltima, anno 1432" [132].

¹⁴³ Дав. Додаток А, с. 279-280.

¹⁴⁴ Якразавже свідченням цього є листи великого маістра Тевтонського ордену до князя Свидригайла. І лише в листі від 11 квітня він просив допомоги лише сюзерня подільського князя (згадавши за все мається на увазі війська князя Федуса з Острога) [146⁴], то в листі від 17 червня — ще й волохів і татар [147¹].

¹⁴⁵ Уворадння регент К. Навроцький у примітці занотував, що це саме є "An Huncorq Vltimien in der Kleynen Podolysen woywodas" [351¹, 289].

¹⁴⁶ Дня, примітну 129 даного розділу.

¹⁴⁷ Про "Мале Поділля" дня, перший підрозділ четвертого розділу (с. 195-196).

¹⁴⁸ Іберетинськ-регенту грамота від 1433 та 1434 рр., а зявч Сигізмунд підтверджував умови Гродненської унії. "Sigmundi, magni ducis Lituanie, foederis cum Vladislao rege cum subjectione et recognitione de Podolia et Volhymia, quod ad regnum pertineant, et quod coronam non accipiet contra voluntatem regis, ejus successorum et ceteras Poloniae, Teske, die m. Fabiani et Sebastiani, anno 1433" ("Сигізмунд, великого князя литовського, договір з Владиславом королем із [миланенням. — О. Б.] підпорядкування і визнавання [факту, що. — О. Б.] Поділля і Волинь належать до королівства, і що корону не прийме суверенний король і його спадкоємці Польської Корони...") [138]. "Sigmundus, magnus dux Lituanie, dat Vladislao Jagelloni regi Poloniae, successoribus eius et regno Poloniae litteras foederis cum sigillo suo et triginta novem baronum atque boiarum, quibus Sigmundus fidem et fidelitatem pro se et filiis suis regi et regno Poloniae spondet, et pollicetur post mortem suam ducatum Lituanie ad regem et regnam devolvi debere, praecepit vero terram Podolias et Volhynias, cujus capitanei regno fidem jurare debent declarat, promittitque in fine ad cuiuscunque suggestionem coronam contra voluntatem regis Poloniae et illius successorum non accepturam. In civitate Karcyn, sabbatho ante dominicam Oculi, anno 1434" ("Сигізмунд, великий князь литовський, дав Владиславу-Ягелло, королю Польській, його наступникам і королівству Польській з печаткою своєю

„...iż i znoważeni na Trypucie i Senna [236, 234].” A tym czasem Tatarowie wtargnęli do Podola, y wrócić skłony pozostali: wzruszał ich Theodoryk Huzarski groził o karku mścić, y pisma ich niemało odjął. A bęga Lwów bieżą-
4 na Bracławia, czerstwał ich: skąd się naszy domyślowali. Ze in Lwów na-
mai — powiadał głośniejąc nie o Podole, y na Kroka starego była ta nieszczę-
stny miał wiedzieć, ubowiem mało co przedtem byli u niego Pomocowi Tatarscy
w Kamieniu, ofiarowali mu się pomagać przeciw Piotrowi Wołoskiemu
Wojewodzie: lecz nie wiedział z czym ich Król odprawił [236, 14].

¹⁴⁰ “Tęgił też znowa przysłał nowina iż Tatarowie wtargnęli do Podola, y
Borę gdnic dałi Haczem zewią apakli, a tam Siegielwa Reia Okazyca Starosę
tamtego zanku y z żoną pojмали, y wiele innych ludzi pobawi, bawiewiadami
przysadłi. Przypisowane to niedbalstwu Theodoryka Huzarskiego, który miał stracił
pograniczną nie pilną” [236, 31]. Див. також [236, 33].

¹⁴¹ Про етнічний та соціальний склад подільських воєвоє-нахтників
див. третій підрозділ другого розділу (с. 89-90) і перший підрозділ во-
євоєного розділу (с. 192-194).

¹⁴² Див. [282, 51-52].

Соціально-економічний розвиток регіону, як з'являється авторів, доцільно почати вивченням його адміністративно-територіального устрою, адже в ті часи земельна власність була тісно пов'язана з політичною владою. Оскільки деякі сюжети адміністративно-територіального устрою вже були розглянуті у попередніх розділах, тепер авторка спробує обмежитися відповіддю на такі питання: якого роду утворенням було Поділля (юнаїзм, землеробство чи іншою одиницею); який воно мав адміністративно-територіальний поділ, яким чином було організовано уродування та збирання даних його функцій?

4.1. Адміністративно-територіальний устрій Поділля

Як було показано у другому та третьому розділах, першине Поділля поспинило колицініс Пониззя, всю Преспашіву, частину Болоньської та Галицької земель, частину підданної Київщина і некоріна Дністра та Дніпра. Документ, який фіксує угоду про польсько-литовське перемир'я (між 1352 та 1355 р.), дає підстави вважати, що на початку другої половини XIV ст. піддана-східний регіон подільського краю підкорявся татарам. Татарам служили місцеві князі, яких грамота позначає терміном "кажан темник" (тємників) [13]. Татарські представники павіаного стану йменувалися "царями", "сатрапами", "Рінсераз Палалогам". Хоча піддана-східні землі і не входили безпосередньо до Золотої Орди, все ж вони сплачували їй "тиму" (данину). Звідси зрозуміло, що оформлення частини Поділля як адміністративно-територіальної одиниці відбувалося за часів володарювання татар, котрі запровадили широку відому утуну систему з метою сплати податків з підданого населення.

На початку 40-х рр. XIV ст. з некоріччі Дніпра та навколишнього Дніпровського татарський орда. Як саме орда контролювала цю територію і як вона урядувала, казані доверела, на змис, не павіаніа-ний! Щоб відтворити бодий у загальних рисах особливості татарського адміністративно-територіального устрою, слід використати реконструктивний метод. У цитованому в-праному підході до другої

розмілих князівств: 361 артану кривляхъ или Монахъ-Препъ титъ-данъ князи Сѣверскаго (Одн. 1306 р.), що йшли бачили, Холмъ-Григъ вѣдѣхъ князю князю литовскому Штану Подѣльскому "чмѣр", до складу якої входили Кня́зівщина, Браславщина, Слонимщина "чмѣр", а також міста Звенигород, Черкасн, Хаджибей Монах [21]. Звідси можна зрозуміти назви, що на Поділлі ще на початку XV ст. існували князівські "чмѣри". Їх повинні були очолювати "князи чмѣрши".

Безпосередніми урядовцями татар на Поділлі були атаман та басак, які збирали данину і відвозили її в ставку: "а от нѣхъ заведе-кани атаманъ и конскан, приежджючи отъ тыхъ атаманахъ вѣдѣли с Подѣльскѣи земли данъ" [22], 18. Тому є цілком природним, що, коли Поділля потрапило під владу литовських князів, татарської фискально-адміністративної округи стали відправляти одиницями для формування повітів. Дійсно, як вже відзначалося у третьому розділі даної роботи, на Поділлі протягом розгляданого періоду існував своєрідний литовсько-татарський кондомініум.

За доби Коріатовичів (1363–1393), в актових матеріалах Поділля найчастіше вживалося "земле" (лат. *"terra Podolia"*). У грамотах чітко відокремлювалося, що Коріатовичі — "князі і господарі Подільської землі": "ѡбъ Князъ болгаръ Корѣатовичъ Болѣ Мѣстоцѣ Князъ у Насепода Подѣльскѣи земли, а братъ своѣи княземъ Александръ..." (1374) [16], або "кня. кня(з) литовскан. кня(з) александръ корѣатовичъ князю александръ князю и господаръ подѣльскѣи земли" (1375 р.) [21], або "...ны Князъ Федоръ Курѣатовичъ Болѣ мѣстоцѣ князю и господаръ земли подѣльскѣи" (1382) [36].

Водночас матеріали сфрагістики, а також непрямі дані з дипломатичного листування свідчать, що Подільська земля також називалася князівством. Термінологія грамот, яка міститься у посиланнях на печатки Коріатовичів польською, руською і німецькою мовами, добре це засвідчує: "...ріксаръ князѣвѣи моего князѣи" [15]; "печать павелованъ моего князѣства" [21]; "wir... brü bezeugen und befestigen mit unserm hand und ingesigle" [22]; "... wir... brü bezeugen und befestigen mit unserm hand und ingesigle" [23]; "... а тому вельможамъ потвердѣнемъ на шѣдѣствѣ, рѣшѣнѣи рѣксаръ нашего князѣства на тому листѣ" [36]. Теж саме видно і з листа угорського короля до угорського князя Франциска I, де Поділля згадувалося словом "dominium" [23, 146]. Така верстаність термінології характерна для періоду правління Коріатовичів і, на думку авторки, вказує на певний історичний статус князівської одиниці, що тільки формувалася.

Коріатовичі мали біля себе раду, здійснювали законодавчі, військову й судову владу. Вони також були на чолі збройних від. проводили дипломатичні відносини з іншими державами, проголошували війну та мир. Перші Коріатовичі не мали постійної резиденції. Принаймні, Бакота, яка була до цього центром поневських земель, очевидно, не була обрана Коріатовичами в якості столиці. Деякі історики вважають, що Коріатовичі обрали за столицю м. Смотрич¹. Одна з розпоряджень дослідників є лише непряме свідчення про Смотрич в адміністративній структурі Поділля. Мається на увазі так: татової документації зрозуміло, що у 70-х рр. XIV ст. на Поділлі існував інститут старост. Одна з грамот вказує ім'я подільського старости в таких термінах: "гннко, панъ, староста, подольскыи, смотричъ" [21]. Слово "смотричанин" може сплутувати якийсьто на адміністративну резиденцію.

Оскільки цю тему було порушено питання про інститут старост, будемо порекомендувати перейти до більш детального розгляду системи управління за доби Коріатовичів. Спочатку всією територією управляв сам староста, якому підкорялися воєводи. Якщо інститут старости більшість дослідників вважає польським за походженням, то інститут воєводи має, згідно з усім, давньоруське коріння². Прізвиська князів Коріатовичів воєводи сиділи в повітових містах-замках — Кам'яні, Смотричі та Червонограді і зосереджували у повітах місцеве судово-адміністративну, а й військову владу. Для ілюстрації цього факту наведемо наміка відомостей про подільських воєвод 70-ті рр. XIV ст.:

в 1374 р. у Кам'яні воєводою був Остафій Матвій Малеєвич³;

в 1374 р. у Червонограді — Семен Гннко⁴;

в 1374 р. у Смотричі — Олесько⁵;

в 1375 р. у Смотричі — Рогоза⁶.

Після того як Поділля було завоювано Вітовтом (1393 р.), політико-адміністративний устрій краю змінився. На відміну від Коріатовичів, Вітовт володів великою територією, до якої входили як аланські та татівські землі, так і давньоруські — Чернігово-Сіверська, Київська та Волинська — землі. Великий князь литовський намагався централізувати свої володіння і додати їм адміністративної однорідності. Він скасував давньоруську князівську й утворив староства. Поділля також було оголошене "староством" (лат. "senatusatus"). Термін "князівство" стосовно до Поділля, як, власне, й до інших давньоруських земель, з часів Вітовта заніс в офіційної документації. До того

ж факт призначення Вітовтом польського старости Поділля, очевидно, був дуже міцно зв'язаний з наявністю статусу Поділля. Слова "Подільські землі" і "старостство" з часів Вітовта поєднуються в документах постійно, так що обидва терміни існують паралельно. На чолі Поділля Вітовт призначив генерального старосту (лат. "generalis capitaneus"), а в повітових містах — повітових старост: "в не быих городах подольских свои старосты ставим" [222, 139]. Таким чином, повітові старости посіли нижній адміністративний щабель відносно до великого князя литовського і генерального старости.

Землі Поділля, як було зазначено в третьому розділі, надходилися Вітовту польським королем двічі: разів (1393 — 1394; 1399 (?); 1411 (1418) — 1430 рр.). Перше володіння Поділлям Вітовтом було нетривалим. У 1394 р. за невідомими обставинами йому довелося віддати ("дав-твѣсти") частину земель польському королю, і таким чином, старости Вітовта залишалися лише у східній частині Поділля: "а на нѣмъ городехъ подольскихъ свои старосты поставимъ на Брѣславѣ, на Соколицѣ, на Бѣлѣгѣ" [222, 139].

Вилучену у Вітовта західну частину Поділля польський король разом з королівською дружиною передавав кравчийному востоді Спѣлку з Мельхитана (див. с. 126). Однак точних свідань на те, чи обійняв Спѣлко старостинську посаду, не має. Страницьові документи також не дають ствердної відповіди на питання відносно його перебування на Поділлі. У 1395 р. Поділля було перерозподілено: західна частина із землями Кам'янець, Смотрич, Скала, Червоногород та Бакота належала Спѣлку, центральна та східна частини з землями Меданбѣж, Божський, Вішниця, Товнягород та Черкаси потрапили до володінь Польської Корони. А за Вітовтом, мабуть, залишалися Браслав та Соколиця, оскільки документи не містять інформації про передачу цих земель.

В 1399 р. у зв'язку із замиренням Спѣлки під час битви біля р. Вороньківська чергові війни в адміністративному устрої Поділля. Владислав-Ягайло повернув Белогородський до складу Польської Корони західнополицьку землю і на її чолі призначив свого намісника — старосту, перелік яких наводиться нижче. Урадованим польського короля в західній частині Поділля від 1402 до 1411 р. були:

- у 1402 р. — Грицько Керданський²;
- у 1403 р. — Рафаїл³;
- у 1405 р. — Фіодор із Коритнян⁴;
- у 1407 р. — Петро Басотський⁵;

у 1407 р. — Альберт з Шаравана¹¹;

у 1410 — 1411 рр. — Петро Пастушков з Харбинець¹².

Доки жив, як-от Флоріан з Коритиці, суснідували різні посади (Флоріан був водночас подільським і руським старостою). Проте, коли корольові люди недовго затримувались на цій посаді Пастушків, в чому ж полягала причина такої швидкої їх зміни? Дирекції, однак, відповіди не дають. Не виключено, що саме посада переливалась шорічно їх притягання. З іншого боку, це урядкування, мабуть, не давало великого прибутку. В зв'язку з цим виникає ще одне питання: чим чином здійснювалися вибори герцога подільських старост? Можливо, припустити, що тут мала місце практика, подібна до "вибору королів" Московської держави [289¹, 263–281].

В розглядуваний період старостою на Поділлі поділялися на політич. воєводами-каштелянами (лат. castellanus) на чолі. Окрім посади воєвод-каштелянів, відносно добре документованої для першої половини XV ст., мабуть, існувала також посада воєвод-державців (лат. iudex). Діагоно виходячи за хронологічні межі дослідження, авторка відзначає, що в другій половині XV ст. посада воєвод-державців, на відміну від воєвод-каштелянів, стала досить поширеною. Це було пов'язано з тим, що воєводи-державці очолювали значно менші міста-замки, так би мовити, містечка, кількість яких на Поділлі в зазначений період неспинно зростала¹³. До обов'язків як воєвод-каштелянів, так і воєвод-державців входило збирання ополчення на користь свого повіту. Воєводами-каштелянами були:

у 1404 р. — Дарлаб Кинотка (Червоногород)¹⁴;

у 1407 р. — Альберт з Шаравана (Кам'янець)¹⁵.

Від 1411 до 1436 рр. все Поділля знало трамво Вітовт. Як показують літописи, спочатку генеральним старостою Вітовт призначив Гривовського. Після Гривовського на Поділлі старостував Петро Монтегвардович, а згодом на цій посаді урядовав Гедигольд¹⁶. Про перших двох в грамотах не має згадок. Найближче рання згадка про Гедигольда відноситься до 1414 р. В одній з грамот мена для передачу йому грошей королем Владиславом-Литвком. З цієї згадки відомо, що Гедигольд був "сарбілемс робиляем" [Діп. лат. 314–33]. Гедигольд відіграв важливу роль в політичному житті Великого князівства Литовського. У 1415 р. його назвали стрелі після великого князя литовського на Константинопольському соборі, а через п'ять років проміжок часу Гедигольд згадується як воєвода Віленя¹⁷.

Після Гедигольда аж до 1436 р. на Поділлі посаду старости обій-

чая, Довгірід "поставив для нього Андригоду Ошменю, а який Давид-младший Поділля дати. Пан же Довгірід старостам на знак твердження на Поділлі в до великого князя Вітовта смерті" [229, 83]. Швидко відзначимо, що всі призначені Вітовтом генеральні старости Поділля були різної етнічної приналежності: Грановський — шибур, із літвеного руського населення; Петро Монтівтарович і Довгірід — представники литовської знаті; Гедігольд — німець за походженням.

Можна припустити, що за часів правління Вітовта, як і в період безпосереднього правління польського короля, у подільських містах знову зберігалося посада повітових старост. Дослідка дикують дуже скупу інформацію щодо повітових старост. Можливо, що в 1427 р. франції кам'янецького старости здійснював князь Мартин. Зображення вступити в боротьбу з Вітовтом, польський король, очевидно, нагадав йому, що його обов'язок стосовно до Польської Корони є господарським за вірність Вітовту (див. с. 141-142).

Завершуючи огляд адміністративно-територіальної еволюції краю часів Вітовта, варто відкредити, що, незважаючи на значну політичну вагу великого князя литовського, в Поділлі досить активно проливали польські устави. Дійсно, згідно з Єдльським привілеєм західна частина Поділля ще за життя Вітовта повинна була урядуватися за польським зразком [104] (це було здійснено, однак, лише в 1434 р.). Саме за правління Вітовта чітко помітнівся поділ між західним і східним краєм, що згодом впливав подальший розвиток.

Після смерті Вітовта (1430) мали місце бурхливі події, в ході яких відбувалися подальші зміни в адміністративній системі. Поділля було надане Сандригайлу (див. с. 144), але невдовзі, вже в 1431 р., західна частина з містами Кам'янець, Смотрич, Скала та Червоногород була приєднана до Польського королівства, в той час як за Сандригайлом король залишила лише міста Брацлав, Стожелець, Звенигород та Летацьк. Висота ж урядувалися лівий час самостійно, проте як була торговельно-влада у місті невідомо.

Висловлю також відзначити, що в уявленні населення формувалися власні назви краю, які відбивали територіальні поділи. Небезпідставним здається твердження литовського дослідника Р. Батура, який розрізняє вже для кінця XIV ст. Мале та Велике Поділля [276, 30]. Авторка вважає це можливе уточнити версію Р. Батура. Дійсно, край розпадався на західну і східну області, тобто на Мале та Велике Поділля. До Малевого Поділля слід віднести в'їзні міста — Червоногород на р. Стрипа, Скалу на р. Збруч, Смотрич і Кам'янець на р. Смотрич та

Бакоту на р. Дністер, а до Великого Поділля — територію з містами Меджибож, Божеський, Брацлав, Соколась та Вінницю на р. Південний Буг, а також Черкаси на р. Дніпро та Звенигород на р. Південний Тіам. Термін "Мале Поділля" фігурує в документах. Тут доречно пригадати, що в цитованому листі великого магістра Тевтонського ордену до князя Свидригайла мово йде про воєводи-палатина Мале-го Поділля Ілляшка [140; 140⁴].

З 1434 р. у західній частині Поділля повністю утвердився польський адміністративно-правовий устрій: було створено Подільське воєводство-палатинство, яким стали урядувати воєводи-палатини (лат. *palatinus*). Вони призначалися королем і повинні були виконувати обов'язки намісників довільно. До їхньої компетенції входив збір найбільш важливих податків з кметів (поральня та сол). Показовою в цьому відношенні є грамота Владислава Варшавича червоногородському старості Теодорику із Бучача від 1440 р.: "Дійсною виконавцям Теодорику у вишеказаному Червоногородському повіті маємо і надаємо повне і всеосяплююче право збору і стягування грошей, які по-народному називаються поральня, і данина зерном, яка по-народному зветься сол, з усіх кметів, і все зібране. — О. &) повинно бути нам самим на нашу складу доставлено"²⁰.

Важливо зазначити, що подільські воєводи-палатини мали колонізаційні повноваження, яких не було у воєвод-палатинів воєвод польських земель. Подільські воєводи-палатини мали право роздавати з тримання королівські землі. Так, у 1442 р. подільський староста Теодорик із Бучача отримав дозвіл жалувати землі²¹.

Актовий матеріал щодо воєвод-палатинів західної частини Поділля в 30–50-х рр. XV ст. несе значний обсяг інформації, так що польська адміністрація цього періоду набагато краще документована, ніж литовська. Воєводами-палатинами акційної землі були:

в 1431 р., 1433 р., 1442–1454 рр. — Теодорик із Бучача²²;

в 1436 р. — Доброгослав із Калена²³;

в 1436 р. — Петро Одровонж²⁴;

в 1437 р. — Бедрих²⁵;

в 1437 р. — Міхал із Бучача²⁶;

в 1438 р. — Збоинанд²⁷;

в 1440 — 1442 рр. — Гринько²⁸.

У територіальному відношенні землі західної частини Поділля цього періоду, які раніше, поділялися на повіти. Документи дозволяють визначити тут кілька повітів *cast. districtus*²⁹, *proc. powiat*³⁰ або ка-

леть⁷⁹): Кам'яницький⁸⁰, Бакотський⁸¹, Червоногородський⁸², Смальський⁸³ та Смотрицький⁸⁴. Наприкінці першої половини XV ст. (1488 р.) Смотрицький повіт знавас. З грамоти про надання майбутнього права Смотричу зрозуміло, що в 1488 р. ця місто-концодала до складу Кам'яницького повіту ("Смотрич... в іотри Подільне в дістріци Сачепостві містѣ" [198]). Летичівський повіт⁸⁵ належав то до західної частини Поділля — Подільського воєводства (але логічно припустити з земельних надань польських королів [112; 122; 167; 173; 176; 198; 208]), то — до східної (що видно як з периметраї грамоти великого князя литовського Свєдєриґайла з польським королем Владиславом-Яґайлом від 1431 р. [126], так і з земельного надання 1438 р. князя Свєдєриґайла [172]).

Вхідній частині Поділля, тобто у Подільському воєводстві, відомою відомістю така воєвод-князьствів:

кам'яницький:	в 1430 р.	Доброгоств'їт Калєва ⁸⁶ ,
	в 1436 р.	Петро Одровока ⁸⁷ ,
	в 1439 — 1441 рр.	Бєдєра ⁸⁸ ,
	в 1442 — 1444 рр.	Теодарик із Бучача ⁸⁹ ,
	в 1448 р.	Доброгоств'їт ⁹⁰ ,
червоногородський:	в 1440 р.	Теодарик із Бучача ⁹¹ ,
смотрицький:	в 1445 р.	Василько ⁹² ,
смальський:	в 1431 р.	Януш Кердєсєв ⁹³ ,
	в 1444 — 1447 рр.	Стабор з Коморника ⁹⁴ ,
бакотський:	в 1445 р.	Петраш ⁹⁵ ,
ріський:	в 1452 р.	Степань Рей ⁹⁶ ,
літвичівський:	в 1453 — 1454 рр.	Ян Лєш ⁹⁷ .

З цього переліку видно, що наприкінці першої половини XV ст. у західній частині Поділля повинні були існувати також Ріський та Замедівський повіти. Окрім того, мабуть, наприкінці XV ст. існував уже Гомедівський повіт ("Алєксидіа⁹⁸" Лєксидіа⁹⁹ у 1452 р. І і від цього повіту польським королем було надано подільському воєводі-пала-тану Теодаріку з Бучача [314; 40]).

Східна ж частина Поділля, яка входила до складу Великого князівства Литовського, на відміну від західної, не була виключена в особ-ливу адміністративну одиницю. Вона увійшла до складу Волинської землі, а управління знаходилося в руках дружин та крен'язьких старост, які були одночасно старостами брацлавськими та вінницькими [446, 262–263]. В цтовому матеріалі згадується зокре про повіти східної частини Поділля: Брацлавський¹⁰⁰, Вінницький¹⁰¹ та Хмельниць-

ний²⁶. Про Миколаївський повіт можна тільки здогадуватися, виходячи з даних (від 1453 р.) про миколаївського воеводу-державця Малашия ("Малашеуекъ въ Миколаѣвскомъ поветѣ") [246, 131].

У східній частині Поділля було знайдено таких брацлавських старост:

біля 1414 р. (?)

Сваниця²⁸

у 1432 р.

Дарслава Влодковський [242, 631]

у 1438 р.

Федько Нисанський²⁹,

у 1436 р.

Іванко Момнидавич [161],

у 1438 р.

Момника³⁰,

винигородського старосту:

біля 1414 р. (?)

Абрахам³¹.

Заповненість східної і східної частин Поділля була нерівномірною³².

Так, за документациєю у Кам'янському повіті встановлюється 46 поселень, Смотрицькому — 32, Бакотському — 19, Червоногородському — 11, Скальському — 8, Летичівському — 8, Брацлавському — 3, Вінницькому — 2, Хмельницькому — 1 (див.: додаток В). Слід відзначити, що більшість населених пунктів започаткували свою історію (жовіється на увазі перші згадки про них) саме в другій половині XIV — першій половині XV ст. Цікаво, що біля 49% цих населених пунктів зберегли свою назву до сьогоднішнього дня.

У своїй адміністративній діяльності як воеводи-палатин західної частини Поділля, так і староста східної частини Поділля спиралися на урядників. Категорія урядників включала такі посади:

- підстароста (пол. *podstarosta*, лат. *subcapitaneus*) — помічник старости, який безпосередньо керував відповідним державним маєтком (він заміняв старосту в разі його відсутності у городському суді³³);

- воєвський (пол. *wojcki*, лат. *tribunus*) — заступник старости в питаннях військової безпеки на території округу-повіту;

- підкоморій (пол. *podkomorzy*, лат. *subcamerarius*) — урядова особа, в якій обов'язки вчиня судовий розгляд міжкнястических мовових суперечок;

- підсудок (пол. *podsudok*, лат. *subiudex*) — помічник судді, член судівської колегії³⁴.

- писар-кошарій (пол. *pisarz*, лат. *scriptor, notarius*)³⁵;

- скарбник (пол. *skarbnik*, лат. *thesaurarius, camerarius, nunt, Kammere*) — урядник, що відповідав за скарбницю;

- конюший (лат. *mercatorius, equarius, comes stabuli*);

- паший (лат. *venator*) — охоча, яка відповідала за полювання.

Адміністративно-територіальний устрій Поділля другої половини XIV — першої половини XV ст. визначався військово-політичною мережею містечок-феодалів у відношенні до найкращих найближчих замків, до яких "тебуло" землевладіння. Злучення та зв'язність сприймаючи як було, очевидно, литовським нововведенням. Якщо дотримуватися гіпотези І. Липавського, який досліджував специфіку статусу так званих сотених людей Руського князівства XIV-XV ст., то вже в демонгольський період до сотенної організації належало більша частина населення в округах²⁴.

На завершених автором досліджень собі відзначити ще один важливий момент. Проаналізований матеріал підтверджує слушність думки Н. Яковича щодо імен земляльщиків. Дослідники відзначають, що за литовських часів усталювалася традиція на підставі замкового підпорядкування додавати до імені земляльщика територіальне позначення, яке передбачало зв'язок з конкретним замком (повітом) [369, 36]. Це судження цілком підтверджують наявні документи. Дійсно, як видно з актових джерел, за подільськими старостами закріплювалися територіальні прізвища. Наприклад, "гравко. павл. староста. павльськом. смоларичаки" [21] або "pan Piotr Wykowski smolenski z rodu bojski" [68].

• • •

Отже, адміністративно-територіальний устрій Поділля свідомо своєю корінням має Київську Русь, свідченням чого є інститут воеводства. Подальше оформлення організаційного устрою краю відбувалося за часів володарювання татар, які запровадили улусну систему. Поділля було поділене нашім на фіскально-адміністративні округи — "тими". Безпосереднім урядовцями татарських князів на Поділлі були "атагани" та "баскаки", які збирали данину і відносили її в ставку.

За часів Коріатовичів подільський політико-адміністративний устрій зазнав суттєвих змін. Князі запровадили на Поділлі повіти, смолдовані воеводами. Над воеводами стояв генеральний староста, який виконував функції головного князівського намісника. У період їх правління вперше чітко окреслилися обриси подільського краю, що, звіст, не виключає певної ієрархії його статусу. В джерелах цієї доби Поділля фігурувалося як "земля", так і "князівство". Однак оформитися в окреме князівство подільському краю так і не вдалося.

У 1395 р., коли край потрапив до рук великої князя литовського,

Вітовка, було утворено Подільське староство. З офіційної документації й нарративних пам'яток зникло слово "князівство", ініційоване за Коріатовичів, в той час як термін "Подільська земля" зберігався, але використовувався здебільшого у літописах. В актових матеріалах Поділля виступав переважно як староство.

З 30-х рр. XV ст. починається офіційне поширення на подільську землю польського правового ладу: в західній частині Поділля було утворено Подільське воєводство-палатництво, яке ділилось, в свою чергу, на повіти. І якщо на чолі воєводства-палатництва були воєводи-палатники, то на чолі повітів — воєводи-каштеляни. Східна частина Поділля, яка увійшла до складу Великого князівства Литовського, не становила собою окремої політико-адміністративної одиниці, а відобраховувалася крім'янецькими староствами.

Таке розчленування Поділля закріпило розмаїття кожної з його частин — західної та східної. Так що у народній свідомості склався поняття про два Поділля, відповідно — Мале та Велике.

4.2. Соціальна стратифікація подільського суспільства

Станова належність, як відомо, була за розпадаючої доби не менш важливою категорією самовизначення, ніж віросповідання чи національність. З'ясовуючи становий устрій краю, авторка перш за все має на меті провести реконструкцію територіальної соціальної мапи, які були поширені на Поділлі в XIV — першій половині XV ст. Термінологія відображала складний спектр стратифікації населення, отже її вивчення є надійним засобом відтворення особливостей соціального життя подільського краю.

Станова організація середньовічного європейського суспільства за наявності загальних рис все ж відрізнялася регіональними особливостями. Існували як тільки суттєві розходження правового характеру, але й своєрідні внутрішньостанові градації. Ці градації і відбилися в термінології джерел. Слід одразу зазначити, що ніяка категорія населення погано документована, або навіть не документована взагалі. Нічого пропонується аналітичний огляд структурних підрозділів подільського суспільства, яких воно проступає крізь згаданий матеріал.

Духовенство. Дослідження стану духовенства привносить до такої загальної спостереження: православна церква в аналізованій періодах джерелами майже не відтворюється. Проте фактизацією

князі Коріатовичів Костянтин і Федор до православ'я перзбачилася належність в релігійній сфері православній ієрархії. Місцем у літературі йде стійка традиція приписувати князям Коріатовичам заснування кількох церковних установ. Так, В. Висоцька стверджує, що за князів Коріатовичів в Кам'яні була побудована Покровська церква [293, 155]. Авторка, однак, вважає за можливе констатувати лише одне: православне наслідування повинно було зберігатися на даній території. Можна навіть припустити, що переважна більшість подокон слов'ядувала православ'я. Але історію цієї конфесії на Подолі варто вважати в розривах, використовуючи більші гіпотези.

Католицька церква на Подолі представлена в документах перш за все князівською ієрархією. Так, відома рекомендація грамоти князя Вітовта (літ. 1427 р.) римському папі щодо візантійського єпископа Петра Боснінця-сповово провадження його єпископом у Кам'яні (140). В умовах загострення суперництва з польським королем Вітовт, очевидно, бачив мати в Кам'яні свою людину (лат. *venit s. 142*). Швидше за все, Петро не був призначений на цю посаду, оскільки вже в 1430 р., одразу після смерті Вітовта, на чолі протекторської наміштованної була у Кам'яні знаходиться кам'янецький єпископ Павло [342, 383]. Саме до нього як до арбітра апелював у 1434 р. римський папа Сигізмунд IV з тим, щоб він примирив князя Свядригайла і Свядиґида, які розгубували між собою [158].

Як вже відзначалося, католицькі духовні заклади на Подолі стали одержувати земельні надання ще за часів Коріатовичів, починаючи з князя Юрія. У 1375 р. Свядриґинський домініканський монастир отримав від Олександра Коріатовича власні та землі ("амант, в место к амант к адрек") [21]. У 1400 р. Свядриґайло поклаував землі Кам'янецькому францисканському монастирю ф. Глінівац, а у 1401 р. цей же князь обдарував Кам'янецький домініканський монастир та надав йому с. Зубрівці зі збільшенням від всіх земель відрубків на користь Кам'янецького замка, та землі зокон віддані татари та давши татари [49, 50]. У 1402 р. Владислав-Ягайло переставляв для останніх поселення за цими установками [54, 56]¹⁰. Отже, можна констатувати, що католицька церква укорінювалася на Подолі завдяки політичній імміграції князів¹¹, так і польського короля.

Князі. Вони посідали велику кількість суспільної вірменії. Князі відваралися або великому князю литовському, або польському королю. Вони титулували себе "князми з князя Басон" (лат. *dux Dei gracia, dei gracia princeps*). "князми князми литовськими" (лат.

magnum dux Lituanie, nunc von gotes gnaden großfürst von Litauen, Hetman». В латинськомовних джерелах вони фігурують як *principes domini, regentes*. Необхідно відзначити, що існує ряд досліджень, присвячених соціальній стратифікації польських та литовських князів [381; 508; 286; 297]. Найбільш ґрунтовним із них є праця польського історика Ю. Вольфа. Вивчаючи князівські роди, дослідник діляв їх на чотири групи: до першої він відносив князів литовського походження, до другої — князів руського походження, до третьої — князів-вихідців з татарських орд і Кримського ханства, до четвертої — князів невідомого походження [381, XXII]. Критерій, обраний Ю. Вольфом у даній класифікації, ґрунтується цілком слушним, оскільки жетічною приналежністю помітно відтворювався правовий статус. Автору дозволило собі скористатися Вольфовими категоріями, дещо модифікуючи їх стосовно до подільських реалій. Отже, серед подільських князів можна вирізняти три групи:

1) татарські князі — «царько Хачевий, Коутмацуг и Дмитрій», які були розбиті на р. Синя Вода в 1363 р. Про них є короткі згадки лише в наративних джерелах, тому відтворити їх соціально-політичний статус майже неможливо²⁶.

2) князі литовського походження — брати Коріатовичі, Вітовт та Свидригайло.

Ця категорія документована досить добре. В актових та наративних текстах згадуються різні Коріатовичі. Виходячи з середньовічної практики заліку синів у літописах, можна зробити висновок, що найстаршим Коріатовичем був Юрій, за ним слідували Олександр, потім Костянтин і нарешті Федір²⁷. Актівний матеріал дає підстави вважати, що наведена інформація щодо старшинства князів є вірною [14; 19; 32]. Окрім згаданих братів в джерелах згадуються також Гліб, Семен, Василь, Дмитро і Борис Коріатовичі²⁸. Вони іменували себе князями та в кінці грамот приписували печатки свого князівства²⁹.

До князів литовського походження відносяться також Вітовт та Свидригайло. Хоча Вітовт володів Подільською землею протягом довгого часу, в жодній з відомих авторці грамот він не називав себе подільським володарем. Лише Свидригайло іменував себе володарем Подільської землі: «мы ю(з)ь, ии(и)стригайло р(с)ьдра, подольский кня(з)и»³⁰.

У князі невідомого походження. До цієї категорії можна віднести лише неодноразово згаданого Федька Носовича. Він членив себе князем: «А се в Киев Федько Носович Старый

Кремлянина, Восточнаго названна" (157). Можна сказати, що Федко був високою кляксою, оскільки дав і грамоті як сватів на свою "кляксу"¹⁹. У Дрогова його князівство не налічувало ніякої суніаїні (242, 618). Але оскільки не має даних, щоб вважати, за якою умовою він отримав свій статус, то не можна стверджувати, що Федко від свого походження безпосередньо від князя Київської Русі.

Сходинко, у Подільській землі, як і в інших областях Польщі та Литви, головним елементом князівського права (лат. *juridicus*) була суверенність землевладіння (509, 101). На своїй території князь-землевласник користувався правом устаткування (тобто оголошення власних розпоряджень, вилучення грамот своїх підданих, надання їм земель із визначеними умовами служби, встановлення податків, повинностей, пільг тощо), а також правом чинити суд над підданими (і обранням вироку до смертної кари включно). Князі координували у своїх руках найбільш значні земельні володіння. Економічна могутність і той факт, що до них застосовується термін "князь", зближує всі стайні групи даної категорії. Водночас у правовому відношенні вони помітно різняться. Якщо князі другої і третьої груп фігурують у текстах як чийсь васали, то васальні зв'язки князів татарського походження не встановлюються. Наймогутнішими землевласниками князівського розряду були польські королі та коронка — Владислав-Ягайло, Ядвіга, Владислав Варненчик та Казимир Ягайлович²⁰.

З приводу суверенності князівського землевладіння необхідно відзначити наступне. Якщо за доби Корібутівчів Подільська земля почала розвиватися як окрема політична одиниця, яка, проті, мала більший суверенітет, то в наступні періоди, вона перетворилася на розміну монету польського короля в його боротьбі проти литовських князів. Саме тоді земля піддається розділенню, і як вона стоїть в цілому, так і різні її частини стають об'єктом постійних маніпуляцій. Жалувани грамоти на Поділля й окремі його області віддають епітанфіку латвіанським князям. Це питання вже розглядалося, коли мова йшла про передачу подільських земель князю Вітоуту (1384, 1418 рр.), Снятку з Мельгитино (1395 р.), князю Сандрагайлу (1400, 1430 рр.), князю Федьку Насвицькому (1433, 1434 рр.). Хоча в грамотах нерідко присутня термінологія щодо "вічного" і "спадкового" права пожалування, можна констатувати, що князі експлуатували цей привід для довгочасного тримання за умов повної військової служби. Так, князь Федко Насвицький писав: "и дачи корня и князью здрати корону Польскую его злыости и святом каруна Польскую князю"

чашні до манастирської" [157]. Той же передбачалося, що служивши за польському королю надавала йому право провадити втв владу в Польщі. Таким чином, князі тримали владу, як західноєвропейські барони (161). Повадування.

Барони. Латинськомовні джерела йменуєдн людей наближених до польського короля та королев баронами (лат. barones). Цей термін наводив Ян Длугос, коли писав про надання королем та Гого чинів щодо Святих в 1395 р., коли той отримав Поділля від Владислава-Ягайла (див. с. 129). Цей же Длугос розповідав про роздачування баронів, коли писав, що Владислав-Ягайло в черговий раз (1411 р.) надав Поділля князю Вітовту. Хроніст також згадував баронів, коли описував, як після смерті Вітовта князь захопив владу на Поділлі в 1439 р. "Термін зустрічається і в офіційній документації Польської Корони. Так, барони згадуються в підписаному привілей (1457 р.) польського короля Казимира Ягайловича литовському, руському та жолудському духовенству, дворянству, лицарям, шляхті, боярам та горожанам [211].

Деяко окремо стоїть латинськомовна дарча грамота барона Сіни про передачу збудованої ним церкви у користування зам'янишної вірменської громади від 1398 р. [47]. Навад чи Сіни був служником леданою якого-небудь князя або короля. Швидше за все, цей термін відбивав його становище в середній вірменській громаді.

Термін "барони" часто фігурує в жалуваних грамотах Владислава-Ягайла. Зокрема, в грамоті Алевко з Бабина на володіння с. Чернекуці і с. Криж Схальського повіту від 17 липня 1413 р. сказано, що він повинен служити з одним копійником і двома стрільцями та ходити в загальні походи, як за такий це робить "інші барони і зупні Польського королівства" [87].

Зрозуміло, що цей термін є запозиченням із західноєвропейського словення. В руськомовних наративах і актових джерелах він не зустрічається. Втім йонус цікаво в даному відношенні біляти. Це видно згадана жалувана грамота Казимира Ягайловича (1457 р.) литовському, руському та жолудському духовенству, феодалам і горожанам [211]. Текст викладено на латинській і руській мовах. При цьому в руськомовній версії слово "барон" відсутнє і замість передіється терміном "лицар" — "рыцарь" ("рытер") [211]. Латинське ж слово "тілс", що у новий і новітній час перекладається на українську мову як "лицар", використовується (хоча й досить рідко) у збережених документах з особливою констатацією". Його зустрічається до часу, коли

феодалів, як, наприклад, до Євстафія, до самбірського втарості Петра Чаркевича, до Яна Корвіна з Галича та ін. [40; 42; 127; 152].

Отже, від баронів, очевидно, розрізнявся собою, що у даній родині відносин до катедри князя, мавали та зем'ян. Слід відзначити, що цей встановлений термін кохався датованим з троніями князями і для Волинської землі, і для Литви. Підтвердженням цього, наприклад, є свідок Яном з Чаркевича-Барона Литви, який став на захист враню, коли Казимир Великий в 1340 р. виступив у повія проти Ручиної землі¹⁴. Про наявність "баронів" у Литві свідно з цитованої вище грамоти князя Сигізмунда (1434 р.)¹⁵. В цьому ж документі поряд з баронами фігурують бояри: "... багогата ліде бояри..."¹⁶. Останній термін мався для слов'янським словом, що, очевидно, позначало приблизно ті ж соціальні реалії. На сутності цього терміну авторка зупиняється в наступній рубриці.

Бояри. Дієсно, на Поділлі, як свідчать джерела, були бояри. Це видно з грамоти князя Коріатовичів. В документі від 1374 р. м. Князь ця сказано, що "якоже князь боярин, або княжий службовець, або зем'янин учинить якусь провину в місті і за ту вину достоїнний буде смерті, міщанам не карати його окладністю, нехай ... сам князь карас своїм людем"¹⁷. Звідси ясно, що бояри були службовими людьми князя, що займали більш високий щабель, ніж інші княжі службовці.

З грамоти від 1375 р. Смотрицькому домініканському монастирю видно, що бояри повинні були укріплювати місто. Підлягли наосинення бояр, як і зем'ян, про яких мово йтимо вище, платило "сріблешну" татарам: "Аже та, што жь намъ, вси бояре и земляне оудеть городъ, твердѣть тогда тѣмъ людемъ [Смотрицького монастиря. — О. Б.] тако жь, никуеть, твердѣть городъ, смотрѣть, нику та, што жь намъ, вси земляне, никуть давати дань, оу татарамъ то сервара, никуеть, тако жь тѣмъ людемъ, дати" [21].

Слово "боярин" зафіксоване переважно в грамотах Коріатовичів; пізніше воно зустрічається лише у документах, які укладалися безпосередньо у Великому князівстві Литовському. Так, у Геродальській унії (1413 р.), у відвертаній грамоті Сигізмунда щодо відмовлення Поділля (1434 р.), у привілії Казимира Ягайловича (1457 р.) литовському, руському та жмудзьському духовенству, феодалам і городянам згадуються бояри [88; 154; 211]. Термін "боярин", за-спостереженням М. Грушевського, зберігався в розглянутому регіоні аж до початку XVI ст. [316, 58–59]. Однак автори, на жаль, як відомо зоднако приписує на подільського боярина.

Манасти. Насупині згадану суспільній драбину також відносять феодальну, що у подільських документах найчастіше зустрічається під назвою "зем'яни". М. Грушевський навіть говорив про наявність елементів "зем'янського класу" та навіть Потоцькі, хоча, мабуть, не соціально-політичні за "якою всередині феодальної структури в Галичині і на Поділлі, він віддавав перевагу у цьому терміні — "шляхти" [313, 23]. Проте останній термін напевно чи дещо інше використовувати стосовно до Поділля XIV — першої половини XV ст., оскільки він не відбиває місцевий специфік. Проте, згадана вище білота — привілей Казимира Ягайловича 1457 р. — використовує цей термін. У документі слово "шляхти" фігурує як еквівалент латинського терміну "nobiles". Але, оскільки документ походить з Візантійської канцелярії, то не можна вважати, що він точно відтворює саме подільські реалії [211].

Тут доречно зауважити, що в подільських документах могутні феодальні імена виступають також словом "дворяни". Під назвою "зем'яни", як і під назвою "дворяни", очевидно, фігурували землевласники різноманітного майнового стану. Найплановішу групу феодалів зем'янської та дворянської приналежності можна умовно позначити словом "магнати". Хоча у досліджуваній джерелі це слово не зустрічається, воно є загальноприйнятим у вітчизняній літературі.

Магнатами на Поділлі в основному були старости, воєводи та інші диялтатрі. В жалуваних грамотах зафіксована низка їхніх імен: Нема, Бедрин (Бедринко), Гринько Кардаєвич, Петро Шафрань, Петро Одровонж, Теодорія із Бучача, Христан із Щуковець²⁰. Вони володіли великими земельними масивами (від 10 сіл і більше), містами, містечками, замками (див. Додаток А). До цих земельнозасвоєних застосовувалися латинські слова "marchia", "marchia" тощо.

У питанні про різновиди земельних надань у середньовічній Україні безсумнівно заслуга належить М. Грушевському. Історик виділяв дві категорії пожалувань:

- 1) на праві "ius hereditarium";
- 2) на праві "ius feudale" [313, 152].

За правими містом жалувани грамоти подільськими магнатами, як і іншими категоріями феодалів, відносяться в основному саме до цих двох типів (але, звісно, не виключає суттєвих відхилень і варіацій). Варто пригадати, що "ius hereditarium", або діаметно протилежно, оформлені Казимиром привілеєм (1374 р.), було повільною формою земельної подільських феодалів. Ця форма передбачала широкі права

землі: дарування, проміну, обміну, наслідування. Грамоти на цимчасові права були надані впродовж судовим імунітетом по відношенню до селян. При такому діалектичному підході була зобов'язана запланувати по два гроші з заселеного пштр, брати участь в походах у межах держави і відмовлятися пені школи будувати.

Аналізуючи надання на праві "jus feudale", М. Грушевський зокрепляв особливу увагу на умовному їх характері. Насобливо, проте, вкести уточнення щодо особливостей інтерпретації М. Грушевського обох термінів — "jus hereditarium" та "jus feudale". В умовності історика "jus hereditarium" було типом "повноправної приватноправової собственности польского права", в той час як "jus feudale" трактувалося ним як "условное землеуладнение" (або ленне) [313, 165]. Проте вже з самого початку М. Грушевського ясно, що обидві форми мали умовний характер, при цьому володіння на праві "jus hereditarium" було, очевидно, варіантом польського феода, а "jus feudale" передбачало володіння на правах, близьких до бенефіційних. Діало випереджаючи наступний аналіз, авторка дозволяє собі внести ще одну корективу до концепції М. Грушевського. З текстів випливає, що надання на праві "jus feudale" поширилося на Поділля не за часів Владислава-Ягелла, як писав історик, а за часів Вітовта (див. Додаток А, с. 275-276).

Однак такі істотні позмики концепції М. Грушевського не знімають важливості цілої роботи його попереджень щодо питання про "jus feudale". Одним із них є те, що в грамотах Владислава "... термин этот не имеет ... строго-определенного, устойчивого значения" і що в них чітко відсутнє "... стремление отнестись условное землеуладнение как особый тип специальным названием...". М. Грушевський також слушно відзначає особливість, пов'язану з терміновим характером королівських надань та граничущих зобов'язаннями жалувача, яку узагальнив терміном "запись суммы". Особливість подібного надання полягала в тому, що земля передавалася в тимчасове володіння до моменту, коли жалувач (найчастіше король) побажав би викупити її, сплативши певну суму грошей.

Термін "запись сумы" знається дуже вдало, оскільки в грамотах зустрічаються цілком інтерпретації суті цих надань. Діало, у листі від 1510 р.) відтверджувати надання 1468 р. можна прокомментувати: "...иным... Котора запись изъясняется, абы запись реченным..." Готло, вимовляючи Кирила Лука, по-іншому суми грошей..."". На разі, щоб додати, що поділля М. Грушевським найістотніший харак-

територіям земельних пожалувань на праві "jus feudale" в Галиччій — "определение количества ратников, обязательное пребывание, ограничение права распоряжения ..." — а значній мірі стосуються подільських земель [313, 156].

Після цих стислих загальнотеоретичних викладок зараз пореяно перейти до розгляду конкретних подільських реалій, як вони проступають крізь згадані документи. З відомих авторів джерел, що фіксують надання магнатом, найстарішими є дві грамоти — це пожалування відповідно князя Костянтина та його брата Федора Коріатовичів Нємурі (1388) та пожалування князя Федора Коріатовича Бедринку (1392) на праві, що дуже нагадує те, яке М. Грушевський визначив як "jus hereditarium" [313, 152]. Тут доцільно навести для ілюстрації фрагмент грамоти Бедринку: "Ми, князь Федір Коріатович ... даємо служі нашому вірному Бедринку, за його вірну службу села наші Сатеринці, Охлінци, Клімівці, Супрунківи з дідицею та вітчизною і дітям його, з усімним правом його, з даними, з винами і судами, пересудами. А Бедринко має своїх людей судити і вини, і пересудити з людей своїх брата, а Бедринкові люди не повинні підкорятися жодному воеводі, тільки Бедринкові ... А тільки коли всі зем'яни будуть давати данину татарам, тоді срібло ("сребро") мають давати Бедринкові люди, а замок мають заглядати (той, — *О. Б.*), до якого вони належать. А Бедринко, і його діти, і його нащадки мають нам, і нашим дітям, і нашим рідним нащадкам всюди вірно служити, і військом на поганина, як всі наші зем'яни (тн. — *О. Б.*) а якщо Бедринку не сподобастися у нас служити, тоді може своє надання заставити, передати, замінити і віддати кому захоче, повідомивши нас ... може піти куди хоче..."¹⁹

Цитована підлячна грамота, як видно, децю відхиляється від схеми М. Грушевського. Дішно, вона не містить пункту про виплату двох грошей з пану; натомість в ній фігурує зобов'язання виплати сріблястих татарам. Відькова служба Бедринки і його нащадків князю не обмежується кордонами держави. Нарешті, грамота містить повідомлення про те, що Бедринко "може піти куди хоче" за своїм бажанням, тобто він міг відмовитися і від пожалування, і від служби.

Втім, вітальний наїзд на князі королівства в пошуках фортуни і з неготовності у військових діях ("fortissime adquirendos et acturus militatum contentiones"), очевидно, був типовим для знаних авторів феодальної епохи. У §5 грамоти Казимира Лейблонича литовському, руському та жемовському князівствам, феодалам та міщанам (1457) саме

направі дарувати кошти і військ [216]. Характерно, що в королівській грамоті відзначається формула привітання князя, докорується, що відзначається свобода розпорядження дітями наданим. Але князь покладувані безправку не владується, що стоїть за жорстоким "кошачим гас", то у грамоті Канімара Ягійловича це роз'яснюється. Королівські чиновники повинні бути сповідані, а служба, пов'язана з дітями володінням, мають незмінно виконуватися навіть за відсутності феодала.

Власно, всі грамоти з наданнями магнатам-дітям містять конкретні деталі як відносно служб, так і відносно отримання привілеїв, не кажучи вже про специфічні канцелярські звороти²⁶. Оскільки грамоти таких у розпорядженні авторів було не так вже й багато, то можна спробувати узагальнити їхній зміст, вказуючи головні найбільш істотні особливості окремих надань.

Магнати-дітями мали широке право розпорядження покладуваннями землями. Вони могли передавати їх своїм нападкам та законним спадкоємцям, дарувати, міняти, віддавати, заставляти, продавати їх. У всіх цих виключення грамотах вказується, що землі жалувалися у вічні володіння ("до вѣчнаго держанія", "w wieczność i w przyszłość"). Дітям наділялися також судово-імунітетним привілеєм (мали право судити людей у своїх землях). Обов'язки магнатів-дітям по відношенню до литовських князів або польських королів були багатоманітні. Вони навіряд чи вписуються в струнку сему. Серед головних обов'язків були такі:

- ходити в походи в межах держави. (В деяких випадках, наприклад, як у випадку з Грицьком Кердешевичем, магнати-дітями повинні були брати участь в військових кампаніях за кордонами королівства²⁷);

- приводити війни до споконня. (Так, вищезгаданий Грицько Кердешевич (1419 р.) мав за два роки приводити двох копівників та шість стрільців²⁸; сміловський староста Петро Одровонж за покладувані двадцять подільських діл (1431 р.) мав надати шість списовосців та двадцять стрільців²⁹);

- лагодити землі. ("Безправкою землі ... дітям мають лагодити..." [246]);

- особисто виступати на Поліщі. (Така вимога чітко сформульована лише в покладуванні Грицьку Кердешевичу³⁰).

Надання магнато-дітям Канімар, Безправку, Грицьку Кердешевичу, Петру Шидрашю, Петру Одровонжу вищезгадані з приводу війни

раман від 1398 до 1440 рр. — так повідомляв в цьому контексті вчений М. Грушевський, який писав, що "... достатньо показовим є надані одному князю лише на перші роки XV в. і показатривають вельми рідко" [313, 136].

Землі, пожалувані на ділячці на праві, переходили в спадок владі князя-матрим. Ця форма співіснувала з іншим типом володіння — територіальним. Останнє оформлялося грамотами на праві "на владі" та передбачало або повнітське надання, або надання на певній території. Такі грамоти з наданнями майнатом авторською було вважалося всіма о чотирьох. Вони датуються сороковими роками XV ст. Показування цього гатунку отримали червогородський і кам'янецький каштелян та староста подільський Теодорик із Бучача (1440, 1442) та багоський каштелян Христан із Щуковця (1442, 1443).

Всі вони мають спільну рису, оскільки вилучаються в ранніх наданнях, які М. Грушевський позначив терміном "запис суми". Ця спільність, однак, не виключає нижче окреслені деталі, які роблять кожну з грамот своєрідним джерелом інформації з соціально-економічних і політичних реалій Поділля.

Хронологічно найдавнішим є документ про надання червогородському старості Теодорку з Бучача Червогородського замку і повіту (1440). З грамоти видно, що ці землі — Червогородський замок і повіт — Теодорик вже раніше тримав від короля "за певну суму грошей"²⁴. За такої подібні надання зем'янам, про які мовить йтимо ниско, включають пункт про те, що пожалування повертаються до короля "на повному праві" після виплати ним тризначу обумовлених грошей. Розподілена грошова такої умова не містить, хоча й передбачає володіння до моменту, деки Теодорку не буде виплачено триста гривень. Очевидно, ця умова була протуміною. Можливо, що вона, як і завжди постійно мешкати в Червогородському повіті, фіксувалася попередньою грамотою, на яку посилається в документі король.

У повнотривалій частині грамоти є цікаве повідомлення про те, що король, який ще не встиг виплатити гроші з приводу попереднього надання, знову звертається до Теодорика і бере в нього даровий одяг на суму триста гривень, оскільки відчуває "... гостру необхідність, в силу якої..." повинен "обдаровувати гостей". Саме до виплати цих триста гривень маєт та його навідиває нові пропозиції владі Червогородським замком та повітом. Однак князь, який звіт вважалося у формулу "самому Теодорку і його спадкоємцям", од-

кільки рази судити про прихильність надання і про те, чи повинні брати наданню підтвердження право володіння. Такого разу неможливість існує фактично в усіх грамотах на праві "juxta feudale".

Про обов'язок виплати в аналізованій грамоті сказано дуже лаконічно: *statui*²⁸ і королівські права мали зберігатися незмінно. Очевидно, вони були закріплені старовинним звичаєм і розумілися самі по собі. Серед особливих привілеїв Теодорика в грамоті, зокрема, надано "право ... *statuere* ... з усіх кінців ... *poratione* ... *con*"²⁹. Проте король не виключав можливості тимчасово вилучити у нього це право і передати його своїм чиновникам.

Наступна грамота Теодорика, цього разу вже як кам'янецькому капітану та підпільському старості, передає йому в володіння великі землі у Північному Причорномор'ї³⁰. І хоча мова тут йде фактично також про надання до виплати, у тексті міститься формула "*ad iheroga vite mee*" ("на час його життя"), що дає йому певної सुरечності. В грамоті не сказано, що по виникненні платежу землі відійдуть Короні, але чітко вказана процедура, в силу якої король міг би відібрати надання. Її повинна була здійснити спеціальна комісія арбітрів з обох боків, яка могла б констатувати факт виплати королю надзвичайно великої суми — 1000 гривень.

У грамоті є положення про зобов'язання Теодорика забудовувати міста і підтримувати в порядку замки Караул, Чорніград та Качибей ("позначені замки і міста забудовувати, відновлювати... щоб збільшити користь і честь Польському королівству збільшити"). Ці надання великих територій, колишньої завоювання Візантією, вже перебували колонізаційну мережу. Але слід відзначити, що осілим Валахською Нармачією наразі чи міг відлучати себе хазійним цим краї, у грамоті не має ні слова про статтябо інші королівські права, які традиційно приховуються в наданнях земель, що реально контролювалися Польщею.

Землі Теодорика жалуються цього разу не в разинок виплати боргу та якісь небудь цінності, хоча, вісім, і невідомо, чи сплатив йому король попередню позичку. В даному випадку Володимир Барятинський обдаровує Теодорика за "його великі послуги, надані землею Русі і Поділля", а також за дипломатичну (або військову?) діяльність, наділяючи якої він домігся миру з Татариною.

Якщо в даній згаданій грамоті мово йшла про надання земель відомою в разинок сплати боргу і за службу, то в грамоті дворянству³¹ Хрестяну з Шуконь на сусідній з Кам'янецьким Ба-

католицької церкви (1442) ті два землі (Бере і служба) об'єднані. Король повідомляє, що вінні Христині 400 гривень за кожну заїзну морю і 300 гривень за службу, що той ніс в Угорщині на користь Польської Корони. З грамоти випливає, що Христина, як і Теодорик, уже тринна знаюх Бакоту і Бакотський повіт. Тимор же король подовжує як володіння помістя і додає до нього село. Потерпані і Бурманівці цього ж повіту та дозволях йому тримати поміщаний землі до виплати 1200 гривень. Серед умов пишеться стандартно: "... стави ж воєнні втіміно нам виплачуватися, а інші королівські права (убіріація). До цього додається (умова) ... особного там невелика...".

Наступного року король знову підтверджує бакотський тримання Христини з Шуківців. Цього разу до виплати 300 гривень і без відплати на службу або бере. Можна припустити, що король не розраховувався за попереднє. Христині отримує ще три села Бакотського повіту — Борсуківці, Булганівці й Опівці, — а також цілий повіт: "... на бажанню, — значиться в грамоті, — щоб ... Христині... ми [там посылу] державца, і в усіх випадках порушення цивільного порядку, і в карних, і в крадіжках, або в злирствах, або в інших будьяких злочинствах ... ми надамо [йому] право ... суду". Звичайні звичаї відносно статів та королівських прав, а також постійного проживання в Бакотському повіті знову повторюються в грамоті.

На завершення цієї рубрики слід зазначити такє. Типологічно до магнатовських надань на праві "jux feodale" також належить в III роцїні (с. 126-131) подільський пожалування краківському воєводі Ститку з Мельштина (1395), хоча він і отримав землі на так званому князівському праві — "jux ducale", яке мало як практичні беніфіційний характер. В відомому розшануті надання магнатам на Поділлі на праві "jux feodale" хоча й відноситься у наділений М. Грушевським тип територіальних пожалувань в Галичині, кажесть ту відмінність, що тут відсутня повнота на кількість ратників, які мали привоздитися до королівського війська. Загалом ціна територіальних надань магнатам були пов'язані, очевидно, з тим, що король з метою укріплення своєї влади на Поділлі створював в такий спосіб протипагу магнатов-дворянам. Це було одним із важких політичних заходів королівської влади між різними групами феодалів.

Нау цьому часу ця на Поділлі магнатовський соціальний процес як у вілківському, так і в вілківському відношенні, пона так судити можна. Можна лише припустити, що з соціально-політичної точки зору на границі подільських феодалів було близько до антагонізму

земельних актів, які стіли в архів Ю. Гроссман та І. Саченка для Батьків і Руських земель²⁴. Оскільки нагаду йдемо про те, в джерелі словом "зем'яни", що привчається в той же час і до категорії землеволодіння найбільш молодого майнового статусу, то в логічно перейти до аналітичного опису саме цієї групи.

Зем'яни. Розглядаючи дану страту, авторка використовує термін *дворян* (рус. дворяне, пол. *szlachta*, лат. *territores*). Перші згадки про таку відноситься до часів князя Коріятовичів. Термін зустрічається, зокрема, в жалуваній грамоті м. Кам'яні (1334); у наданні князя Смирняковому домініканському монастирю (1373); а також у жалуваній князем Дмитрієм грамоті Федора Хорітовича магистру Бюргмау (1382).

Авторка вважає за можливе віднести під найменуванням "зем'яни" групу феодалів-землевласців відносно охороненого майнового статусу. При цьому необхідно відзначити, що в багатьох випадках згаданого розміру (від 2 до 4 поселень) цей термін не означається, і цю привабливість пов'язуваного фіксується словами *fidella*, *capitani*, *liberi* та ін. [34; 35; 77; 79; 83]. Термін "зем'яни" має стійке у згаданих згадках, починаючи приблизно від 30-х років XV ст. і якщо в жалуваних грамотах польського короля Владислава-Ягелла згадується переважно латинськими лексемами, то в аналогічних документах князя Смирнякова та Федора Носенського вже зустрічається руською²⁵.

Складається стійке враження, що на Поділлі в період приблизно від початку правління Вітогта до кінця видатного авторкою епохи демагегрії було мало місце значне зростання чисельності зем'яни. Згадав Дартома про участь подільських зем'ян у Грюнвальдській битві краще зрозуміти про це свідчить [24; 34]. Кількість їх не збільшилася, коли польський король Владислав-Ягелло в нагороду за участь у Грюнвальдській битві та у війнах зі Смирняком продовжив давати наділяти землі на Поділлі²⁶. На відміну від польського короля, що обдаровував переважно поляків-феодалів склад якої згадується "Додатку Б", Вітогт та Смирняко роздавали землі князів представників місцевого населення. Так, Вітогт наділяв зем'яниного Поділля, серед яких, зокрема, фігурують Василь Карачинський, Микола Бєлорозович, Крис, Євсей Нелєвич, Іванко Гинєвич, Волос та інші [36; 38; 96; 98; 99; 103]. Смирняко ж надавав землі в основному брацлавським зем'янам, а саме: Карлу Івановичу Микунинському, Тимошу Ступцю, Василію Омельничу, Сокату Юнкошу, Максиму Тимковичу, Яризалі, Євсей, Кенті [123].

Зем'яний поселування, як і магнатурний, в основному зустрічають у двох різновидах: кнпршій "jūs hereditarius" та на праві "jūs feudale". Проте серед грамот зустрічаються поодинокі тексти, що фіксують поселування, яке виникло зазімко-сироподейської аплод. Грамот з наданням бляжжів до "аллодіальних" серед використаних документів зникає зовсім небагато²⁹. Одним із перших поселувань такого роду на Поділлі було надання великого князя литовського Вітовта "супу" ("супе") Василю Карачевському (1393 р.) Село Кноска Пука наділялося "зем'ю и аснъи потемним на веки вечныя" з колонізаційною метою (для заселення — "сидити")³⁰. Авторка ще повернеться до цієї зафіксованого в ньому надання трези зніше (с. 218), коли мовитиме про тимчасові тримання зем'ян.

Тараз же с онез позначита, прийшлии пунктарними лінями, докощ ще одного "аллодіального" надання Вітовта (між 1414 і 1422 рр.) цьому ж Василю Карачевському. З дипломатичної точки зору грамота являє собою досить поширений зразок підтвердження старовинного земельного надання. Вона містить у собі два елементи: копію даної грамоти та її підтвердження. Текст Вітовтового поселування наведено у грамоті (1566) короля Сигізмунда II Августа, деко декларується закріплення за Романом Карачевським, нападком Василя Карачевського, права володіння селом Сми'яніа і ділом Свядри Барського повіту³¹. З підтвердження випливає, що король повністю зберігав за Романом всі старовинні права та привілії. Сигізмунд спеціально наказував, звертаючись до тодішнього барського старости і всіх його поступників, що Роман не зобов'язаний ніякими службами королю³². Таким чином, з грамоти може скластися враження, що сім'я Карачевських зберігала за собою, принаймні "до јак", село Сми'яніа з округою на, так би мовити, "аллодіальному" праві протягом більш ніж сторіччя. Однак М. Грушевський повідомляв інформацію про те, що на початку XVI ст. село потрапило на землі чач до рук сім'ї Одровоняків і повернулося до Карачевських лише в середині XVI ст. [313, 35].

Цятему грамоту надав Владислав-Ягайло зем'янику Фредру в 1447 р. "... Мнѣ, Владиславу, — повідати грамоти, — дарував наміно надѣ с. Каднѣцѣ, розташоване в Подільській землі. Новаі земі слуга Фредра тримає, користується і мерко володіє всаданим селом з усіма його користями ..."³³. В документі відсутній навіть натяк на обов'язок тримача. Тобто і в даному випадку йдеться про безумовне надання "аллодіального" типу. Слід зазначити на маргінесі, що відс-

на цій частині "Лавра" зустрічається з наявними документами. Так, у наддержавній католічній грамоті Свентку з Мадзятини можна прочитати, що мандальські тамни надарються йому "... сити... аллодіні...". ("...з усіма... аллодінами...")¹⁰⁰. Проте не ясно, який саме правовий ти́пс випадав в даній території. Невроzdливо також уявити, наскільки поширеною була в Подільських землях практика "аллодіальних" роzdів. Однак не виключено, що слово "аллоді" було лише стандартним елементом усталеної канцелярської формули.

Тепер слід повернутися до більш типових форм пожалувань, які ми є знайшли інше ділення та термінової названня зразку "мелас сума". Земельні надання зем'ям на праві "ius hereditarium" логічно розкочати з розгляду однієї з ранніх діленних грамот (1407 р.). Нею королю жалувал двоє дрібних феодалів — Якуша та його пасерба Клемента. Текст цей, так би мовити, класичний, тому заторює наведе лише найбільш повномовий його фрагмент:

"Грамота, в силу якої Владислав, король Польщі, в такому земелі... і т. ін., каде у вічне дарування за вірність та службу самому Якушу з Мамьківців і його пасерба Клемента та його спадкоємцям с. Мамьківців на р. Ров та с. Мамьківці на р. Ушаня в Кан'ницькому повіті та в Подільській землі з усіма чинами, полями, лозами, пасіками, конями, рибними ставками, млинами, і з усім, що до цього відноситься і т. і. з тин, щоб вони мали там постійно проживати та у всіх поводах і одних копійником та трьома стрічцями нам служити, а також приймати участь в місцевих походах з усіма людьми, окрім як необхідною обороною землі; податі ж, загальні побори, відробітки і податки, що поспредати своїм князям, володарем та господарем Поділля вони мали такій виплачувати, келай виплачують..."¹⁰¹

Логічно приуважати, що Якуш та Клемент — місцеві феодали, об'їзжані, по-перше, упорядання грамоти право про це повідомляє свідчить на місце походження осіб була, як відомо, значайним елементом стало латинськомовного правничо-правового акту цієї доби; по-друге, їх відання право мови приналежало, аніж у лавнів'яни забав'яні служити в поводах та мовками своїх земель, тоді як податки не повинні були цього робити; по-третє, в грамоті згадуються стріби і пасажі, які надавалися князем Поділля — поспередником Владислава-Ягайла (зокре, тут король посперється на установлені місцеві традиції).

Дипломатичній випадковості було завгодно, щоб першому загальнодержавній стала доступна деяка гімнічна грамота на ці мови.

ни. А коли колись дотомі якийсь саме князь з іншою грою, що згаданого в розданні, наві йому виграв, приїздомши докорінно, тоді маєм виплатити п'ятдесят гривень поастрошків"¹⁰⁰. Місти обов'язковий відверто колонізаційна. І хоча село останньої з автовання грамоти не дається географічно ідентифікувати, можна припустити, що в обох випадках треба було нести охоронну службу. Дійсно, село Лисівці в Набоківці з першої грамоти були розташовані в Червоногородському повіті на кордоні з Волинською та Руською князівствами. Незважаючи на те, що в цих грамотах не має паралелю служб, якими тримами були зобов'язані Вітовту, не виключено, що саме поселення і відносно кордонів, розташовані як служба в процесі цієї своєрідної "реконісти".

І ще йна розпитух Вітовтових грамот, які фіксують надання до "міщани", обов'язки тримами преступають навірному. Це можна пояснити як особливостями канцелярії великого князя литовського, так і тим, що інститут цей з його автованню правовою стабільністю, прийнятий за формою, був запозичений з Польщі. Набір обов'язків тримачів краще відкривається саме з документів польської канцелярії¹⁰¹. Для ілюстрації можна навести обов'язки поастрошаного, зафіксовані в грамоті, якою Владислав-Ягайло записував за Житою з Лежовськ с. Шараваку Кам'янецького повіту на суму тридцять гривень (1431 р.). Житога був зобов'язаний:

- проживати на Подолі;
- особисто ходити в походи в містах деревнях і за її кордонів;
- приводити своїх підданих до ополчення;
- сплачувати податки, загальний збір грошей;
- забезпечувати нагородження солдатами на користь короля традиційних повинностей [111].

Втім не можна говорити про певну ідентичність грамот на термінові тримання польської канцелярії. Далеко не у всіх документах є пункт про запис суми. Багато текстів характеризується специфічними рисами і включають своєрідні деталі. Є також документи, що займають проміжне положення між дідичними і терміновими поастрошаними [155]. Так, в одній з жалуваних грамот Казимира Ягайловича "знатному" Данилу (1448) значиться, що престоу Герошівці, яка розташована на р. Збуряфа в Кам'янецькому повіті, король надає "заповідо і на віки вічні" ("perpetuum et in aeternum"). Поастрошаний має право "платити, держати, прохажити, містити, закладати..." престоу. Однак при цьому Данилу вказувалося особисто виконувати цій престоу

за наявності жемі від татар (і жемі не було тільки в — то поріді вілбергіа [sic]).

Отже, з однієї боку, показуваний має право вічно розпоряджатися землею (ішов на право права "jus hereditarium"), а з другої — він був обмежений умовами, що наближають до показування до показувань на права "jus feudale". До того ж в самій грамоті згадується, що жемі надається "... jus feudali". Наразті, а інші грамоти містяться пункт про те, що "стаї та ... королівські права" повинні зберігатися незмінно. Пункт про необхідність зберігати стаї, відсутній у документах першого трьох десятиріч XV ст., стає загальною місією у пізніших грамотах¹¹¹.

Для створення більш повної картини соціального життя шляхетства на Подоллі є сенс окреслити контурами історію земельних володінь згаданої вище сім'ї Карачевських. При цьому доводиться виїти за хронологічні рамки роботи. Як було зазначено (с. 214), відомий представник цієї сім'ї — Василь Карачевський — за Володимиром отримав на "аллодіальних" умовах два села — Книжку Лука та Селівів. У XVI ст. його нащадки — Лазар, а згодом Роман — все цим володіли цілком солами [75; 30]. На жаль, із доступної авторці документної не вдалося, а яка саме родинна зв'язка згадується ці особа, і котрих перший у часі передував другому.

У 1510 і 1511 рр. Лазар отримав від Сигізмунда I Старого підтвердження свого права володіння відповідно на села Книжка Лука та Гриньківці в Шагунині Кам'янецького, Носківці Браславського й Ярмівці Бакотського повітів. І якщо Книжка Лука належала його пращу Василю, то останні чотирі села потрапили до рук цієї сім'ї в результаті того, що були викуплені Селівів та Онуфрієм Карачевськими в 1504 р. у якогось Петра Цюлька [313, 55–56]. У такому випадку відбувся викуп термінового володіння на королів (саме такий варіант передбачали значна грамоти трзку "записи сумми"), з приватною особою. Грамота, що підтверджує право володіння Лазарем на ці села, з формальної точки зору має всі риси транзитива на "jus feudale" і аналогією стаї [118]. Звідси видно, що до цього часу (до початку XVI ст.) термінові транзитива могли відбуватися, як відомі, як і, власне, випливає вже з ідентичності грамоти Жероті з Ляховиць [196]. Таким чином, правової відмінності між цим транзитивом формами землевладіння поступово вирівнювалися.

На окремішій відступ згадується згадана вище сім'я Пильків. Представники цієї сім'ї, Лаврентій (Володимир) та його син Петро з Книж-

нині: Карачинська сіль Грещаківці, Шатуниці, Носівці і Ярмисівці. Носівська-Ярмисівська сіль ("jus feudale" має в 1438 р. [118] і має деякі схожості з карачинським документом того ж періоду, що має певні подібності з польською сім'ю Цясових із Макошівцями¹. Цясови, які в цьому році 1438 р., навіть раніше від Петра та Лаврентія, які жили в Носівці, позначені в грамоті як "дідусь з Калуса", отримав до шматка 100 гривень: сіль Вербу та Слободеу Кам'янського повіту². Вірогідно, що він також мав відношення до цієї польської сім'ї. І коли-тодешній Петра та Лаврентія продали Карачинським чотирьох своїх сіль, Цясови як жінкино вояводство на Поділлі, офіційно не їх зберігався в тогочасній релігії³. Село Цясово знаходиться на карті М. Грушевського на р. Калус у безпосередній близькості від села Карачинці. За розвідками М. Грушевського з початку XVI ст. назва Карачинців зникла з с. Грещаківці, але ще раніше зникла з с. Шатуниці⁴.

Отже, Лазар Карачинський, з одного боку, був старшим воякою Карачинського, а з другого — завладів майном Лаврентія Цясових і Петра з Калуської. Нарешті, в 1566 р. польський король Сигізмунд II Август підтвердив за Романом Карачинським право володіння с. Смильці на "власні вільні" умови [30]. Можна припустити, що Роман також був володарем тих сіл, що й Лазар Карачинський. Очевидно, села Калуса Лука, Смильці, Грещаківці, Шатуниці, Носівці і Ярмисівці до середини XVI ст. складала деяку зичиний комплекс володіння сім'ї Карачинських на ринковому праві ("allod" і так зване "jus feudale").

Важко знайти в даній рубриці з приводу зем'ян дозволяє сказати, що це категорія, хоча й не мала чітко визначеної станової рамки, та багатьма параметрами наближалася до західноєвропейського ланарства. Якщо ж розглядати подільських зем'ян в загальноєвропейській оптиці, то можна констатувати, що типологічно вони подібні до так званої "багатої шляхти", про яку йде мowa у вже згадуваній дослідження Ю. Грушевського та І. Скориченка, а також до так званих, що відібрали в особливу групу в дослідженні Н. Яковича з приводу Волині і Центральної України⁵.

У розвідках цієї авторки було кілька прикладів, що стосуються людей, які не соціальним статусом близькі як до магнатів, так і до зем'ян. Вони виступалися "дворяни". На них мався згаданий вище, що в правдивому відношенні дворяни складали особливу групу. Проте, коли йдеться про "дворян" зокрема в суспільній свідомості, у той час

це термін "зем'яни" в якийсь момент відійшов з ужитку остаточно, доцільно позначити факт існування дворян на Поділлі в розпадаючий період.

Дворяни. Ці землеволодінці фігурують у документах як під польськими назвами "dworanie", так і під латинськими "familiari". Важко судити про те, з якого часу цей термін став застосовуватися на Поділлі. Найдавніша згадка про них зустрічається в грамоті князя Коріатовича місту Кам'яно від 1334 р.¹⁰ Можна розрізнити дворян, що безпосередньо слугували польському королю, та дворян, що слугували подільським старостам.

Так, грамота Владислава-Ягелли від 1466 р. є пожалуванням королівському дворянину Тимку з Комаринка на с. Сохін на ділянці у ярмі¹¹. Існує також жалувана грамота цього короля від 1431 р. Станіславу, дворянину скальського старости Януша Кердесвича ("volii Stanislas familiaris Januszy Kierdowicza capitanei Scalensis") до якого 30 гривень [114]. З документа випливає, що король наділяв на Поділлі землі "васалом своїх васалів". Це пожалування вписується в загальну картину діяльності королівської влади стосовно землеволодінців Подільської землі. В III розділі при розгляді "казусу Сантиса" і призначенні подільської кар'єри Сандригайла було відзначено безпосереднє втручання Владислава-Ягелли в землеволодіння своїх васалів підданцями — литовських князів Візента і Сандригайла. У випадку з дворянином майната Януша Кердесвича, Станіславом, ця ж практика повторюється, але стосовно до землеволодінця дрібнішого калібру. І тут знову помітно проглядає принцип "васал мого васала — мій васал". Втім заради справедливості необхідно відзначити, що ця практика з 40-х рр. XV ст. співіснуватиме з правом подільських воєвод-підскарбів самостійно наділяти землею дрібних феодалів¹².

Підсумовуючи огляд внутрішньої соціальної організації подільських феодалів-землевласників — князів, "баронів", бояр, магнатів, зем'ян та дворян, — слід звернути увагу на низьку неусталеність термінології. Якщо слово "volii" використовується в текстах стосовно до всіх відомих категорій, то "familiaris" додавався тільки до перних чотирьох. Комплекс обов'язків та прав дворян в цілому близький до найбагатшім параметрам до магнатського або зем'яницького, а надання дворянам вписується у слани "ius hereditarium" та "ius feudale". Отже, мав бути розглянутий різноманітний комплекс статусу феодалів відносно до найменувань, що відбивали в автономній формі дворянства. Цей стан відігравав провідну роль у соці-

додатком книги середньовічного Поділля, надмірнед сім'ям, де значення якого зрештою порочно перити.

Сільсько господарство, як і феодали, не було статичними інститутами. Згідно з використанням Джерелом, селян можна умовно поділити на кілька категорій: кмети, "мешканці села" та воляки¹²⁰. До театрального часу, ніскільки відрізняю забори, не йде у загальною довідку з соціально-економічної історії селянства Польщі XIV-XV ст. Певною мірою ця лагуна компенсується виданнями донині дано роботами М. Грушевського [346, 107-221], а також К. Лівицького, В. Паулю та Л. Радумовської [306, 46; 437, 313; 453¹²¹-453¹²²].

Донині часто в кінці коштування грамот польських королів магістратом, зем'яни та дворянські кмети та "мешканці села" згадуються у стандартному канцелярському звороті: "Побора, виплати грошей, а також відробітки, якими б вони не називалися іменами, що значаю виконувалися [на користь] наших посередників, володарів Поділля, кметами ("stolniki") і мешканцями ... села ("incolae villae") нехай ... виплачуються"¹²³.

На погляд авторки, визначення кметів, як загальнопольської категорії селянства, запропонував К. Лівицьким, відомо задовільно змальовує їх статус. В його баченні кмети — це вільні селяни, які отримували від землевласника певну ділянку землі на правах вічноспадкової оренди, платили зі своєї землі чини і мали право вільно або розпорядитися [400, 54; 306, 46]. Найновіше видання "Історії Польщі" додає суттєві уточнення щодо статусу кметів. Вони розглядаються як верховий шар селянства, що володіло наділами в один лан і мало право здійснити своє господарство за умови знаходження рівноцінного заступника [359¹²⁴, 78].

Кмети були залучені від короля та феодалів селянами. Загальний перелік поборів та відробіток кметів дав Єдльський архієпископ (1430), який стосувався всього Польського королівства, в тому числі й великого Поділля (східне, як відомо, знаходилося на той час та Східно-Польським). Згідно з привілеєм, привітосудові кмети звільнювалися від необхідності виконання на користь короля: "... всяким сплат, загальних зборів грошей і виплат, переказів, інших повинностей, інших підводних, митарів, татарів, даних зерном, житами по-вареному сеп..."¹²⁵ В той же час привілей короля вимагав виплату кожному кмету два гроші з лану солікам ("solonik") та королівським судом ("wielki podda")¹²⁶. З привілеєм видно, що вони називалися жителями або жителями ("agros, hoc est habitatores latentes")¹²⁷, а кмети могли тримати їх

не лише цілями, але й посполитими ("tributus et posses") і навіть міними.

Отже, Слутський привілей Владислава-Ягайла зазначає, що декларативним відносно кметів, оскільки у Віленському привілеї Казимира Ягайловича (1457) прихитливо зазначає кметі знову віддалилися від вищевказаних поборів та повинностей. Вони мусили лише виконувати ставії, роботи по зведенню нових замків і відновленню старих, а також лагодити і вводити мости та дороги¹²⁸. За Віленським привілеєм кметі не мали права залишати своїх земель, а в §11 король навіть забороняв не приймати біглих людей з Великого князівства Литовського і навпаки [211⁴]. З джерел та досліджень тринадцятого століття комплекс поборів (лат. *decimae*; *collektae*; рус. *дань*; *покры*) та відробітків (лат. *labores*; *omnes*; *vestigiales*; рус. *работы*) кметів представлено більш детально і чітко, ніж вказано в Слутському та Віленському привілеях.

Серед поборів найважливіше місце посідало поральне — земельний податок від "сохи" (рус. *посадина*; пол. лат. *posadina*¹²⁹). Так, у цитованому вище документі вказується, що король Владислав Варшеник надав старості Червоногородського замку Теодорику з Бучина "... право вимажати і стягувати цілком і різними засобами з усіх кметів грошовий побір, по-народному поральне ...". [177; див. також привілею 33]. Розмір порального не вдається відтворити за документом. Можна лише припускати, що феодалі, які згідно з Казимиром правилим (1374 р.) повинні були сплачувати королю по два гроші і лану, відлучали їх з порального. У такому випадку розміри цього податку повинні були перевершувати означені два гроші. Дійсно, з документів про вілський поземельний податок, про який ще йтиме мова, вказується, що кметі Кам'яця, наприклад, повинні були сплачувати по 26 широкіх грошів з лану, тоді як жителі Смотрича сплачували з кожного лану відсоток еквівалент дванадцяти грошів (див. с. 226, 231).

Кметі сплачували також інші побори:

– відлантину (рус. "відлантчина", пол. "poddarcina") [34];

– срібашину (пол. лат. *szrebracyzna*; пол. *szrebro*; рус. *серебрящина*; *серебря*) — податок татарам (пол. "podatok tatarski", лат. "tributum Tartarorum"), по-іншому сільський побір *seculis* (лат. *contributio*)¹³⁰;

– сер (пол. лат. *Ser*) — зерновий податок, який збирався з усієї сільської пароди, а не серено з кожного двору;

– дахто (пол. лат. *dakto*; *diaklos*; рус. *дахто*) — податок натурою з мілка (лат. *vilanus*) та мілшенів (лат. *vilgialis*) [211⁴];

- подданиє (рус. подданыя, пол. лат. *paraj*);
- подданин (рус. подданныиный) — рід податі від двору як постійної однієї оподаткування;
- подворное (пол. лат. *podvotowe*) — подати, яку брали з двору;
- податок з річної худоби з корів (лат. пол. *korowia*); з коней (лат. *podkon*); з свиней (лат. *arici*); з овець (лат. *ovescia*).

З такою ж категорії населення обсягали також побори мисом (рус. мисовое право, пол. *misowe prawo*, лат. *missa poffia*), мисом (лат. *missa poffium*); біланими та кунними шкурами; голубами (лат. *columbatio*; податок був введений католицьким духовенством); зерном на утримання королівських собак (пол. лат. *canis, canis, canis, canis*).

Окрім постійних поборів були також тимчасові. Вони збиралися: на весілля короля та князя (пол. лат. *godebow, godeb*); у випадку війни або для виходу з полону князя чи короля (лат. *adjutaria, adjutaria, adjutaria*); за проїзд, за проїзд товари або проїзд худоби (пол. *glej*, лат. *conductus, salus conductus*); з дітями та жінками, що вступають до шлюбу (лат. *virginalis, viduale*, пол. *kusika, widowak*); за злочин або провину [306, 31–33; 400, 29].

Нарешті, касті закопували обробити, докладний перелік яких подано у грамоті від 1387 р. про надання білоруським духовним феодалам повного імунітету [Цит. за: 437, 313]. Обробити сільського населення були такі:

- *парайці* (лат. *parajcio*, рус. *парайцы*) — трудові послуги панському будинку [211*];
- *ангарії* (лат. *angariae*) — поштово-транспортна повинність;
- *парангарії* (лат. *parangariae*) — дощаткова суконна повинність;
- “*підвода*” — кізна повинність; обов’язок тягнути людей давати відводу на мисому феодала (пол. лат. *podvedi, Podvedy; varodi, parangredi, parafredi* (від нім. *Pferd* — кінь); рус. *подвода; конщина*)²⁸;
- *сінхоси* (лат. *seasa*; рус. *сенхосыны*);
- *сакорони* *сакірі* (лат. *canodia viarum*);
- докладні відшкодування *танзани* (лат. *expeditionales viae*);
- *побудова та нагородження банків та мостів* (лат. *edificatio castrorum et pontium*);
- *стації* (пол. лат. *statio*; рус. *стація*), колашня “*стаціона*” (пол. лат. *statio*) повинність, згідно з якою касті були зобов’язані забезпечувати всім необхідним продовольством королів і його оточення під час поїздок [437, 200; 339, 88].

догомента при відшкодуванні;

догомента при затриманні розбіжності [306, 28–31].

Щітському повинні були кмети не платити.

Очевидно, становище кметів на Подільській землі мало тенденцію до погіршення, оскільки, як згадувалося вище, вони могли втрачати цілий лан, а тілеса і навіть мала дрібніший наділ. В III роцях (с. 149–151) наводилася інформація про повстання кметів Бавоцького повіту (1436–1434). Як видно з перемірної грамоти князя Святислава з польським королем (1431), кметі Бавоцького повіту саботажу, принаймні *de-jure*, звільнення від поборів та повинностей, дарованого Єдильським привієм.

Поряд з терміном “кметі” для позначення сільського носія громадянських документів постійно використовувалося словосполучення “мешканці села”. Оскільки це найменування має відтінок окремішності, то йні статусі повинності, майбуті, відрізнялися. Проте доступні джерела дають можливість судити про становище “*incolae villae*”.

Окрім означення вище категорії сільського населення — кметів та “мешканців села” — відомий також випадок застосування для позначення каленного населення терміну “колонні” (“*coloni*”). Так, у жалуваній грамоті Владислава-Ягелли зем’яну Миску Кардальському на с. Синдова (1410 р.) згадується, що останній “... від такі точно відробіток, побори, чинші й вислати повинен зі своїх людей ставувати й отримувати, як й інші ... знати”, а його “... колонні ... великій працюють і платять”, як колонні інших зем’ян¹⁰. Таким чином, колонні, як і кметі, повинні були давати побори, сплачувати гроші та виконувати певні роботи.

Незважаючи на те, що в розпорядженні автора є лише один документ з фіксацією колонського статусу, можна говорити про наявність відповідного інституту на Україні. Він, зокрема, мігню виразився в соціальному житті суспільної Руської землі. Як видно з роботи М. Грушевського, термін у різних його модифікаціях наділений в документах значимішого періоду [316, 145–147]. В негативній роботі Т. Гошко знаходиться переклад фрагмента привілея місту Львову на надбурманське право Казимира Великого (1368 р.). В тексті перелік з кметами згадується також “*coloni*” [306, 116–117]. Термін стійко тривався в документах протягом наступних сторіч. Так, в грамоті Барського єпископства від 1365 р. згадується “*villicorum coloni, sive tybomay hendi*” (“службові кметів, по-іменному зубоді кметі”) [316, 147].

Отже, інститут кметів був розповсюджений на суспільстві україн-

Гімназія мислила за доби середньовіччя. Постав одне питання, що виставило цей інститут як соціальним і правовим цістом. Навряд чи він був прямим аналогом медієвальної школи. Для проведення цього питання необхідно провести додаткові дослідження порівняльного характеру. У цьому плані особливий інтерес становить латиномовні тексти Франкої землі, що містять, як показав М. Грушевський, широкий спектр термінології, датовані на розробленій дослідниками. Завершує цей висновок соціальної структури краю, якісні задачі виставляють розглянути суспільній ролі польського міста.

Міське населення. Перш за все міська згадка щодо термінології. У руськомовних документах аналізованого періоду згадані про міський жителів фактично відсутні. Єдиний аналог становить привілей Казимира Ягайловича литовському, руському та жмудському духовенству, феодалам та міщанам [211]. У цьому документі міське населення позначено словом "містича"¹⁰, еквівалентом чому в латинській його версії є стандартний для всієї Європи термін "civitas". Поряд з ним нерідко зустрічається польський термін "miasteczko".

Джерел з історії раннього міського життя польського краю серед доступних опублікованих текстів не так багато. Найважливішим є публічно-приватні документи офіційного характеру. Це перш за все так звані "магдебурзькі грамоти"¹¹. Одним з найстаріших таких документів є пожалування права на самоврядування м. Кам'янка Юрія та Олександра Коріатовичів від 1334 р. [8]. У цьому тексті не має жодних згадок про магдебурзьке право, але тематично він близький до грамот-магдебургій.

Очевидно, Коріатовичі, які з 1366 р. виставляли себе васалами Польської Корони, скористалися польським правом для регулювання міського життя в одному з найважливіших своїх міст. Це припущення базується на тому, що грамота з'явилася в період активного поширення "лемківських привілеїв" у Польщі [309, 107]. Обмеження князі власною ініціативою чи все ж таки отримали королівську підтверджену грамоту, яка не містила до нього часу, судити важко. Питання про те, чи могла Коріатовичі самостійно дарувати право на самоврядування своїм містам, хоча б не випадково, полягає подібна привілеєм, як видно з роботи Т. Голко, передбачала обов'язкову королівську грамоту, якою б підтверджувалася цей привілей [309, 107].

Основний зміст грамоти Коріатовичів зосереджується навколо права, пов'язаного з властивістю міщан, перебутию міста, прав та обо-

р'єхуєрмисленни [14]. Цікаво, що верства яких до цієї категорії не належала, міських стійлих або інших ціло окреслених соціально-середній посередній міщан грамота не виділяє. Проте, у ній згадані бояри, службовці князя, зем'яни і дворяни ("... боярѣи ... дворянѣи ... дворяни ... дворяни ...") як категорії, що протиставлялися іншим городянам.

Грамота каліє собою привілей жителям Кам'янця, у сесту якого вони отримували ділячі лани землі. За словами Т. Гонко, "такі ґрунтові надання, як правило, були традиційним сулутунком магдебурзького права місту"¹³. Поселювання складалося з орних земель та сіку. Звідси ясно, що Кам'янець був, так би мовити, "агромістом". Прямий Коріатовичів, очевидно, повинен був залучати до міста насамперед землеробів, яким надавалося право протягом 20 років не сплачувати ніяких княжих податків та не виконувати повинностей¹⁴. Після закінчення двадцятирічного терміну (тобто з 1394 р.) городяни мали сплачувати податок: "... а коли вода вийде, міщани мають долати плати мд лану по 20 широкх [очевидно, пражаних — О. Б.] грошей"¹⁵.

Текст не містить детального опису міського судового й адміністративного устрою. В ньому є лише елементи регламентації судочинства. Це можна пояснити як прагненням Коріатовичів не змінювати місцьового звичаю, так і нерозвиненістю міського права в Латві, звідки походили князі. Тут можна приєднатися до спостереження Т. Гонко про роль місцьової традиції в процесі правової локації міста. Дослідники відзначає, що ця традиція мала тим більшу вагу, чим меншам було місто [308, 116]. Зовну грамота Кам'янець виходить з юридичної князів на двадцять років, так що княжий намісник — посвоя — з значній мірі втрачав судові повноваження. Його функції повинні були виконуватися власними "райцями" (радниками): "... А судиться їм своїм правом, своїм райцями (rajcami), а посвоя (wojewoda) не треба в то втручатися"¹⁶.

Разом з тим грамота містить ремарку щодо княжих людей. Становляє нерівність різних категорій міського населення виявляється в судово-правових саме княжими людьми. Грамота передбачає, що якщо якийсь боярин, або княжий службовець, або зем'янин учинить у міста правопорушення, гідне смерті, то його слід карати не горожанам, а князю. Роль над посвоя від княжих людей і городян на грамоті має відмінюватися сумісно — з князю і містом (судити князем і містом) прохотником та міським, при цьому у випадку прохотника місто надходить посвояді, у протилежному — місту¹⁷.

Грамоти несли міцну інформацію про використання кошта, що надходили на судні послуги: з них дві третини кошти передавалися у розпорядження місту, а одну — війту. З документа також можна побачити й інші джерела надходжень до міської скарбниці. Окрім судових поборів, туди поступали також податки з лавок, різниць та лавиць: "А атин суконні, і крамні, і одявні, і хлібні, і різняці, і лавні то князі відпустити місту, що прийдуть будь-які гроші з того, те місту мають налєкати"¹⁰. За рахунок зібраних грошей князі планували городишам укріплювати місто. Отже, міщина, як і бояри, миттали за зем'ю, повинні були дбати про захист краю. В грамоті передбачалося, що "яко міщина не захочуть будувати місто тими грошами, тоді ті гроші від міщан повинні бути віддані князю до скарбниці"¹¹.

Дотримуючись в грамоті описується процедура розпорядження землеробчаним майном городян: "... аж який чоловік ... памре, і з доми всім, і з жіною, вітові і міщанам держати той дім ... рік і шість тяжців, і нічого з того дому не рухати, аж поки не знайдеться прародичі його родич. За той рік і шість тяжців, якщо не знайдеться ніхто з його покоління, тоді той дім [необов'язково] віддати князю, який на його волі буде; кого залече, того в той будинок поселить"¹². Характерно, що, кваліфікуючи на привласні відданям, князі зберігали за собою право на землеробче майно. Слід зазначити на маргінесі, що пасаж відносно цього майна міг з'являтися, мбк іншим, і тому, що в середині XIV ст. на Поділлі мали місце деякі локальні чуми ("gravia epidemice", "renta") — 1348, 1363 pp. [242, 1886; 459, 50–56]. У заключній частині тексту князі вимагають від городян, щоб вони були їм вірні за будь-якої години¹³.

Складеться стійке враження, що грамота Коріатовичів, яка стосувалася в основному землеробів і феодалів, була адресована місцевому православному населенню. Звичайно, що серед сидів грамоти фігурують міщанські дегітарії, які шанували за все були православними. Це кан'яницький воєвода Остафій Матвій Маласюком, червоноградський воєвода Семен Гринко (брат попереднього), смолницький воєвода Олексій та Василь Кобяк (посаду не вказано).

Є підстави вважати, що серія розкладувачів грамоти існувало ще для показування князів Коріатовичів, де обумовлювалися привілеї католицького та вірменського населення Кан'яниці, оскільки Коріатовичі, самі католики за конфесією (за винятком Федора та Костянтина), сарацини, як відомо, укріплено в краї католицьких інституцій. Довільно пригадати, що в 1375 р. Олександр підтвердив за демінікан-

даним монастирем право полювання згадана в Смотричі, іменується Кіриєм. Окрім того, історичні повідомлення про надання католіками подільським князям містять тілесний грамоти вмістника Владислава-Ягайла вказували на віршенням від 1443 р. [188]. В ній згадується про католіцьких жителях Кам'яна ("Сіверъ Садбѣйѣи сіетати Саласкоуаѣ"), які користуються вірностями нас з числа подільських князів ("Дисага Родѣйѣаѣм").

Не викликає сумнівів факт отримання від Коріатовичів віддаєд-ного привілею вірменською громадою, позначив його згадані грома-ти Яга з Чисова йоме на його владу [188]. Таким чином, втілюючи на срийоні документальні лакури, можна прийти до висновку, що за Коріатовичів у міському устрої, принаймні Кам'яна, позначали-ся станові та конфесійні розмежування. При цьому важко скласти уявлення про пілги католіцької або вірменської громад. Можна тільки говорити про те, що в "аграрній" Кам'яній місцеві православні населення займалося переважно сільським господарством, вірменж і католіки — торгівлею та ремісничими промислами. Таким чином, за правління Коріатовичів міський устрій знаходився біля якогось стартового моменту, коли тільки починалися траєкторії його подаль-шого розвитку.

Як складалася доля міського саморядування у Кам'яній після 1393 р., тобто коли місто потрапило до рук Вітовта, можна знам пре-прикати. Невиключено, що після того, як місто було захоплене Вітов-том, його міське саморядування було анульоване або різко обмеже-не¹⁴⁰. Коли ж Владислав-Ягайло отримав частину Поділля, він також не пригадав про привілей Кам'яни і одразу ж передав місто разом з Смотричем, Бакотою, Скавою та Червоногородом Слитку з Мельш-тина (1395 р.). Оволодіння містом Сидрагайлом (1400 р.) наврад чи викло суттєвій зміни його статусу. Литовський князь посилює обда-рування не городів, а місцеве католіцьке духовенство (домініканці і францисканці отримали від нього земельні володіння поблизу Кам'я-ни). Коли ж Владиславу-Ягайлу в жорсткій боротьбі з Сидрагай-лом знову вдалося відібрати Поділля, він, мабуть, мусив шукати шир-шої соціальної опори. Король, з одного боку, підтвердив Сидрагай-лові поселування католіцьким інституціям, а з іншого — особли-вого грамотою визначив повноваження кам'янецького мілца (1402 р.).

На вказу мілца Владислав-Ягайло признає польського міш-нина з Любіна — Георгія. Король, як і князі Коріатовичі в своїй-репозитиві грамоті з Кам'яна, позначив мілцу властю — "крем-

додатків" з сучасних графіків, що вже, видно, закріплює звичини. Разом з посадою віїт отримав с. Корнішине біля Кам'янця над Днічаньм промі¹³. Подібна форма, такби мовити, натуральної заробітної плати віїта були досить розповсюджені на Україні¹⁴.

За своїм духом та змістом ця грамота багато в чому йдентична до ддячаник надань, особливим посяда віїта тут має характер "віїтеного посядування" ("donaio regnaia"), а отже, вона розглядалася як своєрідне спадкове ризовне тримання. Характерно, що за своє віїтство ("adnosaiia") Георгій був зобов'язаний нести ратну службу, подібна до малітвів та жм'ян-дідачів¹⁵. Як видно з грамот, що походять з інших історичних областей України, це було значаючою нормою. Так, німеч Юрко з Бузька, що отримав від Святиригівши віїтство у місті Кременець на Волліні (1438), був зобов'язаний у випадку потреби служити королю з двома стрільцями [171].

З грамоти призначена віїтом Георгія в Кам'яні виставили, що міське самоврядування, що йснувало за Корітовичів, було фактично відновлено й "полонізоване". І хоча в ній не має жодного слова про мадебурзьке право, через тридцять років в черговій королівській грамоті (1432 р.) вже йдеться саме про мадебурзьке право, в той час як згаданий Георгій все ще залишається на посаді кам'яницького віїта, а його прерогативи підкреслюються¹⁶.

Міське життя Кам'янця за правління Владислава-Ягелли регулювалося й іншими документами, недоступними авторів. Так, з пінішого тексту (1443 р.) видно, що цей король підтвердив і розширив привілей вірменської громади в Кам'яні, а саме: дозволив вірменам провадити водоза разом з герцогинами-католиками різноманітні предмети торгівлі, а також надав їм свободу "...продавати тварини й інші які завгодно речі"¹⁷. Як вже відзначалося, громада користувалася привілеями як за правління Корітовичів. У цілому виявляється, що кам'яницькі вірмени одержували підтвердження своїх привілеїв за Владислава-Ягелла і за Владислава-Варненича. Взагалі, з останнього тексту і походить вся достовірна інформація про положення вірменської громади в місті.

Грамота ця, видана замісництвом Владислава Варненича, Яном з Чинкова, суттєво розширює уявлення про його осіб, притетний до міського самоврядування в Кам'яні у середині XV ст. Головні питання вирішувалися на міському зібранні ("сopіа"). Найвищим чином до королівської представники — "...старости, посави і які завгодно інші чинювачи", так і представники місцевої міської влади —

... місто, райні і пашини"¹⁰⁰. Ці збори міської громади, зважаючи на їхню представленість всіма городянами, очевидно, це були зібрання панацьких члбб, що їх перераховує грамота. При цьому від терміном "солтаніки" ("громади") в даному випадку слід розуміти сукупність городян католицької конфесії, оскільки прикметник "сатоіеви" су-рронедає найбільше застосовні до значинням одиниці тексту.

Доступні документи не дають змоги знайти для Кам'янця XIV — першої половини XV ст. ознак братств, ремісничих корпорацій (д аітак і традиції заорядні зня зранку: учень — підмайстер — май-стер); небагато також промає свідчень про майнову диференціацію городян. Очевидно, ступінь урбанізації (частіше на узлі розвитку ремісничих та торгівельних промислів Поділля взагалі і Кам'янця зокрема) був дуже скромний.

Питання цього можна вбачити, в тому числі, і в зовнішніх факто-рах. Коли в 1519 р. король Сигізмунд I Старий дарував Кам'янцю чергову грамоту, він казував, що його мешканці довго не сплатува-ли податок, який "городною мовою називався "сош"¹⁰¹, через їх зу-боміані, пов'язані з постійними набігами татар. Король, зтім, до-дає, що місто ретановане в сусідстві з багатьма верстами королів-ства і потребує постійної ретаврації укріплень, на підтримку яких і мав бути спрямований цей податок. Побори на відбудову міських укріплень стягувалися, як казувалося, ще з часів Коріатовичів, але важко судити, чи називався цей побір "сош" у досліджуваній період. Швидше за все, ні. Проте, грамота Сигізмунда I цікає там, що ко-роль, як видно з тексту, вперше запроваджує точну податкову таксу "соша" і кажує розділити цю суму на три громади: вірменську ("Армені" — 20 гривень), русинську ("Русині" — 10 гривень) і "рам-ську" ("Алтінеа сіаза Вітані" — 10 гривень) [213]. Таким чином, у Кам'янці на початку XVI ст. існували три етноконфесійні громади: русинська, католицька і найбільше економічно сильна — вірменська, що свідалися протягом досліджуваного періоду.

Для того щоб скласти більш чітке уявлення про населення поді-льського міста, доцільно відтворити соціопрфесійний образ на осно-ві міського адмтру. Найкраще документоване місто Смотрич, яке отримало магдебурзьке право. Привілей Смотричу був наданий левольним королем Казимиром Ягайловичем у 1448 р. і зберігся у підтвердженні прав цього міста королем Станіславом-Августом від 1792 р. [198]. До запровадження магдебурзького права міщина підпа-дала князівській юрисдикції "... вськоди-машиніа, кашіскавіа, сша-

рогост, суддія, підсудні, камерарії ... дияконії і міністеріальні"¹²⁹. Проте, після того, як до королів надійшло прохання від міщан Смотрича, щоб він переніс їх місто з околицями з польського права на приналежність ("da jace polonies na jace thetoricam"), вони були введени з компетенції перерахованих чиновників. За всі карні проступки города-ни мали відшкодувати тільки перед "своїм війтом", який мав "... та-ке право судового розгляду, винесення вироків, покарання, вигра-щення, воєнних справ..."¹³⁰. Відносячи на те, що у привілейі війт на-званий "своїм", він не обирався на посаду своїми міщанами, а при-значався королем. Змішувати війта також міг лише король. Відпові-дали за службові проступки війт повинен був лише за німецьким пра-вом¹³¹. У кінці грамоти міститься пункт про те, що всі королівські права оберігаються. Грамота, однак, знадало загальна, аби відтвори-ти якісь істотні деталі щодо організації соціального і господарного життя міста Смотрич.

Вільна ціну інформація містить реввія Смотрича від 1564 р., за даними якої місто мало всього 70 дворів. Кожен з них сплачував по-доробній чини — 12 грошів. Це є свідченням того, що чина Смотрич провадили виключні торгівельні шляхи. Окрім цього податку города-ни, які "орали і сіяли", платили ще поборівськом, вартість якого свідо-вається також сумою 12 грошів¹³². Города-ни, що володіли землею, було 50 дворів. Отже, Смотрич, як і Кам'янець, мав напіваграрний харак-тер. Окрім того, чини платили також винокурі, які цинкували горіш-ку ("winokuy"), горішчані корчмари ("karsmitars goroschakuy"), броварі, які варили пиво ("biowarzi"), і солосіянники, які робили солосі ("solosimzi"). Таким чином, якщо у Кам'янці провадили шинні, крамєрі, продавці тканин і т. д., то Смотрич був містом броварів та винокурів, при цьому технологічний процес пивоваріння помітно розпадався на два етапи. Характерно, що місто в XVI ст. вже не мало власних сіл. Пояснення цього може бути те, що польські і місцеві зем'яни або за-хопили їх самі, або одраховали в тримання від короля¹³³.

Північна реввія Смотрича (1585) містить розов з приволи млина ("mlyn, do wojtowstwa Snotryckiego nalezajacego") між "ділченим війтом м. Смотрича Матієм Надольським та приналежним кам'я-нецьким старостою Миколою Брестським"¹³⁴. Млина, очевидно, скла-дав невід'ємний елемент міського господарства ще з другої половини XIV ст. Відомо, що в 1375 р. у Смотричі був монастир, який на-зивався [21]. А з грамоти римського папи Григорія XI видно, що цей монастир у 1378 р. разом з кам'янецьким поміщен був належати До-

військового ордену ("Самовосаветъ, Благотѣлство... союзнаго ордена Ордина") [234]. Варто звернути увагу на те, що в браці Кам'янецької монастир названий попереду Смотрицького. Отже, була суцільність твердженням як О. Писардовського, так і Д. Вайсакса про те, що Смотрич за доби Корітовичів був столицею Поділля [366, 116; 297, 116].

Окрім Кам'янця та Смотрича значними міськими агломераціями були Червоногород та Бакота, які найчастіше фігурують у джерелах. Червоногород у 1448 р. отримав магдебурзьке право [197]. Бакота ж, наскільки відомо авторці, не мала такого привілею. Можна припустити, що оскільки там в 30-х рр. XV ст. мали місце соціальні конфлікти і виступи проти литовської, а згодом і польської присутності, то місто не здобуло право на самоврядування.

Таким чином, можна констатувати, що джерела демонструють аграрний характер подільських міст. В цьому відношенні вони не відрізнялися від міст Руської землі, зокрема Львова, господарчий устрій якого виразно відтворює привілей Казимира Великого від 27 липня 1368 р. [306*, 116]. Сільське господарство затрималося в цей час основним видом виробництва в українських містах. До складу міської території входили орні землі, сіноваті, пасовища, огорожі, ріки, ліси. Втім не тільки на Україні, а навіть в економічно більш розвинутій Західній Європі в цей період міський ремісник мав невелику ділянку землі, город, сад [285*, 153]. Міщани займалися землеробством, скотарством, рибальством і лише, як додаток до цього, реміслом і торгівлею. Отже, не дивно, що провідним видом міського виробництва на Поділлі було саме землеробство, а той час як ремісло займало скромне місце в економіці городян.

* * *

Проведений аналіз впливає своєрідність станового устрою на Поділлі. Православне духовенство, на відміну від католицького, майже не документовано. Князівський, магнатський, зем'янський, дворянський та міщанський стани визначалися в основному своїми землями, правами та привілеями, в той час як єпископський стан визначався перш за все обов'язками.

Для відтворення соціального устрою подільського суспільства важливо значення мають визначення форм земельних надань. Поширення практики роздачі земель як литовськими князями, так і польськими королями серед інших цілей мала також на меті задоволення (економі-

вої території та господарські освоєння селення помітних земель і протек. Розгляд форм земельних надань феодалам показав, що на Поділлі існували різні типи поволування. Їх можна співвіднести з відповідноспотвбськими зривами, відомими під найкшуваними длод, бенофіцій та феола.

Кажі й напяти на Поділлі в основному отримували землі бенофіційного типу, тоді як зем'янам та джоринам жалувалися володіння на правах як феола, так і бенофіція. У подільських землях ці надання констувалися в категорії діачиння та термінових (а тому часлі "земля суми"). Надання спадкового типу — діачиня — поступово витіснялося терміновими наданнями. Така тенденція змалюється до вікця досліджуваного періоду. В цілому термінові умовні поволування, бенофіційно, доніжували, в той час як аллоді становили швидко за все виключення. Основними умовами більшої термінових земельних надань було таке: особисто мвчання на Поділлі, привади до сполучання ратників, випакувати побора, ставці, податок з землі та ін. Важливою умовою володіння було виконання вказаним того, що після їх смерті земля знову ввійде до складу Польського королівства.

Слабо відбивалася в джерелах диференціація сільського та міського населення. Можна припустити, що основна маса заложного селенства була представлена в досліджуваній період кметами, чий комплекс обов'язків відтворюється досить повно. Соціальний статус інших категорій селен — "мшаківців сіл" та кочовів — встановити поки що важко. Особливості правового положення як різних верств селенства Поділля, так і історичні домі сільського населення України міг би допомогти відтворити порівняльний аналіз руських та подільських латинськомовних документів.

Відносно міського статусу можна висловити такі спостереження. Хоча мережа подільських міст була досить розгалуженою, регіон все ж був слабо урбанізований. Лише міста західного Поділля відігравали помітну роль в соціальному і політичному житті краю. Втім і ці міста являли собою невеликі агломерації напівміського типу. Провідна роль одного міщанства у міській економіці чітко про це свідчать. Адміністративна організація замішанодільських міст у радні випадків розвивалася в рамках магдебурзького права, що виключало деякі особливості більшого подальшого розвитку. Найбільш помітно це проявлялося в Кам'яниці, споконфіційні особливості якого зливаються в цей час з, так би мовити, соціопротвбськими

4.3. Економіка Поділля

Основними заняттями подільців були землеробство та скотарство. В жовтуваних грамотах досить часто згадуються луги, трава, тобто сіній угіддя, необхідні для розведення худоби¹²⁸. Про це свідчать також і пізніші картографічні матеріали. Так, на карті помієвського каштеляна Антона Пограбля на території Поділля записано — “раскоп орна” (“багата худобою”) [265; 288, 103–104].

Поряд з сільським господарством помітну роль в економічному житті регіону відігравали промисли — мисливство, риболовство та бортництво. Розвитку мисливства сприяло те, що край був багатий лісами. В стандартних формулах земельних пожалувань часто згадувалися конкретні ліси: ліс Віли Кам’янець (1374), ліс Сквора у Смотрицькому повіті; ліс Шинсоров у Кам’янецькому повіті; ліс Стриж Ріг та Куликівий лісок [19; 127; 265; 76]. До речі, в наступному XVI ст. іноземні картографи, зображуючи регіон, графірували на своїх картах ліси у вигляді зілкових дерев, або ж підписували, наприклад, “*ligna Russica*” (“Русинський ліс”) [263].

В лісах водилася дичина. Наративні тексти повідомляють про велику кількість а ния оленів. У Супраськійському літописі при описі події, пов’язаної із заснуванням Смотрича, Бакоти і Кам’янець, красномовно оспівується про багате загінне полювання князів Коріатовичів: “И ловили в лесех притядилены мечь, како орхонны мечь оленни в тет остров, где ныне Каменецкое место лежит”. Ще в XVI ст. як південному краю Поділля було багато оленів, які слугували царським кормом в Ізній походах¹²⁹.

Важке місце в господарстві займало полювання. Хутра куниці, білок, лисичь становили, як було показано вище (с. 238), один з найцінніших предметів експорту. Мисливство було промисловим на Поділлі. На пріоритетність його вказує те, що в жовтуваних грамотах часто згадувалися місця ловлі звірів (лат. *venationes*; рус. *ловы*) та ліси сталів (лат. *venationes*) [48; 127; 173]. Край був багатий соболями. Коли Владислав Варненчик взяв у старости Червоногородського замку, Теодорика з Булчи, дорогі шати, щоб обдарувати гостей, серед них було чимало хутряних накидок і соболіних шуб. Вони були, мабуть, якісного виробництва, оскільки, єркін нах Теодорик відправив ще 88 соболіних шкур¹³⁰. Король отримав також від червоногородського старости навідомі звірини (“*venetas*”) з хутра бобрів. На цінність бобриного промислу

на як Полілля вважали цю на земельні володіння, а яка стигла-
ла значатися, по ній даються: "... а вкормили гова и съ дере-
вьями (доброті гнізда. — О. К.)" [173].

На південно-східному Поліллі ландшафт був своєрідний. Там були степи та гілляні землі, і, як повідомляє Матвій Стрийковський, в тих краях навіть водилися верблюда [236, 7]. Розвитку рибальства сприяла наявність розгалуженої річкової сітки. У документах на земельні тримання нерідко відзначається, що надаються водойми для розведення риби, рісок, джерел, водотрій, ставків, озер та право на риболовлю.

Важливе промислом на Поліллі було бортництво. Пасіки (лат. *melificium*; мейс; пол. лат. *kateryn*; пол. *psieki*, *barch*; *miody*; рус. пасеки, кортныя дельи) надавалися разом із земельними угіддями. Там, куди гадуючий монах Янко Корч отримав підтвердження на володіння "пусткою" Княжа Лука [75], в грамоті вказувалося, що він має розторнути там пасіку ("заперти"). Про те, що Полілля багате медом повідомляли численні польські хроністи XV–XVI ст. Зокрема, Ян Длугош писав, що Полілля багате молоком, медом та худобою ("Item melificata, melle, lacte et pecore referta, Podoliam..." [242, 150]. Матвій Мстовський, підкреслюючи достаток землі, відзначає, що "ає і найродючіша земля, багатаща хлібом та медом" ("там є и самая плодотворная земля, богатейша хлебом та медом" ("там є и самая плодотворная земля, богатейша хлебом та медом" [225, 173]). Італійський гуманіст XVI ст. Джованні Ботеро повідомляє: "Полілля має досить солі, яку беруть в одному озері, також домашніх та диких коней, меду, воску, волів та всіляких достатків у заручанні" (Цит. за: 422, 32). Повутини продуктом, що супроводжувала збір меду, був віск, який високо цінувався в міжнародній торгівлі.

Автори як відзначали дефіцитну роль орного землеробства не тільки в сільській, але й у міській економіці краю. Отже, переробка зернової продукції повинна була займати помітне місце в господарстві району. Неодноразово гадуючий монах домініканців Сьотрицького монастиря, а також мавен, що часто фігурують в маврських грамотах ("maurificata"), згадують про це цілком чітко.

Земельні торгівлі на Поліллі у другій половині XIV — першій половині XV ст. була регламентована грамотами та привілеями. Торгові шляхи були зпробовані жидом або королем і привласнені купцям по міських патентах. У разі використання "платаконик" доміє купця запроваджує конфіскація товарів та грошей. На них вилася держава не гарантувала безпеки купцям чужинцям.

Контроль над торговими дорогами, що вели в східні і південно-східні землі, в тому числі й на Поділля, був об'єктом гострої інтересності між кравівськими та львівськими купцеством. Коли данимислава від короля привілей і протипула монополізувати ці дороги та право (можливо, на дорожній миті *wei mardiac*, т.б. *Wardischei*, нем. *grüner-Markt*). Згідно з правом складу привілей купці були зобов'язані купуватишквартованню у Кракові чи у Львові, продавати в них свої товари на вигідних для місцевого купцтва умовах. Особливо багато данила купцям абсолютна форма дії складського права. Якщо при відкритій формі (*weirliche*) його форми привождий купець, прототруувався у місті одностежко також (час дії складського права регламентувався королівським розпорядженнями), ніг бати з залишками товарів дані, то при абсолютній (пол. *bezwarzładowa*) не мав права дальшого продажу і з отриманими товарами мусив повертатися назад [590, 32].

Львівські купці наполягали, щоб їм подальший кошти не везти дані своїх товарів на захід, а продавати у Львові. Купці ж з польських чи німецьких міст не повинні бути ходити "татарською дорогою", а східні товари мали купувати у Львові. Тому Львів Я дістав від короля Лайона І привілей²⁸ (виздатований, ймовірно біля 1376–1378 рр.), за яким "татарська дорога" була закрита та заборонена для інших купців, на що потім ті скаржилися. Згодом привілей на право складу у м. Львів був забраний [315, 52; 317, 46], а м. Краків (нірміас, кравівські купці) отримало від князя Олександра Корітовича у 1375 р. право торгівлі в його землях, тобто на Поділлі, та вітний прохід через нього²⁹.

Право складу товарів з підданного складу залишилося тільки у Лутька, що викликало невдоволення у Львові. Це привело до того, що король Лайон І відкрив "татарську" дорогу для всіх польських міст, мотивуючи це збитками, яких зазнає купцтво в результаті її закриття. За це купці повинні були платити мито у Львові. Оскільки львівські купці не погодилися з цим, Підтримку їм запропонував польський князь Любарт, який видав у 1379 р. грамоту. В ній проголошувалося спільне утримання "складів у Володимирі, Лутьку і Львові, які існували там з давніх часів"³⁰. Князь заявив, що не має наміру "дополати кожному купцю шні з Польщі, шні з німецьких земель переселювати зі своїми товарами через [свою] землю в напрямку Польського краю"³¹. Згідно з цим, що князь Любарт видав цю грамоту на відкриття львівських купців, щоб їх польські і німецькі кошти не сходили Львів і не зрукані біляко, а також (зазначає, через Володів).

Таким чином, польський король об'єднав між двома воєнниками з одного боку, польські князі вимагали життя правд польду у Львові, з іншого — польський князі підтримували львівський купців. За таким обставинам в 1379 р. Львів отримав право складу, але не повної всі польські й угорські князі, що вимушували до Татарії, мали йти через Львів і торгувати тут 14 днів, а потім рушити далі. Вертикальним поглядом товарам, вони так само були змушені торгувати у Львові 14 днів, а впероді товарів могли йти далі [317, 40].

Щойно викладене показує, наскільки завдякою була боротьба львівських купців за право контролювати торгові потоки, які нагромаджалися на сході, і покривали на Поділля та до Татарії. Власне у подальшому зникла ситуація польської війни, що привідній отримала не львів'яни, а привідній князі. У 1385 р. польський князь Костянтин Коріатович, який, певно, тільки що прийшов до влади, підтримав привідній князями купців, давши їм ще його братами-посередниками [318]. Він надавав їм вільну дорогу та торгівлю у своїх землях, тобто на Поділлі.

Поряд з Краковом, Львовом, Луцьком та Києвом важливим центром транзитної торгівлі був Смотрич. Купецтво Смотрича виконувало посередницькі функції. Це видно з закон львівського купця Михайла Кісвентера від 1385 р. В ній повідомляється, що його напарник Михайло зі Смотрича сплатив йому свою частину боргу, на який вони уклали давали зобов'язання львівському купцю Добролюбу, а саме десять коней (визначеної грошовою одиницею), та протоколює, що якийсь Михайло знав якось шведи чи збитки через цей борг, та він, Кісвентер, мусив би їх покривати. Це ж же Кісвентер також зазначає, що якийсь тоді із них узялися від нього ці визначені визначені одиниці грошей, то й ці збитки мали обернутися на шкоду дано йому самому і сплатитися повністю з нього. Вкінці грамота в якій свідків зазначено чотирьох чоловіків, один із котрих також був зі Смотрича [319].

Джерела жорнало свідчать про те, що король та князі намагалися контролювати зовнішню торгівлю. Влітку 1431 р. польський король Владислав Ягайло дав грамоту князюванням м. Києва, тієї ж влітку дозволив їм вільну торгівлю у різних містах Польського королівства на три роки без оплати мита, на винятком м. Львів, де їм не можна було перебувати більше ніж 3 днів [314]. А восени того ж року між литовським князем Свидригайлом та польським королем Владиславом Ягайлом, які уклали тимчасову пермию, було офіційно відновлено порушені внаслідок торгівлі стосунки між ними Поділля з Польським королівством [320].

Постало питання про те, яким же чином на Поділлі стигравало мито. На жаль, з різноманітних авторів не має достатньої кількості документів, які достатньо відповіли на це питання. Таку відповідь про стигравання мита приватними особами міститься в жалуванні графа на польського короля. Зокрема, з жалування графа Владислава Янаїна його сину Ходку на с. Яромині (1407 р.) прозвучало, що мито належало тім людям, через землю які проїжджали купець. В цей грамоті король декларує: "... дамо на шкє шкєй Коуу ... із митом від тєх, що йдуть на торги через його дідаву — від кожного коуу по грошу, а з кушавцьких коуів — по два гроші¹⁰. Яку суму становило митне мито не встановлюється.

Асортимент товарів, що мали обіг в регіоні, досить вартісно відтворюється за привілеєм молдавського господаря Олександра від 1468 р. львівським купцем [76]. Торгувала всясь тєхнінами, татарськими товаром, перцем, парогамн шовковими тканинами з кольоровими візерунками, килимами, тканини золотом або сріблом, тебєнками — шібраними декоративними підписками до сідла, тї'явом — пахучою смолою, грецьким кавєм, худобою, хутром куниць, білом, пасиць, овець, ягвєт; крамнами рєчами (шапєтєни, штєнами — воғанїцянї), мечамь, вордємь — коротєним мечамь, вєскон, рїбєю.

Худоба, мед, шєк та рїба, як показують згадані джерела, були найбільш типовими товарами місцевого товарообігу. Ці ж самі товари знаходились з подільських земель. Таким чином, серед галузей господарства Поділля частково товарний характер мали ті, що виробляли продукти першої необхідності. В руках місцевих купців концентрувалися транзитна торгівля предметами розкоші, празовими та збрєєю. Поділля вело торгівлю з польськими, віноцєвими, молдавськими купцями (поршєу скрієку) а міжнародній торгівлі на Поділлі, ще за часів Коріятовичів, відігравали краківські купці.

З різних джерел, що відносяться до XIV–XVІ ст., встановлюється, що на Поділлі експлуатувалися з різною інтенсивністю майже всі види земних доріг.

1) Львів — Кам'янець — Сучава (сучасні румунський м. Сучава) — Яси — Тирнея (сучасні молдавський м. Бендери) — Акерман (Вікторію-Дністровський) і морем або уздовж чорноморського побережєа до Криму на Кафу [81; 408, 115].

2) Київ — Черкаси — Застіграв — Соколяць — Караван — Брацлав — Кам'янець — Львів [242, 314].

1) Заліз — Кам'янець — Кремень — Вісвітів Брід — Давидовий Брід (сучасноділясь територією через р. Ігуменський [377, 83]).

2) Кам'янець — Сосиско — Луцьк;

3) Кам'янець — Кремень — Луцьк;

4) Ахерман — Вісвітів Брід — Звенигород [442, 94].

Сучасні ці дороги привагали до річкових систем (Підляський Буг, Дністер) — головних шляхів сполучення того часу.

Отже, наративні в акторів тексти дають досить суцільну інформацію щодо економіки подільських міст. Нумізматичні матеріали, навпроти, свідчать про жвавий монетний обіг. Навіть авторка позначає найбільш важливі нумізматичні знахідки середньовічного Поділля. Грошовий обіг в подільських землях у XIV–XV ст. дано привертати увагу спеціалістів нумізматів та археологів. Вже в XIX ст. була закладена ґрунтовна підвалина нумізматичних і археологічних досліджень³⁴. У XX ст. розвідки велися досить широко, при цьому вони стають особливо інтенсивними, починаючи з 30-х рр. і займаються тиснені до теперішнього часу. Нископитаний значний матеріал, зібраний цілими колекціями, зроблений наслідки спостереження. Водночас, посягано провадитися спроби зіставлення з одного боку нумізматичного й археологічного матеріалів, а з іншого — повідомлень писемних джерел. Тому в роботі буде запропоновано вивчення грошового обігу подільського краю на базі співставлення нумізматичного та археологічного матеріалів з даними писемних джерел.

Грошові одиниці візантійського карбування (мікони карбування не прослідковуються) відтворюються за археологічними та нумізматичними дослідженнями. Матеріали, зібрані в XIX ст., свідчать про досить жвавий монетний обіг на Поділлі. Дослідні розвідки на цьому терені внесли величезний фонд (М. Котляр, О. Стуй, І. Корубовський та А. Крижанівський), а також молдавські вчені (А. Подсвй, Ф. Нудальшич, П. Баран, М. Русак)³⁵.

Писемні джерела, що прямо або побічно відносять подільські землі до другої половини XIV ст., хоча грає в складі антології Юлії Корітчанів (1363–1383), мало містять інформації про грошовий обіг (там, зокрема, вниє, с. 236). Тут авторка мусить покладатися переважно на нумізматичний матеріал. Як показує знахідки монет, у XIV ст. на Поділлі значного поширення досягли золотозарядниць, або даушаські монети. Вони, як відомо, виготовлялися з срібла³⁶. Писемні пам'ятки повідомляють, що подолані схилювали татарськими баскаками таємну "срібляну". Микола притус-

кати, що нині даніни пов'язані з фактом курсування на Поділлі срібних татарських ліхтенів¹⁹⁴.

Згадки про виплату польськими князями срібними таларами зустрічаються в приватно-правових та публічно-правових актах, що належать до початку другої половини XV ст. Так, в жалувній грамоті польського короля Казимира Ягеллонича литовському, руському та жмудському духовенству, дворянству, лицарям, шляхті, боярам і горожанам (1457) також фігурує цей податок¹⁹⁵. Сходині цінаком угадується з упоминкою думської істориків про те, що на подільських землях з 60-х рр. XIV ст. до середини XV ст. існував своєрідний польсько-угорсько-литовсько-татарський кондомініум. В той же час, з моменту активного втручання Польської Корони у подільські справи литовських князів (від кінця XIV ст.) у документальні з'являється "польська монета", про яку мова йтиме згодом.

На Поділлі також ходили чеські, по-іншому богемські гроші, тобто широкі пражські гроші, що видно як із зналісок монет, так і з миттєвих джерел [19; 38; 73]. Ці великі срібні монети вагою 3,4 грама, карбування яких почалося в Чесії близько 1300 року, протягом майже двох століть були своєрідною "міжнародною валютою" в країнах Центральної та Східної Європи, в тому числі й у подільському краї. У аншмовних текстах ця монета позначається терміном "гроши пражські". Пражський гріш та кола, яка містила 60 грошей (лат. *monetae groenorum Pragenses*), у тогочасних текстах зустрічаються не лише як реальні монети, але й як лічильні одиниці.

Пражські гроші курсували на Поділлі особливо за часів наймонетарнішої емісії цих монет у Чесії — за правління короля Вацлава IV (1376–1419). Характерно, що пражські гроші зустрічаються в актах, якими закріплювали відношення великих земельних володінь. На Поділлі вони використовувалися при операціях з нерухомістю шляхти і виплаті великих сум. Так, з запису Краківської городської книги про виплату грошей польським королем Владиславом-Ягеллом Євпаксті, одній володарці західного Поділля Спакті (1463 р.), видно, що він дав їй 3000 кіл пражськими грошми [38].

Тут доречно буде розв'язати питання зарахування М. Котляра відносно того, що пражські гроші, хоча і нараховувалися на подільській землі від 20-х рр. XV ст., все ж мали ходити в українських землях [34], 38]. Письмові джерела свідчать, що той день, в обігу чистими зберігався у другій половині XV ст. Актовий матеріал XV ст., у якому відображені земельні надання Польської Корони польськими і нім-

нині феодалів на подільських землях, іноді оперує термінами "гроші грошів", "халадна" рідше "широкий грош"¹²⁴. Варто навести для ілюстрації принаймні два характерних приклади.

В 1438 р. у Лесичевському повіті Григорію Стреченовичу було надано два села на праві "запис суми". "Сума" складала 300 кіп широкіх грошів ("оу тредь сот халад широкіх грошів") [172]. Значно пізніше, у 1468 р., Зицько Корач отримав від подільського старости Станіслава з Ходич с. Книжа Лука з заданом суми в двадцять кіп ("in viginti sexagena, moneta et patet in Samienica currentis") [73]. Варто додати до цього, що у сусідній Волині також користувалися пральними грошима. Це випливає із заяви волинського управителя сопицьких і відкушанських митних зборів, сарєя Яцько із Буцька, що служив у великого князя литовського Сандриґайла (1454). Яцько стверджував, що якийсь Микола з Балини не сплатив йому позачених в нього 40 кіп пральних грошів¹²⁵.

Як відрізнялося щедро, для подільських земель період з початку XV ст. ознаменований наступом Польської Корони і втратою литовцями своїх позицій. Окремікована приватноправова документація відбиває активну роздачу земель на Поділлі польським і місцевим феодалам. Для "запису суми" в ній за звичай використовується польська монета: "patet moneta et patet Polonica quadraginta octo denarij in patet quamlibet computando" ("гроші монета польської лічба, в яких міститься 48 грошів") [156]. Так, у заповітній грамоті польського короля Владислава Варненчика подільському вєсволі-палатану Теодорку з Бучача (1442 р.) надіються укріплення Каравун, Чорнаград і Камібий з записом суми в "3000 гривень монети, яка за звичаєм прийнята в Польщі..." [184].

У документах брацку "запис суми" польська монета, на противісторично, відігравала роль лічильної одиниці. Це, проте, не знімає того факту, що польські гроші жово оберталися в подільських землях, про що свідчать насамперед їх наявність у скарбах. З них видно, що "польська монета" поширювалася на Поділлі переважно номіналом у навіґріах [389, 72].

У документах, писаних руською мовою, польські навіґроші згадуються під назвою "гроші чеськые", а також "чвартани" (лат. quadrans від лат. quatuor — четвертий). Цей термін виник завдяки тому, що за вартістю навіґріа становив четверту частину сребра (лат. denarius, лічильної одиниці), яка дорівнювала двом грошам¹²⁶. Навіґроші карбувалися із срібла і мали назву "тинкани". Так,

у Черкаському літописі зазначається: "И Король почать прийматиє великому княю Вітовту руско: ити сая ным для государя Подольска даями аґ Б тислярь пиндани..." [228, 66].

У першій половині XV ст. в грошовому обігу Поділля були найменш відомі такі звані "подольськиме памутривані". Цей термін, хоча й неясно, зустрічається в жалуванні грамотах великого князя Вітовта. Так, у 1427 р. Вітовт пожалував зомуть Соусу Понискому "Здравотоме дворяни" із "записом суми" — "pajmdujajia krtvosa rodolubiki rodilnoci" [98]. Згадуються подільські памутривані і в Боса пожалуванні "суді" Бедрику (1429 р.): "На тыи для бжмны даннаи ед сию ншаме грамотею ииствдїи҃т юи҃и подольскими памутриванеа ... нѣ тѣи лѣтѣи, какъ у Падавьи падѣт" [102].

І хоча нумізматика не знає жодної монети, карбованої на Поділлі в XIV-XV ст., все ж, як видно, у подільському краї косяли "подольськиме памутривані". Щоб дослідити, яка реальна монета криється за цим терміном, М. Котляр слушно запропонував звернутися до історії зовнішньої торгівлі галицьких міст, насамперед Львова кінця XIV-XV ст. Оскільки шляхи, що зв'язували Галичину з теремами Пісінного Прочервоновор'я, і далі з Левантом, Персією тощо, проходили через Поділля, значно маса галицьких монет, переважно високопробних руських напівгрошів, потрапляла звідси до подільського грошового обігу. Дослідник припускає, що саме галицькі монети на Поділлі стали в першій третині XV ст. поряд з празькими грошамі основними платіжними засобами місцевих ринку.

Тут прийдесться пригадати основні характеристики галицької грошової одиниці. Високопробні, бажані за якістю металу до празьких грошів, руські напівгроші — "groši galicij Ruzhenskaja" ("гроші руської землі"), "moneta in terra Ruthie cypensis" ("монета, що хурєє в Руській землі"), які карбувалися у Львівському монетному дворі, самотні приймалися на подільських ринках¹¹. Отож, як думку М. Котляра, галицькі монети і монети монетних "подольськиме памутриванеа" [20, 32-33]. Його гіпотеза здається такою, що заслуговує на увагу. Авторка дозволяє собі лише одну ремарку. У першій третині XV ст. в подільській автономній документації частіше всього зустрічаються не празькі гроші або подільські памутривані, а польські гроші.

Останнім часом з'являється публікації з припущенням, що "подольськиме памутривані" карбувалися все-таки на Поділлі [491, 46-47]. Але дослідниця дотримується тієї думки, що вони, якщо і могли карбуватися, то тільки за брацлавським князів Коріатовичів. Оскільки від

вкладені, каяків поєм не знайдено жодної монети, то на даній місцевості повідомлення про подільські полугрошова заливаються нумізматичною загадкою.

Окрім виконаних грошових одиниць, на Поділлі ходили денарії ("denarii") угорського походження. Вони, як встановив Ф. Огуд, згадуються в молдавському документі від 1412 р. [432, 25]. Зазначимо, що в джерелі, від стосується Поділля, термін "денарій" фігурує лише разі — в 1402 р. Так, у грамоті польського короля Владислава-Ягайла на вілність у Кам'яці люблінському відданому Геордію останньому призначається платня. Вілїт має отримувати щорічний "третій денарій з судових штрафів" ("tercium denarium de penis iudicialibus") [33]. Проте слід зазначити, що в даному випадку мова може йти або про підільні одиниці, або навіть про князівський талант, який не має на меті позначати конкретну грошову одиницю.

На сворінках нарахованих пеніях зустрічається термін флорін (лат. *Florini*) — золоті монети, ймовірно, угорського походження. Флоринами, як і польськими грошима, користувалися в основному, при вилаті пення сум. Так, у 1395 р. великий князь литовський Вітоут дав польському королю Владиславу-Ягайлу, окрім Поділля, сорок тисяч флорент ("quadraginta milibus florintorum") [238, 268]. Курс флорина не був сталим. Він коливався відповідно до стилів феодального ринку¹¹.

Нарешті, за даними нумізматичних досліджень, в грошовому обігу Поділля в XV ст. певне місце займали генуезько-кримські, а також молдавські гроші. Відносно перших відомо, що вони карбувалися в залежній від татар генуезькій колонії Кафі і датуються 1435–1438 рр.¹². Ця монета, хоча й зустрічається в скарбах, доступними письмовими джерелами не документована. Що ж до молдавських грошей, то їх наявність у скарбах є швидше рідкістю, а той час як у письмових текстах вони не фігурують.

Встановлена тиждість XIV–XV ст. з нумізматичними даними призводить до таких спостережень. Основними платіжними засобами на Поділлі були:

- джучидські дріахми;
- мараві чеські (баварські, богемські) гроші;
- польські гроші;
- руські напівгроші;
- подільські полугрошова;
- угорські флорини.

Майже всі нумізматичні артефакти, за виключенням гривня-хрещатих аспри та молдавських грошей, відносяться й у написанні текстів. Якщо в XIV ст. набір термінів, що відображають грошовий обіг скрупульозний, то в XV ст. спостерігається значна термінологічна різноманітність. І хоча з джерел, що відбивають історію торгівлі і міського життя, не можна зробити висновків про економічне процвітання регіону, відомості про грошовий обіг першої половини XV ст. все-таки дозволяють говорити про певне відношення Поділля у порівнянні з другою половиною XV ст. Інформація палеонічних джерел польського регіону, природно, не може дати точного відображення особливостей грошового обігу насамперед тому, що достовірні статистичні підрахунки на її базі наразі чи можливі. Проте, порівняння польських даних із даними англійських джерел про монету, що колає в Галіччї, Волині, Київщині, Вілорусії, могло б бути дуже корисним. Подібна робота допомогла б більш повнокровно відреабілітувати як картину грошового обігу в регіоні, так і окремі аспекти його економічної історії.

* * *

Отже, господарний устрій Поділля виглядає в загальних рисах наступним чином. Основними видами виробництва були сільсько-господарство (найбільш розвинуті землеробство і скотарство) та ремесла (близькоство, бортництво, мисливство). Ремесло займало невелике місце у житті населення. Тому товарний характер носили перш за все продукти сільськогосподарства (зерно) та промислів (мед, віск, риба). Сіль вони і були товаром містських жителів подолань. В руках міських купців концентрувалася транзитна торгівля продуктами розкоші, привозами та зброєю. Подільські міста вели міжнародну торгівлю за посередництвом краківських та польських купців. Через Поділля проходили різні колії міжнародної торгової шляхів. Співставлення нумізматичного та археологічного матеріалів з даними письмових джерел свідчать значне розмаїття монетного обігу. Оскільки платіжними засобами були джучидські дирхемі, генуезько-кримські аспри, русько-налігрові, польські гроші та налігрові, широкі чеські фєрцльє, Богемські гроші, "подільські полєтроніки", угорські флоріни.

* * *

Підсумовуючи викладене в розділі, можна констатувати, що соціально-економічний розвиток Поділля в другій половині XIV — першій половині XV ст. пройшов складний шлях. Дослідженням гро-

яку оформлення адміністративно-територіального устрою на Поділлі почалося, що він був зазначений за часів Київської Русі, а в період татарського володіння (в XIII — першій половині XIV ст.) відбулося його подальше оформлення, хоча саме цього відчувалися протитом всього досліджуваного періоду. З поширенням впливу Великого князівства Литовського утворилася нова адміністративно-територіальна одиниця — Подільська земля, яка вважалася тандемом між окремими князівствами. Тандемність так і не була реалізована. Після того як Поділля потрапило до рук Вітовта (1394 р.), тамня піддалася розділенню і знову вступила в орбіту Польського королівства. До кінця досліджуваного періоду земля частково Поділля остаточно ввійшла до складу Польської Корони, в той час як решті землі залишилися за Литвою.

Аналіз форми феодальної власності на землю показує, що на Поділлі існували різні типи умовного землеволодіння. При цьому домінували термінові надання — у меншій мірі поземкові, а в більшій — надання грошю "запис суми". Крім документів проступає ціловий момент сводової відносин феодального землеволодіння на Поділлі. В цей період намітилася позначена ще М. Грушевським тенденція, в силу якої на зміну дідовим наданням приходять термінові, так що поступово зникаєсться королівщина (князівські права корони на протиположне правам тринишів). Ця тенденція добре спостерігається на прикладі, зокрема, дель сім Маньківці і Мінськівці, які авторка прослідкувала у відповідному підрозділі з дідовим вони перетворилися на термінові тримання. В той же час на протилі мало мікс поступово зникаєтья правові розходстві між різними формами феодального землеволодіння.

Вивчення станового устрою на Поділлі дозволяє зробити такі спостереження. Серед феодалів виокремлюються, незважаючи на різницю та нерівності та відсутність цілої станової перегородки, такі категорії: духовенство, князі, магнати, зем'яни, дворяни. Найбільш численну страту в середині пануючого класу складали зем'яни. До такого висновку приводить насамперед комплексна аналіз змісту свідчень нормативної та актової документації. Серед зем'ян, що одержали надання в подільській землі, чимало переміщали полковні. Звідси ясно, що через зем'янишину страту влада інтенсивно підознішувалася місцевому феодальному стану. Це мало далекосяжні наслідки для етнічної і соціально-економічної історії не лише, так і України в цілому.

З правдою однієї стовічної стовічної можна запам'ятати таке. Навіть і тепер

відомостей між ними, "мислячи про сія" та хоча бачити, які люди вважалися чужими сучасникам і, що підставу для цього поставили такі самі принципи та форми розділення українського суспільства.

У густинському місті працюють ті ж категорії населення, що й у селі, чим напевно також сприяло розквіту ремесла та торгівлі. Значна частина населення міст займалася оригінальним землеробством. Слід відзначити, що більшість найкраще документованих Кам'янець та Смотрич дають чітку картину міського життя. У Кам'янці сформувалася цілком ситуація випропадування в місті. Суть її полягала в тому, що міській органі почали формуватися за стококонфесійною ознакою. За своїм господарським устроєм міські літописарі Поділля були "аграрістами", що відображає рівень розвитку економіки краю, зокрема, в Україні в цілому.

Примітки

¹ В Густинському літописі записано: "В лето 6879. В оне лето Олегъ поиде тудъ царевъ Татарскихъ в з ордами ихъ, он есть Котурма, Кадичъ, Дмитръ в отделе от Паделя подъя вместе Татарскую" [214, 354]. Хроніка Литовська та Жмойтська повідомляють: "...указалася им в поле великая орда з тремя царскими на три оуды разделенная, то есть Котурма, Катичея, Бекера в Дмитра ситыя" [232, 43]. Дня, також: [14].

² Деякі дослідники вважають за можливе точно визначити політичну організацію татар у регіоні. Як стверджує Ф. Шабелько, пізніше становили тут поклади три орди: Кримська, Перекопська та Ямболукська (Джамболукська). Саме їхніх князів Кутлук-Бек (Кутлукбуга), Хаджі-Бек (Качибек) і Дмитра у літописних назвах "вчичами в дедичами Падельской земан", тобто, як уточнює київський дослідник, спадкоємцями володарства. Він також пише, що в межах річки Дністра, Південного Бугу і його притоки Синюхи знаходилася Ямболукська орда з адміністративним центром в Ак-Монти, яку давні вчені ототожнюють з 889-городом [502, 77]. Авторка доводить собі не погодитися як з цим твердженням, так і з думкою однієї з сучасних дослідників, Л. Войтовича, який, на противі Ф. Шабелько, пише, що на Правобережжі (біля Дніпром і гирлом Дунаю) існував Подільський улус, котрим правив хан Хаджибек [249, 107]. Падільські володарі несли цивільно-військовий характер і не відтворюються сучасними джерелами.

"Том. О. Писемський вказує, що князі Юрій та Олександр обрали собі князівство в Смотричі [360, 116]. Л. Войтович навіть стверджує, що після 1342 р. Костянтин Коріатович тривав столицю у Смотричі [297, 110]. На жаль, жодні з них не посилається на джерела.

"Тезирама, де думки про польське володіння старості склалися М. Грушевський [313, 132–134]. Що ж до Інституту поновди, то дослідник ототожнював його з Інститутом тишанькиа домонгольської доби [319, 15–16]. Думку М. Грушевського поділяє сучасний дослідник М. Кризун, який також вважає, що посели поновди мали галицько-руські походження [394, 23]. Авторка знаходить обидва твердження цілком переконливими.

⁹ "Kamieniecki wojewoda Otaphy Matew Malinowski" [19].

¹⁰ "Ziemiecom Hrińko Czer(wojewodowski wojewoda" [19].

¹¹ "Olszko Smotrycki wojewoda" [19].

¹² "Смотрицкий поновда речиком" [21].

¹³ "Hryśko Kierdejewicz, cyprianus Podoliae" [53]. Авторка дозволяє собі навести цілий факти про його службову кар'єру. У вересні 1402 р. він Гришком і польським королем Владиславом-Ягййлом був підписаний таємний договір про здачу Кам'яниці та інших подільських замків довірній особі короля — Дардану Каноні (див. с. 134). В 1411 р. він був тарновальським старостою [84], а після смерті князя Вітовта (1430 р.) він ("Hryśko Kierdejowicz z Remyngan") завоїв Кам'янець у володи Доміра і став кам'янецьким каштеляном [339, 106], а 1433 р. був віленським поновдою [339, 306], а 1435 р. — львівським каштеляном, а 1438 р. — подільським воєводою-палатином, а 1440 р. — подільським підкоморієм, а 1440–1442 рр. — подільським воєводою-палатином [139; 183].

¹⁴ "a Dominio Raphaelis Carpatensis..." [53].

¹⁵ "Horian z Korutnicy", Він належав до гербу Єліта (Jelita). У 1404–1407 рр. він був сандомирським підстоєм, а 1407–1411 рр. — руським старостою [72; 78], а 1430 р. — вісницьким каштеляном.

¹⁶ "pan Piotr Bokonski zwanym podolski" [68].

¹⁷ "palatinus Podoliae Albertus de Wuchetadow" [68]. Він був водночас подільським старостою і кам'янецьким каштеляном [73].

¹⁸ У 1407 р. він був сандомирським підстоєм [72].

¹⁹ Відносно аналізованого періоду є лише одна згадка Другою про цю посаду — меджибіжського поновду-державця Мамлика (див. с. 158).

²⁰ "Hrynkow de (Zabokraki, Dirsiao) Koworka Wojewodem

Castro-nigrodanum" [84]. У 1402 р. він виступав як королівський радник-посередник для князівства Кам'янець [53].

12 "...Albertus de Wicheradew castellanus Camenecensis" [66; 73]. У 1424 р. Альберт з Вичадова був найвищим посолом-палатином ("Alberto de Wicherado palatino Kaliski" [97]). М. Грушевський, посилаючись на уступ доповіді Н. Молчановського, висловлює на місданні історичного товариства Нестора-літовця, твердять, що Альберт з Вичадова не мав ніякого відношення до подільського Кам'янця [313, 145]. Але, на думку авторки, ця теза не вірна, оскільки з документів видно, що в 1407 р. він був не тільки кам'янецьким каштеляном, а й подільським посолом: "palatinatus Podolie Albertus de Wicheradew" [66]. Як було показано інше, існували й такі повіти, як Бавотський, Скальський, Смотрицький. Однак авторка не володіє інформацією про їх адміністрацію.

13 "...старосту свого посада, дворянина свого Грановского" [228, 67; 321, 19–20]; "...а под Грановския даа пану Петру Мотыговскому" [229, 67]; "...а под паномъ Петром даа пану Дудковому" [229, 67].

14 "Georgio alias Cridigolt (sic) capitaneo Podolie" [89]; "palatinus Wilsensom Godigoldan" [126; 136].

15 "Practica prefato Dietrichowi in districtu Castri Rubri predicti ab omnibus christianis exactione pecunie vulgariter paradiac et donationem frumentorum vulgariter sep exigendi et tollendi plenam et omnimodam presentibus damos et concedimus facultatem per ipsamque thesauris nostris praesentandam..." [177]. Про структуру платажів і повнотию змісту див. далі, другий підрозділ цього розділу, с. 222–224.

16 [150; 191; 194]. Проте подібна практика існувала набагато раніше. Це свідчає, зокрема, з підтвердження володіння пустою Кам'я Лука, даного королем Сигізмундом у 1510 р. спадкоємцям Янко Корача (офіційальне надання датується 21 березня 1406 р.) [75].

17 "Theodricus de Bussacz, castellanus camenecensis et tatarum Podolie capitaneus generalis" [84]; "Theodricus de Bussacz, Cami. Capitaneus. et Capitaneus Podolicensis" [136]. У 1437–1440 рр. він був Червоноградським каштеляном [177]. Помер він близько 1455 р., оскільки в 1454 р. він вваджується ще як живий [210], а від 1457 р. — як покійний ("m. Th. de Bussacz, bone memorie cam. et cap. Camenec") [212].

18 Він, як було зазначено в третьому підрозділі III розділу, підтвердив від полковника Сидяцького призначені в якості кам'янецького каштеляна (1436) [184, 28].

27 "Petra Bedruncz Comencioni Podolie Palatinus" [161]; "Petra (Mironowicz, palatinus Podolie et capitaneus Samboricensi" [185].

28 "Niedrlich Podolien... palatinus" [192]. Він був "служилою" князя Федора Коріатовича [38], потім служив у князя Вітовта [162], у 1438 р. був подільським воєводою-палатином [174], а в 1441 р. — кам'янецьким каштеляном [180].

29 "Michael de Baczacz Pils Podolie" [169]. Він, як свідчить Як Длугош, був убитий у 1438 р. [242, 707].

30 ("староста Подолский и Кременецкий" [171], "Monvici Camenecensis" [168].

31 "Heizkone Podolie Palatinus" [179], "Hutkone de Patmarzany podolienai palatinus" [183].

32 Термін "districtus" зустрічається майже у всіх латинськомовних документах, наприклад: "villam nostram Iareszewska dictam in terra Podolie et districtu Samoytessensi" [206].

33 Термін "повіт" зустрічається в жалуваних грамотах князя Вітовта Василю Карачевському "сидити село Княжу Аду на сиром керени оу Подольской землі, оу Каменецком повіте" [38] (дослідниками доведено, що така грамота не що інше, як фальсифікат [570, 847, 849; 393, 164–165]); князя Сандригала Григорію Стрешеновичу на село в Летичавському повіті ("оу Летичавском повіте") [172].

34 До них відносяться жалувані грамоти великого князя литовського Вітовта пану Бедраку на село Сволочиничі та Верх Богданця Смотрицького повіту ("две селыци, одна сволочиничи, а друго верхъ Богданця оу смотрицькой волости") [102]; його ж спуді Волосу на селенце Волоска і дворичі на Калюсі, на Пресці і Кам'яній Кучі в Бакотському повіті ("сейкоже на уміе Woloska a dworzisza na gresce Kaluse Presci y Kamienna Kucha w ziemi Podolskiej, w wolosci Bokooskiej" [103]); польського короля Владислава-Ягайла своєму спуді Ходку на с. Ярмолниці, розташоване в "Smotriczkiej wolosci" (1407 р.) [65]. Названі поселення через значну віддаленість від центрів волостей, до яких вони належали, Смотрича і Бакотя, могли входити до складу Смотрицького і Бакотського маєтків, тобто власне волостей, в роз'ясненні нерідко у документах фігурують комплекси феодалних володінь. Жодної проміжкової адміністративно-територіальної ланки на Поділлі між волостями як маєтками і повітом в XV ст. не було [393, 165]. Також можна твердити, що в зазначених грамотах першої третини XV ст. "маєсть", "повіт" — це повіт, який відповідає латинському терміну "districtus".

Необхідно зауважити, що в інших двох списках Садківського привілею згадується тільки про Руські землі. Додаток [394, 25-26]. Думка про адресування Садківського привілею західній частині Подільської південно-східної частини полягає в тому, що в 1436 р. у той же містечку Садки, де з'явився документ, подільська шляхта, подібно до шляхти Галицької Русі та снігінно-польських земель, зобов'язалася на прохання польського короля Владислава-Ягайла після його смерті звести на польський престол одного з його синів: "No[n]ne igitur Podoliae omnes filii Wladislai regis se regem zascripserunt recognitiu[m]" [104]. Докладно дати цього зобов'язання подільським як і галицьким шляхти встановити поперше неможливо. Це сталося, мабуть, як ірано зауважує М. Крикуя, 4 березня, коли таке зобов'язання дали міста і польських земель, тобто того самого дня, коли видано Садківський привілей [394, 26].

"Самолесендіа districtus" — з грамот від: 1403 р. [61; 62]; 1485 р. [65]; 1406 р. [67]; 1407 р. [71]; 1410 р. [80; 83]; 1432 р. [95]; 1431 р. [112; 118; 124]; 1433 р. [144; 150]; 1434 р. [153]; 1436 р. [164]; 1442 р. [183; 1448 р. [198; 201; 202; 203; 205; 206]; 1454 р. [208].

"З грамот від: 1403 р.: [103]; 1431 р.: "in Bacothensi districtu" [110]; "in districtu Bacotensi" [120]; "in ... districtu Bacotensi" [129]; 1432 [153]; 1433 р. "in districtu Bakotensi" [145]; 1436 р. "districtu Bacotensi" [165]; 1442 р. "in districtu Bacotensi" [181]; "in districtu et castro Bacotro" [196]; 1443 р. [197].

"З грамот від: 1418 р.: [81]; 1427 р.: "in districtu Czirwanohrodensi" [98]; 1440 р. "in districtu Castri Rubri" [177]; 1442 р. [183]; 1448 р. "in districtu Czirwanohrodensi" [206].

"З грамот від: 1409 р. [79]; 1413 р. "in districtu nostro Scalunczyensi" [87]; 1432 р. "in ... districtu Scalensi" [134]; 1433 р. "in ... districtu Scalensi" [143; 148].

"З грамот від: 1407 р. [88]; 1431 р. "in ... districtu Smotricensi" [112; 112; 121; 123; 127]; 1432 р.: "in ... districtu Smotricensi" [137]; 1433 р.: "in ... districtu Smotricensi" [148]; 1433 р. "" [156]; 1436 р.: "in ... districtu Smotricensi" [166]; 1440 р. "in ... districtu Smotricensi" [178]. Написаний царем козаками XV ст. (1448) Сторговий закон козаки до общаги Кашинського нашри ("Smotrica... in terra Podoliae et districtu Cameracensi situs" [198]).

"З грамот від: 1431 р.: "... in districtu Leticzoviensi" [119]; "... in districtu Leticzoviensi" [127]; 1438 [172]; 1439 р.: "... districtu Leticzoviensi" [173]; від 1440 р.: "... districtu Leticzoviensi" [176]; "... in districtu Leticzoviensi"

[173]; 1448 р.: "... in districtu Lathicovlessi" [194]; 1454 р.: "... districtu Lathicovlessi" [208].

■ "Dobrogeasio de Colles Campanensi Castellani" [244, 301].

■ "Petro Hidrovassz Camenocimul Podolia Palatinus" [161]. В 1431–1436 рр. він був кашубським старостою [127; 165], у 1440 р. — руським воєводою-палатином [176].

■ "Byedricho Podolien... Castellani" [174]; "Bedrichonem de Byedrichowiczis sive Camenes" [180].

■ "Theodricus de Bucraco, capellanus camenocensis et terrarum Podolice capitaneus generalis" [184]; "Theodricus de Bucraco, Castl. Camenes. et Cptn. terre Podolie glb" [190].

■ "Dobrogeasio de Caturag campanensis" [196].

■ "Dietrichone de Bucraco, Castl. Rubri capitaneus" [177].

■ "Пан Барто коуага кашубський" [192].

■ "Januszy) Kiedjowicz, capitanei scalensis" [110].

■ "Sibario de Komojensky Tessario Skalseni" [189]; "Sibario de Komorniki capta in Skala" [195].

■ "Пан Петроуш кашубський" [192].

■ "Sogore Bay de dano Okaza" [245, 113].

■ "Johannes Lucez — capto Zidowicensi" [210], "Johannes Lucez inuicatus in Zidowicz" [245, 133].

■ З грамоти від 1431 р.: "Brachavicensis districtus" [138].

■ З грамоти від 1431 р.: "Wynicim districtum" [127], від 1434 р. та 1435 р.: "Виничимин волость" [157; 158].

■ З грамоти від 1434 р. та 1435 р.: "Хвалыняцке волость" [157; 158]; 1448 р. "districtu Chwalynicensi" [191].

■ "Swinka brachawensis" відноситься до "сартанів" серед свідків козацької грамоти Вітовта Василю Карачицькому та с. Смиґіва, датованої писарем 1386 р. [30]. Він згаданий поруч з воєводами Георгієм Белаголом "сартаном" ом Поділля та Абрахамом, також "сартаном" ом звиньчеським. Єпископи вказали, що цей Георгій Белагол є не хто інший, як Георгій Галагольд, генеральний староста Поділля. Доступний актовий матеріал, як видно з основного наряду даного родіду, дозволяє датувати перебування Галагольда на цій посаді періодом не раніше 1404–1415 рр. (див. с. 194). З іншого боку, оскільки зазначає Вітовт Поділля відібраним в 1393 р., то маємо чим він міг здобувати тут такі раніше цієї посади. Також існує ще одна руськомовна жалування грамота Вітовта цьому ж Василю Карачицькому, датована не менш проблематичним 1383 р. [38; 311, 31-

33], що в Геденгофені ми бачимо постійно зростаючий розмах (1401-1402 рр. Числа великі, потрібні дослідники, щоб з'ясувати, чи не було певною бракуємості старости одностайно з Геденгофеном, майже 1404-1405 рр. У цей же час, очевидно, старостин на Закарпатті позначений лише Абрахам. Все висловлює тут авторська нескладність призначення і, природно, потребує додаткових розвідок, які наразі виходять за рамки завдань даної роботи.

“Київ. Федір Никандрович Староста Кременецкий, Братславский” (157; 159).

“пан Микандр староста Подольний и Кременецкий” (171).

“[30]. Про Абрахама див. примітку 53.

“На проблему заселення краю аперше звернув серйозну увагу М. Грушевський [313].

“Як було зазначено у вступній частині, суд та судочництво в Подільській землі є особливою сферою дослідження, яка не входить поки що в завдання авторки. Тут можна обійтися посиланням на М. Грушевського, який вказав, що судові установи на Подолі нагадували в основному інститути Галицької Русі [313, 134-143].

“Відомо, що в 1439 р. кам'янецьким пісудком був Микола Черний (“*Nicolaus Scami, sabudic, Samenescium*”) [175], який у 1443 р. виступав вже як кам'янецький суддя (“*Nicolaus Niger — iudex comitensis*”) [193].

“У 1409 р. був спільний нотарій (писар) галицького і подільського старости — Матей (“*Mathe*”) [79]. З 1442 р. відомий тирнів подільський писар — Деметрій Шладова [421, 248].

“[401, 116-119]. Сотенний поділ, очевидно, існував в відкоропейських народів та давніх часів. Ще римський історик Тацит (І ст. н. е.) відзначав, що в давніх германців був сотенний устрій [328]. У XIX ст. на той факт, що сотня або ж село були основним осередком військової організації у германців, звернув свою увагу відомий німецький фахівець з військової історії Ханс Дольбрюк [348, 20, 31]. Це дуже цікавий матеріал для можливих порівнянь з сучасні, що однак виходить за рамки даного дослідження.

“Див. Делатог А, с. 274-275.

“Розкриття історії католицизму на подільських землях пов'язане з ім'ям папи Григорія XI (1371-1378). Відома детально про це див. [458, 213-214].

“В літописці та хроніках їх імена зустрінемо рідко як названі одинокими. “*Київъ Халандъ, Костюмръца и Дмитръя*” [321, 18]; “*Костюмъ,*

Катнен, Бориса и Дмитра сытина" [232, 43]; "Katyryzza, Katnen, Dmitra" [214, 74]; "Kacyryba, a Katubucha, a Dmistrze" [244, 19]; "...Katubucha, Kacubela et Dmistr" [246, 237]; "Katubuch... Kacyryba... Dmistr" [236, 7]; "Kadubuchan, Dmistrum, et Kacubelan" [228, 1134].

"[221, 18; 229, 66]. Таку ж дату поділяють ще іроніка Бюхана [248, 18]. Зосім іншої переклад міститься в "Хроніці Литовській та Жмуйтській": "царьши Корнатовича Александр, Константин, Юри, Федор" [252, 43].

"Про Дмитра Коріатовича дав. [413, 90; 353, 275]; про Гайда та Семю Коріатовича: [229, 52; 223, 139; 213, 141; 216, 229; 353, 308; 368, 21]; про Бориса Коріатовича: [249, 674–675; 297, 111; 435, 109; 502, 87; 538, 73]; про Василя Коріатовича [46; 57].

"... князь юрий корытовичъ..." (1352) [13]; "ex gratia Dei dux... et aliter Georgie, et Alexandro" (1366) [16]; "... magnifico duci Alexandro Coelad" (1368) [17]; "Mi Kniiaz Iorgijey Kuristowicz Boda Milosticzy Kniiaz y Hospodar Podolskicy ziemie, z bratem swoim kniazem Alexandrom" (1374) [19]; "Мы, кня(з) литовской, кня(з) олоньцко корытовича, олодих княстыва князь и господар подолской земли" (1375) [21]; "Wir Alexander von gotis genaden Herzog von Podolien" (1375) [22]; "Wir Constantius von [gotis genaden Herzog von Podolien" (1385) [28]; "Мы, князь Константин Корытович, и брат наш князь Федор Корытович, Бода княстыва дедовича и господаря Подолской земли" (1388) [32]; "My kniaz Fedor Kurytowicz Boda milosticzy kniaz i hospodar ziemie podolskiej" (1392) [34]; "Illustris princeps D. Vassilius Dux Podolie... Illustri Principi domino Theodor duci fratri suo ..." (1398) [46]; "Theodos kniaz zycia Podola i para na Murkocz" (1403) [60]. Князі Юрій та Олександр в сімій грамоті зазначені, що: "... piocagc zasiekali swage zicieda" [19]; Олександр Коріатович: "... мечаць, засекали, чаре княстыва" [21]; Олександр: "wir... bei besatzigen und befoztigen ryt anhangunge unsris Ingeizigib" [22]; Корнатович: "... wir... brift besatzigen und befoztien mit anhangunge unsris Ingeizigib" [28]; Олександр: "... a tema wasputkiena powiedchoia ra bradachwa, przykshidhiny piocagc nasogo kalgitra ka zoma lica" [34].

"[193]; "Nos Belaslava alias Seyttirgail dei gratia princeps et heres Litwank et Rusie et domitus Podolie" [52]. Дмитро та Карібуза тимчасово відійшли до Литви: "Alexander alias Wiltowdus Dei gratia magnus dux Lithuaniæ, Rusie etc." [39]; "Sigismundus, magnus dux Lituanie..." [134].

з наукою добувати, делатити на нас своїх господарів, з одруженієм родити йому діт, мати рішечкоу бідати здохати" [36]. Цікаво відзначити, що в Сугривінаві зберігається дотепер. — Дав. Податок В, с. 292.

"Немаючи на певні розмірні канцелярських приборів, маємо все ж говорити про штати, у тому числі й такі, за якими іншим разом могли бути відсутні відповідні реалії. У разі випадків, мабуть, мало місце просто копіювання зразків, так що в грамотах зустрічаються декларативні звороти. Можна навести приклад подібного штативу з надання Сентку з Мальгіна (1395 р.), який отримував земельні володіння "з усіма їх містечками (городіи), містами (містобуи), укріпленими (укрепленіи), передістами (дворбиі), повітми (поветіи), селами (селам), землемою власністю (земліи), аллодами (аллодіи), чинашми (чинаи), прибутками (прибуткии), врожаєм (роотвѣи), надлодженими (обвѣнченіи), плодами (плодии), полями (агріи), степами обробленими і необробленими (сапріи сѣлби і несѣлби), луками (лукии), травами (траватии), гаєм (гаи), чагарниками (вігудіи), вісцями, що заросли сеницею (тубати), густими заростями (дупіи), дібровами (дѣрестіи), луками (тѣрѣи), борами (боріи), сосновими лісами (рігати), лісами (ліси), лісками (лѣскіи), пагорбми (сѣлби), долинами (валли), річкми (річкіи), пасіками (пасіккіи), повами (валати), місцями ловів диких птахів (засерасіи), млинами (моленіи), перинами (обвѣнкіи), водоймами для розведення риби (рісіні), ріками (рікии), джерелами (ривуи), водогроми (агріи сѣлби десеніи), митнями (дѣволіи), суднами (навигіи), портами (портіи), усіми дарунками і платією від моряків (наіи дасіи ас параміи қайикуи қас), ставками (іагріи), озерами (іасуби), болотами (роудіи), риболовами (рісатурі), вигодами (моліати), урфрунтіи правом — правом на користування чужою власністю (моліати), усім, що відноситься і належить (реліати ас арреліи) та будівлями (моліати)" [41].

"... in expeditionibus vero domitiis eorum omnibus hominibus praedictorum villarum sicut ad bellandam valentibus iuratur obsequi et auxiliu" [37].

"... cum duabus laicis et sex militibus" [80].

"Кількість воїнів, яких повинен був правити Петро Одровош, у грамоті Владислава-Ягайла не вказується. В тексті лише зазначається, що він повинен служити з такою кількістю жителів міста та інших людей в поході, які і попередній трамач його земля на Польщі (гра-

своими милостями и снисхождением воевода-архиепископ Пётр Шко-
рянский: "...servitibusque nobis ratione donationis nostrae huiusmodi debui-
tor laicis et personis ad singulas expeditiones facere et solvere dat assensu,
quos in praedictis illis maris prioribus reperiantur et habentur expressae et
descriptae" [177]. Ирись писавшая грамота Владислав Барневичам,
назвала Пётра Шкорянска у 1449 р. как не наймывному старости, а по-
волае сиротамъ и вдовцѣмъ патрарху, своимъ или помыкамъ бѣа востанути
до архиепископского ономления: "...ita hastis bene locatis et duodecim
sagittariis servitio inserviant et debeant" [178].

¹² "... in terra Podoliae occidentaliem faciam personalem" [80].

¹³ [177; 182; 184; 187].

¹⁴ [177]. "Vladislaus Rex Poloniae etc. Quia in terras nostras necessitate,
qua nostris pro hospitibus donandis indiguimus, a generoso Dietrichbone
de Buccacz, Castri Rubri capitaneo, milite nostro dilecto fideli, unum pellicum
sericeum auro intertextum cum pellicibus subductum, nigal ... duas, stutus
sabelinus duas, marmoreoncorone(m) unam sabelinam et aliam marduriam,
duos theloperos mardurinos, duas theloperos mardurinos, unum stutus
sericeum, unam kyverum, triplices cirotecam castorinas auro infamatas si
octuaginta pellica sabelinas recepimus pro tricenis maris marente et castri
poloniculium, la regno communiter currentiam, 48 gr. in marcam
computando, de cuius quidem 300 maris praedictis Dietrichbone certum
facere ad reddere cupientes et securam, sibi et suis successoribus in et super
Castro Rubro nostro, villis et toto districtu, ad ipsam castrum ab antiquo
spectanti et prout ipsum a nobis in terra personis obtinet, sicut in illis limitis
desuper confectis continetur, eadem 300 marcas inscripsimus, assignavimus
et demonstravimus inscribimusque, assignamus et largimur tenore
praesentium mediante per ipsam Dietrichbonem et ipsius successoribus
eisdem tricenis maris cum centibus censibus, utilitatibus, fructibus etc.
... ad praedictum castrum et villas ab antiquo spectantibus, habendam,
tenendam ... pacifice et quiete possidendam tandem, donec praedictae tricentae
marcae fuerint exsolvas etc., actionibus et iuribus nostris regalibus semper
salvis. Praeterea praefato Dietrichbensi in districtu Castri Rubri praedicti ab
omnibus christanilibus et christianis pecuniis vulgariter peradine et decimationem
praesentibus damus et concedimus facultatem per ipsamque decimationem nostris
praesentandam, sed dum nos aliquem nostrum notarium aut alium certum
nuncium familiarem nostrum pro eadem exigenda existens ibi transierit
... contingat aliquo anno, illi totam facultatem exigendi praefato aliquo
Dietrichbensi vel eius peritis esse subtractam et arctam tandem, donec

спарості Поділля, якого ми безкорисливо любимо, доцільна наша величність і Польський Король, а також змилан Русі і Поділля, які не кінно захищаю від ворогів, не шкодуючи своїх сил у багатьох небезпек, і для яких нещодавно домігся вічного миру з Татарською, а щоб у майбутньому він ще більше допомагав нам посласкою релігією своєї вірності, з цією метою, бажаччи обзаводити його козаним маєстатом і зробити ще більш ревним до нашої служби, наші замки, ретинзовані біля морського берега, Караул на р. Дністер, Черніград, де зазначено р. Дністер впадає в море, і Качибей ... йому даємо, даруємо ... записуємо ... на час його життя ... щоб він держав ... воював мирно і спокійно. Але для того, щоб зазначенням законами ... для нас і подільських земель він міг управляти досконалим, будувати і покращувати їх, відповідно до того, як він обіцяв нам це зробити, за його служби ... три тисячі гривень, польською монетою значимого разунку, по 48 грошів у кожній, за ці замки і міста ... зазначеним спадкоємцем Теодорика записуємо ... щоб вони володіли ... так довго, доки ми або наші спадкоємці спадкоємцем цього Теодорика ... згадані три тисячі марок ... цілком не виплатимо. Проте, оскільки ми, довіряючи його вірності і ретельності, доручили цьому Теодорику позначити замки і міста будувати, відновлювати ... щоб звідси користь і честь королівству Польському забезпечити, бажаччи, щоб цей самий Теодорик за свої труди і витрати одержав гідну сатисфакцію, [так що] якщо згодом ми заложемо у згаданых його спадкоємців відібрати або вилучити згадані замки, міста ... тоді ми повинні будемо і зможемо [х] ... відібрати ... не раніше, ніж після того, як його чотири чоловіки і наші чотири чоловіки ... присудять, так що ми не зможемо відібрати їх ... поки зазначення арбітражи не буде вирішено ... що ми заплатили ... 3000 марок ... " [134].

«Християн із Шквасця в текстах названий "дворянином". Проте, оскільки за майновим станом він був могутнім феодалом, то автором вважат за доцільне розглянути його подальшу долю саме при втраті майновоїєї спроти.

«[132] ... significamus... quomodo accepimus... Christianum de Szekowice, familiarem nostrum ... de quodammodo marciis pecuniis communem polonicis ... quas sibi pro equis et aliis rebus, quas apud ipsam ... accepimus... ex obligatione marciis ... quas eidem ratione accepimus inviolenter, nobis ... in regno ... Ungarie pro ipsam restituimus, quas ibi in districta et castro Baczobis et villa Putzawice et Barmkowske ... restituimus per ipsam ... ad ipsam ... debent, debentur ... tamquam, quomodo

per nos de nostris successores tibi aut tuis legitiimis successoribus remittas ... descriptas duxerit paratasque, quo facto possessione eiusdem districtus Bialotha... ad nos et successores nostros revertatur pleno iure, actionibus iustis et iuris nostra iudiciis temper salvis. Nos tamen addis, ut tibi restituatur rationaliter facere tentatus...".⁷ — доводимо до відома ... коли ченом ми забезпечено... Христина з Шукель, нашого дворянина... за 400 гривень польських грошей... які ми від нього одержали на коней та на інші потреби, ... і за 800 гривень ... які ми йому винні за його службу ... велено нам в королівстві ... Угорщина, [за ці гроші ми йому] повіт і замок Бакоту і сіла Поттероні і Бурнакіні, до цього повіту належні, пашною нашою грамотою записані, [я окремій] ця ж грамота випадково була в нього зникла... то ми й тепер змушені... і бажаємо, щоб подарунок наш і винагороджений борг йому до виконання були доведені, і йому винаказані гроші як за борг, так і за службу [у вигляді] замка Бакоту і сіл ... ми жалусьмо... цією дієвою грамотою... щоб він тримав їх ... доти, доки нами або нашою законними спадкоємцями йому або його законним спадкоємцям ... винаказані гроші не буде виплачено... після чого повноверне володіння цим же замком Бакотою... до нас і наших спадкоємців повертається, стації ж повинні постійно нам виплачуватися, а наші королівські права [зберігатися]. До цього додається [умова], що він зобов'язується особисто там з'явитися...".

"[187]. "Videlicet ... significamus ... tenere presentiam quibus ex parte universis, presentibus et futura, presentium noticiam habitaris, quomodo mandantes gratie fidelitatis iudicia obsequia et pars fidei presentium generos Christi de Borakow, familiaris nostri fidelis et gracie dilecti, quibus mandata nostro a temporibus retractis usque in presentiam diligenter complacuit, signanter tamen in hoc inculto regno nostro Ungariae ad usque nobilitatem commanendo poteritque presentium aucta fide in futuro complacere, ut igitur huius rationis intus meritorum specialibus nostris ac agnoscat consolari favoribus ac ad fulcrum dei veritatis maiestati nostre attentionem exhibenda in portam efficiatur velocius tibi tuncque nostras meas commanere pollicitas ... dedimus, damusque, damusque, damusque et inscribimus tenore presentium mediate et in super et castro nostro Bialotha noscum villis ad dictum castrum proprie pertinentibus scilicet Borakowice, Balchakowice et Olchowice, in terra Podoliae et districta eiusdem castri licentibus, per ipsam Christiam et ipsius posteros successoresque legitiimas in dictis tenebris maris nostris et cumque prefationis cum omnibus et singulis eorundem scilicet castri et villarum districtu iudiciis, laboribus ... habendam, tenendam, regendam, usufruendam et pacifice

possidendam tardius, quousque per nos aut successores nostros tibi aut tuis potueris legitimisque successoribus dicte herede mariti morante et nunci proscriptorem fecerint plenarie persolatur, quibus solatis praedictarum castri videlicet et villarum possessio ad nos successores nostros plena redibit iam. Insuper volentes praeminentiam Christianum in dictis bonis nostris parte castri et villarum iam dictarum securiorem efficere consistere tenendum, tibi in omnibus causis excessivis et criminalibus et feticularum cum panderum vel aliorum quorumcumque malefactorum, per quoscumque in tota Poloniaque ipsius tanta essent proseruatorum et malefactorum, pleniusmodum immuniendi, iudicandi, corrigendi, puniendi et condemnandi concessimus ac tunc praesentiam concessimus atque damus facultatem, hac tamen specialiter excepto, quia praeminentiam Christianus Scudkowski in dictis bonis residentiam teneatur facere personalem, maioribus tibi omnibus et libris nostris regalibus per omnia semper solatis...” (“Владислав ... дозволяв до відомо, ... зони чинком ми забезпечуємо... Христіана з Щуковом... вірною і малістю нашою обраного дворянина, який величності нашої від давніх часів аж до теперішнього [часу] був завжди любий ... і для того, щоб він ... ні в майбутньому нам подобатися не мігши ... йому ми дали, дарували ... і заплачуємо стільки дані [грошей] 300 грошей закладною польською монетою, тобто по 48 грошей з кожної грошей ... а замок наш Баранув і село, до цього замка ... привалячі, як-от: Барануві, Булабіві й Ольбіві, що знаходяться у повіт і повіті й в Польській землі, який Христин і його... спадком і вказані 300 грошей... і усім, що там є ... триває ... і марно вони вогорді дати, деки нами або нашими спадкоємцями ми йому або його законним спадкоємцям означені 300 грошей не будуть... цілком... видалачі; після того, як вони будуть видалачні, вогордіми законнотамним замком і селами до нас і наших наступників ... нехай не пово-му праві повертається; крім того, ми бажаємо, щоб вищезгаданий Христин... нія [там посади] дворянці, і в усіх випадках парити на цивільного порядку, і в марні, і в кралівських, або в адриатик, або в інших авто-небудь зловаччиних ... ми надіємо [йому] право... сулу ... ми спеціально обумовились, що вищезгаданий Христин й Щуков... [там] який постійно означає ... , при цьому який і права дані хорватські зберігаються незмінно ...”).

⁹ [313, 144-145; 473, 24]. Було б марно сказати білям чи мала ціле уявлення про цей прохарок життя змальовані всієї Уд-ріфен для змальованого народу, який, на думку автора, був керу-ланним у вічнійній історії. Проте для цього необхідно глибокі

регіональні дослідження з соціальної історії та географії, які не мають бути втрачені.

⁷⁹[14; 21; Як 88: 112; 121; 122; 157; 192].

⁸⁰ Авторка наведе для ілюстрації два красномовних фрагменти з грамот, якими Владислав-Ягайло посилавав своїх вірних відповідно заступити при Гродніській та у війнах зі Сандригайлом: "...dilectissimus Fredericus de Polonoviciis terrigena nostris ... nostris maximis iudicium comparavit et animo valido viriliter circa brachium maiestatis nostrae in magno Prutheniciis conflictu decemque exortavit..." ("... вельможний Фредеро з Плоновіц, зем'янин наш, ... нашої величності прегарно доєднав і, відважний дулом, мужньо біля руки нашої величності у великій Пруській битві належним чином бився..." [83]; "... nobili Petro Odovasco ... qui ... dilectissimis temporibus, cum ... Zwethargal pro nobilitate et evidentibus meritis iudicavit, ... nobis placere petiit ..." ("... знатному Петру Одроваску, ... який ... в часи війн, що ми мали ... зі Свєдригайлом ... та який і відверті [бого. — О. Б.] кримин ... заслужив наше благоволення ..." [127].

⁸¹ Кілька польованих грамот Вітовта [30; 38] та Владислава-Ягайла [76] можна віднести до розряду "алеодальняни" пошукувань.

⁸² [38]. Грамота датована писарем 1383 р. Проте, на погляд авторки, це датування не відповідає дійсності, оскільки Писцеля Вітовта завоював лише в 1393 р. Можна погодитися з М. Грушевським щодо датування грамоти 1393 р. та ідентифікації пущи Князя Лука [313, 32–33]. Нині — с. Плибанівка Шаргородського району Вінницької області.

⁸³ [30]. Грамота датована писарем 1386 р. Однак, як і в попередньому випадку, це датування сумнівне. Слід нагадати, що грамота могла з'явитись від 1414 до 1422 рр. Дня, ниніш прамітис 53, 56 даного розділу, а також [313, 55].

⁸⁴ [30]. "...praesentibus capitano moderno basconi et omnibus pro tempore edmandis loci illius capitaneis, ut dictum nobilem Romanum Karolowicki successores et omnes deinceps ejus successores in possessione villae ipsius praesentissimae cum omnibus illi attributis pacifice conservant et teneant, praecipue vero ne illa castra vel opera castrorum ... ab illis ejusque successores exeat, a quibus cum et successores ipsius legittime petierint et in actum libere et plenarie esse possessionem..." ("... ми нагадуємо ... особливо наголошуємо барському старості і всім наступним старостам того місця, щоб вони та їхній нащадок Роман Карольович і всі його нащадки повільно та так само повільно селом з'їхали, що до цього належить мурів та ба-

тільки відірвати, особисто ж, щоб ніхто несподівано не змінив робота... він старий і старий. — О. Б.) не маючи від нього або його нащадків, він має (добавляю і спужав). — О. Б.) Його і його законний нащадок не отримують підданств і не віст віданом та бажанням...").

"(Ті). Оскільки серед нічотних документів авторів фактично не зустрічаються білети, тут доречно навести окремий виіот грамоти (за виключенням інвентарів та деяких присутньо для розуміння календарських записів) і додати переклад:

"... Nos Wladislaus Dei gratia rex Poloniae, des superius Libanensis et bene Rendi etc. manifestum facimus presentibus literis nostris, quibus expedit, quia nos consideramus diligentem servitorem, quem vobis exhibitis fideles noster Frido et in futurum diligenciam exhibere et deincepsare poterit, volentesque propterea illum gratia nostra prosecui et facere ad ista servitia nostra promptiorem dedimus illi villam nostram Kadakrowa in terra Podolia suam perpetuo et heredi serie liberam inuicibimus. Quam quidem villam prefatum servitor noster Frido cum omnibus eius utilitatibus, hoc est ager, pratis, campis, silvis, sarapris, pascuis rubetis, dametis, gais, quercibus, nemoribus, mellifolis et melle, fluvio, torrentibus, rivis, piscinis, boscu, paludibus, indaginibus, mericis, aquis, molendinis et ceteris emolumentis, censibus, decimis, heris et preventibus a Sadkow et a Sepynowa torrente ad Sarwa et ad portam via Skakowis trans collem Mogis suscepimus, ad viam transversalem, tenens(dam), usufruend(am) quieteque et pacifice possidend(am)..."

"... My Wladislaw z botej milosci król polski, lwowski ksią zę najjwyższ i dziadziński i innych czyniony zmanisko tym to naszym liściu, koma będzie tego potrzeba jakodery obaczysz pilią i ustawioną a zowidy lubą, służbę, którą już nam służy nasz wielki Fredo ukazował i ukazował tym pilniej będzie mógł na potym, próżno chęć e my jemu milosc i łaskę naszą uwiesić i na potym uoynd los służbie naszej gotowanego daliony ma wieś naszą Kadyrowiec w Ziemi Podolskiej leżą cą, dajemy na wieś i tym liściu zapisujemy. Którą z to wieś ten liściu służy nasz Fredo ze wszystkich jej części, to jest z rolni, z łąkami, z polni i z las, z pastiekami, z pastwami i z chustami, z dą browami, z budańci, z gajmi i z puszczami, i z barakami, i z młody, i z młynami, i z potoki, i z adrejmi, i z staw, i z jezior, i z błoty, i z dozami, i z łęgi, i z wodańci, i z mlyny, i z wynalci, i z kielcz czyniami i z owocem, i z sady i z dołoboty, od Sadkowa, i od Sepynowa potoku do Sarwa, i do miasta Skakowicz drogi, i na drogę do przecznej drogi dierżać ma i utrwać a pokojem na wieś..."

"... Мнѣ, Владиславу ... повѣдомлено, что ... пришло, и сѣи,

був привласнений одного коніфінника та двох стріпівців" *cum una bestia et duobus sagittariis* [61]). Калкоо — таку ж саму кімідіть, як і Петро Каларко, — одного коніфінника та двох стріпівців ("Корунт з двома стріпівцями" [62]). Ян Пулко — два коніфінники та чотирьох стріпівців ("cum duobus lanceis et quatuor sagittariis" [63]). Петро Балокарко — одного коніфінника та чотирьох стріпівців ("cum una bestia et duobus sagittariis" [63]).

¹⁰⁸ [91]. "... in duobus locis desertis duas villas in diocesi nostro Czirconogradensi in Podolia prope granczies Wolactie de novo hominibus aliando vocatis locaviet ... easdem villas ... tendentes ... tandem domos ibi sexaginta mance ... per nos vel successores nostros domibus Podolie ... fuisse plenarie petuolite". Авторка аналізує та слухає звернути увагу на записання читачів на один з характерних тропів слов'янських або польських в латинському актовому документі. Слово "granczies" і його наголошув. досить часто зустрічаються у відомих текстах.

¹⁰⁹ [98]. Руськомовні грамоти, як правило, помітно відрізняються за вибором основних елементів від латинських. У них, зокрема, рідко зустрічаються (або не зустрічаються взагалі) служби і не вводяться ймена свідків.

¹¹⁰ [113; 112; 113; 115; 118; 120; 121; 133; 134; 125; 128; 129; 137; 143; 144; 145; 148; 149; 150; 153; 156; 160; 164; 165; 166; 172; 173; 176; 177; 190; 191; 201].

¹¹¹ Перша згадка про станції серед авчечених тюрків міститься в грамоті польського короля Владислава-Ягайла від 4 травня 1434 р. [118].

¹¹² І. Сутківська-Курко та С. Курас [583¹, 324 (арх. 2073. 1.)]. Відомості, що Цюльки володіли землями в окрузі м. Ополь-Любеське (Польща). Любеський отримав с. Клодницю, яке знаходилося в 10 км на південній околиці від лончанського міста, ще в 1419 р. після смерті брата Якуба. Його син Петро фігурує у 1463 р. в документі "Tymologia Lubieska", не доступний авторці.

¹¹³ Авторка не має у своєму розпорядженні його дідової грамоти на с. Калкоо, що розташована біля гирла однойменної річки при впадінні її в Дністер, але з доступної термінової грамоти видно, що Ян Цюльки досить давно володіє цим селом [113].

¹¹⁴ Пшів с. Пшівці Новоушицького району Хмельницької області.

¹¹⁵ [33, 56]. Карпатини XVI ст. — сучасне с. Карпатиці Новоушицького району Хмельницької області.

¹¹⁶ [142, 140-141; 473, 34; 309].

¹¹⁷ "Księż będale kłanę, znoważnia sibi dworzania mied będe ag. d. z. mianowieniem, tedy sądzia wolowadzie z męzkiem" ("Якщо у вас, князь,

или иже допринимати повинности подобно и владениямъ, тогда же необходимо судити поспешно и сполна?» [19].

«... *Procurator de Comitatu familiaris nostri fidelis...*» («... Тому ж Комерчанов, нашому вірному дворничу...» [67]). Про коронівську кріп дворничка Крестина з Шукотська див. вище (с. 218-212).

«Див. с. 196. У документі, що підтверджує право володіння селом Кунжа Лука Лаварю Карачевському (1516 р.) згадуються коти в селу, дванадцять руського востода та подільського старости Станіслава Ходя від 1468 р. Цєю грамотою Кунжа Лука передавався Пінську Карю на праві "*ius feudale*" до виплати 20 кін [73].

«Ізмі зміни земельного володіння перераховуються в привілеї Клемера Ягайловича (1457 р.). Латинськими термінами даної білоруської "*chartae tributariae, originalis, scriptae, mansuetorum obsequio*" відносяться такі руські терміни: "модей данныхъ, вкметныхъ, селенныхъ, востонныхъ" [211]. В іншому фрагменті цього ж документу еквівалентом слову "*statuatus*" служить слово "челове". У візантих документах проти ці зазначування, за винятком кметів, не зустрічаються. Тому можемо вважати судити про те, наскільки дані категорії селянства були притаманні соціальному життю Поділля.

[112]. "*Quibus et contributiones ac labores, quibusvisque ratione actionibus, quas antecessoribus nostris, possessoribus Podoliae solvi solitas fuerant, per statutos et incolas villae praedictae officiositer persolvantur...*".

[104]. "*... solutionibus, contributionibus et actionibus, vecturis, laboribus, equitibus Podvody dictis, sagariis, gravaminibus, frumentorum distributionibus dictis Sep vulgariter ...*".

Відомо, що латинський термін "манс" анкористовувався в Європі ще за часів Каролінзької імперії. Щодо латву, то, як писав М. Крикун, у Польщі було два їх основних види: фламандський (франкний, вельмівський) і франконський (тютонський), які розрізнялися за розмірами (див. примітку М. Крикуна до праці М. Грушевського [313, 523]). Отрацьованій матеріал, на жаль, не дає можливості встановити, який саме тип латви був притаманний Поділлю.

[211]. "*... laboribus tamen pro edificatione ecclesiarum... et antiquorum reformatione excerptis, principibus, baronibus, nobilibus, hominibus sanctae domus et abbatibus, per nos eis dñis et domanib, similiter excerptis. Antiquas tamen et dudum collectas pro nobis et successoribus nostris procurationes, collectas, rationes, reddituum canonorum actiones, vicariam refectionem ac vicariam portationes illarum ecclesiarum et alia voluimus eis excerpt saltem.*" ("Винятки з латви на будівництво церков і старих реформованих

туди виключено, риторичні, шалентієм самим давнучим і пізнішим і чорним як на дубованих і також виключено. А тих на стародавніх дичинках на нас і на нас на віддадані уряди, повороти, стирити мототт нову чинення, стару поправлення, а городок оправалення, інформати задарення, а в дитини завжди пам'яті незалежності¹²⁷).

¹²⁷ У латиномовних документах нерідко зустрічаються відверті похвали і слави, відсутні в класичній та середньовічній латині. Надалі автори буде виступати на нас за допомогою скорочень — под, лат.

¹²⁸ Див. 121, 175, 205, 229-240.

¹²⁹ [217]. Прислів'ям Календера Ягайловича (1457) кінці звідомляється від робіт, що вносили до складу повноти "підводи", а саме "... від підводу каменів, тесаного лісу, а також дерева ... а також в стіпах або цементу для будівлі, сім'яності ..." ("... a ductum lapidum, savorum, sive lignorum pro edificando latum sive cementum pro castris, bonis fabricacionis ..."; "... от каменів каменів, протесан, кресан і дерева на каменів плит, а також лісу на городи, сім'яності ...").

¹³⁰ [81]. "Et cum labores, datam, semper et solaciones debetis esse hominibus per solveret laborare, quoniam ad modum aliorum et alii nostri solles, quando solis est vesperum et quoniam ad modum aliorum solaciones solles laborant et solles".

¹³¹ [211]. Авторка не зустрічала більше цього терміна ні в рускомовних джерелах, ні в дослідженнях. Він відсутній і в академічному "Словнику староукраїнської мови XIV-XV ст." [43].

¹³² Слід зауважити, що вкопюванні нагдебурзькі грамоти, як і вважали цей тип джерел, не виступають в повній сталості. Це характеризує нагдебурзькі грамоти (відсутність чіткого стандарту) відзначив М. Ковальський. Докладніше про специфіку документальних джерел з історії міського життя середньовічної України див. його роботу [381, 6 та сліди].

¹³³ "Так, Владислав-Ягайло грамотою, виданою у Львові і жовтня 1388 р., дарує Перемишлю нагдебурзьке право і разом з тим дає 100 франкозьких галів, за згодою Львова" [306, 117-118].

¹³⁴ [19]. Міський струмковий каменіток у Льві, які розташовувалися "... між Мухою і Боговицею". Вони включали "... до від Тернавської дороги [та] від коров'ячої землі аж до Дакстри, ... до міста ... до річки Дністра від горах Мули аж до горах Боговиці ... кінці від міської кінця до Мули, а Мухою долам до кінця міської кінця" ("... a miedzy Muha a Bogowicki ad Tarnawskiej drogi iaz ad Kozow i ziemie, do

... до Паскви ... і мінута ... трішки брав хвіста од офіція Мана ат до офіція Мана ... паперу вийшов од міліційної кватири до Мана, а Мана долам до вілких кішок ...")

¹¹⁷[18]. "А киды великя впрідець, мімізаніе маю дарад од ланца по двадцяті іа грошы заробокх пана".

¹¹⁸[19]. "А сь ділі сь іа проті наша правна, проті наша іа раїана, а вояводіа ніе таба сь в та вояводіа ніе".

¹¹⁹[19]. "Якщо велика боаран, або великаї службавань, або тем'я-внотуваннє, карє, проваву в місті і за ту внот достойнаї будє смерті, мішаннє на карати його в каліасті; нікаї не тем'я-вноту карє своа дарад. Якщо будє великаї тем'я-внот або дворяннє мали суд і мішаннє-нот, тоді судити востаї і мішган, якщо будє мішаннєм великаї дворяннє або тем'я-внот, нікаї не востаї бере ніе на велика людє, а якщо будє мішаннєм мішаннєм, тоді мішган мішган".

¹²⁰[19]. "А які судієнє і крива і шквот і члєбє, рашієнє і ланца, то кнєз одпаві і мішган, ао прадіє колівєк пєнієдєць а тєга, то мішган мішган".

¹²¹[19]. "Мішганнєм востаї мішган дє себе, якщо мішганнєм ніе члєбє судієнє мішган темі пєнієдєць, тоді те пєнієдєць од мішганнєм маї маї будє данє каліасті в шкар".

¹²²[19]. "... анієць чоловік ... наша і з данєм воявот і зана, воявот і мішганнєм дарад тен дом рук і шкар мішган, а ніе з тєга данє ніе рашє, ао сь најдє прадієніє јакіс јєга пєнієдєць. За тен рук і за шкар мішган, якщо сь ніе најдєніє јєга јєга-пєнієдєць, тоді тен данє кнєз, то ма јєга вої будєні, јєга воста, јєга в тен данє рашє".

¹²³[19]. "... ніш і мішганнєм маю маї кнєзю спрєкати і буть спрєкєдєннєм і шпрєкєм, і буть з наша завєдєніє за јакіс і за јєга-пєнієдєць, і з боараннє, і з дворяннє, і маю дєпомєдєкє і воста, і шкар, і прашє, і шкар, і рашє бєт воста шкарєні". "А воста мішганнєм маю маї каліасту прашє і буть спрєкєдєннєм і шпрєкєні, а з вояводє і боараннє і дворяннє буть з наша воста прашє і прашє јєга, і маю буть з наша воста прашє і прашє јєга, і маю буть рашєніє і шкарєніє і шкарєніє і прашєніє і рашєніє і рашєніє бєт воста шкарєніє").

¹²⁴Про переміну політичної боротьби навколо Поділля див. III розділ даної роботи (с. 123-125).

¹²⁵[55]. Наві с: Корнальє Чамравнієког р-ну Хмєльніцької обл. Врємєні шкарєніє, ма Георгіє отрамєнієко " ... з усіма воста шкарєніє і прашєніє ... на вінієніє ..."; прашєніє шкарєніє ...

наказів, а також продало місто, передане в частину, міському, оскільки, з особливої пошуків і за бажанням королівської величності”.

¹⁰ В роботі Т. Готто накопичили аналогічна інформація відносно перемиського війна, який отримав чотири вісній дані для себе й п'яти інших (1389 р.). Король: “... дарує Перемиському магдебурзькому праву ... а також чотири вісній дані для перемиського війна. Міним і його нападів” [306¹, 117].

¹¹ [53]. Щодо рятівної служби кня'вницького війна в грамоті записано так: “*Ratioem cum donationis idem Georgius cum suis heredibus* (5) *et tunc et tunc in omnibus successibus suis tunc ad expeditionem regiam quolibet cum sua iuxta debita servabitur respectus et in eam*” (“В силу означеного дарунку цей же Георгій зі своїм стадком повинен також і вічно служити королівській величності і найближчим наслідникам його величності з одними конфіденс і з іншими королівській величності”).

¹² [130]. Грамота ця була доступна автору у вільній республіці, що міститься у збірці Е. Річардсона: “Він же (Владислав Ягелло — О. С.) Георгію, війну кня'вницькому, та його наступникам підтверджує право німцьке, по-іншому магдебурзьке” (“*Idem Georgio advena Samoyensis et eius successoribus confirmat ius testoniam alia magdeburgense. Vilna. 1431*”).

¹³ [188]. “... in vendendis pannis et aliis rebus quibuscumque plenam concessendo libertatem”.

¹⁴ [188]. “... vobis Capitaneis, Wojewodis et quibuscumque officialibus, nec non Advocatis, Consilibus et Scabulis totique communitati civitatis Samoyensis, vigore Regie et sacrorum, qua fungimur, mandatorum quatenus omnes et singulas Amicos Samoyenses nostram hanc libertatem per Dominum Regem Dilecti memorie Ireni concessam inviolabiliter ... conservetis...” (“... вам, старостам, воєводам і всім іншим чиновникам, а також війну, радникам і ланцкам і всім громаді м. Кам'яної слесю королівській владі, що вам передана, наказуємо, щоб, вірними всім і кожного з вірних наш цей привілей, від усіх сил цієї землі/мі королів дарований, точно... зберігали...”).

¹⁵ Міський податок, який в досліджуваному тексті виступав “*taxa*”, в літературі має й іншу назву — “*mos*” [306¹, 306].

¹⁶ [188]. “*palatinatus, consiliarius, capitaneus, iudex, scabellus, capitaneus ad aliam dignitatem et ministerium eundem*”.

¹⁷ [188]. “... advocatus oppidi praefecti, qui per tempus sunt iudicandi, sententiandi, pascendi, corrigendi, plectendi, plenam dant et conservant concessam”.

¹⁰[168]. "...advocatus ... hoc, si in reddenda justitia fuerit negligens et remissus, tunc non aliter, quam jure suo theologico praedicto, omnibus de se quatuordecim respondere sit adstrictus..." ("... і адвокат той [під] у виконанні правосуддя буде небайдий і ледувий, тоді не іншаче, як за своїм духовним правом вінмаєти правом нехай буде примушений відповісти перед усіма, хто на нього опороється").

¹¹[181]. "сироту якогось з кидді той по два тросічкі евоа, в валорас киды по грошу киді" ("сироту ж опречере з кошові піші по дві третини шаса карістю кошові по 6 грошів").

¹²Семод — хлібне зерно, якому в теляі й волоні дала прорости, а потім окушати для виготовлення змійника каноша [428, 367–368].

¹³Дав., наприклад: [68; 74; 103; 111–112; 116; 121; 123; 127; 128; 137; 148; 152; 156; 166; 178].

¹⁴[154]. "Mikołajem Nadobikim, wojem dziedzicznym miasta Smotryczu, a wojewodęm Mikołajem Buzekim, starostą kamienieckim".

¹⁵Дав. примітку 77.

¹⁶Дав. с. 77 другого розділу та примітку 19. Відносно епископа Сакаринні дав. [282, 53].

¹⁷Дав. примітку 83 даного розділу.

¹⁸Правілою нецитуованої. Висновно, що він був даний біля 1370–1371 рр. [315, 52; 317, 40].

¹⁹Князь Олександр Корітович доповідає "... міланієм Кравоса у всіх [кош] земля і черс [кош] земля, куди вони побавляють, на значайних права..." проведати ("bydąm sam Crowsa in allen vasm lände vad durch unser lant, Wohinwert si wellen, in gewonlichen rechte"[32]). Характерно, що до грамоти князь Олександр приналежав печатку з титулом володимирського князя, а сама вона з 1370 р. вже не була.

²⁰[24]. "...das dy Nyderlage Myhe een Ladumir een Lutzk und een Lerborg, als hi von ouden her vermaelt geweest is".

²¹[26]. "das keynen Koefman nicht wollen kosen eyen mit dyne gude, her zey von Polen ader von Duytschen Landen durch unser lant een Heydenlant".

²²Наприклад, в грамоті згадуються такі: "... даймо ... на wiki ufaczai lene ... у з митиом; котары ідуш к тарзові цоме ішо ділію — од кодібо шора по бресік, а ує купецких варов по два бросік"[68].

²³Найбільш вагомої внесок у нумізматичні студії в XIX ст. внесли П. Антонович та його учні, а також М. Грушевський. Детальніше про це див.: [3; 18].

²⁴[282–291; 432; 383–384; 392^a; 376^b; 443; 431^c; 438].

⁸⁴ На срібних двумисливих лікняках, виготовлених з плетеного дроту, з одного боку нанесені титран та ім'я хана, з другого — місце карбування та рік арабською мовою. Вони мали розмір 15 міліметрів та важили 1,43–1,50 грама [384, 81].

⁸⁵ У документах зафіксовано руські, польські, гетьманівські та литовські таргани для позначення цієї давнини. (Див. с. 121, 122).

⁸⁶ [231*, 3–11]. У цьому документі серед інших декларувалося звільнення кметів і селян, що залежали від православної феодалії, від ряду повинностей і податків, у тому числі і від срібляни.

⁸⁷ Ці таргани фігурують у наданнях, оверле типологізовані М. Грушевським, який дав їм загальне найменування "запис суми". Про це більш детально див. с. 204.

⁸⁸ В грамоті значиться: "*Lat. sexagenas pias et una latissimae monetae novae Pragense, in quolibet sexagena LX denarios computando*" [287].

⁸⁹ [391, 34]. Польська монета (лат. *pias*, пол. *grzywnia*, рус. *гривня*) — вагою 197,68 г. срібла складалась з чотирьох фартинів (пол. *tyńcówka*), або 24 *кошиці* (пол. *kości*), або 48 грошів. Останні карбувалися у монеті (в грошах, копівгрошах).

⁹⁰ [346, 244; 391, 19]. Руські напівгроші, постійно зменшуючи свою вагу від 1,5–1,6 грама за Казимира Великого до 0,9–1 грама за Владислава-Ягайла, карбувалися з високою (740–875) пробною срібла. І лише після того, як на межі XIV–XV ст. польський король Владислав-Ягайло провів грошову реформу і зрівняв за вагою метал польські і руські монети, знизивши пробу останніх (до 400–500), польські напівгроші потрапили на подільський ринок [389, 71].

⁹¹ Так, дослідники стверджують, що якщо на початку XIV ст. і золотий флорин містив 14 празьких грошів, то у 1406 р. він дорівнював половині гривні, тобто 24 грошам, у 1409 р. — 30 грошам (але видно, празьким), у 1445–34 грошам, а у 1459 р. — 36 грошам [391, 42–45, 56; 432, 35].

⁹² Галицько-хорватські срібні аспри містили на одному боці герб Галицького міста та ініціали консулів, на другому — золотоординську чи переяславську тамгу і легенда з іменем хана. Вага таких монет — 0,7–1,3 грама, розмір — 8–12 міліметрів.

Народження Подільської землі відбулося між 50-х рр. XIV ст. Макротопонім Поділля був зафіксований в карті-мислі дощодав як назва певної області для 60-х рр. XIV ст. Основними елементами, з яких поступово формувалася подільський край, були частини Болондської землі, окремі сегменти Галичини та Київщини, Покиво, Преславів (майбутня Браславщина) та землі в нижніх течіях Дністра і Дніпра. Від середини XIV ст. Поділля можна розглядати як історико-етнографічний регіон. На Поділлі проживало як місцеве населення — руське, так і прийшлоє — татари, литовці, німці, поляки та вірмени. У зв'язку зі складом населення, яке проживало на території Поділля, виникала і дитячість ситуація: в регіоні були поширені руська, польська, вірменська і татарська мови.

Відрізною точкою початкової історії Поділля, як було показано у третьому розділі роботи, є північ за рік 1352 р. За правління литовських князів Коріатовичів, які захопили князівства Смотричу та Ушичів, Поділля набуло відносно самостійного статусу. Від 1353 до 1395 рр. Коріатовичі вели інтенсивну міжнародну політику, реалізовували зовнішню торгівлю та організовували походи проти татар. Втім вже за Коріатовичів Подільська земля стала васалом Польської Корони.

За князя Вітоста кордони краю перекупувалися аж до Дніпра та Чорного моря. Але, незважаючи на зовнішньополітичні успіхи Вітоста, польська присутність в краї посилювалася. Польські королі наполегливо закріплювали свої сюзеренні права на Поділля і активно підтримували литовську політичну владу в регіоні. Найжорсткішими інструментом для цього стало розчленовування території. Так, із 1384 р. почалася чісленні поділи Поділля.

Втрата Поділлям ознак цілісності та суверенності призвела до відриву економічної та політичної стабільності регіону і зробила його легкою здобиччю для татар. “Татарська римоунія” поглиблювала політичну деградацію краю, при цьому князівські війни не були спрямовані проти татарських військ, так що справа оборони припала на тяжке плече.

Адміністративно-територіальний устрій Поділля відірваним собі намісником має відділ Київської Русі. За татар відбуваються подальше

оформлення організаційного устрою краю. За правління Корібутів на Поділлі було запроваджено поділовий поділ території. В цей же час вперше чітко окреслилися політико-адміністративні обриси Подільської землі. Проте оформилося в окреме князівство краю так і не вдалося, хоча в джерелах цієї доби Поділля йменується то "землю", то "князівством". За "доби Вітовта", який перетворив край в Подільське староство, з офіційної документації й наративних пам'яток зникає слово "князівство". З 30-х рр. XV ст. почалася активна колонізація західної частини Поділля, в той час як східна залишалася у складі Великого князівства Литовського. Таке розширювання закріпило нерозривність західної і східної частини краю на багато сторін вперед.

Аналіз форми земельних надань виявив схожість та відмінності подільської практики з західноєвропейською і частково з загальноєвропейською. Серед страт феодального класу на Поділлі у досліджуваній період чисельно домінували так звані "зем'яни", що отримували наділ переважно в термінові та пожиттєві тривання. Цей досить аморфний (без чітких станових меж) прошарок, очевидно, став фундаментом для формування основного сприяння місцевого феодального стану. Втім термін "зем'яни" не зберігся в українській мові, в той час як сучасний йому термін "дворяни" зайняв тривале місце у літтературній лексиці. Цікаво було б прослідкувати за документами, коли зникло з ужитку термін "зем'яни", в яких ще регіонах України та суміжних землях він був у ходу та як еволюціонував.

Диференціація сільського та міського населення в джерелах відбилася несправно. Проте, як було показано в роботі, категорія кмітля, очевидно, становила більшість залежного селянства. Історія кмітського стану на Поділлі і на Україні має бути ще намічена. Для цього необхідні комплексні порівняльні студії з історії селянства різних областей України, Білорусії, Польщі та Литви.

ЗЕМЕЛЬНИ МАДАНИН НА ПОДЛУН

Timeline

Id	Intervista regimen	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
1	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
2	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
3	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
4	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
5	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
6	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
7	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
8	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
9	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
10	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
11	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema
12	Intervista regimen tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema	Intervista tema

[illegible]

A. no.	Locality and station	Age and sex	Identification	Date (year, month)	Remarks	Cat. no.
13	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri (?Anchovy in Osteichthys Sauri collected in same habitat specimen examined?)	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		specimen Sauri (Sauri, in Osteichthys Sauri, Sauri, Sauri, (?Sauri Sauri, in Sauri Sauri Sauri, in Sauri Sauri, in Sauri Sauri Sauri?)	13
14	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	14
15	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	15
16	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	16
17	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	17
18	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	18
19	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	19
20	11 August (Thompson and Child station?) 1889, C.T. Bathurst	matured specimen Osteichthys Sauri	Many Gages (Pachia Gages Gages?)		1. Osteichthys Sauri Sauri Sauri (?Sauri Sauri Sauri Sauri in Sauri Sauri Sauri Sauri Sauri?)	20

[illegible]

[illegible]

Id	Article title (English)	First author	Indexing reference (English)	Year, vol.	Abstract reference (English)	Page range
10	20 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	20 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
11	21 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	21 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
12	22 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	22 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
13	23 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	23 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
14	24 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	24 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
15	25 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	25 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
16	26 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	26 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
17	27 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	27 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
18	28 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	28 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
19	29 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	29 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10
20	30 August ("This week and tomorrow") 1943, New York Journal	no record exists (American Index)	Library Reference ("Public Library")	30 quarto	1. American Library Association ("Public Library") 2. American Library Association ("Public Library")	1-10

№ п/п	Дата поступления	Акт о входе	Время поступления	Время отбытия	Пункт назначения	Время отбытия
101	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
102	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
103	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
104	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
105	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
106	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
107	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
108	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
109	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.
110	1890 г. 1890 г. 1890 г.	высочайший указ Организация Правительства Министерства Внутренних Дел (1890 г.)	1890 г.	1890 г.	1890 г.	1890 г.

Додаток Б

СПИСОК ПОДІЛЬСЬКИХ ЗЕМ'ЯН ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Таблиця Б.1

№ п/п	Ім'я	Датум	№ п/п	Ім'я	Датум
1	Антоні з Бабичева	[87]	34	Полко Андальович	[112]
2	Антоні, панаці Бреша	[134]	34	Полко Андальович з Шидловка	[133, 136; 137, 141]
3	Богуслав, панаці Антоні з Стасова	[14]	35	Степанович з Ладзець	[126]
4	Борис з Касіна	[133]	36	Стефанович	[130, 163]
5	Василь, панаці Сулєва	[88]	37	Стефанович із Холма	[76]
6	Василь Андрійович	[11]	38	Стефанович із Височка	[143]
7	Ганга	[145]	39	Стефан Урбанович	[108]
8	Григорій, панаці Шен	[98]	39	Стефан Угорин	[77]
9	Гриць Андрійович	[118]	39	Стефан з Кисорина	[148, 162]
10	Жоанн з Шидловка	[113]	40	Томаш з Кисорина	[87]
11	Жолтоский	[146]	41	Томаш із Шидловка	[143]
12	Іван з Барановича	[130]	41	Фредерик з Степановича	[133]
13	Ізидор Ганкович	[99]	42	Франц	[132]
14	Кішак	[71]	42	Франц	[79]
15	Кірац Кішак	[133]	43	Франц з Пашковича	[82]
16	Дарингій Цалла з Клодича	[139]	44	Хадя	[84]
17	Міхал Шидловський	[143]	45	Юрій Самаринський	[121]
18	Міхал з Барановича	[130]	46	Ян	[129]
19	Микола Корнелійович	[83]	47	Ян	[73]
20	Петро Бискович	[85]	48	Ян Кривий	[132, 136]
21	Петро Кисор	[81]	49	Ян Цалла з Касіна	[113]
22	Петро Цалла з Касіна	[118]	50	Ян Цалла	[82]

Таблиця В.1

№ п/п	Назва населеного пункту	Ідентифікатор	Рів	Діагност.
КАНАДІЙСЬКИЙ ПАРК				
1	с.Веллс ("Wells")	с.Веллс Кан'юна Підпільського р-ру Кентуккської обл., основна територія якого нині зарезаном Сполученим від с.Термаві Кан'юна. Підпільського р-ру Кентуккської обл.	1188 1395 1442 1443	[150] [40] [182] [187]
2	с.Борсудіс ("Borsudis")	не ідентифіковані	1431 1443	[125] [187]
3	с.Кутікві ("Cutikwi")	не ідентифіковані	1413	[187]
4	с.Бурманіс ("Burmanis")	не ідентифіковані	1442	[182]
5	с.Волвердріс ("Wolverdris")	с.Волвердріс Манро- Підпільського р-ру Вісконсин ош	1444	[214, 28-29]
6	с.Волверс ("Wolwers")	не ідентифіковані	1432	[182]
7	с.Джаміс Локер ("Jamies Locker")	не ідентифіковані	1431	[188]
8	с.Кам'юна Куча ("Camiona Kucha")	не ідентифіковані	1433	[184]
9	с.Каміонна ("Camiona")	с.Веллс Кучіонна Дукавського р-ру Кентуккської обл.	1433	[143]
10	с.Ліана	с.Ліана Манро-Підпільського р-ру Пенсильванії обл.	1442	[181]
11	с.Лорел ("Lorel")	не ідентифіковані	1444	[114, 18- 19]
12	с.М.В.ВОНА ("M.V.VONA")	не ідентифіковані	1443	[181]
13	с.Ліана ("Liana")	с.Ліана Новоутверджено р-ру Джорджіанської обл.	1432	[182]
14	с.Волвердріс ("Wolverdris")	не ідентифіковані	1442	[182]
15	с.Грунтіс ("Gruntis")	с.Грунтіс Кан'юна Підпільського р-ру Кентуккської обл.	1431	[124]
16	с.Грунтіс ("Gruntis")	не ідентифіковані	1412	[181]

№ п/п	Наим. населенного пункта	Составление	Рис	Длина
17	с. С. Сидоров	с. С. Сидоров Киншасин- Польковский р-он, Липецкой обл., ныне включены в состав Брянской и Новгородской обл. Г.А.С.	1412	[154]
18	с. Успен (Uspensk)	с. С. Успен Киншасин- Польковский р-он, Липецкой обл., ныне включены в составы Могилы- Польской Г.А.С.	1436	[152]
19	с. Яковлев (Yakovlevsk)	из Яковлевского	1421	[154]
Красноярский п-т				
20	м. Красная (Krasnaya)	из Красная Красноярской обл.	1385 1431 1434 1435	[83] [121] [134] [139]
21	с. Костюков (Kostukov)	с. Костюков Шаргородского р-он, Киевской обл.	1412	[140, 141]
22	с. Носов (Nosovsk)	с. Носов Н. Косовского р-он Киевской обл.	1411	[114]
Минская п-т				
23	м. Минская (Minskaya)	м. Минская Минской обл.	1385	[91]
24	с. Мислав (Myslavsk)	из Миславского	1421	[137]
Киевская п-т				
25	с. Бабина (Babina) (Babynsk)	с. Бабина Бабина Шаргородского р-он Киевской обл.	1444	[100]
26	с. Бабина (Babina) (Babynsk)	из Бабинского	1444	[100]
27	с. Басов (Basovsk)	с. Басов Басовского р-он, Киевской обл.	1405 1410 1415	[52] [94] [144]
28	с. Басов (Basovsk)	из Басовского	1421	[113]
29	с. Басов (Basovsk)	из Басовского	1405 1407	[94] [144]
30	с. Басов (Basovsk)	с. Басов Басовского	1421	[125]
31	с. Басов (Basovsk)	с. Басов Басовского р-он, Киевской обл.	1405	[100]
32	с. Басов (Basovsk)	с. Басов Басовского р-он, Киевской обл.	1421	[114]
33	с. Басов (Basovsk)	с. Басов Басовского р-он, Киевской обл.	1421	[114]
34	с. Басов (Basovsk)	из Басовского	1405	[100]

№ п.п.	Наименование пункта	Адресация	Год	Дорога
15.	с.Тубриси ("Tubrisi")	с.Тубриси Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1401 1402	(134) (82)
16.	с.Алтуши ("Alushy")	с. Алтуши Кан'онка- Падисацкий р-р	1401	(134)
17.	с.Босовица ("Bosovitsa")	с.Босовица Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1401	(140)
18.	с.Кадисов ("Kadysow")	с.Кадисов Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1401 1410	(78) (82)
19.	с.Кан'онка ("Kanyonka")	с.Кан'онка Падисацкий Хмельницкой обл.	1318 1319 1348 1394 1395 1406 1481 1482 1484 1488 1497 1498 1501 1502 1443 1444 1445	(14) (28) (33) (38) (41) (49) (51) (13-15) (55) (73) (100-101) (100-100) (114; 119) (122) (184) (185) (191-204)
20.	пос. Кан'онка Гута ("Kanyonka Guta", "Kanyonka Guta")	с.Падисаца Кан'онка-Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1393 1408	(28) (73)
21.	с.Кан'онка	с. Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1400	(184)
22.	с.Кан'онка	с.Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1405	(184)
23.	с. Кан'онка ("Kanyonka")	с. Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1402 1412	(55) (58)
24.	пос. Кан'онка ("Kanyonka")	с.Кан'онка Кан'онка-Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1448	1500
25.	с.Кан'онка ("Kanyonka")	с. Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1401	(135)
26.	пос. Кан'онка ("Kanyonka")	с. Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1418	(141)
27.	пос. Кан'онка ("Kanyonka")	с.Кан'онка Кан'онка- Падисацкого р-р Хмельницкой обл.	1448	(184-200)

№ п/п	Наименование рыбы	Синонимы	№	Запасы
48.	с. Каса ("Kasa")	с. Каса Кас'инга- Подольского р-у Ханты-Мансий обл.	1412	[94]
49.	с. Мамалин ("Mamalinsk")	с. Мамалин Промышленно- р-у Ханты-Мансий обл.	1409 1404	[95] [101]
50.	с. Мамалея ("Mamalaya")	не идентифицирована	1404	[94]
51.	с. Мамалин ("Mamalinsk", "Mamalinsk")	с. Мамалин Промышленно- р-у Ханты-Мансий обл.	1409 1404	[11] [102]
52.	с. Мамалин ("Mamalinsk")	с. Мамалин Промышленно- р-у Ханты-Мансий обл.	1409	[42]
53.	с. Оларвал ("Olarval")	с. Оларвал Морави- Подольского р-у Ханты-Мансий обл.	1411	[114]
54.	с. Олва ("Olva")	не идентифицирована	1403	[30]
55.	с. Оларвал ("Olarval")	не идентифицирована	1408	[30]
56.	с. Оларвал ("Olarval")	не идентифицирована	1395	[30]
57.	с. Оларвал ("Olarval")	не идентифицирована	1411 1404	[114] [102]
58.	с. Олва ("Olva")	с. Олва Кас'инга- Подольского р-у Ханты-Мансий обл.	1405	[47]
59.	с. Ситвалов ("Sitvalov")	с. Ситвалов Промышленно- р-у Ханты-Мансий обл.	1411	[112]
60.	рыба Ситва ("Sitva")	не идентифицирована	1405	[104]
61.	с. Сурва ("Sura")	с. Сурва Кас'инга- Подольского р-у Ханты-Мансий обл.	1410	[43]
62.	с. Сурвалов ("Suralov")	не идентифицирована	1404	[94]
63.	Толстолобик латва ("Tolstolobik latva")	не идентифицирована	1418	[100]
64.	с. Ува ("Uva")	с. Ува Кас'инга-Подольского- р-у Ханты-Мансий обл.	1400	[44]
65.	с. Фларвал ("Flarval")	не идентифицирована	1413	[40]
66.	с. Халвал ("Chalval")	с. Халвал Ханты-Мансийского р-у Ханты-Мансий обл.		[40]
67.	с. Шарвал ("Sharval")	не идентифицирована	1411	[114]
68.	с. Хорвал ("Horval")	с. Хорвал Промышленно-р-у Ханты-Мансий обл.	1404	[112]

№ п/п	Наименование объекта	Адресация	№	Литература
70	с. Архипово [Arkhypovo]	с. Архипово Истринского р-у Московской обл.	1418	[289]
Александровский район				
70	с. Александрово [Aleksandrovskoye]	не локализуемый	1418	[292]
			1421	[289]
71	с. Березово [Berezovskoye]	с. Березово Истринского Королевского р-у Московской обл.	1422	[114]
72	с. Боровское [Borovskoye]	не локализуемый	1426	[175]
			1444	[186]
73	с. Карпово [Karpovskoye]	с. Карпово Истринского р-у Московской обл.	1431	[115]
			1440	[178]
74	с. Лесово [Lesovskoye]	с. Лесово Александровской обл.	1431	[126]
75	с. Мокшанское [Mokshanskoye]	не локализуемый	1446	[194]
76	с. Овсино [Ovsiynoye]	не локализуемый	1438	[175]
77	с. Спирин [Spirin]	с. Спирин Коломенского р-у Московской обл.	1432	[124]
78	с. Чело [Chelo, "Chelov"]	с. Чело Ступинского района р-у Московской обл.	1435	[125]
			1440	[119]
79	с. Мухоморово [Mukhomorovo]	с/п Мухоморов Александровского р-у Московской обл.	1565	[41]
Калужский район				
80	с. Борово Борово [Borovo]	не локализуемый	1409	[75]
81	с. Зубы [Zuby]	не локализуемый	1412	[234]
82	с. Красное [Krasnoy]	с. Красное Гжатского р-у Тверской обл.	1415	[81]
83	с. Осташков [Ostashkov]	с. Осташков Александровского р-у Московской обл.	1425	[144]
			1436	[232]
84	с. Ржев [Ryevskoy]	с. Ржев Вяземского р-у Московской обл.	1435	[141]
85	с. Слово [Slavo]	с/п Слово Рязанского Боровского р-у Тверской обл.	1583	[11]
			1424	[91]
			1432	[147-155]
86	с. Ступинский [Stupinskoy]	с. Ступинский Боровского р-у Тверской обл.	1409	[175]
87	с. Угличский [Uglichskoy]	с. Углич & Мст. Угличский Могилевского р-у Тверской обл.	1403	[65]
88	с. Угличский [Uglichskoy]	с. Угличский Боровского р-у Тверской обл.	1432	[144]

№ п/п	Наименование объекта	Координаты	№	Датум
Средняя часть реки				
90	с. Белая ("Belina")	с. Белая, Архангельского р-на Холмского о-ва	1436	[199]
91	с. Бельяны ("Beljany") ("Beljany")	на Савицефрутына	1437 1440	[121] [179]
92	с. Беломыс ("Belomys") Беломыс ("Belomys")	на Савицефрутына	1439 1441	[190] [129]
93	с. Беломыс ("Belomys")	с. Беломыс, Архангельского р-на	1442	[172]
94	с. Горышка ("Gorishka")	на Савицефрутына	1443	[179]
95	с. Горышка ("Gorishka") ("Gorishka")	с. Горышка, Архангельского р-на Холмского о-ва	1445	[121] [179]
96	с. Горышка Горышка Дорога ("Gorishka Goryshka Droga")	на Савицефрутына	1446	[179]
97	с. Желая ("Zhelaya") ("Zhelaya")	с. Желая, Архангельского р-на Холмского о-ва	1431 1433	[126] [121]
98	с. Желая ("Zhelaya") ("Zhelaya")	на Савицефрутына	1431	[121]
99	Желая ("Zhelaya") ("Zhelaya")	с. Желая, Архангельского р-на Холмского о-ва	1432 1448 1444	[121] [179] [189]
100	Желая ("Zhelaya") ("Zhelaya")	с. Желая, Архангельского р-на Холмского о-ва	1431 1433	[126] [171]
101	с. Колыбаша ("Kolobash")	с. Колыбаша, Колыбаша- Павловского р-на Холмского о-ва	1434	[121]
102	с. Колыбаша ("Kolobash")	с. Колыбаша Городовского р-на Холмского о-ва	1434	[136]
103	с. Колыбаша	с. Колыбаша, Городовского р-на Холмского о-ва	1437	[14]
104	с. Мелья ("Melja")	на Савицефрутына	1440	[121]
105	с. Мелья Мелья ("Melja Melja")	на Савицефрутына	1440	[179]
106	с. Мелья ("Melja")	с. Мелья, Архангельского р-на Холмского о-ва	1421 1442	[126] [121]
107	с. Мелья ("Melja")	с. Мелья, Архангельского р-на Холмского о-ва	1421	[121]
108	с. Мелья ("Melja")	с. Мелья, Архангельского р-на Холмского о-ва	1442	[118]
109	с. Мелья ("Melja")	на Савицефрутына	1421	[121]

№ п/п	Имя персоналии (русск.)	Имя персоналии	Род	Смерть
108.	а. Савинин ("Savinin")	а. Савинин Александрович п-р. Хмельницкой обл.	1919 1995 1430 1431 1432	[51] [41] [187-188] [121] [188]
109.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	а. Савицкий	1903
110.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1411 1442	[121] [178]
111.	а. Савицкий ("Savitskiy") "Savitskiy and Borodai")	а. Савицкий Павел	а. Савицкий	[115]
112.	а. Савицкий ("Savin")	а. Савицкий Павел	1411	[123]
113.	а. Савицкий ("Savin")	а. Савицкий Павел	1411	[121]
114.	а. Савин Иван ("")	а. Савицкий Александрович п-р. Хмельницкой обл.	1409	[14]
115.	а. Савицкий ("Savitskiy", "Savitskiy")	а. Савицкий Александрович п-р. Хмельницкой обл.	1411 1431 1432	[187, 115, 188] [121] [188]
116.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1411 1442	[121] [178]
117.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Александрович обл.	1421	[58]
Александрович, Павел				
118.	Савицкий	а. Савицкий Александрович	1404 1405	[157] [159]
Савицкий, Павел, а. Савицкий				
119.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Александрович п-р. Тернопольской обл.	1402	[181]
120.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1392	[18]
121.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Александрович Полтавского п-р. Хмельницкой обл.	1418	[91]
122.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1418	[91]
123.	а. Савицкий ("Savitskiy", "Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1392 1434 1442	[18] [182] [188]
124.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Павел	1392	[18]
125.	а. Савицкий ("Savitskiy")	а. Савицкий Александрович Тернопольской обл.	1410	[81]

№ п/п	Власна назва місця в джерелі	Сучасна назва	Рік	Джерело
144	с. Червоноград ("Червоград", "Синьогород")	с. Ізяслав-Жураївка	1412 1442	[131] [144]
145	с. Червоний Острів ("Синь-Острів")	с. Червоний Острів Хмельницької обл. Хмельницької обл.	1424	[95]
146	с. Архипівська Діброва ("Вранітська діброва")	с. Ізяслав-Жураївка	1427	[98]
147	с. Козлів	с. Ізяслав-Жураївка	1445	[142]
148	с. Рів (Річ)	с. Бор. Хмельницької обл.	1455	[146]

У запропонованій таблиці позначені місця та сім'ї населені пункти, а також найменування латинських укріплень, інформацію про які містять латвій, дипломатичні та судові документи. Проте авторка усвідомлює факт існування багатьох інших топонімів, у тому числі середньовічних. Так, у праці російсько-українського вченого М. Владімировича-Будилова [295, 137] є інформація про десятки старовинних населених пунктів. Однак ці топоніми не відображені у вивченій авторкою джерел. Навчаче наводяться переліки географічних назв, що містяться в згаданих дослідженнях. При цьому вказані лише ті топоніми, що відсутні у таблиці В.1.

Список выловленных в реке Л. М. Волжских рыб

33	Атлант	?
7	Волжский	1420 г.
28	Волжский	1440 г.
11	Волжский	1430 г.
29	Волжский	?
18	Волжский	1441 г.
16	Волжский	1442 г.
23	Голубой	1440 г.
10	Гурья	?
12	Калужский	1439 г.
19	Красный	1437 г. (7)
1	Красный	1433 г.
6	Латвийский	1442 г.
14	Латвийский	1442 г.
2	Минский	1431 г.
13	Минский	1438 г.
14	Минский	1439 г.
4	Минский	1441 г.
18	Омский	1442 г.
28	Печорский	?
32	Полесский	?
13	Приморский	1441 г.
3	Самарский	1428 г.
3	Самарский	1421 г., 1438 г.
13	Саратовский	1442 г.
17	Суржковский	1440 г., 1442 г.
6	Татарский	1418 г.
22	Угрюмовский	1448 г.
12	Хмельницкий	1436 г.
19	Черный	1442 г.
31	Черный (Саратов)	?
6	Черный	1431 г. (7)
31	Черный	1448 г.

Додаток Г

ТОПОГРАФІЯ МОНЕТНИХ ЗНАХІДОК НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ХІV — ХV ст.

1. с. Велика Мечетня Кривосирського району Первомайського округу (нині Миколаївської обл.), 1924. Виявлено друкарську монету, карбовану в Новому Сарайі 753 р. (1352/53) [543, 364].
2. с. Гушань Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, 1953. Скарб містив руські, ляхівські і польські налігаторні Владислава Ягелли; зберігся частково, у кількості 252 монети [391, 132; 543, 36].
3. м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., 1883. У скарбі знайшлися руські налігаторні і мідавські денари Казимира, а також руські налігаторні Владислава Опольського і Лайонса I [391, 132].
4. с. Марково Добровільненського району Первомайського округу (нині Миколаївської обл.), 28-ті рр. ХХ ст. Скарб містив два срібні та друкарські дрібні хана Узбека, карбовані в Сарай-Маркут в 728 р. (1326–1327) [543, с. 28–29].
5. с. Новий Фастив Потребненського району Вінницької обл., рік невідомий. 69 пражьких грошів Вацлава IV вагою 182,5 г. [543, 47].
6. с. Ново-Поселення Шепетівського району Хмельницької обл., 1913. Знайдено 150 пражьких грошів Карла I та Карла II і 139 — Вацлава IV [543, 36].
7. с. Шарань Чечельницького району Вінницької обл., 1838. Гроші пражські, монети польські, німецькі і 17 татарських, міняв ХІV–ХV ст. [543, 47].
8. с. Райківці Хмельницького району Хмельницької області, 1886. Скарб містив і золоту і 6903 срібні монети:
 - угорська монета — 1 дукат Матфея Корвіна (1458–1490);
 - друкарські дрібні Мухамеда, Ахмада, Мустафа (з латинською контрмаркою), Хаджі-Пірея, Нур-Давлета, Менті-Пірея — 911 монет;
 - галицько-кримські — 21 монети;
 - молдовські — 1 монета;
 - польські — 3 монети;
 - пражські — 63 монети. Найменшою монетою скарбу — дрібном 894 р. (1488/89) [389, 73; 543, 36].
9. с. Слав'яно-Сербія Великомихайівського району Одеської об-

дасті, 1848. Під час розкопок І. Стеніковського було знайдено фрагмент державної монети хана Тохта, а також залоту монету відкритійського Юрія II Камінця [543, 31].

10. с. Строїні Таврійського району Вінницької обл., 1886. Скарб складався з:
- городських монет — 82 срібні монети Сигізмунда Люксембурзького;
 - державних монет з литовською контрмаркою "колонна" — 16 монет;
 - пражські гроші Вацлава — 30;
 - молдовські гроші — 2 [543, 47].
11. Торговиця. Скарб складався з 173 срібних монет:
- пражські гроші — мість монет Вацлава II, Яна Люксембурзького, Карла IV,
 - татарські гроші — монети хана Тохтагула, Узбека, Диванбека, Бердубека, Кушак, Наруза [479, 51–53].
12. м. Тульчин Тупчинського району Вінницької обл., 1884. Між селами Кіншаків і Золотогова поблизу Тульчина було знайдено глиняний вузлик з просяними гронами Вацлава IV [543, 47–48].
13. Подільська губернія, місце не встановлено, 1862. Скарб діяв після останніх ханів Золотої Орди і перших Гірсів, монети турецько-татарські, молдовські монети, дрібні брактати з зображенням хреста, пражські гроші Вацлава [543, 50].
14. с. Ярмолівці Гайсинського району Вінницької області, 1903. Скарб мав біля 400 монет:
- руських напівгрошів — 83, в тому числі 12 монет Людовіка;
 - польських напівгрошів Владислава-Ягайла — 310;
 - татарських — 5 монет хана Тохтамуша (1386–1395) кримського карбування [543, 47].
15. с. Ярн Немырівського району Вінницької обл., 1900. Скарб мав 146 пражських грошей Карла IV — 21, Вацлава IV — 75 і "аверті" — 50 [543, 47].

Картошама 1. Подільська земля в другій половині XIV – першій половині XV ст. за основні володарів

Карта схема 2. Подільська земля в другій половині XIV – першій половині XV ст. (територіальний ріст)

Хронологічний список використаних джерел,
дипломатичних та суцільних джерел

1. Булла папи римського Бенедикта польському королю Казимиру, щоб той оголосив хрестовий похід проти татар. 1 серпня 1340 р., *Акційон N VMIH*. — Т. 1. — *Romae: Turris Vaticanae*, 1859. — № 938. — Р. 637.
2. Булла папи римського Бенедикта галицькому архієпископу, а також краківському й брацлавському єпископам, щоб ті в Польщі, Угорщині й Богемії оголосили хрестовий похід проти татар. 1 серпня 1340 р., *Акційон N VMIH*. — Т. 1. — *Romae*, 1859. — № 939. — Р. 638.
3. Булла папи римського Бенедикта краківському єпископу, щоб той дав владу з польського короля Казимира, яка була надана на втілює договори та угоди. 29 червня 1341 р., *Акційон N MIIH*. — Т. 1. — *Romae: Turris Vaticanae*, 1859. — № 566. — Р. 434; *Історія Львова в документах і матеріалах*. — К.: Наукова думка, 1986. — № 9. — С. 14 (переклад з латинської на українську мову).
4. Булла папи римського Климента наказом про утримання десяти частини всіх церковних доходів для протидії татар, руських та литовців. 1 грудня 1343 р., *Акційон N MIIH*. — Т. 1. — *Romae*, 1860. — № 604. — Р. 468.
5. Булла папи римського Климента польському королю Казимиру про надання десятин Гнізньський, Куявський, Плоцький, Лубуцький та Кам'янецький діакнам на два роки. 1 грудня 1343 р., *Акційон N MIIH*. — Т. 1. — *Romae*, 1860. — № 605. — Р. 468–469.
6. Булла папи римського Климента польському королю Казимиру, щоб від роцеста з Людовіком Баварським відмовився і ніякої милості не надав синікативам. 18 жовтня 1345 р., *Акційон N MIIH*. — Т. 1. — *Romae*, 1860. — № 628. — Р. 484.
7. Рішота. Договірна грамота угорського короля Лайоша і його брата Стефана, в якій повідомляється, що вони виступаються "до жовита" Руським королівством польському королю Казимиру і тим, на чому у нього не буде гніва, та велике королівство разом

з Польщею, то ніколи буде перейти до короля Лайона, а якщо король Казимира буде жив, то король Лайон чи його наступники можуть з його вдовою час забрати Русь від нього, виплативши 100 000 флоринів. Бездати (1349 р.) *NSD*. — Т. 3. — Варшав, 1860. — № 393. — С. 191.

8. Грамота польського короля Казимира Великого Свентку із Мешчина на право видобутку рінних наді руд золота, срібла, міді, олова у його власних маєтках. 11 серпня 1350 р., Львів *Codex diplomaticus Poloniae*. W 3-t. — Т. 3. — Варшав, 1858. — № 104. — Р. 229.
9. Булла папи римського Климента VI про те, що він віддає десятину частину з усіх церковних податків з польських земель, які мали надійти до Римської церкви, на чотири роки польському королю Казимиру для боротьби з татарами. 14 березня 1351 р., Авіньйон *BMHPL*. — Т. 1. — Ротам, 1860. — № 702. — Р. 331.
10. Булла папи римського Климента VI польським шляхетам, в якій наказується їм опалювати хрестою полі проти Литви, травень 1351 р., Авіньйон *BMHPL*. — Т. 1. — Ротам, 1860. — № 713. — Р. 339.
11. Булла папи римського Климента VI угорському королю Лайошу про передачу йому церковних податків з усього Угорського королівства, щоб використати їх для боротьби з "поганими татарами та невірними". 15 травня 1352 р., Авіньйон *BMHPL*. — Т. 1. — Ротам, 1859. — № 1269. — Р. 815-816.
12. Булла папи римського Климента VI угорському королю Лайошу, згідно з якою він передавав йому всі землі, які той вже здобув або здобуде в майбутньому від "екзіматиків та невірних". 15 липня 1352 р. *Pejer G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*. — Будап, 1833. — Т. IX. — Vol. 2. — Р. 169-170; *Baronius C. Annales ecclesiastici*. — Т. 29: 1334-1356. — Париж-Лондон, 1872. — Р. 528-529.
- 12*. Жалування грамота угорського короля Лайоша I Новаку, сина Петра, 28 грудня 1352 р., Загреб *Dr. Ivan p. Bajkic iz Hrvatsko-dalmatinsko-slavonskoga kraljevskoga arhiva Uredbe Dr. Ivan p. Bajkic*. — Загреб, 1903. — Godina 7. — Sveska 3. Izdavao Zelenac. — С. 158-152; Грушевський М. З облога Бали в 1352 р. — *Іс. ЗНТШ*. — Т. 73. — Львів, 1906. — С. 156-159; Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 4, XIV-XVI віки. Відносини політичні. — К.: Наукова думка, 1963. — С. 441.

13. Древнерусская грамота литовских князей Януша, Кейстута, Любарта, Крис Наримунтовича і Юрія Коріатовича з польським королем Казимиром та малоруськими князями Зиневитом, Бездати [між. 1352 та 1355 роками] в АЗР. — Т. 1, 1340–1506 pp. — Сиб.: Типография II отделения собственного Е. Н. В. канцлара, 1846. — № 1. — С. 1 (з датуванням "после 1348"); Тимековіч, — *Latetiae Rerūnotae, Veterū et Rerūnotae*, 1862. — Р. 371 (без дати та латинською мовою); Головацкій Я. Ф. Памятники дипломатического и судебного-делового языка русского в древнем Галицко-Владимирском княжестве и в смежных русских областях в XIV и XV ст. — Львов: Типография Старовин. н-та, 1867. — № 1. — С. 4–5 (з помилковим датуванням 1350 р.); Головацкій Я. Ф. Памятники дипломатического и судебного-делового языка русского в древнем Галицко-Владимирском княжестве и в смежных русских областях в XIV и XV ст. В сб.: Научный сборник, издаваемый Литературным обществом Галицко-руско-Византизм. — Вып. 3. — Львов: Типография Старовин. н-та, 1865. — № 1. — С. 184 (з помилковим датуванням 1350 р.); Головацкій Я. Ф. Хрестоматия церковно-славянская и древнерусская в пользу учеников высшей гимназии в цес. кор. Австрийской державе. — Видаць, 1854. — С. 319–320 (з помилковим датуванням 1350 р.); Сырнов А. Сборник древнерусских памятников и образцов народной русской речи. — Варшава, 1832. — № 56. — С. 58–59 (з помилковим датуванням 1340 р.); Дурново Н. Хрестоматия по истории русского языка. — Вып. 1. Памятники XI—XV вв. — М., 1914. — С. 39–41 (з помилковим датуванням 1350 р.); *Strościński P. Wzrost państwa i rozszerzenie wpływów i objaśnienie drukowania ich wzmocnieniem*. — Т. 1. — Варшава, 1839. — № 9. — С. 98–99 (з помилковим датуванням 1342 р.); Карский Е. Ф. Два древнейших русских документа Галицкого князя Царства Польского в Варшаве // Древности. Труды Археологической комиссии Императорского Московского Археологического Общества. — 1899. — Т. 1. — Вып. 3. — С. 544 (з помилковим датуванням 1340 р.); ПС. — Сиб.: С.-Петербургский археологический н-т, 1903. — № 46. — С. 46 (з помилковим датуванням 1350 р.); Р. — К., 1928. — № 3. — С. 4–7; УГ XIV ст. — К., 1974. — № 14. — С. 29–32.
14. Вист польського короля Казимира Великого гофмейстеру Кайроулі з проханням по знайомству і гадкою про відносини з сеньйатрими князями. Без дати [1356 р.] в *Voigt J. Codes diplomatiques*

Римська. In 6 ed. — Bd. 3. — Königsberg: Gebrüder Neumann, 1878. — № 83. — P. 107.

15. Жалувана грамота подільського князя Федора Коріатовича Мунічицькому митрополиту. 1360 р., Мунічя *В* Лучий М. Історія карпатських русів: У 6 т. / Динафрування рукопису, переклад українською мовою та повчання Ю. М. Слав; Редкол.: Я. О. Бугай, М. М. Вегел, Д. Д. Доманюк, С. В. Орос, І. М. Сивак. — Т. 2. — Ужгород: Закарпаття, 1999. — С. 146–147 (переклад з латинської на українську мову).
16. Договірна грамота про укладання миру між великим князем литовським Ольгердом, Янутом, Кейстутом, Любартом та польським королем Казимиром Великим, Юрієм Наримунтовичем Батиським, Юрієм і Олександром Коріатовичами Подільськими. Без дати [1366 р.] *В* Natuszewicz A. S. Historia państwa polskiego. — T. 9. — Lwów, 1837. — S. 345, ретурн 4 (латинською мовою).
- 16^б Рівеста. Договірна грамота про укладання миру між великим князем литовським Ольгердом, Янутом, Кейстутом, Любартом та польським королем Казимиром Великим, Юрієм Наримунтовичем Батиським, Юрієм і Олександром Коріатовичами Подільськими. Без дати [1366 р.] *В* SD. — T. 1. — Włocław, 1860. — № 432. — S. 319.
- 16^в Рівеста. Договірна грамота про укладання миру між великим князем литовським Ольгердом, Янутом, Кейстутом, Любартом та польським королем Казимиром Великим, Юрієм Наримунтовичем Батиським, Юрієм і Олександром Коріатовичами Подільськими. Без дати [1366 р.] *В* Inventarium. — Latavia Patriaeque, Veteris et Recentioris, 1862. — P. 371 (латинською мовою).
17. Жалувана грамота польського короля Казимира Великого Князю, зку засвідчав подільський князь Олександр Коріатович. 24 серпня 1368 р., Друга *В* AQZ. — T. 3. — Lwów, 1838. — № 7. — S. 39–42.
18. Лист польського короля Казимира папірару Філафею. Без дати *В* Болеслав-Юрій II, князь всієї Малої Русі. Сбірник матеріалів дослідження, зібраних О. Голоскороским, А. Кравцем тощо. — СПб.: Типографія Імператорської АН, 1862. — № 17. — С. 161–162.
19. Жалувана грамота подільського князя Юрія та Олександра Коріатовичів митрополиту Кам'янця на єпископстві і на території Кам'яна. 1374 р., Кам'янець *В* Przeworski A. Podole, Volhyn, Ukraina oblasz religijna i państwa. — T. 1. — Włocław-Nakład i druk Towar.

- «Подоляна», 1841. — С. 143-144; СРРР. — Т. 3. — Варшава, Сьвентоцкі, 1879. — № 216; Мотушковскій Н. Очерк статистики Подольской земли (Примирительно по-польски). — К., Тип. полиграф. ун-та, 1885. — С. 207-209; НТШ. — Т. 63. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин Західної України. Подан М. С. Грудзинської, Серія I (1361-1530). — Львів: Вид-во НТШ, 1903. — № 2. — С. 2-3.
20. Булла римського папи Григорія XI про утворення Галицької, Перемишльської, Володимирської і Холмської єпископських резиденцій, 13 лютого 1375 р., Авійшан A Thielac A. MHPL. — Т. 1. — Ротам, 1860. — № 564. — P. 713-714.
21. Ресета. Булла римського папи Григорія XI про утворення Галицької, Перемишльської, Володимирської і Холмської єпископських резиденцій, 13 лютого 1375 р., Авійшан P. SD. — Т. 1. — Вілла, 1860. — № 454. — S. 1375.
22. Підтверджені грамота польського князя Олександра Коріатовича Сьвотрадзкоу домініканському монастирю на м. м. та ріці пр. м. м. 17 березня 1335 р., Сьвотрач P. Praszniński A. Podole, — Т. 1. — Вілла, 1841. — S. 119; м. м. S. 214 і S. 215 є рукописні змінки грамоти; Личковскій В. Praszniński A. Podole, Volyn, Ukraïna obzary niemie i sadowe (handograpas) i 300481. — Т. 1. — Одеса, 1864. — С. 512; Grabowski M., Praszniński A. Źródła do dziejów Polski. — Т. 1. — Вілла, 1843. — S. 138-140; Мотушковскій Н. Очерк статистики Подольской земли. — К., 1885. — С. 220-221; Петров Н. Н. Подольск. Историческое описание. С Высочайшего соизволения издава при Министерстве внутренних дел П. Н. Батюшковым. — Сиб.: Обществ. польск., 1891. — Ветана м. м. сторінкам 10 і 11; АЗР. — Т. 1. — СПб., 1846. — № 4. — С. 21; Орасовскій М. Историческое описание землетряс. Сьвотрач Канцелярського р. м. Подольской губернии P. Прибавление к "Подольскому старинным ведомостям". — 1864. — № 36. — С. 687; Головацкий Я. Ф. Памятник... — Львов, 1865. — № 3. — С. 188; Головацкий Я. Ф. Памятник... — Львов, 1867. — № 3. — С. 8; Сьвотрач М. В. Ринков: автономія и его м. м. в Подольск. — Кампан-Подольскій: Типографія губернского правления, 1872. — Проложение № 1. — С. 457-458; Житковскій П. Очерк журнальной истории литовского народа, Ринков: Общества письменного языка с Ринковскими м. м. литовского народа. — К., 1876. — С. 353; Сьвотрач А. Сборник древнерусских

- пакетником в обрання царської рускої ризи. — Варшава, 1882. — № 63. — С. 66; ПС. — СПб., 1883. — № 4. — С. 4; Р. — К., 1918. — № 18. — С. 19–20; Гуцалей К. Г. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. до 1569 р.). — К.: Вид-во АН УРСР, 1939. — С. 28; УГ XIV ст. — К., 1974. — № 24. — С. 30–33; Прокотчук В. Князівство на Поділлі. Історія і сучасність. — К.: Рідний край, 1995. — С. 187.
22. Жалувана грамота подільського князя Олександра Коріатовича краківським купцям на право торгівлі в Поділлі. Ізвіти 1373 р., Краківськ MMAH. — Т. 5. *Kodeks Dypłomatycki miasta Krakowa. 1257–1506*. Wyd. Dr. F. Bisceński. — Св. I. — № 47. — S. 57.
23. Лист угорського короля Лайоша I до князя Коррада Франческо I, в якому, зокрема, повідомляється про переїзд подільського князя Олександра та Бориси від підданства угорського короля 29 вересня 1377 р., *Bulla d' Stefano Carrarese in: Rerum Hungaricarum Scriptores, Nova Series*. — Т. 171. — Fasc. 3, 6. — Wyd. A. Medix — G. Tolomei. — Città de Castello, 1910. — P. 145–146.
24. Булла римського папи Григорія XI з означенням, які саме домініканські монастирі на Русі і у Волинській землі належать Домініканському ордену. 28 січня 1378 р., *Analyticon d' Turgeniew A. I. Supplementum ad Historica Russica Monumenta, ex archivis ac bibliothecis externis desumpta, et a collectio archæographica edita*. — Петергоф: Turia E. Pratz, 1848. — № 38. — P. 127.
25. Булла римського папи Григорія XI Олександру із Литви, володарю Кам'яна, згідно з якою дозволяється, об'єднуватися йому для повної провади всіх справ. 30 січня 1378 р., *Analyticon d' Turgeniew A. MHPL*. — Т. I. — Romæ, 1860. — № 1015. — P. 748.
26. Грамота друцького і володимирського князя Дмитра Івановича Львово, про заборону подільським і литовським купцям проїждати з товарами в татарські землі через Львів, Луцьк і Володимир. 18 листопада 1379 р., *Луцьк d' Turgeniew A. I. Supplementum...* — Петергоф, 1848. — № 41. — С. 128; AGZ. — Т. 3. — Львов, 1877. — № 30. — P. 58–60; Торговля на Україні: XIV—сер. XVII ст.: Волинська Наддніпрянщина / АН УРСР, Ін-т історії, Київський ін-т україн. студій Альбертського університету. Упорядковані П. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Ред. кол. М. Ф. Коллар (від ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1990. — № 8. — С. 22–23.
27. Судова записка львівського купця Миколи Ківишова. 1 лютого 1385 р., *Луцьк d' Turgeniew на Україні XIV—сер. XVIII ст.: Волин.*

- «Наддністрянсько-Дністрівська історія. Книзотематичні збірники студій Академічного університету; Упорядник В. М. Крижанівський, Н. М. Височанець. — К.: Наукова думка, 1990. — № 3. — С. 13.
28. Підтверджені грамота польського короля Казимира краківському міщанам на торгівлю в його землах. 17 квітня 1385 р., *Краківське МІМАН*. — Т. 3. *Codex diplomatici civitatis Cracoviensis. 1257-1906* (Ed. F. Piesowski. — Cracovia: Turris Ephemeridum "Cena", 1879. — Сп. 1. — № 64. — Р. 74-75).
29. Грамота про укладення Краківської унії. 14 серпня 1385 р., *Краківське МІМАН*. — Т. 3. — Cracovia, 1876. — № 3. — С. 4-5.
30. Жалування грамота князя Вітовта сусіді Василю Карачевському на с. Смильда. 13 серпня 1386 р., *Брацлавське РАЮР*. — Т. 1. — Ч. 3. — К.: Умань, тап-фан, 1893. — № 1. — С. 1-2.
31. Жалування грамота польської королеви Ядвіги німчанам Львова, а вої, покращ, надається право складу солі та товарів всім руським, вірменським, сераднським, тобто всім та сарайським купцям, 8 березня 1387 р., *Львівське Таргашівське А. І. Supplementum...* — Ватерлоу, 1848. — № 45. — Р. 132; *AGZ*. — Т. 3. — Львів, 1876. — № 42. — С. 75-76.
32. Жалування грамота князя Костянтина і його брата Федора сусіді князя Костянтина Намері на м. Бакота. 1388 р., *Кам'янець-Подільський А. С. Historia państwa polskiego*. — Т. 6. — Lipsk, 1837. — С. 30; *Tęczyński J. Sprawa granic ziem Polski do Kazimierza Wielkiego XIV wieku o Teki Krakowskie*. — Kraków, 1897. — Т. 3. — С. 170.
33. Послання католицького Тевтонського Ордена в Україні про призначення львівського архієпископом Йоганнеса з найданішою у вірменських документах згадкою про Кам'янець. 18 серпня 1388 р., *Скоп'яцький Д. Р. Кам'янець-Подільський у вірменських документах XIV-XV ст. в Україні України*. — 1970. — № 5. — С. 63 (переклад Я. Данишевського зі старовірменської на українську мову).
34. Продажна грамота воєводи і старости краківського Свентка з Мельдичина, воєводи Смибора коняцькому лицарському місту Гюрмасу міщанства в Смиборі за 80 гривень, продаючи монет з дозволом йому надати місту магдебурзьке право. 13 грудня 1390 р., *Новий Смибірське АГЗ*. — Т. 6. — Львів, 1876. — № 2. — С. 2-4.
35. Підтверджені грамота польської королеви Ядвіги краківському міщанам Свентку з Мельдичина і його наступникам у володінні невеликою майном, кням до того часу воєводи. 31 жовтня 1390 р., *Краківське АГЗ*. — Т. 6. — Львів, 1876. — № 3. — С. 5-6.

36. Жалувана грамота польського князя Федора Коріатовича своєю службі Бедринку на село Сатериніаї, Остериніаї, Клімівніаї, Сунрумінніаї. 1 липня 1392 р., місто надана не вказано в *Żródła dziejowe Polski XVI wieku*. — Т. 5. — Warszawa, 1877. — С. 21-22; Мотковський Н. Очерк історії о Подільській землі. — К., 1885. — С. 215-226.
37. Грамота про укладення унії між польським королем Владиславом-Ягайлом і князем Вітовтом. 5 серпня 1392 р., Остроїв ММАП. — Т. 6. *Codex epistolaris Vitoldi*. — Cracovia, 1882. — № 1 (appendix). — Р. 959-960.
38. Жалувана грамота князя Вітовта служі Василю Карачиському на володіння с. Козьма Лука. 5 травня 1383 р. (р.), Полоцьк в *Przebiegi A. Podole...* — Т. 1. — Wilno, 1841. — С. 51-53; Grabowski M., Przebiecki A. *Żródła do dziejów Polski*. — Т. 1. — Wilno, 1843. — С. 144; АЗР. — Т. 1. — СПб., 1846. — № 6. — С. 22; Головицкий Я. Ф. Памятники... Львов, 1865. — № 6. — С. 199-200; Головицкий Я. Ф. Памятники... Львов, 1867. — № 6. — С. 9-10; АЮЗР. — Ч. 3. — Т. 1. Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации. Асты Варшавского староства XV — XVI в. — К.: Типография ун-та, 1893. — № 1. — С. 1-2; ПС. — СПб. 1903. — № 17. — С. 17; УГ XIV ст. — К., 1974. — № 31. — С. 43-63.
39. Регеста. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла великому князю литовському Вітовту і його спадкоємцям на землі Кам'янець з територією на феодалському праві. 1394 р. в *SD*. — Т. 1. — Wilno, 1860. — № 449. — С. 302; Stadnicki K. *Synowie Gedymina...* — Т. 1. — Lwów, 1881. — С. 184.
40. Жалувана грамота королявн Ягайла на прохання воеводи і староства краківського Спінка в Мельштиніах про звільнення м. Самбір і самбірського повіту від податкового. 1 січня 1354 р., Радам в *AGZ*. — Т. 6. — Lwów, 1876. — № 4. — С. 4-7.
41. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла краківському воеводі Спінку в Мельштиніах Поділля, з селом округи Кам'янець, Смориніаї, Червонотрола, Соколі, Вакоти з убої, що до них належить, на спадковому повному феодалному праві, який вказано інші литовські та руські князі. 13 червня 1385 р., Краків в ММАП. — Т. 6. — Cracovia, 1882. — № 115. — С. 37-38; АЗ. — Т. 1. 1360-1366. — Львів, 1883. — № 13. — С. 16-20; Мотковський Н. Очерк історії о Подільській землі. — К., 1885. — С. 217-218.

42. Жалувана грамота польської королеви Ядвіги кравієському воєводі Спитку з Мельштина Посіла на спеціальному спеціальному фоліантовому промі. 1800 18000000 імені польської князі. 10 липня 1393 р., Кравіє *В ЗОМ*. — С. 6. — Wrocław, 1974. — № 1843. — С. 465–466.
43. Підтвердна грамота польського короля Владислава та польської королеви Ядвіги воєводі кравієському та воєводі Подільській землі Спитку з Мельштина, що він загинув своїй дружині Сантаветі віно 1000 гривень пражських грошей на м. Жабно, яке розташоване в кравієській землі, та повіт Самбірський. 15 липня 1396 р., Старе село *В АГЗ*. — Т. 6. — Львів, 1876. — № 6. — С. 10–11.
44. Яріак лавя Тохтиснама великому князю литовському Вітауту. 1397 р. *В Прешаля А. З. Włodowuś dziejów z Tochtatysnami 1397 r. В Квартальнік істористи*. — 1912. — № 15. — С. 259–264.
45. Оверонна грамота молдавського воєводи Стефана подільському старості Спитку з Мельштина на безпечній проїзд у його князівстві та князівстві Хадор. 3 січня 1397 р., Сучава *В ММАН*. — Т. 6. — Стасова, 1882. — № 136. — Р. 43; *АБ*. — Т. 1. — Львів, 1882. — № 21. — С. 21.
46. Підтвердна грамота угорського короля Жигмунда, в якій він повідомляє, що подільський князь Василь від свого імені, а також від імені свого брата Федора заявив, що вона подарували с. Шаркад а купі Берг своїм родичам, і тим самим просять, щоб король підтвердив цей подарунок. 2 лютого 1398 р. *В Габрета В. Князь Федор Коратович и Мираморан В Подкарпатська Русь (Ужгород)*. — 1930. — № 3. — С. 41.
47. Дарна грамота барона Синака про передачу збудованої ним церкви для користування кам'янської армянської громади. 25 березня 1398 р., Кам'янець *В Pruszyński A. Podole, Volyn, Ukraina obrazy młodsze i starsze*. — Т. 1. — Wilno: Nakład i druk Teofila Głücksberga, 1841. — С. 144–145 (Переклад з старовірменської на латинську мову); Липовський В. Pruszyński A. Podole, Volyn, Ukraina obrazy młodsze i starsze (бібліографію) *В ЗОМ*. — Т. 1. — Одеса, 1844. — С. 512–513 (переклад з старовірменської на латинську мову); Доранович М. Армяни в Подолі та перші православні храми в місті Кам'янці, який грає роль першого православного єпископа Ніколая *В Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской губернии*. — Вып. 2. — Киев: Подольский, 1878–1879. — С. 167 (переклад з старовірменської

- на латинському мові); Waśa A. J. Pod kreutem / Waśa A. J. Kawa
 przełożenia historyczna. — Wyd. 2. — Lwów: Galicyjskie i Schick.
 1883. — S. 11 (Переклад зі староірменської на польську мову).
 Дашкевич Я. Р. Кам'яниця-Подільський у вірменських джерелах.
 XIV-XV ст. // Архіви України. — 1939. — № 3. — С. 64 (переклад
 зі староірменської на українську мову).
48. Присяжна грамота князя Свядригайла польському королю Вла-
 диславу-Ягайлу, з якої видно, що він дістав Поділля як феодал за
 умови, що коли Святко повернеться, то він мусить повернути край
 Сятку. Бю дати // Dziśdziejki A. T. II. Zbiór praw historycznych do r. 1385
 do r. 1529. — Pestiąd, 1841. — S. 422.
49. Жалувана грамота князя Свядригайла кам'янецьким францискан-
 цям с. Глісєїваї. 17 серпня 1460 р., Кам'янець // АСОЗ. — Т. 10. —
 Львів. — № 31.
50. Грамота про укладення зрії між польським королем Владисла-
 вом-Ягайлом і князем Вітовтом. Нідля 1401 р., Вітво // ММАІІ.
 — Т. 4. — Стасова, 1882. — № 233. — Р. 71-73.
51. Жалувана грамота князя Свядригайла кам'янецьким домінікан-
 цям на с. Зубрівці на звільнення їх від всіх видів повинностей на
 користь Кам'янецького замка, за винятком підданства та дан-
 ни татарам. 30 березня 1401 р., Кам'янець // Przoddzicki A. Podole,
 Wołyń, Ukraina ówczesne i dzisiejsze. — Т. 1. — Вітво, 1843. — С. 193
 (з помилковим датуванням 1403 р.); Grabowski M., Przoddzicki A.
 Zródła do dziejów Polski. — Т. 1. — Вітво, 1843. — С. 159-156 (з
 помилковим датуванням 1403 р.); Смильченко М. В. Франко-
 католицизм и его нерархия в Подолье. — Киевско-Подольский,
 1872. — Приложение № 4. — С. 459-460 (з помилковим датуван-
 ням 1403 р.); Zbiór dokumentów historycznych i w. Biblioteka Pa-
 rozdzickich w Warszawie / Wyd. A. Chmiel. — Київ, 1890. — № 6.
52. Грамота про укладення вічного миру між князем Литви і Русі і
 Поділля Свядригайлом з однієї сторони та великим магистром Тев-
 тоніського ордну Конрадом Юргінтеном з другої. 2 березня
 1402 р., Марієнбург // Marienburg Dr. C. E. Index Corporis historico
 diplomatis Lithuaniae, Estoniae et Curoniae. — Т. 2. — Рига and
 Dorpat, 1835. — № 546; ММАІІ. — Т. 4. — Стасова, 1882. — № 249.
 — Р. 83-84.
- 53* Річсста. Грамота про укладення вічного миру між князем Литви і
 Русі і великим Поділля Свядригайлом з однієї сторони та вели-
 ким магистром Тевтонського ордну Конрадом Юргінтеном з дру-

го 2 березня 1402 р., Марієнбург *N* 5D. — Т. 1. — Вірно, 1860. — № 744. — С. 329–334.

53. Жалування грамота польського короля Грешама Краківця на шлюбу короля, що Кам'янець з історії подільських замків віддасть Дорослу Ковчак. 23 червня 1402 р. *N* 5dbrzowski L. Polska Polska za Władysława Jagiełły i Władysław III. W 31. — Т. 1. Pismo Władysława Jagiełły. — Warszawa: Druk. S. Czerwinski, 1846. — Р. 88, розділ 168.
54. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягелла Кам'янецьким францисканцям на сад та дві десятини з оном Гліскай. 6 серпня 1402 р., Кам'янець *P* 402. — Т. 10. — Львів, — № 34.
55. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягелла люблінському міщанину Георгію на вітністас у м. Кам'янець та на в. Кермисль. 9 серпня 1402 р., Червоногород *P* 5HTШ. — Т. 63. — Стор. 1. — Львів, 1905. — № 11. — С. 12.
56. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягелла Кам'янецькому домініканському монастирю на с. Зубрівці. 15 вересня 1402 р., Доброштан *N* 4S. — Т. 1. — Львів, 1887. — № 23. — С. 23; Смилькович М. В. Римо-католицтво його наразі в Подоллі. — К.-П., 1872. — Приполюс № 3. — С. 458.
57. Регеста. Грамота князя Василя Корітовича, в якій він обіцяє вірність королю і Польському королівству, а також, що правди, належні йому, не зброся, а правом буде вирішувати. 1402 р. *P* 5D. — Т. 1. — Вірно, 1860. — № 741. — С. 334.
58. Регеста. Грамота князя Василя Корітовича, в якій він обіцяє вірність королю і Польському королівству, а також, що правди, належні йому, не зброся, а правом буде вирішувати. 1402 р. *P* Inventarium. — Lutetiae Parisiensi, 1862. — Р. 378.
59. Запис крадіаської грошової книги про виплату Стіванові 3600 кп, отриманих за Поділля від Рафала, спрости подільського. 9 травня 1403 р., Країв *P* 5PFF. — Т. 2. — Warszawa, 1870. — Р. 149.
60. Регеста. Грамота подільського князя Федора Корітовича польському королю Владиславу, в якій він пробає йому і його підданцям свій барант, 1403 р. *N* 5D. — Т. 1. — Вірно, 1860. — № 778. — С. 339.
61. Регеста. Присяжна грамота подільського князя і муніципального господаря Федора, в якій він обіцяє оном польському королю та королівству, 1403 р. *N* 5D. — Т. 1. — Вірно, 1860. — № 779. — С. 339.
62. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягелла Петру

- Качорку на володіння с. Уґа Кам'янецького повіту. 14 жовтня 1483 р., Мислав *Р Grabowski M., Pruszyński A. Zródło do dziejów Polski*. — Т. 1. — Вільно, 1843. — С. 153-154; ZDM. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1661. — С. 210-211.
62. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Яку Пуду на с. Шихомань та с. Малайліній Кам'янецького повіту. 16 жовтня 1483 р., Мислав *Р ZDM*. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1660. — С. 209-210; ЗНТШ. — Т. 63. — Серія 1. — Львів, 1905. — № 13. — С. 14-15.
63. Присяжна грамота князя Вітошта на вірність польському королю Владиславу-Ягайлу і Польській Короні. 20 вересня 1484 р., Кам'янець *Р МБАН*. — Т. 2. — Стасюка, 1876. — № 52. — Р. 24-25; МБАН. — Т. 6. — Стасюка, 1882. — № 302. — Р. 107.
64. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла армістасюку Якубу, свідомим угодження якої була червоногородський воєвода Дарслав Копюка, Грядько Керасюка, Петро із Харбонівців. 8 жовтня 1484 р., Львів *Р АСЗ*. — Т. 2. — Львів, 1870. — № 31. — С. 51-52.
65. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Петру Балахорю на володіння с. Жарівка Кам'янецького повіту. 27 вересня 1485 р., Крадіа *Р ZDM*. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1673. — С. 231-232.
66. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Іванку, зяменю Сузьмла на с. Кичів і с. Коплюковца. 18 листопада 1485 р., Неполомів *Р ZDM*. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1688. — С. 248-249.
67. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла джорданку Тинку з Коморніс на володіння с. Сошів Кам'янецького повіту. 14 жовтня 1486 р., Кам'янець *Р Grabowski M., Pruszyński A. Zródło do dziejów Polski*. — Т. 1. — Вільно, 1843. — С. 157-158; ZDM. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1694. — С. 254-255.
68. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла сиріт Ходу на володіння с. Ярмолівці Смотрицького повіту. 8 березня 1497 р., Крадіа *Р АЮЗР*. — Ч. 1. — Т. 1. — К., 1893. — № 2. — С. 3-4; ZDM. — Сх. 6. — Wrocław, 1974. — № 1700. — С. 263-265.
69. Присяжна грамота кам'янецького каштеляна Альберта і Варадиз на вірність польському королю Владиславу-Ягайлу. 7 лютого 1497 р., Львів *Р Івановича*. — Lietuvos Istorijos, Beredai et Romai, 1882. — Р. 374.

70. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла слугі Фредру на володіння с. Кашівці. 16 серпня 1407 р., Криво́в *В ZDM*. — С. 6. — Wrocław, 1974. — № 1704. — S. 270-271.
71. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Яку-лу та його пасербу Клементу на володіння с. Маньківці та с. Маньківці Кам'янецького повіту. 20 жовтня 1407 р., Добрянск *В ZDM*. — С. 6. — Wrocław, 1974. — № 1706. — S. 272-273.
72. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Паску Модзевича каштеляна до раболовства його прикормлені соро Малчицько. Грамоту засвідчили, зокрема, підписавши Фіоріні з Керітині та сандомирський підскарбій Петро з Харбінковича. 29 жовтня 1407 р., Перемішль *В AGZ*. — Т. 3. — Львів, 1872. — № 81. — S. 158-160.
73. Підтверджені грамота польського короля Владислава-Ягайла надана польської королеви Ядвіги (1397 р.) та документу кресненського магістрату від 1402 р. щодо 1409 р., в якій, окрім того, згадані привілеї єпископу кресненському францискавців, звільняючи їх від сплати деяких королівських податків. Грамоту засвідчили, зокрема, кам'янецький каштелян Альберт з Варадова. 6 листопада 1407 р., Криво́в *В AGZ*. — Т. 3. — Львів, 1872. — № 82. — P. 162.
74. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла слугі Богуславу, званому Яриг з Стахова на володіння с. Купатин та с. Черна Вада. 1407 р., Паризь Н Молчановской Н. Очерк истории о Подольской земле. — К., 1885. — С. 266.
75. Жалувана грамота подільського староста Станіслава із Ходча Зінку Корачу на володіння пустою Книжа Лука, лісом Стриєв Ріг та Куликівим лісом. 21 березня 1408 р., Кам'янець *В АЮЗР*. — Ч. 3. — Т. 1. — К., 1893. — № 3. — С. 5-6.
76. Жалувана грамота молдавського господаря Олександра львівським купцям. 3 жовтня 1408 р., Сучава *В АЗР*. — Т. 1. — СПб., 1846. — № 21. — С. 36; Головацький Я. Ф. Пам'ятники... Львів, 1867. — № 28. — С. 28-31; УГ ХУ ст. — К., 1985. — № 32. — С. 69-72; Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів ІАН УРСР, Ін-т суспільних наук. Упоряд. Г. В. Селіньська, Я. Д. Івасюк, О. А. Курницький та ін. Вид. ред. М. В. Брак. — К.: Наукова думка, 1986. — № 18. — С. 20-22.
77. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Стефану Угоріку на володіння с. Стришківці. 28 жовтня 1409 р., Сандомир *В ZDM*. — С. 6. — Wrocław, 1974. — № 1723. — P. 283-284.

78. Підтвердна грамота руського старости Флоріана з Коритаві, що Ян з Якуба продав своє село Якуб Петру з Харбіновича за 50 гривен грошей. 2 жовтня 1409 р., Львів *N* АСЗ. — Т. 4. — Львів, 1873. — № 23. — С. 73-74.
79. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Василю та Грицю Андроніковичам на володіння пустошю Тарна у Скальському повіті. 25 жовтня 1409 р., Львів *N* ЗДМ. — Ст. 6. — Wrocław, 1974. — № 1732. — С. 309-311.
80. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Грицьку Кердесевичу на с. Корнильче та с. Ходиківі Кам'яницького повіту. 26 березня 1410 р., Львів *N* ЗНТШ. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 14. — С. 16-17.
81. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Мичку Караульському на володіння с. Синдова. 30 березня 1410 р., Медна *N* ЗДМ. — Ст. 6. — Wrocław, 1974. — № 1736. — С. 314-315.
82. Лист шкєцького контора власному міністру Тентовського ордену. 2 червня 1410 р., Шкєць *N* ММАН. — Т. 6. — Стасєвіч, 1882. — № 462. — Р. 179.
83. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла зми'яну Фредру з Плєховськ на володіння с. Фридріші, с. Сурка та с. Кадікові Кам'яницького повіту. 12 листопада 1410 р., полубляту р. Опа *N* Opatowski M., Przedziński A. *Żródła do dziejów Polski*. — Т. 1. — Вільно, 1843. — С. 159-160; ЗДМ. — Ст. 6. — Wrocław, 1974. — № 1749. — С. 332-334.
84. Підтвердна грамота львівського старости Івана з Обидова, що Янко Фортуна з сном Іваном продали своє спадковий Якуб Требешевському старости Петру, сину Влода, за 120 мп грошей. Документ засвідчив, зокрема, Грицько Кердесевич. 28 жовтня 1411 р., Львів *N* АСЗ. — Т. 4. — Львів, 1873. — № 27. — С. 80.
85. Договірна грамота між угорським і польським королями, згідно з якою угорський король Сигізмунд пообіцяв не чинити перешкоди польському королю Владиславу у володінні Поділля і не допомагати тим, хто б задумав свари́тися з польським королем. 16 березня 1412 р., Любавль *N* Raszka E. *Kodex dyplomatyczny Litwy wydany z publikacji w archiwum tajnym w królewem zachęwanym*. — Włafafafafaf: Schöner, 1845. — Р. 153-155; ММАН. — Т. 6. — Стасєвіч, 1882. — № 491. — Р. 228.
86. Підтвердна грамота великого князя литовського Вітовта, за якою він приймається до угоди між польським королем Владиславом-

- Діялом та утєським королем Сигізмундом. 15 квітня 1413 р., Гродно *В Інформаціях*. — Łucjusz Rachociński, Barłomiej ci Romanias, 1442. — Р. 379; MMAH. — Т. 6. — Славута, 1882. — № 492. — Р. 228–231;
87. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Аляна з Бабинами на володіння с. Чорносуна і с. Крива Скальського повіту. 17 липня 1413 р., Любича *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Серія 1. — Львів, 1903. — № 13. — С. 17–18; ZDM. — С. 6. — Wrocław, 1974. — № 1778. — Р. 366–367.
88. Грамота, якою просторочється Герославський уїл. Заснована 1413 р., Гродно *В Zbiór prawótch do dziejów polskich*. Wydał W. S. Hr. de Brzeź-Rank. W 3 t. — Т. 1. — Warszawa: Drukarnia państwa Górskiego, 1858. — № 1. — С. 1–4; Акты Литовской истории / Собр. проф. Ф. Н. Ласотвичем, — Т. 1. — Вып. 1, 1413–1493. — Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1896. — № 1. — С. 1–2.
89. Грамота польського короля Владислава-Ягайла та великого князя литовського Вітовта, якою просторочуються обшарування ріданців Констанського собору, які шкодали вони їм, у зв'язку з поразкою угорського короля Сигізмунда у війні з турками. Грамоту підписав, зокрема, і намісник Вітовта на Поділлі Гедимона. 18 жовтня 1413 р., Львів *В MMAH*. — Т. 6. — Славута, 1882. — № 604. — Р. 331–333.
90. Лист магістра Ливонського ордену великому магістру Тевтонського ордену. В ідудзі повідомляється про татар. 15 червня 1416 р., Тренн *В MMAH*. — Т. 6. — Славута, 1882. — № 683. — Р. 352–353.
- 90*. Грамота угорського короля Сигізмунда, видана у зв'язку з скаргою прован князя Федора та доньок Ганни та Марії, якою вони просять короля, з тим, щоб останній допоміг їм у боротьбі зі Степаном Довгим, який вже два роки проти їх волі і допомоги в Марамороні збирає податки і, таким чином, спричиняє шкоди на 500 золотих флоринів. 9 листопада 1416 р., Буда *В Гадяста В. Князь Федор Коратосен в Марамороні в Подкарпатській Русі (Угорщина)*. — 1931. — № 1–2. — С. 13.
91. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Григорієм прихвально Шен і, Давидом с. Ладів на р. Серет і с. Набожівці на р. Вілхавець Червоногородського повіту. 8 вересня 1418 р., Варшави *В Zbiór prawótch W. Niesławie wydanie Witolda dla współczesnych i Aleksiandra Witkiewicza*. — 1938. — № 2. — С. 852–853.
92. Наказана грамота польського короля Владислава-Ягайла до по-

литовська феодалія, що її бачили праску великому князю литовському Вітовту. 30 листопада 1418 р., *Ніжко* *o* MMAN. — Т. 6. — Стасюла, 1882. — № 885. — Р. 427-428.

93. Забува грамота великого князя Свидригайла, згідно з якою він брав допринуватись всім лунства поручичина, даної польським королем Владиславом-Ягайлою князю Вітовту. 10 серпня 1420 р., *Ворона* *o* MMAN. — Т. 6. — Стасюла, 1882. — № 889. — Р. 489, 490. — Т. 1. — Львів, 1887. — № 23. — С. 23.
94. Поручка грамота польського короля Владислава-Ягайла, з якою він разом з іншими знатними силами поручку за свого брата Свидригайла перед князем Вітовтом. 14 серпня 1420 р., *Ворона* *o* MMAN. — Т. 6. — Стасюла, 1882. — № 890. — Р. 489-490.
95. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Янушу на с. Нова Рука Кам'янецького повіту з загальним 60 гривень. 29 вересня 1422 р., *Біля м. Рипин* *o* ЗНТШ. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 18. — С. 21-22.
96. Сільна грамота великого князя литовського Вітовта Миколі Бедрювичу та Кузі з дозволом обмінятися маєтностями, щоб Микола Бедрювич отримав с. Вільшовиць, с. Сутримині, с. Мелесич, а Кузі — с. Кущавичі, с. Черний Острів та с. Микитині. 2 вересня 1424 р., *Скала* *o* ЗНТШ. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 19-20 — С. 23-23.
97. Заїт градишків Тевтонського ордену з польськими уповноваженими (зокрема, з калішським палатином Альбертом *o* Варадом) для приношення кордонів. 30 вересня 1424 р., на кордоні Нової Марки *o* MMAN. — Т. 6. — Стасюла, 1882. — № 1165. — Р. 662-678.
98. Ресета. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Ську Нешовичу на володіння Ярополковим дворницям. 17 вересня 1427 р., *Острого* *o* SD. — Т. 2. — Вілно, 1862. — № 1495. — С. 92 (з помилковою датою 16. 09. 1426).
99. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Ську Нешовичу на володіння Ярополковим дворницям. 17 вересня 1427 р., *Острого* *o* Zaskonowca W. Niesłomne radziła Władysław dla siebie ruczników *o* Alankam Władysław. — 1930. — № 4. — С. 333-335.
99. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Ізаконі Ганковичу на володіння с. Тевте Червоногородського повіту. Жовтень 1427 р., *Городко* *o* Ганковичей Я. Ф. Памятник ... Львів, 1887. — № 38. — С. 42; *Zaskonowca W. Niesłomne radziła Władysław* ... — С. 356-357.

100. Ротеста. Грамота кам'янецького феодала, в якій йде мова про призначення старости кам'янецького замку. 113 червня 1427 р., Краків *В СД*. — Т. 1. — Вільно, 1860. — № 1433. — С. 93.
101. Грамота кам'янецького феодала, в якій йде мова про призначення старости Кам'янецького замку. 13 червня 1427 р., Краків *В ММАН*. — Т. 2. — Стасювіч, 1876. — № 68. — Р. 66.
102. Ротестадаційна грамота великого князя литовського Вітовта ризькому патрі візантійського каноніка Павла з Боніфонта з метою призначення того єпископом у Кам'яні. 28 листопада 1427 р., Новгородок *В ММАН*. — Т. 4. — Стасювіч, 1882. — № 1203. — Р. 184.
103. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта Бедриху на с. Свєчелювичі та с. Верх Боніфонта Смотрицького повіту. 1 лютого 1429 р., Турівсько-Володимирський *В АІР*. — Т. 1. — СПб., 1846. — № 21. — С. 32; Головицький Я. Ф. Памятники... — Львів, 1867. — № 17. — С. 17-18; ПС. — СПб., 1803. — № 19. — С. 19; Крымской А. Украинские грамоты. — Т. 1. — Вып. 2. — М., 1903. — С. 534; Р. — К., 1928. — № 41. — С. 112; УГ XV ст. — К., 1963. — № 9. — С. 34.
104. Жалувана грамота великого князя литовського Вітовта сирі Волосу на володіння селадом Волосом і дворниєм на Каміні, на с. Песець і с. Кам'яна Куча Басотського повіту. 30 лютого 1436 р., Вільно *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1903. — № 22. — С. 34.
105. Єдлыкський привілей польського короля Владислава-Ягайла. 4 березня 1438 р., Єдльно *В Нарман Л. Опис актів*. — Т. 13. — Стасювіч, 1887. — Р. 394-398.
106. Ротеста. Забав'ювальна грамота подільських феодалів, в якій вони обіцяють вибрати за короля одного з двох синів Владислава. 1436 р., Єдльно *В СД*. — Т. 2. — Вільно, 1860. — № 1523. — С. 113.
107. Грамота польського короля Владислава-Ягайла про призначення на Усєліня зустрічі з литовським князем Свидригайлом щодо обстоювання угод між цим князем Литвою та Польщею. 7 листопада 1438 р., Троки *В ММАН*. — Т. 6. — Стасювіч, 1882. — № 1481. — Р. 230.
108. Ротеста. Грамота польського короля Владислава-Ягайла, тією ж людиною король дає Поділля князю Свидригайлу, але з умовою, що в інших містах, які мали відбутися литовсько-польською з'їздом на Премислу (15 червня), і якщо на цьому з'їзді про Поділля не

дійшло б до того, то князь Сандригайло має вернути князі Кам'янець, Скалу, Смотрич, Червень, Перемогирод, 7 листопада 1430 р., [Троєць] *N Inventarium*. — *Lutetiae Parisiorum*, 1862. — P. 380.

107. Грамота князя Сандригайла про призначення на Успенську церкву з польським королем щодо обговорення умов вічного миру між Литвою та Польщею, 7 листопада 1430 р., [Троєць] *N Бучинський Б. Кілька причинів до часу вкл. князя Сандригайла (1430–1433) N ЗНТШ*. — Т. 76. — Львів, 1904. — С. 130–131.

- 107^a. Регеста. Забоя'вська грамота князя Сандригайла, що поверне королю і його спадкоємцям та королівству фортеці Кам'янець, Скала, Смотрич і Червень, якщо не буде згоди між Польщею та Литвою, які не допустили його в замки [7 листопада] 1430 р., [Троєць] *N SD*. — Т. 2. — Відав, 1860. — № 1521. — С. 112.

- 107^b. Регеста. Забоя'вська грамота князя Сандригайла, що поверне королю і його спадкоємцям та королівству фортеці Кам'янець, Скалу, Смотрич і Червень, якщо не буде згоди між Польщею та Литвою, та про відпущення покарання знатних озброєних фортець. [7 листопада] 1430 р., [Троєць] *N Inventarium*. — *Lutetiae Parisiorum, Bologni et Romae*, 1862. — P. 381.

108. Регеста. Забоя'вська грамота князя Сандригайла, який обіцяє піднятися з королем і королівством угоду про тримання Поділля на феодалному праві, а також не тримати (на службі — *Q. 5*) Інокентія, замки віддати полякам; в документі також міститься обіцянка віддати Поділля королю, якщо з татарської неволі повернеться Святослав з Мамутином *N SD*. — Т. 2. — Відав, 1860. — № 1523. — С. 112.

- 108^a. Регеста. Поручна грамота знатних Великого князівства Литовського за князя Сандригайла, що він поверне польському королю Владиславу передані йому фортеці Кам'янець, Скала, Смотрич і Червень, якщо не наступить братерське порозуміння і князь не відпустить покарання відданим знатним, які не допустили його до замків. 1430 р., [Троєць] *N SD*. — Т. 2. — Відав, 1860. — № 1522. — С. 112.

- 108^b. Регеста. Поручна грамота знатних Великого князівства Литовського за князя Сандригайла, що він поверне польському королю Владиславу передані йому фортеці Кам'янець, Скала, Смотрич і Червень, якщо не наступить братерське порозуміння і князь не відпустить покарання відданим знатним, які не допустили його в замки. 1430 р., [Троєць] *N Inventarium*. — *Lutetiae Parisiorum, Bologni et Romae*, 1862. — P. 381.

110. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Станіславу, дворянину скульського староости Янушу Кордавичу на володіння с. Пасліва. 14 лютого 1431 р., Сандомир *В МНП*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1903. — № 23. — С. 27; *ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2059. — С. 305.
111. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Збоґові і Лешкозю на володіння с. Шаранка Смотрицького повіту з записом 30 гривень. 14 лютого 1431 р., Сандомир *В МНП*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1903. — № 24. — С. 26-27; *ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2060. — С. 306-307.
112. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла зем'яну Пелку Адамівичу на володіння с. Вишківці Смотрицького повіту з записом 60 гривень. 14 лютого 1431 р., Сандомир *В ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2061. — С. 307-308.
113. Репета. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла знатному Яну Цюлкові з Калюса на володіння с. Верба та с. Слободка Кам'янецького повіту з записом 100 гривень. 14 лютого 1431 р., Сандомир *В Інстатуті*. — *Latetia Parisiana*, 1952. — P. 234.
114. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла знатному Яну Цюлкові з Калюса на володіння с. Верба та с. Слободка Кам'янецького повіту з записом 100 гривень. 14 лютого 1431 р., Сандомир *В ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2062. — С. 308-309.
115. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла мещанин м. Кам'янець, згідно з якою дозволяв бізнесу торгівцям у різних містах на три роки без оплати мита, але за винятком м. Львів, де не можна їм перебувати більше ніж 3 дні. 18 лютого 1431 р., Сандомир *В ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2177. — С. 437-438.
116. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла подільському зем'яну Франку на володіння с. Каралінці Летичівського повіту з записом 40 гривень. 19 лютого 1431 р., Сандомир *В АЮЗР*. — Ч. 3. — Т. 1. — К., 1893. — № 4. — С. 6-7; *ЗДМ*. — С. 7. — *Вісник*, 1973. — № 2064. — С. 310-311.
117. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Станіславу Урбановичу на володіння с. Салковичі, Беззатти *В АЮЗР*. — Ч. 3. — Т. 1. — К., 1893. — № 6. — С. 10-11.
118. Репета. Лист князя Сандрисайла князю Тевтонському зр-

доду Гаспріку Гаспріку, з повідомленням про те, що послани посвідчили виступили з Кременця на Поділля до його м. Браслав, виступили багато кривд, і тому селяни забили біля 30 татарок. 18 березня 1431 р., Трохи в SD. — Т. 2. — Włocław, 1860. — № 153a. — S. 117.

113. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Лаврентію Цюлкі та його сину Петру з Клевнів на володіння с. Грицьківці та с. Шалутинці Кам'янецького повіту, с. Носівці Браславського повіту та с. Яромішівці Бакотського повіту з записом 80 гривень. 4 травня 1431 р., Маджа в АЮЗР. — Ч. 8. — Т. I. — К., 1893. — № 5. — С. 7-9; ZDM. — Ст. 7. — Włocław, 1973. — № 2073. — S. 324-325.
119. Регеста. Лист Свидригайла маршалку Тевтонського ордену з донесенням, що вимагав від короля, свого брата, уступки йому замків Кам'янець і Смотрич, а також інших подільських міст, які король йому багаторазово обіцяв; повідомляє про обіцяну допомогу татарським ханом, підкріплену вранком. 9 травня 1431 р., Гродно в SD. — Т. 2. — Włocław, 1860. — № 1543. — S. 118.
120. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла подільським зем'янам Миколі та Івану з Борнишовців на володіння Дашковим Дворницем Бакотського повіту з записом 40 гривень. 12 травня 1431 р., Перемишль в AGZ. — Т. 5. — Lwów, 1875. — № 51. — S. 66-67.
121. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла зем'янину Юрку Свиржковичу на володіння с. Болвинськ Смотрицького повіту з записом 40 гривень. 13 травня 1431 р., Перемишль в ZDM. — Ст. 7. — Włocław, 1973. — № 2074. — S. 325.
122. Межувальна грамота великого князя литовського Свидригайла, в якій записані межі володіння браславського зем'янина Карла Івановича Мінкупинського. 21 травня 1431 р., Вільно в Грамоти великих князів литовських з 1390 по 1569 г. Собр. и изд. под ред. В. Антоновича и К. Козловского. — К.: Тип. ун-та, 1863. — № 4. — С. 6-9.
123. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Домарету з Шалехова на володіння с. Шаравка Смотрицького повіту з записом 30 гривень. 22 травня 1431 р., Перемишль в ZDM. — Ст. 7. — Włocław, 1973. — № 2075. — S. 328-329.
124. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла Свентославу з Ладом'я на володіння с. Озарівці Кам'янецького

- квітні з даткою 50 гривень. 28 травня 1431 р., Горішніє Заміш.
— Ст. 7. — *Woodrow*, 1975. — № 2078. — С. 329.
125. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Фро-
нциску з Степанівців на володіння с. Степанівці з даткою 50
гривень. 10 червня 1431 р., Щерба. *В ЗДМ*. — Ст. 7. — *Woodrow*,
1975. — № 2079. — С. 330.
126. Ретоса. Перемирна грамота великого князя литовського Свидри-
гайла з польським королем Владиславом-Ягайлом. Як свідок
підписав цю грамоту, зокрема, і віленський палатин Гедимон.
1 вересня 1431 р., Чортківське *В ЗД*. — Т. 2. — *Відео*, 1960. —
№ 1362. — С. 123-124 (датована вірною 2 вересня).
- 126^а. Перемирна грамота великого князя литовського Свидригайла з
польським королем Владиславом-Ягайлом. Як свідок підписав
цю грамоту, зокрема, і віленський палатин Гедимон. 1 вересня
1431 р., Чортківське *В Таргонієв А. 1. Supplementum...* —
Петропіль, 1948. — № 118. — Р. 300-304 (датована вірною 2 ве-
ресня); Бучинський Б. Кіньєв привласнив до васи зем. князя Свидри-
гайла (1430-1435) *В ЗНТШ*. — Т. 76. — Львів, 1994. — С. 131-
137 (датована вірною 1 вересня).
127. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла сам-
бірському старості Петру Одрованку на володіння селами, які
розташовані в трьох повітах Подільської землі, а саме: Нізнійні,
Сатани, Гриничез, Бужуківні, Марківні, Сказарівні з ділом
Сказарі, Нізнійні Муківні, Дворичні багатого Якуша Смотрови-
кого повіту; Чезні Летичівського повіту, Милувні Білозирського
повіту. 8 вересня 1431 р., табір під Володимиром *В ЗНТШ*. —
Т. 64. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 35. — С. 36-37; *ЗДМ*. —
Ст. 7. — *Woodrow*, 1975. — № 2083. — С. 336-339.
128. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла До-
марату з Шидловичів на володіння с. Шарівні, Жолувні, Іванківні
та Перетівні Смотровичівського повіту з даткою 34 гривень. 14 груд-
ня 1431 р., Неполомівна *В ЗДМ*. — Ст. 7. — *Woodrow*, 1975. —
№ 2082. — С. 350.
129. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Яку-
бу на володіння Рувчівніні Ісаківського повіту з даткою 40 гро-
внів. 18 грудня 1431 р., Неполомівна *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. 1.
— Львів, 1905. — № 27. — С. 29-30; *ЗДМ*. — Ст. 7. — *Woodrow*,
1975. — № 2083. — С. 331.
130. Ретоса. Перемирна грамота польського короля Владислава-

- Ягайла з мазовецьким князем Олександром. 1432 р. // *Inventarium*. — *Litaniae Patrologiae*, 1862. — P. 135.
131. Ресета. Грамота, в якій містяться показання свідків і змова, які належать князю Свидригайлу; Без дати [2 березня 1432 р.] // *SD*. — Т. 2. — *Wilno*, 1860. — № 148. — С. 336.
132. Ресета. Підтвердження грамоти польського короля Владислава-Ягайла на магдебурзьке право м. Кам'янець. 1432 р., *Wilno* // *Inventarium*. — *Litaniae Patrologiae, Patrologi et Romaniae*, 1862. — P. 234; Молчановский Н. Очерк известий в Подольской земл. — К., 1885. — С. 360.
133. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Корнелю Кемпичу на с. Студенця Бялостоцького повіту. 3 березня 1432 р., *Сильно* // Крикун М. Г. Підтвердження польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // *Проблеми слов'янознавства*. — Львів, 1990. — Вип. 42. — С. 27.
134. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Анжело жданому Бринга с. Шидлівці та с. Зубі Скальського повіту. 3 березня 1432 р., *Сильно* // *ZDM*. — Сх. 7. — *Wroclaw*, 1975. — № 2102. — С. 360-362.
135. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Миколи Одровансу на володіння с. Струга та с. Вербова з загном 100 гривень. 3 квітня 1432 р., *Віслера* // *ZDM*. — Сх. 7. — *Wroclaw*, 1975. — № 2304. — С. 364.
136. Ресета. Лист Свидригайла великому маістру Тевтонського ордену, з яким до нього відправив вієнський староста Гейнгольд, лицаря Богуми посла волоського князя Ельжаса. 6 квітня 1432 р., *Троха* // *SD*. — Т. 2. — *Wilno*, 1860. — № 1600. — С. 132.
137. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Демітрату зі Шидлівця на володіння с. Шаравеса, с. Жалінці, с. Іванківці та с. Перетінця Смотрицького повіту з загном 40 гривень. 7 травня 1432 р., *Бродно* // *ZDM*. — Сх. 7. — *Wroclaw*, 1975. — № 2107. — С. 366-367.
138. Підтвердження грамота князя Свидригайла Кейкутовича, в якій він звинувачує територіальні претензії польського короля та його наступників над Валалем князівством Литовським та відстоює Поділля Польщі. 15 жовтня 1432 р., *Тродно* // *Diagoroni A. Historia Polonica libri XII, quatuordecim posteriores condunt edit. in forma praefationis cum praefatione Henrici I. B. ab Hagenst.* — Vol. I. — *Frankofurti et Ulmae*, 1711. — L. XI. — P. 612-614.

1387. Регеста. Грамота князя Сигізмунда Кейстутовича, в якій він вказує, що Поділля належить до Польського королівства. 15 жовтня 1432 р., Гродно *С 80*. — Т. 2. — Вілла, 1868. — № 1630. — С. 143.
1387. Регеста. Грамота князя Сигізмунда Кейстутовича, в якій він вказує, що вступає в перемовини з польським королем Владиславом-Ягайлом зі згоди вкраїнних Литовського князівства, і що після його смерті Руські землі повинні перейти до Польщі, та виключенням його власної волі. — Трош. 15 жовтня 1432 р., Гродно *В Inventarium*. — *Lituae Parliorum*, 1862. — Р. 382.
139. Регеста. Перемовина грамота великого князя литовського Сигізмунда з польським королем Владиславом-Ягайлом, в якій Сигізмунд вказує, що Поділля належить до Польського королівства і що не прийме литовської корони проти волі короля, його наступників і корони. 20 січня 1433 р., Трош *В 80*. — Т. 2. — Вілла, 1868. — № 1648. — С. 147.
139. Регеста. Перемовина грамота великого князя литовського Сигізмунда з польським королем Владиславом-Ягайлом, в якій Сигізмунд вказує, що Поділля належить до Польського королівства і що не прийме литовської корони проти волі короля, його наступників і корони. 28 січня 1433 р., Трош *В Inventarium*. — *Lituae Parliorum, Beroloni et Posnaniac*, 1862. — Р. 382.
140. Регеста. Лист великого магістра Тевтонського ордена конвокаційному Малого Поділля Іванку, в якому є повідомлення про те, що магістр включає Іванка до зв'язку з великим князем литовським Сигізмундом, а також його прохання про те, щоб наказав своєму війську, яке складається з татар та волин, разом з князем Михайлом київським і Ветхом подільським бути в готовності для нападу на Польщу, як тільки війська ордена вступлять на територію королівства. 24 січня 1433 р., *Mariburg & Narvsky Dr. C. E. Index Corporis historico diplomatici Livoniae, Esthoniae et Caroniae*. — Т. I. — Riga und Dorpat, 1833. — № 1342. — С. 289.
140. Регеста. Лист великого магістра Тевтонського ордена конвокаційному Малого Поділля Іванку, в якому є повідомлення про те, що магістр включає Іванка до зв'язку з великим князем литовським Сигізмундом, а також його прохання про те, щоб наказав своєму війську, яке складається з татар та волин, разом з князем Михайлом київським і Ветхом подільським бути в готовності для нападу на Польщу, як тільки війська ордена вступ-

дати на території королівства, 24 січня 1433 р., *Mariburg P* 5D. — Т. 2. — *Włocław*, 1860. — № 1630. — С. 148.

141. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла князю Івану Глинковичу на володіння с. Давидівськ в Галицькому повіті з записом 30 гривень за умови прощення на Подолі. 4 лютого 1433 р., *Kracie P* *Rochnika A. Mianofu wchodzące wuję gródzkie z Matryki Lickowskiej od 1348 do 1697 roku.* — *Łódź: Nakładem Jędrzeja Jędr. Dąbka Wydawnictwa*, 1890. — № 88. — С. 70–71.
142. Ресета. Лист магістра Литовського ордену Чоло фон Рупенберга великому маістру, в якому повідомляється, зокрема, що він отримав від князя Свідригайла повідомлення про те, що той не об'єднав ще розширюючись своїх сил і був змушений повернутись. 18 лютого 1433 р., *Владислав P* 5D. — Т. 2. — *Włocław*, 1860. — № 1634. — С. 148.
143. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла братам Станіславу та Трону з Вавели на володіння с. Подієв Свідзького повіту з записом 30 гривень. 13 березня 1433 р., *Синдлер P* 2DM. — Св. 7. — *Włocław*, 1975. — № 2131. — С. 384.
144. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла Жедзевському на володіння с. Вішковиць. Кан'явського повіту з записом 30 гривень. 20 березня 1433 р., *Нове Місто (Корнот) P* 2DM. — Св. 7. — *Włocław*, 1975. — № 2136. — С. 393–398.
145. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла Міню, дваному Шльонськ, на володіння с. Кукальська Вавотського повіту з записом 40 гривень. 26 березня 1433 р., *Мехов P* 3HTШ. — Т. 63. — Сер. 1. — *Львів*, 1905. — № 29. — С. 31; 2DM. — Св. 7. — *Włocław*, 1975. — № 2141. — С. 403–406.
146. Ресета. Лист великого маістра Тевтонського ордену князю Свідригайлу, зби той разом з маістром Литовського ордену прийшов до Литви і намовив сюди на ладівський князь, щоб ті вдарили на Польщу з тилом. 11 квітня 1433 р., *Mariburg P* *Napieralsky Dr. C. E. Index Corporis Historico-diplomatici Livoniae, Balticae et Sueciae.* — Т. 1. — *Riga und Dorpat*, 1833. — № 1347. — Р. 389.
146. Ресета. Лист великого маістра Тевтонського ордену князю Свідригайлу, зби той разом з маістром Литовського ордену прийшов до Литви і намовив сюди на ладівський князь, щоб ті вдарили на Польщу з тилом. 11 квітня 1433 р., *Mariburg P* *Napieralsky Dr. C. E. Index Corporis Historico-diplomatici Livoniae,*

Patrice et C^{tes} de France. — T. 1. — Riga and Dorpat, 1833. — № 1347. — P. 294.

147. Лист великого магістра Паула фон Руссальфа князю литовському Сигизмунту, в якому, зокрема, доноситься, що полковник здержався в Нову Марку, і просить його, аби він руських з Поділля, володіє і татар закликає до дій проти поляків. 17 червня 1433 р., *Mariburg N Narlausk De. C. B. Index Corporis Historico diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae*. — T. 1. — Riga and Dorpat, 1833. — № 1348. — P. 290; *SD*. — T. 2. — Włocław, 1975. — № 1663. — S. 151.
- 147^b. Ретеста. Лист великого магістра Паула фон Руссальфа князю Сигизмунту, в якому, зокрема, доноситься, що полковник здержався в Нову Марку, і просить його, аби він руських з Поділля, володіє і татар закликає до дій проти поляків. 17 червня 1433 р., *Mariburg d SD*. — T. 1. — Włocław, 1960. — № 1663. — S. 151.
148. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла Готарду на володіння с. Олександрів Скальського повіту з загном 40 гривень. 21 серпня 1433 р., Бродно *N ZDM*. — Сл. 7. — Włocław, 1975. — № 2149. — S. 413-413.
148. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла зятю-внуку Паліту Домарату на володіння с. Шарієка Смотрицького повіту з загном 50 гривень. 22 серпня 1433 р., Сград *N ZDM*. — Сл. 7. — Włocław, 1975. — № 2150. — S. 413-414.
150. Жалування грамота польського короля Владислава-Ягайла покійновому слугі Сяболовці на володіння с. Крукаліє та с. Пешки Кам'янецького повіту. 18 листопада 1433 р., *Włocławek N ZDM*. — Сл. 7. — Włocław, 1975. — № 2156. — S. 413-413.
151. Ретеста. Лист невідомого автора великому магістру Тевтонського ордену, в якому доноситься про війну татарів з поляками на Поділлі і про відступ через пазу польських єпископів. 1433 р. *N Narlausk De. C. B. Index Corporis Historico diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae*. — T. 1. — Riga and Dorpat, 1833. — № 1348. — P. 289.
- 151^b. Лист невідомого автора великому магістру Тевтонського ордену, в якому доноситься про війну татарів з поляками на Поділлі і про відступ через пазу польських єпископів. 1433 р. *N Kasperowski E. Kodyks diplomaticusque Litwy wydany z rękopisów w archiwum tajnym w królewski zachowanych*. — Włocławek, 1845. — S. 374.
- 151^b. Ретеста. Лист невідомого автора великому магістру Тевтонсько-

га-ороску, в якому доводиться про війну татарів з польськими Поділля і про відмову через папу польського єпископа. 1433 р. *D SD*. — Т. 2. — *Wiwa*, 1860. — № 1435. — С. 148.

152. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла Яну Крушині з Галича на с. Куманів, Олшанців, Голубівців та Колумбана. 1 березня 1434 р., Нове Місто (Корчів). *D ZDM*. — Ст. 7. — *Wiwa*, 1875. — № 2150. — С. 420-422.
153. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла Баршаві з Колина на володіння с. Юромів та володіння сіл Маньківці та Маньківці Кан'яницького повіту з загальном 50 гривень. 17 березня 1434 р., Нове Місто (Корчів). *D ZDM*. — Ст. 7. — *Wiwa*, 1875. — № 2162. — С. 424-425.
154. Підтверджена грамота князя Світослава, згідно з якою землі Поділля і Волині після його смерті перейдуть до Польського королівства. 1434, Нове Місто (Корчів). *D Inventarium*. — *Liberiae Parisiorum, Berolin et Romaniae*, 1862. — P. 382-383.
155. Регеста. Лист "армана" великому маршалу з повідомленням про напад татар на Поділля, про підняття та оголошення воєни проти Степана Завіши. 27 березня 1434 р. *D Napierky Dr. C. E. Index Corporis Historico-diplomatici Lithuiae, Rutheniae et Ceterarum*. — Т. 1. — *Riga and Dorpat*, 1833. — № 1494. — P. 319.
- 155^a. Регеста. Лист "армана" великому маршалу з повідомленням про напад татар на Поділля, про підняття та оголошення воєни проти Степана Завіши. 27 березня 1434 р. *D SD*. — Т. 2. — *Wiwa*, 1860. — № 1895. — С. 173.
156. Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягелла Яну Крушині на володіння с. Куманів Смотрицького повіту з загальном 60 гривень. 9 квітня 1434 р., Краків. *D ZDM*. — Ст. 7. — *Wiwa*, 1875. — № 2166. — С. 428-429.
157. Присяжна грамота князя Федька Несвицького польському королю Владиславу Варненчику та Польській Короні за всі Поділля і заповідня у грамотах, що зобов'язані своїм звільненням польському королю і що знає під його владою Краківлянді і Бродів. 14 вересня 1434 р., Краківлянді. *D Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с нею владений от 1387 до 1716 г.* Издание Вильевской архивологической комиссии под ред. ун. секретаря Мавроуна Круковича. — Т. 1. — *Вильна: Тип. Завадского*. 1858. — № 16. — С. 18-19; *SD*. — Т. 2. — *Wiwa*, 1860. — № 1703. — С. 160.

157. Ротенда. Присяжна грамота князя Федьки Нещинського польському королю Владиславу Вармичеву та Польській Короні за всі Поділля і засвідченя у грамотах, що забов'язаний своїм звичаєм польському королю і що дає під його владу Крем'янець і Браслав. 14 вересня 1434 р., Крем'янець. *№ 510*. — Т. 1. — *Відень, 1860*. — № 1703. — С. 160.
158. Брала папи Євгена IV кам'янецькому єпископу Павлу III з прохання примирити литовського князя Володслава і Сибиряка. 13 листопада 1434 р., Флоренція в Симонавіч М. В. Річском католицтвом його переробив в Польськи. — К. -П.: Типографія губернского правління, 1871. — Приложение № 5. — С. 464-465; Кошбу А. Святигайло, великий князь литовский, князь Половчанский и истории Литовской, Российской, Польской и Прусской / Пар. с нем. — СПб: Тип. медицинского департамента Министерства внутренних дел, 1835. — С. 29-37.
159. Присяжна грамота князя Федьки Нещинського, згідно з якою він дарує перелас себе разом з містами Крем'янець та Браслав під владу польського короля. 23 березня 1435 р., Черняхів в Собрании государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединяемых с нею владений (от 1387 до 1710 г.) Издание Императорской архистратинской комиссии под ред. уч. секретаря Маврикия Круковича. — Т. 1. — *Вильно, 1858*. — № 17. — С. 19-20.
160. Ротенда. Жалувано грамота польського короля Владислава Вармичевиз Яну Кайтовичу на володіння с. Рев з залогом 100 гривень. 1435 р. *№ Inventarium*. — *Lodovic Reissigian*, 1862. — P. 274.
161. Запис грецької книги, засвідчений, зокрема, подільським воєводою-палатином Петром Одровоном. 6 лютого 1436 р. *№ A02*. — Т. 13. — *Львів, 1888*. — № III. — С. 2.
162. Ротенда. Лист Святигайло великому міністру Тевтонського ордену, в якому повідомляється, зокрема, що м. Крем'янець, що знаходиться в Подільській землі і вся Подільська земля є під владою Святигайла, з кам'янецьком Посілає с Іванко Маминдович. 1 квітня 1436 р., Київ. *№ 510*. — Т. 2. — *Відень, 1860*. — № 1713. — С. 163.
163. Жалувано грамота польського короля Владислава Вармичевиз подільському воєводі-палатинові і сибірському князю Петру Одровоновичу, щоб віддав Слетку з Маминтовим добром, яке Владислав-Ягелло в останній своїй волі Слетку нікому не виче.

Грамоту засвідчення, зокрема, подільський воєводи-палаatinу Грицько. 3 березня 1440 р., Київ *В АЮЗ*. — Т. 5. — Львів, 1875. — № 20. — С. 101–102.

150. Судова справа, засвідчення, зокрема, київський каштанник Бедрико. 21–24 травня 1441 р., Львів *В АЮЗ*. — Т. 14. — Львів, 1883. — № ММХ. — Р. 302.

151. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика Бадні, який тримає Ляху на володіння с. Сребрих Вакоцького повіту в складі володіння з записом 60 гривень. 25 лютого 1442 р., Буца *В АЮЗР*. — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — № 9. — С. 14–15.

152. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика дворянину Христині з Шуківців на замки Бакоту та с. Петеремі та с. Бураківці Вакоцького повіту. 3 березня 1442 р., Тарнава *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 37. — С. 39–40.

153. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика Томашу з Гіжковці на володіння с. Гнідичі і с. Укриничі Червоногородського повіту. Грамоту засвідчення, зокрема, подільський воєвода-палаatinу Грицько з Помор'я. 29 вересня 1442 р., Буца *В АЮЗ*. — Т. 6. — Львів, 1876. — № 20. — С. 31–32.

154. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика подільському старості Теодорику із Бучача замків Карпів над Дністром, Чернігород над гірсьом Дністра і Качибай з усім що до них належить, з записом 3000 гривень. 1442 р., Буца *В Грушевський М. С. Местное управление в шляхетском землевладении в польской Украине в XIV–XV вв. В АЮЗР*. — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — С. 25–27; *Історія Хаджибей (Одеса) 1415–1795 рр. в документах / За ред. канд. іст. наук Т. Г. Гончарук. — Одеса: Астропринт, 2000. — № 15. — С. 19 (переклад з латинської на українську мову).*

155. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика Сеньку Колпаківському на с. Дембці та с. Йосифівці Кам'янецького повіту. Грамоту засвідчення, зокрема, подільський палаatinу Грицько із Помор'я, київський каштанник і подільський староста Теодорик із Бучача. 30 вересня 1442 р., Буца *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 39. — С. 41–42.

156. Рівеста. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненчика Стойку Рого із Шуківців на с. Рів з записом 100 гри-

187. Жалувана грамота польського короля Владислава Варненича до дворяни Христану Шукловичу на Бакоту та с. Барсудіні, Бугаїніні та Вільковці Бакотського повіту з записом 300 гривень. Злиного 1443 р., Була / *AGZ*. — Т. 13. — Львів, 1888. — С. 11; *ЗНТШ*. — Т. 63. — Серія I. — Львів, 1915. — № 44. — С. 43–44.
188. Підтвердження грамоти краківського старости і воєводи, а також намісника Владислава Варненича в Польському королівстві Яну Часова вірменина м. Кам'яниця на волюність. 1443 р., Кам'янець / *Przeglądcki A. Podola, Volyn, Ukraina: obrazy nakład i cennik*. — Т. I. — Вілла: Nakład i druk Teofila Olszaberga, 1841. — С. 147.
189. Запис львівської громадської книги, засвідчаний, зокрема, єврейським титулярієм Спайбером із Комерніка. 1444 р., Львів / *AGZ*. — Т. 14. — Львів, 1889. — № DCLXXXVI. — Р. 234.
189. Жалувана грамота польського короля Владислава на маршбурка право м. Звенига. 1444р. / *ЗЕМ*. — С. 8. — *Вісник*, 1975. — № 2490.
190. Жалування грамота подільського старости Теодорика із Бучача Яну із Комерніова, згідно з якою замість с. Внутрішній-останньому наданося пустиня Боблава Країна з записом 20 гривень. 31 травня 1444 р., Кам'янець / *ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. I. — Львів, 1915. — № 41. — С. 44–45.
191. Жалувана грамота подільського старости Теодорика із Бучача Яну із Комерніова на с. Невзю Бересту Хмельницького повіту з записом 50 гривень. 1 вересня 1444 р., Кам'янець / *ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. I. — Львів, 1915. — № 42. — С. 43–44.
192. Жалувана грамота князя Станіслава своєму слугі Радкові дітям його на с. Кошів і Лука на князя Білж Берестя. Грамоту засвідчено, зокрема, бакотський Петрош, євотрицький воєвода Пашко. 14 вересня 1443 р., Вільковець / *УТ XV ст.*. — К., 1963. — № 10. — С. 36–37.
193. Судова справа, засвідчена, зокрема, кам'янським суддею Миколою Черням. 27 серпня 1443 р., Львів / *AGZ*. — Т. 14. — Львів, 1889. — № DXXI. — Р. 186.
194. Жалування грамота подільського старости Теодорика із Бучача Івану Суклу на с. Мосейніні Липецького повіту з записом

- 30 травня. 19 травня 1446 р., Львівськ *В ЗНТШ*. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 43. — С. 46.
145. Судова справа, засвідчена, мерена, селіським старостою Станиславом із Кам'янецьк. 13 січня 1447 р., Львів *В АГД*. — Т. 14. — Львів, 1889. — № DCI.MXXIII. — С. 233.
195. Привілей Казимира Ягайловича литовському, руському та мазовецькому дружинству, дворянству, дворянам, шляхті, боярам та городянам. 1447, Вільно *В МБАН*. — Т. 3. — Становис, 1879. — С. 12-13.
196. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича мазовецьких прав містечку Краснополлю (Нижнімідичем) Перемиського повіту. 27 липня 1448 р., Львів *В ЗНТШ*. — Т. 64. — Книга 2. — Львів, 1905. — № 44. — С. 47-49.
197. Регеста. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича на мазовецьких прав м. Червоногород. 13-серпня 1448р., Кам'янець *В МБРС*. — Варшаві: *Tytuł oficjalny C. Kowalewski*, 1905. — № 44. — Р. 3.
198. Жалувані грамота польського короля Казимира Ягайловича на мазовецьких прав м. Скотрач. 15 серпня 1448 р., Кам'янець *В АГДР*. — Ч. 5. — Т. 1. — К., 1889. — № 3. — С. 5-12.
199. Регеста. Жалувані грамота польського короля Казимира Ягайловича на мазовецьких прав м. Скотрач. 15 серпня 1448 р., Кам'янець *В МБРС*. — Варшаві, 1905. — № 45. — Р. 3.
199. Жалувані грамота польського короля Казимира Ягайловича звитому Даналу на володіння пустинню Горішній Кам'янецького повіту. 19 серпня 1448 р., Кам'янець *В АГДР*. — Ч. 6. — Т. 1. — К., 1889. — № 16. — С. 15-16; *МБРС*. — Варшаві, 1905. — № 46. — Р. 3.
200. Жалувані грамота польського короля Казимира Ягайловича з дозволем, щоб кам'янецький каштелян і староста Теодорак із Бучача записав 100 гривень Олександр, званому Говорек, із Хмисово на с. Олексіяні на р. Сарет Червоногородського повіту. 19 серпня 1448р., Кам'янець *В ЗНТШ*. — Т. 64. — Книга 2. — Львів, 1905. — № 45. — С. 49-50; *МБРС*. — Варшаві, 1905. — № 50. — Р. 3.
201. Жалувані грамота польського короля Казимира Ягайловича звитому звитомі Сутрану, Гларіу Коляковому, Бакуму і Насану на володіння пустинню Немана та Токостовського півкоп. Кам'янецького повіту з записом. 103 гривень. 19 серпня 1448 р.,

Кам'янець // АЮЗР. — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — № 11. — С. 17-18; МРПС. — Ужгород, 1905. — № 51. — Р. 3.

202. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича вірним слугам своїм: патрієху Зупану, Гавристу Костяковичу, Бармону і Пастаху на пустині Лозанов на р. Ладова і півдню Півдня Кам'янецького повіту з данком 100 гривень. 19 серпня 1448 р., Кам'янець // МРПС. — Ужгород, 1905. — № 51. — Р. 3.
203. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича Івану Курку на пустиню Лозанов, Садівці, на Бабину Досинку Кам'янецького повіту з данком 50 гривень. 19 серпня 1448 р., Кам'янець // ЗНТШ. — Т. 64. — Книга 2. — Львів, 1905. — № 46. — С. 50-51; МРПС. — Ужгород, 1905. — № 52. — Р. 3.
204. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича знатному Верону (Верону) на пустиню Строчов на р. Ладова з данком 50 гривень. 20 серпня 1448 р., Кам'янець // ЗНТШ. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 47. — С. 31-32; МРПС. — Ужгород, 1905. — № 53. — Р. 4.
205. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича знатним Дашку і Соцьку пустині Кришця від діом Шенярова Кам'янецького повіту, що на р. Мурафа, яку тримає Пат. 27 вересня 1448 р., Крайів // ЗНТШ. — Т. 64. — Сер. 2. — Львів, 1905. — № 48. — С. 52-53; МРПС. — Ужгород, 1905. — № 60. — Р. 4.
206. Жалувана грамота польського короля Казимира Ягайловича Флоріану Дзіберському на с. Яропавку Кам'янецького повіту. Без дати. [1448 р.] // ЗНТШ. — Т. 63. — Сер. 1. — Львів, 1905. — № 49. — С. 51.
207. Судова записка сирця Яцка з м. Бузька, козацького управителя селянних жуп і відкупцяма життєвих зборів у великого князя литовського Свидригайла, про те, що Микола з Балани не сплатив зайнятих у нього 49 коп. пражського гроша. 23 січня 1454р., Бузок // Берездзінкаї С. А. Документи и рассказы к истории Литовских сирец // Русско-литовской войны; Документы и материалы для истории сирец в России. — Т. 1-2. (1388-1389). — СПб., 1882. — № 4. — С. 35; СРРР. — Т. 2. — 1870. — № 4. — С. 344.
208. Жалувана грамота польського короля Казимира IV Ягайловича знатному Яну Дашку і Поліску на володіння с. Спобідня, с. Болівіш і с. Ізета Кам'янецького та Летичівського повіту. 6 березня 1454 р. // АЮЗР. — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — № 13. — С. 24-25.

209. Книга пана Яна Гржецького книги, похитаний, згорела, в якій преданий староста Янко Пашко, 17 вересня 1454 р., Львів. — Р. 14. — Львів, 1889. — № 84, CXXIII. — Р. 406.
210. Книга пана Яна Гржецького книги, похитаний, згорела, в якій преданий старості та подільським воєводам Теодориком із Бучача, 29 жовтня 1454 р., Львів. / AGZ. — Т. 14. — Львів, 1889. — № 80, CXXVI, 3218. — Р. 423-426.
211. Жалувана грамота подільського старости Бартоша із Бучача Іва Червонічову на володіння урочищами Івашків і пашком 30 вересня померлих двадцяти, що були започаті його батьком, 5 січня 1456 р. / AGZP. — Ч. 8. — Т. 1. — К., 1893. — № 84. — С. 21-22.
212. Підтвердний привілей польського короля Казимира Ягеллонича литовському, руському та жембуйському духовенству, дворянству, лицарям, шляхті, боярам і городянам, 2 травня, 1457 р., Вільно. / Законодательные акты Великого княжества Литовского. XV-XVI вв. Сборник подготовлен к печати Н. Н. Яковлевым. — Л.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1934. — С. 3-11.
213. Книга галицької предської книги, в якій згадується, згорела, Теодорик із Бучача як померлий, 30 вересня 1457 р., Галич. / AGZ. — Т. 12. — Львів, 1887. — № CXLIV, 2948. — Р. 253.
214. Список руських городів дальних і близьких у Теодорика М. Н. Русское летописание. — М.: Наука, 1979. — С. 94-96.
215. Явані хана Менлі-Гирея литовському князю Сигізмунду, Бидати [1566—1597 рр.] / АЗР. — Т. 2. — Спб.: Тип. II отдѣла свѣдѣній Е. И. В. канцелярии, 1848. — № 4. — С. 4-5; Історія Хаджибея (Одеса) 1415-1795 рр. в документах / За ред. Т. Г. Гончарука. — Одеса: Астропринт, 2000. — С. 14-16.
216. Жалувана грамота польського короля Сигізмунда І кан'юдацьким міщанам, 22 травня 1519 р. / АЗР. — Ч. 5. — Т. 1. — К., 1869. — № 7. — С. 34-35.

АДРАМАТИЧНИЙ СПИСОК НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ
(летописи, розповіді, географії, літописи, хроніки)

214. Густинская летопись // ПСРЛ. — Т. 2. — Спб.: Тип. Э. Права, 1843. — С. 229–323.
215. Даугош Ян. Грюнвальдская битва [Пер. с лит.]. Изд. подгот. Г. А. Стратановский и др. Примош. Б. В. Казанского и Л. В. Рязановской. — М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1962. — 214 с.
216. Карыновская летопись // ПСРЛ. — Т. 33. Летописи белоруско-литовские. — М.: Наука, 1966. — С. 214–239.
217. Итальянская летопись // ПСРЛ. — Т. 2. — М.: Изд-во восточной литературы, 1962. — 938 с.
218. Кам'янецька хроніка. Переклад з старовірменської на українську мову Н. Дашковича // Дашкович Я. Р. Кам'янець-Поліський у вірменських джерелах XIV–XV ст. // Архіви України. — 1979. — № 2. — С. 64–66.
219. Контаріан А. Путешествие в Персию // Барбара и Контаріан о России. Вступ. статья, подг. текстов и коммент. Е. Ч. Скорняковой. — Л.: Наука, Ленингр. отд., 1971. — С. 210–235 с.
220. Летопись Археологического общества // ПСРЛ. — Т. 17. — Спб., 1907. — С. 239–294.
221. Летопись великого князя литовского / Изд. А. Н. Попов. Оттиск с Глинки Учебныя записки, издаваемые Вторым отделением Императорской Академии наук. — Спб.: Тип. Императорской Академии наук, 1834. — 32 с.
222. Летопись Красинского // ПСРЛ. — Т. 35. — М., 1980. — С. 128–145.
223. Летопись Рачинского // ПСРЛ. — Т. 35. — М., 1980. — С. 145–173.
224. Лангус Г. де. Описания путешествия // Брун Ф. К. Путешествие Гильберта де Лангуса по Южной России в 1431 г. — Одесса, 1852. — 31 с.
225. Мелосский М. Трактат о двух Сарматиях. Введение, перевод и комментарий С. А. Аничкина // АН СССР, Ин-т истории. — М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1936. — 288 с.
226. Ошанинская летопись // ПСРЛ. — Т. 35. Летописи белоруско-литовские. — М., 1980. — С. 173–193.
227. Рогожский летописец // ПСРЛ. — Т. 15. — М.: Языки русской культуры, 1997. — 346 сб.

226. Русская летопись по Новгородскому списку: В 8 ч. — Ч. 4. — СПб.: Тип. Императорской Академии наук, 1788. — 318 с.
229. Сураская летопись о ПСРЛ. — Т. 35. — М., 1984. — С. 36-66.
- 229*. Тацит, Корнелий. Книга Корнелия П. Тацита о поведении, нравах и народах Германии. Перевал Г. Невежа. — Одесса: Тип. П. Францова, 1867. — 58 с.
230. Уваровская летопись о ПСРЛ. — Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. — СПб., 1856. — 343 с.
231. Хроника Быкова о ПСРЛ. — Т. 32. — М.: Наука, 1975. — С. 128-173.
232. Хроника Литовская и Жмойтская о ПСРЛ. — Т. 32. — М., 1975. — С. 15-127.
233. Annales Thibauliensis o' SRP. Herausg. von Ernst Strehlke. — Bd. 3. — Leipzig: S. Hirze, 1866. — S. 37-316.
- 233* Barones C. Annales ecclesiastici. — Т. 25: 1334-1396. — Barl-decum, 1872. — 623 p.
234. Bielski M. Kronika Polska o' Zbiór pisarzy polskich. — Т. 13. — Cz. 5. — Warszawa: W drukarni A. Galczowskiego, 1830. — 253 s.
235. Bielski M. Kronika Polska o' Zbiór pisarzy polskich. — Т. 14. — Cz. 5. — Warszawa: W drukarni A. Galczowskiego, 1830. — 252 s.
236. Bielski M. Kronika Polska o' Zbiór pisarzy polskich. — Т. 15. — Cz. 5. — Warszawa: W drukarni A. Galczowskiego, 1830. — 248 s.
237. Blaschke C. Chronik (Fortsetzung zu Peter von Dusburg) o' SRP. Herausg. von Ernst Strehlke. — Bd. 3. — Leipzig: S. Hirze, 1866. — S. 472-518.
- 237*. Bruckius M. Tartariae descriptio. Russia seu Moscovia itemque Tartaria. Commentarius topographicus atque politico illustratus. — Lugdunum Batavorum: Ex officina Elseviriana, 1630.
- 237*. Chronikon Dubnicensе (урывок) o' Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований, собранных О. Гониморовским, А. Куписом и др. — СПб.: Типография Императорской АН, 1907. — № 29. — С. 193-197.
238. Comarini A. Viaggio in Persia o' Барбара и Контарини о России. Вступит. статья, подг. текстов и коммент. Б. Ч. Сервантеской. — Л.: Наука, Ленинград. отд., 1971. — С. 188-210.
239. Cronica M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. — Basilae, 1568. — 719 p.
240. Czarakowo I. Chronikon Polonorum o' Monumenta Polonicae historicae. Wyd. A. Bielawski. — Lwów, 1872. — P. 619-736.

241. *Chronica d' SRP. Herang. von Ernst Sackha.* — Bd. 1. — Leipzig, 1866. — S. 57-237.
242. *Diagonas I. Historias Polonicas libri XII, quarum sex posteriores nondum editi, in lucem produnt et cum praefatione Henrici L. B. ab Haysen.* — Vol. 1. — Francofurti et Lipsiae, 1711. — 1168 p., 812 p.
243. *Diagonas I. Historias Polonicas libri XII, quarum sex posteriores nondum editi, in lucem produnt et cum praefatione Henrici L. B. ab Haysen.* — Vol. 2. — Francofurti et Lipsiae, 1712. — P. 1-592.
244. *Diagonas J. Opera omnia / Cura A. Prandnickiego.* — T. 13. — Cracoviae: Cass, 1877. — P. 733.
245. *Diagonas J. Opera omnia / Cura A. Prandnickiego.* — T. 14. — Cracoviae: Cass, 1877. — P. 782.
246. *Owagrin A. Kronica Samowacy Europakiej / Zbiór dzieł napisów polskich we ciemach towaru zawary.* — T. 4. — Warszawa: Drukarnia J. K. MCl'y Roczaspolskiej i XX Socjalisu Isu, 1768. — 314 s.
247. *Kroner M. Kronica Polska. Z lasińskiego prafiotora przez Maciusa z Blazowa.* — T. 1-2. — Sasek, 1857. — 1500 s.
248. *Kronika Bychowska / Pismai da dziejów Litwaskich, pod wagiłm historycznym, dyplomacycznym, geograficznym, statystycznym, etycznym, onkograficznym obrano przez Teodora Narbuta.* — Wilno, 1846. — 90 s.
249. *Kabailov I. Chronica (1320-1394) / Schwarzhauerus I. G. Scriptores rerum Hungaricarum.* — P. 1. — Vindobonae, 1766. — 694 p.
250. *Laopisles Litwy / Kronika Ruska / Wyd. I. Danilowicz.* — Wilno, 1827. — 328 s.
251. *Okolskas S. Russia flurida resis et libris. Hoc est sanguis, praedicatione, religione et vita antea III. Ordinis praedicatorum. Peregrinatione incitata, rursu conversant in Russia uoluntate fundata.* — Leopoli, 1648.
252. *Posilge J. Chronica des Landes Preussen / SRP. Herang. von Ernst Sackha.* — Bd. 3. — Leipzig, 1866. — S. 79-388.
253. *Rocznik Michowanci / MPH.* — T. 2. — Lwów, 1873. — P. 832-866.
254. *Rocznik Traski / MPH.* — T. 2. — Lwów, 1872. — P. 828-861.
255. *Saniclas S. Descriptio veteris et novae Poloniae cum di visione ciuitatum veteri et nova. / Diagonas I. Historias Polonicas libri XII, quarum sex posteriores nondum editi, in lucem produnt et cum praefatione Henrici L. B. ab Haysen.* — T. 2. — Francofurti et Lipsiae, 1712. — P. 1873-1844.
256. *Saniclas S. Index tabulae ueritatem abnuptae arbitrio, monitione, fluxionum, splendorum, solitudinem et aliorum nobilitate legum / Diagonas I. Historias Polonicas libri XII, quarum sex posteriores*

- mendum editi, in faciem profectant et cum praefatione Hieron. L. B. ab
Huyssien. — T. 3. — Francofurti et Lipsiae, 1712. — P. 1893 —.
- 254⁹ Schadel H. De Sarmatia commentariorum. // Hieronymus Polonicorum Magis
ducentis Lithuaniae Scriptores. — Varsaviae, 1761. — P. 227-233.
255. Strykowski M. Kraska Polska, Litewska, Żmudzka i Wosyjskiej Kres.
Wydanie nowe, z roku 1583, poprzedzone wstawkami o tych i ziemach
Strykowskiego przez M. Mallawskiego. — T. 2. — Wamczon: Nakład
G. L. Chackoberga, 1846. — 368 s.
257. Urachi G. Chronique de depuis le milieu du XIV siècle jusqu'à l'an 1794
/ Ed. Emile Picot. — Paris: Leroux, 1878. — 602 s.
258. Villani M. Istorie de cittadini Fiorentini // Collezione di storici e cronisti
italiani edita ed inedita. — T. 5. — Firenze: Coen, 1846. — 390p.
- 258⁹ Vinogradov I. Chaslovec (урисов) // Восточная-Южная II, князь южной
Малой Руси. Собрание материалов и посланий, сообщенных
О. Гониморавским, А. Кутником и др. — Сб. Тав. Императорско-
кой АН, 1907. — № 22. — С. 192-193.
259. Warberg H. Chronicon Livoniae. Helsing. von Ernst Sacktor N 388.
— T. 2. — Leipzig, 1863. — P. 9-171.

Алфавітний список картографічних матеріалів

- 259⁹ Боплан Г. Л. де. Карта України..., 1650 р. // Боплан Г. Л. де. Опис
України, відомий провінції Королівства Польського, що тягнеться
від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з
їїніми змичами, способами життя і адміністративної. — К.: Науко-
ва думка, 1990. — 179 с.
260. Вальдмюллер М. Частина морської карти, що обіймає Росію і
пограничні країни..., 1516 р. // Кордт В. Матеріали по історії
руської картографії. — К., 1899. — Вып. 1. — Карта 1.
261. Вепель К. Карта Європи, 1555 р. // Alexandrowicz S. Kartograf
Wielkiego księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w.
— Poznań, 1971. — Мапа 6.
262. Гастальдо Д. Карта Паданна-Західної Росії, 1562 р. // Кордт В.
Матеріали по історії руской картографії. — К., 1899. —
Стр. 1. — Вып. 1. — Карта 23.
- 262⁹ Гердінгс С. Карта Московії, 1558 р. // Кордт В. Матеріали по
історії руской картографії. — К., 1899. — Вып. 1. — Карта 24.
263. Кутяцький М. Польща, Угорщина, Чехія, 1468 р. // Кордт В.

Матеріали по історії руської картографії. — К., 1899. — Вип. 1. — Карта 2.

364. Кузановський М. Карта сучасної Сарматії або Прусії, Польщі, Угорщини, Русії, Балтій, 1508 р. // *Alexandrowicz S. Rozwoj kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w. // Prace wydawnictwa Historyczno-historycznego. Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia.* — Poznań, 1971. — S. 24–25.
365. Побрабій А. Сарматська Сарматія // Корнц В. Матеріали по історії руської картографії. — К., 1899. — Вип. 1. — Карта 23.

АЛФАВІТНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

266. Андриашев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. — К.: Типография ун-та, 1887. — 132 с.
267. Андриашев А. М. Сводный альбом великой земли руськой и литовской. — Харьков, 1875.
268. Аннинский А. Введение // Меловский М. Трактат о делах Сарматских. — М.; Л., 1936. — С. 1–19.
269. Антонович В. Б. История Литовской Руси (рукопись). — 318 с.
269. Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В. Б. Мое слово. Выбранные исторические и публицистические творения. — К.: Львів, 1895. — С. 622–744.
269. Антонович-Мольна К. // *Енциклопедія українознавства* / Під ред. В. Кубишинця. — Т. 1. — Львів: Молоде життя, 1993. — С. 51.
270. Баженов Л. В., Кошель О. М. Архієпископ, ректор, учень (доповідник Поділля Митрофан Симашевський) // *Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць.* — Т. 1. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 1998. — С. 193–200.
271. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993. — 480 с.
272. Баженова С. Е. Ю. А. Родас. Сторінки життя та творчості // *Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць.* — Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 1998. — С. 191–197.
273. Баженова І. Про походження Федора Корятюченка та його прихід на Закарпаття. До друку підготував канд. фіз.-наук Ю. Сак // *Карпатський край.* — 1996. — № 1–4. — С. 28.

273. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1419). — Спб.: Тип. Н. Скороходова, 1883. — 165 с.
274. Барбашев А. Очерк литовско-русской истории: Витовт — последние двадцать лет княжества (1416–1430). — Спб.: Тип. Н. Скороходова, 1891. — 340 с.
- 275^a Барановский Б. Жигимонт Кейстутович — великий князь литовско-русский. 1432–1440. Историческая монография. — Жюльва: Печатью О. О. Васильева, 1905. — 176 с.
- 275^b Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. География начальной (Несторовой) летописи. — Изд. 3-е, выпр. и доп. — Варшава: Тип. Варшав. учебн. округа, 1885. — 373 с.
276. Батура Р. К. Борьба Литовского великого княжества против Золотой Орды. От завоевания полчища Бату до битвы у Синих Вод. 67. 571. История СССР (История Литвы) / Автореф. дис... канд. ист. наук. — Вильнюс, 1972. — 34 с.
277. Батура Р. К., Пашуто В. Т. Культура Великого княжества Литовского // Вопросы истории. — 1977. — № 4. — С. 94–117.
278. Батура Р. К. Нарбут // Советская историческая энциклопедия: В 16 т. — Т. 9. — М.: Советская энциклопедия, 1966. — Стб. 584.
279. Бельский // Евразиевські українства / Під ред. В. Кубійовича. — Т. 1. — Львів: Молоде життя, 1993. — С. 122.
- 279^a Бернадский С. А. Литовские князья. История их происхождения и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии (1388–1569). — Спб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1883. — 431 с.
- 279^b Бирня П. П. Из истории молдавского Бессарабии — Членица Аліба // Аккерманские древности. Сборник научно-популярных статей. — Вып. 1. — Белгород-Днестровский: "Ю. Г. — компані". АСОТ "ИРНИТ", 1997. — 272 с.
- 280^a Біляцька О. В. Грамота польського князя Корітовича як джерело до вивчення історії Поділля XIV ст. // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Вып. 12. — Одеса, 2002. — С. 415–423.
- 280^b Біляцька О. В. Політика польського короля Казимира Великого (1333–1338) щодо подільських земель // Давня Прикарпатчина. Увчальний тижень Петра Овчарюка Карлавацького. 12–14 жовтня 2004. — Одеса, 2003. — С. 28–30.
- 280^c Біляцька О. В. Польська картографія XVI ст. як джерело до вивчення пізньосередньовічного Поділля // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Вып. 11. — Одеса, 2001. — С. 101–103.

281. Білошан О. В. Польські протести на дворі до вищого південноєвропейського Поділля XIV–XVI ст. // *Середньовіччя Європи: погляди кінця XX ст.* / Матеріали Міжнародної наукової конференції / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Чернівці: Золоті листи, 2000. — С. 154–161.
282. Білошан О. В. Європа. Нарис історії від стародавніх часів до початку XX ст. — Одеса: Астропринт, 2000. — 198 с.
283. Білошан І. К. Передмова // *Словник староукраїнської мови XIV–XV в.* / За ред. А. Л. Гунчиної, І. М. Керемцького. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1977. — С. 3–7.
- 283*. Борзак // *Енциклопедія українознавства* / Гол. ред. В. Кубійович. — Т. 1. — Львів: Молоде життя, 1993. — С. 164.
284. Борзак І. Україна в літературі Західної Європи. Парі в фр. / НАН України, Ін-т української археографії та джералознавства ім. М. С. Грушевського; Наук. ред. Я. Дашкевич. — К., 2002. — 364 с.
285. Брайчевський М. Ю. Кам'янець-Подільський — місто-музей // *УІЖ*. — 1967. — № 2. — С. 107–115.
- 285*. Бродяк Ф. Что такое Франция. — Т. 1. Пространство и история. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994. — 447.
286. Брун Ф. К. Черноморье. Сборник исследований по истории географии Южной России. — Ч. 1. — Одесса, 1879. — 277с.; Ч. 2. — Одесса, 1880. — 448 с.
287. Бучинський Б. Кілька приміток до часів всел. князя Святослава (1430–1433) // *ЗНТШ*. — 1904. — Т. 76. — С. 117–142.
- 287*. Вайнштейн О. Л. Историкогеография средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней. — Л.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1953. — 373 с.
288. Валуевский // *Энциклопедический словарь* Ф. А. Брокгауза, И. А. Эфрона. — СПб., 1892. — Т. 5*. — С. 502.
289. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні // *УІЖ*. — 2001. — № 6. — С. 3–21;
- 289*. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні // *УІЖ*. — 2002. — № 2. — С. 3–16.
- 289*. Висловский С. В. Феодалное землевладение в Северо-Восточной Руси. — Т. 1. — М.; Л., 1947. — Ч. 1 — 326 с.
290. Винокур І. С. Історія лікостевого Палістрогов'я та Подільного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. — К.; Одеса: Вища школа, 1983. — 126 с.

286. Винокур І. Г., Горюнов Н. В. Князь Галицький Дмитро Іванович. Київ: Видавництво «Українська Академія», 1986. — 962 с.
287. Винокур І. С., Коростов В. В. Визначення дати смерті Шидла (Н. С. Шидловський) / Репродукції з рукописів (29–30 стр.). — В: Хмельницький редакційно-видавничий журнал, 1991. — С. 93–97.
288. Шидловська В. М. До історії церковного будівництва в Київщині: Подільському (XIV–XIX ст.) / Матеріали X НОСР. — Київ: Видавництво «Українська Академія», 2000. — С. 154–158.
289. Винокур М. Общій очерк политической и социальной истории славян в Польше и Литве // История славянского народа. — Т. 1. — М.: Изд-во тов-ва «Мир», 1914. — С. 21–105.
290. Владимирский-Буданов М. Ф. Население юго-западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569) // АНУР. — Т. 1. — Ч. 1. — К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. — С. 1–45.
291. Владимирский-Буданов М. Ф. Население юго-западной России от второй половины XV до Люблинской унии (1569) // АНУР. — Т. 2. — Ч. 1. — К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1898. — С. 1–210.
292. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000. — 649 с.
293. Войтович Л. В. Польське князівство (XIV – початок XV ст.) / Войтович Л. Українські князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996. — С. 106–115.
294. Войтович Л. В. Торгівля і торговельні шляхи // Історія української культури V ст. — Т. 1. — Українська культура XIII – початок половини XVII ст. — К.: Наукова думка, 2001. — С. 81–93.
295. Гадзета В. О переїзді князя Федора Користовича до Молдавщини // Польсько-литовська Русь. — Ужгород, 1920. — № 2. — С. 153–157.
296. Гадзета В. Князь Федор Користович і Мармарош // Польсько-литовська Русь (Ужгород). — 1920. — № 1. — С. 40–46.
297. Гадзета В. Князь Федор Користович і Мармарош // Польсько-литовська Русь (Ужгород). — 1931. — № 1–2. — С. 13–18.
298. Гейкало А. История на службе католической папщины: Речь Посполитая в XV–XVI вв. в России, Польше и Причерноморье в XV–XVIII вв. / Под редакцией В. А. Радомского. — М.: Наука, 1979. — С. 29–62.

303. *Предисловие кс Н. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона.* — СПб., 1893. — Т. 8. — С. 508.
304. Гончаров В. К. Древний Коломыжский в Византии АН УССР. — 1950. — № 6. — С. 58-66.
305. Гончарук Т. Г. История Хаджибей (Одесса) 1415-1793. Популярный очерк. — Одесса, 1897. — 88 с.
306. Горемыкин Н. Л. Очерк истории крестьян в Польше. — СПб.: Тип. В. Демакова, 1889. — 160 с.
- 306^a. Гошко Т. Історія виникнення самоврядування міст України в XIV-XVIII ст. // Україна в минулому. — Вип. 4. — К.: Львів, 1993. — С. 40-63.
- 306^b. Гошко Т. Львівська магдебурзька через приому сирення рукописних джерел (XIV-XVIII ст.) // Україна в минулому. — Вип. 2. — К.: Львів, 1992. — С. 27-49.
- 306^c. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV-поч. XVII ст. — Львів: Афіша, 2002. — 254 с.
307. Грехов Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVIII века. — М.; Л., 1946. — 959 с.
308. Грехов Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и её падение / Предисл. В. Третьякова. — М.: Восточный Почетник, 1958. — 364 с.
309. Грехов Н. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв.) — М.: Наука, 1975. — 319 с.
310. Грехов Н. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI ст. — М.: Изд-во вост. лит-ры, 1953. — 373 с.
311. Григорьев В. Р. История древних воевод Украины и Польши (время в Подолье) / Отв. редакторы: академик АН АрмССР Л. С. Качикян, канд. истор. наук Я. Р. Давидянц. — Ереван, 1980. — 281 с.
312. Гроссман Ю. М. Черты феодального землевладения в Русском и Белорусском восточных XVI и XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964. — Калинин: Картия Молдавская, 1965. — С. 139-144.
313. Грушевський М. С. Барське староство. Історичні нариси (XV-XVIII ст.) (Републіканське видання: Грушевський М. С. Барське староство, історичні нариси (XV-XVIII ст.). — К., 1890) / Під редакцією, вмістили та показали М. Крикуна. — Львів: Афіша, 1996. — С. 623.

314. Грушевський М. С. Внесок вступників *В АЮОР*. — Ч. 8. — Т. 1. Матеріали для історико-містичного уявлення в зв'язі з історико-судовою організацією. *Акти Барського староства XV — XVI вв.* — К., 1893. — С. 1–60.
- 314^a. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. — Т. 3. До 1340 р. — К.: Наукова думка, 1993. — 386 с.
315. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. — Т. 4. XIV–XVI віки. Відносини політичні. — К.: Наукова думка, 1993. — 536 с.
316. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. — Т. 5. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. — К.: Наукова думка, 1994. — 686 с.
317. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. — Т. 6. Життя селянське, культурне, національне XIV–XVII віків. — К.: Наукова думка, 1995. — 470 с.
318. Грушевський М. С. Історичні установаи УАН — комісії порівняного розроблення історії України *В Україні*. — 1927. — № 5. — С. 174–176.
319. Грушевський М. С. Местное управление и административное земледелие в польской Украина в XIV–XV вв. *В АЮОР*. — Т. 2. — Ч. 8. — К., 1894. — С. 1–31.
320. Грушевський М. С. Очерк истории Калуской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст. — К.: Тиз. ун-та, 1891. — 520 с.
321. Грушевський М. С. Пам'яті Никандра Молчановського *В ЗНТШ*. — 1907. — Т. 35. — С. 5–13.
322. Грушевський М. С. Порівняння історичних дослідження України і обстежування Київського князівства *В Київ та його околиця в історії і пам'ятках*. — К.: Держвидав України, 1926. — С. 1–24.
323. Гуменюк С. К. До питання про виникнення Кам'янець-Подільського *В УІЖ*. — 1966. — № 1. — С. 135–137.
324. Гуменюк С. К. Як складалась територія Поділля *В Тені дослідів II Подільської історико-археологічної конференції*. — Хмельницький, 1965. — С. 48–49.
325. Гумецька Л. Л. Нарис етнографічної свідомості української автономії XIV–XV ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 398 с.
326. Гурайн О. Л., Рачин В. М. Українська історія: походження, формування народності *В Українотематика*; Посібник. Укладачі: В. Я. Мамон, В. Г. Пусак. — К.: Інститут-Еко, 1994. — С. 23–34.

327. Гуцелюк К. Г. Україна і балтійським науковцям і дослідникам // Польсько (з XIV ст. по 1939 р.). — К.: Вєд-во АН УРСР, 1939.
328. Гудак В. А. М. В. Симоненко — педагог і вчений Поділля // Духовні цінності Поділля: Твори історіографа: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 9–11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. — Кам'янецький, 1994. — С. 177–178.
329. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття в біографії і портретах із давніх часів до початку XX ст. — Ужгород: ВАТ "Патент", 1997. — 384с.
330. Данилюк Д. Д. Історична наука на Закарпатті (біографія XVIII — перші десятиліття XX ст.). — Ужгород: Патент, 1999. — 352с.
331. Дашкевич Н. П. Болоховская земля и её значение в русской истории // Труды 3-го археологического съезда в России. — Т. 2. — К., 1878. — С. 69–139.
332. Дашкевич Н. П. Записки по истории Литовско-Русского государства. — К.: Тип. ун-та, 1885. — 195 с.
333. Дашкевич Н. П. Ещё размышления и вопросы о Болохове и Болоховцах // Университетские известия. — 1886. — № 1. — С. 1–63.
334. Дашкевич Н. П. Новейшие домыслы о Болохове и Болоховцах // Университетские известия. — 1884. — № 4. — С. 155–186.
335. Дашкевич Я. Р. Армянские кварталы средневековых городов Украины (XIV–XVIII вв.) / АН Армян. ССР. — Ереван, 1987. — С. 41–60.
336. Дашкевич Я. Гранета Федора Дністровича (карна з української дипломатії) // Науково-інформаційної бюлетень Архівного управління УРСР. — 1962. — № 4. — С. 9–20.
337. Дашкевич Я. Р. Давній Львів у вірменсько-катандзянських джерелах // Україна у минулому. — Вип. 1. — К.: Львів, 1991. — С. 7–13.
338. Дашкевич Я. Р. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV–XV ст. // Архів України. — 1970. — № 5. — С. 57–66.
339. Дашкевич Я. Р. Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тематичний. Стендія історії давньоземельного періоду. — Кам'янець-Подільський, 1990. — С. 58–60.
340. Дашкевич Я. Р. Проблема дослідження степового кордону Поділля (кінець XV–XVI ст.) // Тематичний II Вінницької історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1984. — С. 7–8.
341. Дашкевич Я. Р. Розкриття вірнісів на Україні в XI–XVIII ст. //

Український історико-географічний збірник. — Вип. 1. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 154–181.

342. Дашкевич Я. Р. Східне Поділля на картах XVI ст. // Географічний фактор в історичному процесі. — К.: Наукова думка, 1968. — С. 155–169.
343. Дашкевич Я. Р. Східне Поділля на картах XVI ст. Фізична, антропо- та іконографія (джерелознавче значення) // Історико-географічне дослідження на Україні. — К.: Наукова думка, 1962. — С. 13–21.
344. Дашкевич Я. Р. Тюркские названия и названия. Проблемы этнолингвистического изучения на восточнославянском материале // Историко-культурные контакты народов алтайской языковой общности: Тез. докл. XXIX сес. постоянной междунар. алтаевитической конф. (ИААС), Ташкент, сент. 1986. — М., 1986. — Вип. 1. — С. 25–28.
345. Дашкевич Я. Р. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40–50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. — Вип. 5. — К.: Львів, 1984. — С. 32–62.
346. Дашкевич Я. Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) // ЗНТШ. — 1990. — Т. 121. — С. 38–44.
347. Дзира Я. І. Освальтовий // Радянська енциклопедія історії України: В 4 т. — Т. 3. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1971. — С. 282.
348. Дзира Я. І. Татаро-турські напади на Україну XIV–XVI ст. за зрозумінням Бельських та Страйковського // Український історико-географічний збірник. — Вип. 8. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 83–102.
349. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: В 4 т. — Т. 2. Германия / Пер. с нем. и примеч. проф. В. Авинова. — М.: Воениздат, 1937. — 400 с.
349. Добровольский А., Губарь О., Красножол А., Корсафин, Хаджибеи, Олехса. История-эволюционные очерки. — Одесса; Кишинев: АО "Балтик-Литга". — 272 с.
349. Добровольский А. О. Этноязыковой состав кочевых племен Северо-Западного Причерноморья в золотоординское время // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. Сб. научн. тр. / АН УССР. Причерноморские. Отв. ред. А. В. Гудкова. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 28–40.

330. Добрянський А. О. Кочовили Східно-Західного Причорномор'я в епоху середньовіччя. — К.: Нарма, 1996. — 137 с.
331. Довгопол В. М., Липинська М. А., Пах Р. Д. Дніпропетровсько-історія Української РСР. — К.: Вида. асоціації, 1998. — 240 с.
332. Довгопол В. П. Татарське місто на околицях Дніпра часів пізнього середньовіччя в Археологічні пам'ятки УРСР. — Т. 18. — К.: Вида. АН УРСР, 1961. — С. 175-194.
333. Довнар-Запольський Н. В. Акт об українській адміністрації в АКУР. — Ч. 8. — Т. 3. — К.: Тип. Виукрат. ун-та, 1997. — С. 1-111.
334. Достарухов П. Російська радостовна книга: В 4 т. — Т. 1. — СПб., 1854. — 386 с.
335. Даревич М. Армиї в Подольні і перші церкви на в горішній Київці, коли графська церква, православна во ім'я св. Іоаннелі Наволаї в Труди Комітету для історико-статистичного описання Подільської губернії. — Вып. 1. — Київці-Подольські, 1878-1879. — С. 164-296.
336. Дубравський В. Проф. В. Г. Липованський в Українській історії. — Нью-Йорк, Мюнхен, 1963. — № 3-4(7-8). — Різ II. — С. 48-52.
337. Дуднікович Н. Историческое чирты устро-русских. — Тетраль II. — Ужгород, 1875. — 144 с.
338. Девон О. О. "Хроніка саронейської Сарматії" А. Глишніна як джерело з історії України XV-XVI ст.: Діа. ... канд. істор. наук: 03.00.08. / ДДУ. — Дніпропетровськ, 1992. — 313 с.
339. Девон О. О. Історія в географія Поділля XIII-XVI ст. за "Хронікою саронейської Сарматії" А. Глишніна в Темі диспозиції в'їтої Винницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1983. — С. 31.
340. Жаткович Ю. Етнографічний очерк устро-русских в Матурок Ф. Юрій Жаткович як історик та етнограф. — Ужгород: УжНУ, 2001. — С. 161-246.
341. Загородський Е. А. Очерк истории Северного Причерноморья. — Ч. 1. — Одесса, 1912. — 99 с.
342. Задівацька Л., Крикун М. Історія Палама: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів: Львівськ. національний ун-т ім. Івана Франка, 2002. — 752 с.
343. Завидівський З. Проблемы визначення терміну князьської (сво-бодської) мови Великого князівства Литовського в Паламій Украї-

- на Історія. Політика та культурологія. — Вінниця, 1995. Матеріали конференції. — Вінниця: 26. 30 вересня, 1995 р. — С. 98-99.
361. Кухаренко Д. Н. Антоном Галицьким в Празі, Дрогоб. Літературний нарис із двох сочинітій статей, відносящих ся до історіи Галицько-Владимирської Руси на період от 1337 по 1387 год, з руским перекладом и критическимй изслѣдованіями и замѣчаніями — кнзго IV части Галицької історіи. — Львів: Тип. Староминовическа, 1885. — 122 с.
362. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. / Отв. ред. и-р ист. наук, проф. В. И. Буганов. — М.: Наука, 1983. — 244с.
363. Егоров В. Л. Развитие центральных укреплений в Золотой Орде // Вопросы истории. — 1974. — № 3. — С. 36-51.
364. Етимологічний словник літвінських географічних назв Підляскої Русі / АН УРСР, Ін-т мовознавства; І. М. Жаленко, А. П. Корсунцова, Л. Т. Мазенко, О. С. Стражак. — К.: Наукова думка, 1983. — 254 с.
365. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / Упорядк.: Р. В. Болдырев, В. Т. Коломійць, О. П. Крижанюк та ін. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1982. — 632 с.
366. Иванюк П. А. Историческая судьбы Волынской земли с древнейших времен до кн. XIV в. — Одесса: Эконом. тип., 1895. — С. 317.
367. Ілько В. С. Україна-Русь в XIV ст. у взаємодіюваності з Польщею та Литвою (1323-1385) // Науковий вісник Українського університету. — Т. 2. — М., 2002. — С. 255-258.
368. История Венгрии. В 3 т. / Ред. кол.: Т. М. Пеламов, А. Н. Пушманов, В. П. Шульцман. — Т. 1. — М.: Наука, 1971. — 644с.
369. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Ред. кол. П. Т. Треніко (голова) [та інші]; ред. кол. тому А. Ф. Софійник (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 778с.
370. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Ред. кол. П. Т. Треніко (голова) [та інші]; ред. кол. тому Д. С. Симолюк (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. — 640с.
371. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область / Ред. кол. П. Т. Треніко (голова) [та інші]; ред. кол. тому В. Ю. Маланчук (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. — 519с.
372. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / Ред. кол. П. Т. Треніко (голова) [та інші]; ред. кол. тому В. О. Ва-

силы (головы). — К.: Главная редакция УРЕ АН УРСР, 1971. — 371 с.

365. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область / Ред. кол. П. Т. Тронько (голова) [та інші]; ред. кол. тому Л. В. Гладка (голова) [та інші]. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. — 940 с.
366. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область / Ред. кол. П. Т. Тронько (голова) [та інші]; ред. кол. тому С. П. Нечай (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. — 640 с.
368. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / Ред. кол. П. Т. Тронько (голова) [та інші]; ред. кол. тому аа (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. — 706 с.
369. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / Ред. кол. П. Т. Тронько (голова) [та інші]; ред. кол. тому О. Л. Степаненко (голова). — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 788 с.
369. История Помани В 3 т. / АН СССР. Ин-т языкознания. — Т. 1. Под ред. В. Д. Коржанова, Н. С. Миллера, П. Н. Третьякова. — М.: Изд-во АН СССР, 1956. — 956 с.
370. Історія релігії в Україні. — Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яремького. — К., 2001. — 588 с.
371. Історія Халкобея (Одеса) 1415–1785 рр. в документах / За ред. канд. іст. наук Т. Г. Гончарука. — Одеса: Астропринт, 2000. — 372 с.
372. Казакова Н. А. Западная Европа в русской письменности XV–XVII вв.: Из истории международных культурных связей / Под ред. Л. С. Лихачева. — Л.: Наука, 1980. — 278 с.
373. Кизанский Б. В., Рагуновская Л. В. Примечания В. Длугоша Ян. Гривальдская битва. Изд. подготовили Г. А. Стратановский, Б. В. Кизанский, Л. В. Рагуновская. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. — с.
374. Кавраць М. Станова-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами альбому рагуновських книг) / Україна у науковому. — Вип. 6. — К.: Львів, 1994. — С. 7–35.
375. Карамзин Н. М. История государства Российского. 5-е изд. — Т. 3. — Кн. 1. — СПб.: Тип. Прав., 1842–1844. — 212 с.
376. Карамзин Н. М. История государства Российского. 5-е изд. — Т. 4. — Кн. 1. — СПб.: Тип. Прав., 1842–1844. — 186 с.
377. Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа / АН БССР. Ин-т языкознания. — Вып. 1. Исторический очерк языка белорусского языка. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — 746 с.

378. Карский Е. Ф. К вопросу о разработке старого западно-русского наречия. Библиографический очерк. — Палла: Тип. Сырванца, 1893. — 48 с.
379. Карский Е. Ф. О языке так называемых латвийских летописей // Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — С. 208–249.
- 379^a Килис О. Володимир Антонович // Історія України в особах XIX–XX ст. / І. Войцехівська (кер. авт. колект.), В. Абова, О. Бончаків (ін.). — К.: Україна, 1995. — С. 85–91.
- 379^b Килис Я. Б. Велике князівство Литовське та його вплив // Історія української культури: У 3 т. — Т. 1. Українська культура XIII — першої половини XV ст. — К.: Наукова думка, 2001. — 347 с.
380. Кобаль Н. Історія Закарпаття: строга деїфологізація. IV. // Екзальт (Ужгород). — 2002. — № 1. — С. 6–11.
381. Ковальський Н. П. Істочниковоєдіння в археографії історії України XVI — першої половини XVII в. — Дніпропетровськ, 1977. — с.
- 381^a Ковальський Н. П. Істочниковоєдіння соціально-економічної історії України XVI — XVII вв. — Вип. 7. — Дніпропетровськ, 1983. — 49 с.
382. Козловський А. А. Етимологічний состав осетинского населения Южного Подкарпатья IX–XIV вв. // Земли Южной Руси в IX–XIV вв. (История и археология). Сб. науч. тр. Редкол.: П. П. Толочко (отв. ред.) / АН УССР, Ин-т археологии. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 62–71.
383. Козубовський Г. А. Греші, грешний обіг Сергія // Надкарпатці XIV–XV ст.: Досл. — зап. істор. наук: 47. 00. 06. / АН України, Ін-т археографії. — К., 1992. — 201 с.
384. Козубовський Г. А. Монети карбування в Україні у XIV–XV ст. // Вісник Національного банку України. — 1996. — № 1. — С. 76–83.
385. Кондратович М. Князь Федор Коріатович в Мукачевській монастирі // Подкарпатська Русь (Ужгород). — 1923. — № 1. — С. 36–32.
- 385^a Козовалова Н. Г. Арабские источники XII–XIV вв. по истории Карлито-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980. — М., 1981. — С. 3–113.
- 385^b Козовалова Н. Г. Итальянские навигационные пособия XII–

XIV вв. як джерело по історії та історичній географії Сходу-Закарпатського Прикарпаття // *Вісник Львівського університету. Історично-географічний факультет*. — Львів, 1983. — С. 35-50.

182. Ковалова Н. Г. "Открытие Восточной Европы" 1388 г. как источник по истории Карпато-Дунайских земель // *Вопросы историко-географического и картографического изучения истории СССР. Доисторический период*. — М., 1981. — С. 4-25.
183. Ковалова Н. Г. Социально-экономическая и политическая история Карпато-Дунайских земель XIII-XIV вв. по данным восточных и арабских источников // *Дис. ... канд. ист. наук*. — М.: Институт истории АН СССР, 1983. (рукопись).
184. Косминский Е. А. Историко-география истории средних веков: V в — середина XIX в. Лекции / Под ред. С. Д. Савельева. — М.: Изд-во МГУ, 1963. — 430 с.
185. Костомаров Н. Н. Лекции по русской истории. — СПб.: Тип. Бельообразова, 1861. — Ч. 1. Истоки русской истории. — 186 с.
186. Котляр М. Ф. Галицкая Русь у другій половині XIV — перш. половині XV ст.: історико-археологічне дослідження. — К., 1988.
187. Котляр М. Ф. Галицкая Русь у другій половині XIV — перш. половині XV ст. — К.: Наукова думка, 1988. — 208 с.
188. Котляр М. Ф. Грошений обіг на території України доби феодалізму. — М.: Наукова думка, 1971. — 115 с.
189. Котляр М. Ф. Грошений обіг на території України у візантійській історіографії // *Історіографічні дослідження в УРСР*. — Вип. 4. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 226-232.
190. Котляр М. Ф. Наростає історія обігу в днібні монети на Україні XIV — XVIII ст. // *АН УРСР, Іс-гісторія*. — К.: Наукова думка, 1961. — 240 с.
191. Кошаль О. М. Кримське право, історія й культура Поділля у відношенні представників православної та римо-католицької конфесій XIX — поч. XX ст. — Дис. ... канд. істор. наук: 07. 04. 01. / Чернівецький державний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 1989. — 203 с.
192. Кюблер А. Сентраційне, великий князь литовський, или Домогосударство историческое Литовской, Восточной, Польской и Прусской Нар. с им. — СПб.: В типографии Минувременного-департаменту Министерства внутренних дел, 1835. — 256 с.

362. Крижанівський А. Монасти Галицької Русі у XIV-XV ст. // Львівські призначені збірки. — 2004. — № 1. — С. 13-17.
363. Кривун М. Г. Повітовий устрій Польського воєводства в XV-XVI ст. // Український етнографічний щорічник. Нова серія / АН України, Арахеологічна комісія, Ін-т української етнології. — К.: Наукова думка, 1982. — Вип. 1. — С. 153-158.
364. Кривун М. Г. Розширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янства. — Львів, 1984. — Вип. 42. — С. 25-41.
365. Крип'якевич Р. П. Галицько-Волинське князівство. — К.: Наукова думка, 1984. — 175 с.
366. Кубійович В. // Енциклопедія українства / Гол. ред. В. Кубійович. — Т. 4. — Львів: Молоде життя, 1994. — С. 1234.
367. Кубійович В. Поділи // Енциклопедія українства / Гол. ред. В. Кубійович. — Т. 6. — Львів: Молоде життя, 1996. — С. 2131-2145.
368. Кушакський // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. — Т. 14. — СПб., 1895. — С. 934-935.
369. Лавіцький І. Татарні і Литви на Україні. — К.: С. Т. Ермолова, 1826. — 42 с.
370. Ленчик В. Оскар Галєць // Український історик. — Нью-Йорк — Торонто — Монреаль. — 1975. — № 1-2 (45-46). — Рік XII. — С. 132-136.
371. Лискович Ф. И. // Энциклопедический словарь Гранат. — Т. 27. — М., 1934. — С. 34-35.
372. Лискович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. Вып. 1. Обращение территории Литовского государства. — СПб.: Тип. Балашова В. С. и К^я, 1894. — 394 с.
373. Ливанец К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII-XIV вв. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. — 159 с.
374. Ливанец Н. А. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси. — Бюл. 66. — с.
375. Ливанец Н. А. Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV-XV в. — М.: Липскер, 1894. — 241 с.
376. Липко С. А. Де був даний Боденко? // УІЖ. — 1971. — № 4. — С. 98-105.
377. Липовский А. Л. Кашмир // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. — Т. 13. — СПб., 1894. — С. 924-926.

404. Довнар-Запольский С. Г. История государства. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1986. — 382 с.
405. Лущий М. Історія картальських русинів: У 4 т. / Диферування рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю. М. Саса. — Т. 1. — Ужгород: Заскарлатта, 1999. — 388 с.
406. Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства во времена издания Первого Литовского статута. — М.: Унив. тип., 1912. — 334 с.
407. Любавская А. Д. Источниковедение истории средних веков. — Л.: М.: Изд-во ЛГУ, 1955. — 374 с.
408. Любавич Н. Кромэр в Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. — Т. 18^е. — СПб., 1885. — С. 818.
409. Любченко В. Г. Литовські землі Коріатовичів і Поділля // Матеріали міжнародної наукової конференції "Литва — Україна: історія, політологія, культурологія". 28–30 вересня 1993 р., м. Вільнюс. — Вільнюс: Амантас, 1995. — С. 185–189.
410. Любченко В. Г. Федір Коріатович на Поділлі і в Заскарлатті // Духовні цінності Поділля: творчі історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9–11 вересня 1994 р., м. Кіш'янець-Подільський. — Ч. 1. — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 244–247.
- 410*. Ласкерівський В. Г. Русские походы в степи в удалено-вечное время и поход князя Выговца на татар в 1399 г. // ЖМНП. — СПб., 1907. — № 5.
411. Маєвський В. В. Некоторые моменты из истории разложения родового строя на территории древней Руси // Учебные записки Динабург. гос. педагог. ин-та им. Гарибалди. — 1938. — Т. 23. — С. 145–175.
412. Майборסה. Поділля в Радянській енциклопедії історії України В 4 т. — Т. 3. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1971. — С. 399.
- 412* Мавроислава, Н. Государи. Рассуждения о первой досади Тота Лавая. О военном искусстве. Сборники/Пер. с нт. — Минск: Полурра, 1998. — 672 с.
413. Мальгин Т. Зерцало российских государей от рождения Христова с 862 по 1791 г., изображение их родословия, сакам, поэматой, царствований, военнык, место погребения и вераты деяния с достопамятными происшествиями. — СПб.: Императорская Академия Наук, 1791. — 145 с.

414. Маличенко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводства (XV–середина XVII ст.). — К.: Інститут Української археографії та джерелознавства, 2001. — 300 с.
415. Марквич А. П. Город Качибей или Гаджибей — предание о городе Одессы // ЗОИИД. — 1894. — Т. 17. — С. 1–22.
416. Массико Л. Т. Підкріпіння Східного Поділля / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наукова думка, 1979. — 102 с.
417. Медведєв Ф. П. Нариси з української граматики. — Харків: ХДУ, 1964. — 249 с.
418. Мельничук О. С. Топонімія Козинського району Одеської області // Мовознавство. — К., 1957. — Т. 14. — С. 52–61.
419. Михайлен В. А. К вопросу о грамоте князя Федора Дмитриевича // Археографический ежегодник за 1964 г. — М., 1965. — С. 11–12.
420. Михайловський В. Замки на ліску (Рецензія на книгу О. Маличенка "Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводства (XV–середина XVII ст.). — К.: Ін-т української археографії та джерелознавства НАНУ, 2001. — 300 с. // Український гуманітарний огляд. — Вип. 7. — К.: Критика, 2002. — С. 174–185.
421. Михайловський В. Земельні надання Владислава II — джерело до історії Поділля в першій третині XV ст. // Месараї наші. — 2000. — № 1. — С. 246–262.
422. Мирик Ю. А. Історико-географічний опис України у творі італійського гуманіста XVI ст. Джованні Воторо // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — Вип. 8. — К., 1982. — С. 28–33.
423. Мирик Ю. О. Главині та його "Хроніка про татарську землю" // Главині О. Хроніка про татарську землю. Переклад з польської мови, вступ та Ю. Мирика. — Запоріжжя: РА. Тардан У, 2000. — С. 3–8.
424. Мишко І. Cherchez la femme, або Гендерологічний аспект історії Польської держави // Східноєвропейський "Київський час". — Львів, 2002. — С. 34–39.
- 424*. Мойсієнко В. До проблеми виділення "західноукраїнського" наріччя, або про нову мову вказів на терені українсько-білоруського пограниччя у XVI–XVII ст. // Український гуманітарний огляд. — Вип. 7. — К.: Критика, 2002. — С. 93–115.
425. Момчиловський Н. Очерки истинности о Польской земле (Принимательство по латышскому). — К.: Тип. 34-та, 1835. — 248 с.

онів невідомі, тому ми тоді й про нього знаємо Гітберт де Динанд, який в 1421 р. перебував у берегових Північного Причорномор'я, працюючи в Монастиро ("Монастер") на Кафі [224, 8].

²⁴На відміну від поселень християн, Густинський літопис повідомляє, що об'їзди відправлялися не з Качабеа, а з Очакова [214, 252]. Про зв'язку літописця розташоване під 1415 р. На погляд авторки, у Густинському літописі має місце певна модернізація. Очаков дійсно існував у XVI ст., коли вже упорядник літопису. Але напевно це не місто вже з'явилось на початку XV ст. Коли саме виникла назва "Очаков" — не відомо. Однак вона фіксується в дипломатичних документах 90-х рр. XV ст. [315, 336].

²⁵ Див. с. 116.

²⁶[382, 62–71]. Про їх існування свідчать назви Семенів Річок (при з'єднанні лиманів Південного Бугу і Дніпра) та поселення про козацького отамана Семени, який поселився у цій місцевості в XIV ст. [428, 1–4; 346, 34], у той час як татари мігрували з цих земель на північ через місусобіци в Золотій Орді та через війни з Литвою.

²⁷Свого часу вірменський дослідник XIX ст. М. Баїшкан писав: "Казимир Великий дав грамоту вірменам Кам'яця в 1344 р., а потім північанам — у 1356 р., пожалувавши їм владу і право мати окремі суд". Цит. за: [311, 55]. За сто років до М. Баїшкана інший вірменський історик, С. Ренке, писав так: "Кам'янецькі вірмени в цьому році 1350 розпочали згідно з привілеєм польських королів вершати суд, навіть мали право страчувати засуджених до смерті". Цит. за: [311, 55–56]. Сучасний український дослідник Я. Дашкевич стверджував, що вислідом цієї відомості С. Ренке та М. Баїшкана не мають ніяких підстав [341, 184]. На думку авторки, слушним видається зауваження сучасного вірменського історика Г. Григоряна, який писав, що Я. Дашкевич робив таке ж посилання на Ренке, оскільки С. Ренке був добре знайомий з матеріалами, котрі збереглись від вірменської колонії, і це його положення, безсумнівно, ґрунтується на достовірних джерелах. За Григоряном, якщо два офіційні дослідники незалежно один від одного роблять однакове висловлювання, то його не можна відкидати без відповідних підстав. Справді, відома, що Казимир Великий бачив підкорити Поділля і різноманітним об'єднанням намагався залучити населення на свій бік. Отже, цілком ймовірно, що він дарував вірменам подібні привілеї, хоча для цього необхідно уточнити [311, 56].

Вірменські (також інші) григоріанські парафії на території сучасної

425. Мелодановська Н. Писемні реліквії зі Святослава (зі Българського державного архіва по історії Македонії) — *Київська старина*. — 1899. — Т. 65. — № 4. — С. 73-81.
426. Мелюх Н. А. Молдавські землі феодалів (От древніших вірмен до початку XIX в.) — *Київщина: Карті Молдавщини*, 1996. — 440с.
427. Музичко О. Є. Професор М. П. Самарин — першій дослідник середньовічної історії Східної Європи в Новоросійському університеті й Закарпатському факультеті ОДУ ім. І. Мейнкова. — *Віст.* 12. — Одеса, 2012. — С. 459-461.
428. Муромцев Л. Л. Летописные Север-Восточной Руси конца XIII — начала XV века. — М.: Наука, 1983. — 285 с.
429. Мухоморов С. П. История о каласах как оные издревле писаныся. — *Одесса: Обще-го историческа и древностей*, 1851. — 92 с.
430. Наливайко Д. Очерки Залозу. Реліквія України в Західній Європі XII-XVIII століть. — К.: Олімп, 1998. — 328 с.
431. Насонов А. Н. Летописные памятники Тверского княжества: Опыт реконструкции тверского летописания в XIII до конца XV в. // *Известия АН СССР*. — Сер. 7. — Отд. гуманитарных наук. — 1938. — № 9. — С. 709-738.
432. Немец В. М. *Друга й Закарпатський словарь*. Ф. А. Бренсман, Н. А. Эфрон. — СПб., 1893. — Т. 1Р. — С. 173.
433. Пудильман А. А. Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства). — *Кишинев*, 1985. —
434. Огуль О. Д. Монетно-лічальні найшуканіша на Буковині та в Молдові пізнав. XIV — перша третина XIX ст.: проблеми функціональних послідовностей в адитивних терміносистемах. — *Чернівець Рута*, 1997. — 324 с.
435. Отамановський В. Пам'ятки XIV-XVII століття. Історичні дослідження. — *Вінниця*, 1993. —
436. Отамановський В. Князівство на Поділлі, найважливіше завдання та потреби Радів в кризовій політиці Кабінету науковців на Поділлі. — *Вінниця*, 1936. — 13 с.
437. Очерки истории СССР. Период феодализма XI-XV вв. / Гл. ред. акад. Б. Д. Греков. — Ч. 2. — М., 1953. — 412 с.
438. Пам'ятки Н. Князь Федор Коринтович в родині царської традиції в Подкарпатській Русі (Ужгород). — 1999. — № 3. — С. 47-61.

435. Параска П. Ф. Византизм в политическом устройстве образования Молдавского феодального государства / Ота. ред. П. В. Советов. — Кишинев: Штиинца, 1981. — 176 с.
436. Параска П. Ф. Очерки византизмической истории Молдавского княжества (вост. треть XIV—XV — нач. XIX в.) / П. Ф. Параска, Л. Е. Семенова, Г. В. Гонца; АН МССР, Ин-т истории. Я. С. Гросуца. — Кишинев: Штиинца, 1987. — 483 с.
437. Пашуто В. Т. Образование Литовско-русского государства. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. — 531 с.
438. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / АН СССР, Ин-т истории. — М.: Изд-во АН СССР, 1959. — 134 с.
439. Петров А. Л. О подложности грамоты Федора Корытовича 1380 г. // *Материалы для истории Угорской Руси*. — Вып. 4. Заметки по этнографии и статистике. Архивы и библиотеки Угорщины. Памятники русско-угорской письменности. Угро-русские заговоры и заклинания начала XVIII в. Старопечатные церковные книги в Мухачеве и Унгвारे. — Спб., 1944.
440. Петров Н. Н. Исторический очерк Подолы / Издана при Министерстве внутренних дел П. Н. Батюшковым. — Спб.: Общественная Польза, 1891. — 264 с.
441. Петрунь Ф. Новина про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу // *Східний світ*. — 1928. — № 6. — С. 155—171.
442. Петрунь Ф. Степове Побужжя в господарському та військовому укладі українського прикорняччя // *Журнал науково-дослідницьких кафедр в Одесі*. — 1926. — Т. 2. — № 2. — С. 91—143.
443. Петрунь Ф. Хазарські армії на українській землі (До питання про татарську Україну) // *Східний світ*. — 1928. — № 2. — С. 124—133.
444. Пичета В. Н. Институт холопства в Великом княжестве Литовском в XV—XVI вв. // *Исторические записки*. — 1946. — Т. 20. — С. 34—65.
- 444*. Пичета В. Н. История Литовского государства до Либлянской унии. — Вильно: Литва, 1921. — 76 с.
445. Петрунянский Д. М. Средневековое общество и государство. — М.: Гос. изд-во, 1922. — 198 с.
446. Плавинський С. М. Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці // *Слав'яно-руські старовинності*. Відп. ред. В. І. Падівія. — К.: Нарквалумка, 1969. — С. 124—144.
- 446*. Подільська земля // *Литовсько-литовський словарь* Ф. А. Брокгау-

446. Н. А. Эфрона. — СПб: Тип. Эфрона, 1898. — Т. XXIV. — С. 100-102.
447. Поллак Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. — Кишинев: Штиинца, 1979. — 201 с.
- 447*. Поллак Л. Л. Очерки истории Украины: В 2 т. — Т. 1. До середины XVII в. — 2-е изд. — К.: Либрис, 1993. — 568 с.
448. Понамарьов А. Н. До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень в Поділлі. Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Арнох, В. Г. Басушок, З. Є. Болгарович та ін.; АН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К.: Дово, 1994. — С. 3-13.
449. Поллак Л. К., Нотко Г. Т. До історії Кам'янець-Подільського // УІЖ. — 1963. — № 1. — С. 143-165.
- 449*. Правитель Кароты. Справочное издание. — Одесса: Поліс, 1998. — 528 с.
- 449* Правитель України: Довідник / Упоряд.: О. А. Бачинська, А. І. Мисюк. — Одеса: Поліс, 2000. — 180 с.
450. Прокопчук В. С. Краснавець Йосип Радке в Духовні зборах Поділля: тверді історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 9-11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. — Хмельницький, 1994. — С. 20-23.
451. Прокопчук В. С. Краснавець на Поділлі: історія і сучасність / НАН України, Ін-т історії України. — К.: Рідний край, 1993. — 204 с.
452. Пташников С. Л. Западнорусские переводы хроник Бельского и Стрыйковского (библиографический заметка) // Новый сборник по славяноведению, изданный учениками В. Н. Лангесского. — СПб., 1903. — С. 372-377.
453. Радке В. П. Опыт словаря тверских наречий. — Т. 4 (Ч. 2). — СПб., 1911. — Стб. 1117-2220.
- 453*. Радомская Л. В. Очерки по истории польских крестьян. От древних времен до XV века. — М.; Л.: Наука, 1953. — 366 с.
- 453*. Радомская Л. В. Очерки по истории польских крестьян в XV-XVI вв. — М.: Наука, 1968. — 322 с.
- 453*. Рамс Б. Я. Паństwo в Русь в X-XV вв. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. — 282 с.
454. Рамковорт П. А. Военное родство западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. — 1967. — № 148. — С. 1-242.

455. Ратенбург П. А. Города Балаклавской земли // Краткие сообщения о докладах и посылках Российского Императорского института восточной материальной культуры. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1933. — Вып. 57. — С. 52-60.
456. Різак Б. Печерні монастирі Подільської: проблеми дослідження та датування // Середньовіччя Європи: нагода з'їзду ХХІІ: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Чернівці: Золоті літаври, 2004. — С. 44-51.
457. Рогов А. И. Известия по истории России в "Хронике всего света" Мартина Вальсера // Новое о прошлом нашей страны. — М.: Наука, 1967. — С. 123-124.
458. Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения: (Стрыйковский и его "Хроника"). — М.: Наука, 1966. — 310 с.
459. Рожко М. Ф. Тусуль — дань-оруська населення фортеця. — К.: Наукова думка, 1926. — 240 с.
460. Руссов Н. Д. На границах миров и эпох. Города нижнего Дона и Днестра в конце XIII-XIV вв. — Киевник: Высшая археологическая школа, 1999. — 240 с.
461. Руссов Н. Д. О западных пределах Золотой Орды // Памятники раннего и средневекового времени в Северо-западном Причерноморье / Сб. научн. тр. АН УССР, Ин-т археологии. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 40-55.
462. Русова О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — К., 1998. — 144 с.
463. Русова О. В. Україна під татарани і Литвою / НАН України, Ін-т історії. — К.: Альтернатива, 1998. — 319 с.
464. Сафаргалієв М. Г. Распад Золотой Орды // Ученые записки Мордов. гос. ун-та. — Вып. 11. — Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1968. — 274 с.
465. Соснацький І. Зодіаку української грамоти XIV-XV ст. // Питання українського мовознавства. — Кн. 2. — Львів, 1937.
466. Сошко І. М. Де антики легенди про Корітовича? // Сошко І. М. Земля з іменем: Краснавічі студії / Ужгород: держ. ун-т. — Ужгород: Патент, 1998. — С. 23-41.
467. Спиринський Е. Археологічна карта Подільської губернії, з картою, 3 таблицями плану, географіч. розвідкою, географіч. планом і предмети українським // Труды ольвицкаго ар-

- задапницького сьм'язу в Києві. — Т. 1. — М.: Тім. Г. Лансман А. Густа, 1901. — С. 197–258.
463. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–стр. XVIII ст.). — К.: Наукова думка, 1982. — 229 с.
468. Смищаненко М. В. Историко-этнографический и этнографический словарь Подольск. — Вып. 2. — Кам'янець-Подільський: Тип. наслідників Д. Крайца, 1876.
469. Смищаненко М. В. Рамское владение и его иерархия в Подольск. — Кам'янець-Подільський: Тип. губернского правления, 1872. — 528 с.
470. Снігирський Є. Нариси з історії Поділля. — Ч. 1. — Вінниця, 1823. — 73 с.
471. Снігирський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. Розширене видання 1928. — Кам'янець-Подільський, 1994. — 96 с.
- 471*. Снігирський В. Ю. Чужинці про Україну: вибір оповідей подорожних по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. — К.: Повіра, 1992. — 255 с.
472. Сокрун О. Ф. Владимирский-Буданов М. Ф. в Ставропольскій и державноземельной России: Биогеографический словарь. — М.: Наука, 1979. — С. 104–106.
473. Сточилася І. Масловий поділ Терібовельського повіту Галицької землі у другій половині XVI ст. // Україна у міжвоєнному. — Вип. 1. — К.: Львів, 1982. — С. 14–36.
474. Слободенко П. Я. Соціальні аспекти мадярського права на Хмельниччині // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 148–151.
475. Словник староукраїнської мови XIV–XV вв. / За ред. Я. П. Гучмачової, І. М. Керемцького. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1977–1978. — 620 с.
- 475*. Словник староукраїнської мови XIV–XV вв. / За ред. Я. П. Гучмачової, І. М. Керемцького. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1978. — 591 с.
476. Смирнов В. Д. Крымское владство под верховенством Османской Порты до начала XVIII в. — СПб., 1887. — 772 с.
477. Смирнов М. П. Ягайло-Яков-Владимир и террес-создавание Литвы с Польшею. — Ч. 1. — Одесса: Тип. П. Францова, 1866. — 299 с.
478. Смирніський В. І. Подільська територія у складі Галицької право-

- славної старовини (XII–XVIII) // *Матеріали X ПМК*. — Кам'янець-Подільський, 1980. — С. 144–149.
479. Соболев Н. А. К проблеме образования древних городов в русских землях в XIV–XV вв. // *Вестник МГУ. История*. — 1967. — № 2. — С. 55–57.
480. Соболевский А. И. Первобытная литература Московской Руси XIV–XVII веков. — Сиб.: Тип. Императорской АН, 1903. — 460 с.
481. Соборникоуручные записки Петра Могилы. Сказания Петра Могилы о чудесных и замечательных явлениях в церкви православной (южно-русской, молдавско-валашийской и греческой) // *АВУЗР*. — Т. 7. (Ч. 1). Асты о заселении Юго-Западного края России. — К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886.
482. Спичивана Д. П. Проблеми мовної топонімії (На матеріалах міжріччя Кашині і Закарпаті) // *Питання ономастики Підкарпатської України. Довідні та повідомлення Уреспубліканської міжвузівської ономастичної конференції* (Миколаїв, травень 1974). — К., 1974. — С. 63–68.
483. Субітський О. Українська історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вип. ст. С. В. Кутимачного. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.
484. Сушицький Т. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури. — К., 1921. — Ч. 1.
485. Тарановский Ф. М. Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской земли. — Варшава, 1897. — 202 с.
486. Терещук К. І. До питання про локалізацію Болеміської землі // *Дослідження слов'яноруської археології* / Ред. кол.: В. І. Довженок (відпов. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1976. — С. 164–175.
487. Тимко М. Чи були два Федора Коретовичі? // *Молодь Закарпаття*. — 1991. — № 16. — 9 с.
488. Тихомиров Н. А. О составе западнорусских, так называемых литовских летописей // *ЖМНП*. — 1904. — № 3. — С. 1–36.
489. Тихомиров Н. И. Древнерусские города 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Географгиз, 1956. — 477 с.
490. Тихомиров Н. И. Про поміток Кам'янець-Подільського // *Пропар Житопа*. — 1954. — С. 24–43.
491. Тихомиров Н. И. Русские летописания. — М.: Париз, 1979. — 384 с.

480. Гішарс П. Д. З історії Поділля доби феодальної // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 146–148.
481. Толочко О. Український переклад "Хроніки" Мача Стрейковського з польської Дамаревського та історіографічні пам'ятки XVII століття (Український хронограф і "Синекон") // ЗНТШ. — Львів, 1994. — Т. 231. — С. 154–181.
482. Трубішніна С., Винюкур І. Історія Поділля та підданно-свідної Польщі. — Кам'янець-Подільський: Центр Подільщиниста, 1993. — Кн. 1. — 110с.
490. Труды Подольского статистического историко-статистического комитета / Под ред. священника Е. Семенового. — Вып. 9. — Кам'янець-Подільський: Тип. С. П. Караццоного, 1901.
491. Тарновський Р. Я. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності). — Тернопіль: Вид-во Карп'юка, 1999. — 238 с.
492. Ульшанс П. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания / АН СССР, Ин-т истории СССР. — М.: Наука, 1985. — 262 с.
493. Ульяновський В. І. Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина) // Антонович В. Б. Моя спадщина. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Львів, 1993. — С. 5–76.
497. Ульяновський В. І., Яковенко Н. М. Український переклад Хроніки Стрейковського кінця XVI–початку XVII ст. / Рукописи та стародавня спадщина України. — Вып. 1. — К., 1993. — С. 5–12.
498. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. 2-е изд. — Т. 2. — М.: Прогресс, 1987. — 671с.
494. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. 2-е изд. — Т. 3. — М.: Прогресс, 1987. — 832 с.
495. Фендлс Е. Корольовича // Месичесловна 1871 год. — Унгар, 1869. — С. 41.
496. Флора Ж. Населення меча / Пер. с фр. М. Ю. Неврасова. — Спб.: Евразія, 1999. — 313 с.
496. Флора Б. Н. Литва и Русь перед битвой на Куликовом поле // Куликовская битва. Сб. статей. — М., 1969. — С. 162–173.
497. Хорашанський А. Д. Складові землевласники українських південно-західних земель XIV–XV вв. и давньоруські традиції // Пе-

- ...співвідношення по території феодальних. К. 199-денна наукова конференція В. Д. Гринюка. — М.: Наука, 1992. — С. 209-219.
489. Чижовський Т. Наслідки та соціальна структура Київської Русі після смері Ярослава Мудрого у 1054 рр. XV ст. — першій половині XVIII ст. // *Матеріали Х ІІІКК.* — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 164-178.
490. Чижовський В. А. Боярська аристократія і троні. — Мінск: Бєлорускі кнігалюбр, 1997. — 432 с.
500. Чорнокурс В. Про східні кордони Галицького князівства у XII-XIII ст. // *Галицько-Волинська держава: передумова виникнення, історія, культура, традиції.* Галич, 19-21 серпня 1993. — Львів, 1993. — С. 35-36.
500. Чуткий А. І. М. П. Дашкевич: особистість, наукова та педагогічна спадщина вченого. 97, 98, 99 історія України/ Автореф. дис... канд. іст. наук. — К., 2003. — 14 с.
501. Шабунько Ф. М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та невідомі аспекти // *УІЖ.* — 1994. — № 2. — С. 3-13.
502. Шабунько Ф. М. Замки Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / *АН УССР, Ин-т историн.* — К.: Наукова думка, 1987. — 181 с.
503. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова. — М.: Просвещение, 1971. — 342с.
504. Шапов Я. Н., Лимонов Ю. А. История Руси в западнорусской хронографической компиляции XVI в. // *Древнерусское государство на территории СССР. Материалы и исследования.* 1975 / *АН СССР, Ин-т историн СССР.* — М.: Наука, 1976. — С. 186-210.
505. Шашков А. А. Записки о западнорусских летописях // *ДИАК.* 1901. — Вып. 13. — С. 1-16.
506. Шашков А. А. Обозрение русских летописных свода XIV-XV вв. — М.; Л., 1938. — 372 с.
507. Юренин Ю. М. Бояре и шляхта в Литовском государстве в Восточная Европа в древности и средневековья. Сборник статей. — М.: Наука, 1978. — С. 124-136.
508. Якович С. В. Католицькі ордени на Подоллі (XIV-XVIII ст.) // *Матеріали Х ІІІКК.* — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 156-161.
509. Яковичко П. М. Парадильний світ. Дослідження з культурології та ідей в Україні XVI-XVIII ст. — К.: Критика, 2002. — 416 с.
509. Яковичко П. М. Українська шляхта XVII-XVIII ст. (Волинська і Центрально-Українська) / *АН України, Ін-т української історії та етнографії.*

картографі. Українська промислова фразія. — К.: Наркомдука, 1943. — 418 с.

510. Мусовський В. І. Дитинорський скарб з с. Герасимів Хмельницької області // *Аркадія*. — 1975. — № 16. — С. 87-103.
511. Мусовський В. Н., Ковальська Н. Н. Исследования Болотовского городища в Археологические открития 1934 года // *Отв. ред. Б. А. Рыбаков*. — М.: Наука, 1973. — С. 376-378.
512. Ястребов В. Опыт топографического обозрения древнейшей Херсонской губернии // *Юрид.* — 1894. — Т. 17. — С. 63-68.
513. Яценко В. К. Историческая топография городов и населенных мест в XVI-XVIII вв. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — С. 132.
514. Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w. // *Prace wydawnictwa Historyczno-Historycznego. Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Seria historia*. — Poznań, 1971. — S. 1-142.
515. Baliński M., Lipiński T. Szarytytu Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. — Wyd. 2. — T. 2. Warszawa, 1885. — 985 s.
516. Bardach J. Książka Macieja Strykowskiego i jej rozpowszechnienie w Rosji (w związku z książką A. I. Rogowa "Rosyjsko-polskie kulturowe związki w epokę Wzrośdzenia (Strykowski i jego Chronika)") // *PI*. — 1967. — T. 58. — Z. 2. — S. 326-336.
517. Baranek A., Larousse P. Grand dictionnaire universel du XIX e siècle. In 17. — T. 2. — Paris: Administration du grand dictionnaire universel, 1868. — P. 130.
518. Barycz H. Dwie synytry dziejów narodowych przed sądem potomności. Lasy historii Jona Diagoras i Marcina Kromera wTVI i pierwszej połowie XVII w. // *PI*. — 1952. — T. 43/1-2. — S. 194-251.
519. Barycz H. Życie i twórczość Macieja z Młachowa // *Monografie dziejów nauki i techniki*. — T. 15. — Wrocław: Zak. narodowy im. Ossolińskich, wyd-wo PAN, 1968. — S. 13-74.
520. Budkovits J. Brevis notitia fundationis Theodori Karisthorviti, olim decis de Maribus, pro religiosis Ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monachis cisterciensibus ad Maribus, anno MCCCLX. Factae, habens verum episcoporum graeco-catholicorum Munkeſienſium, cum principibus caeteris aliorumque Ruthenorum Victorum gentis, a variis Diplomatabus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum confirmatam. Pars prima. Auctore R. P. Ioanne Budkovits, Ordinis

- Sancti Basilii Magni, in Vener. Monasterio de Monte Cornak ad Moscav. Prope Hegamen. — T. 1. — Pars 1. — Cassoviae, 1799. — 149 p.
520. Białkowska B. Nad kreską Bernarda Wyprowskiego // *Studia Żródłoznawcze*. — 1946. — T. 11. — S. 111–126.
521. Bobrzyński M., Sroczyńska S. Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. — Kraków: Przewodnik, 1893. — 336 s.
522. Buzek K. Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII w. — Wrocław, 1963. — S. 22–37.
523. Buzek K. The history of polish cartography. — Wrocław, 1966.
524. Budka W. Gwagnin // *Polski Słownik Biograficzny*. — 1960–1961. — T. 9. — S. 202–204.
525. Caro J. Geschichte Polens. — Bd. 2. — Götting: Perthes, 1863. — 678 s.
526. Caro J. Geschichte Polens. — Bd. 3. — Götting: Perthes, 1865. — 658 s.
527. Carrue // Larousse P. Grand dictionnaire universel du XIXe siècle. In 17. — T. 3. — Paris: Administration du grand dictionnaire universel, 1867. — P. 444.
528. Chruszowski I. Marcin Bielski. Studium literackie. — Warszawa: Druk Rubiszewski, 1906. — 280 s.
529. Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich dachu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy 1529 r. Wydany przez Hr. Edwarda Rastyskiego. — № 1. — Poznań: Drukarnia J. Łukaszewicza, 1844. — 341 s.
530. Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich dachu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy 1529 r. Wydany przez Hr. Edwarda Rastyskiego. — № 2. — Poznań: Drukarnia J. Łukaszewicza, 1844. — 272 s.
531. Czajkowski A. Za studiów nad dziejami wołoskimi. — T. 2. Sprawy Wołoskie w Polsce do r. 1412. — Lwów, 1891. — 30 s.
532. Daniłowicz I. SD. — T. 1. — Wilno, 1860. — 362 s.
533. Daniłowicz I. SD. — T. 2. — Wilno, 1862. — 376 s.
534. Dąbrowski J. Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1800). — Wrocław, Warszawa, Kraków: PAN, 1964. — 267 s.
535. Dąbrowski J. Kończą Królestwo Polskiego w XIV wieku. Studium z dziejów rozwoju Polskiej monarchii stanowej. — Wrocław-Kraków: Ossolineum, 1956. — 147 s.
536. Halecki O. Jadwiga Andegawerska i kształtowanie się Europy Środkowoeuropejskiej (prac. M. Borowska-Sebotka). — Kraków: Polish Institute of arts and sciences of America, 2000. — 272 s.

336. Babe R. Wyrok lwowski roku 1421. — Warszawa, 1887.
337. Olschanski L. A. Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten. — Bd. 3. — Leipzig, 1791. — 866 S.
338. Golebiewski Ł. Dzieje Polski za Władysława Jagiełły i Władysława III. 931. — T. 1. Panowanie Władysława Jagiełły. — Warszawa: Druk. S. Olschanski, 1846. — 573 s.
339. Górka O. Zapadziene czarnomorska w polskiej polityce andriewiczewej. Cz. I. (1399-1493) *9 PBL*. — 1932-1933. — T. 30. — Z. 2. — Seria III. — S. 313-362.
340. Gramicki T. Orszanie w Polsce, ich historia, prawa i przywileje. — Warszawa: P. Czernińskiego, 1889. — 140 s.
341. Jabłkowski A. Starożytna Ukraina w pierwszej połowie XVIII wieku *N Zdzia dziejowa Polska XVI wieku*. — T. 5. — Warszawa, 1877. — 226 s.
342. Koczurka M. Mentalność Jana Długosza w twórczości jego późniejszej *N SZ*. — 1971. — T. 15. — S. 109-140.
343. Kotlar M. Zrębiska mezt z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainie SSR. — Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Wyd-wo PAN, 1975. — 320 s.
344. Kukowski S. Korjuszczak i sprawa podolska w XIV w. W oświetleniu historiografii polskiej *N AW*. — 1938. — R. 13. — Z. 1. — S. 250-274.
345. Krynianowski S. De Simonis Okolcius vita et scriptis historica. — Cracoviae, 1878.
346. Kubiak S. Monety pierwszych Jagiellonów (1386-1444). Red. S. S. Suchodolski. — Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1970. — 263 s.
347. Kubijskyj V., Stabulskyj I., Seda M. Podilia *N Encyclopedia of Ukraine*. — V. 4. — Toronto, Buffalo, London, 1993. — P. 49-56.
348. Kuczyński S. M. Sias wady. Rzecz o wypuszczeniu Olgierdowej 1362 r. *N Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVIII*. — Warszawa, 1965. — S. 135-180.
349. Kurbasowa B. Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII-XIV wieku. — Warszawa: Państw. wyd. naukowe, 1958. — 343 s.
350. Lewicki A. Powstanie Solidaryści. Unia z dziejów unii Litwy z Koroną. — Kraków: Akademia Umiejętności, 1892. — 389 s.
351. Lewicki S. Prawo składu w Polsce. — Lwów, 1910. — 200 s.
352. Maczyski X. W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej. — T. 1. — Wilno, 1820. — 350 s.
353. Napierśky Dr. C. E. Index Corporis historico diplomatici Livoniar. Ruffinar et Curoniar. — T. 1. — Riga und Dorpat, 1833.

552. Narbutt T. Dzieje starożytna nasada Litewskiego. — T. 5. Od śmierci Gedymina do Bitwy nad Wierką. — Wilno, 1833. — 625 s.
553. Narbutt T. Późniejsze plany historyczne, szczególnie do historii Litwy odnoszące się. — Wilno, 1856. — 302 s.
554. Naruszewicz A. S. Historia narodu polskiego. — T. 9. — Lipsk, 1837. — 278 s.
555. Naruszewicz A. S. Historia narodu polskiego. — T. 10. — Lipsk, 1833. — 232 s.
556. Okaziewicz B. Geografia Polaka w okresie Odrodzenia i Odrodzenia w Polsce. Materiały sekcji naukowej PAN, 25-30 października 1953 roku. — T. 3. Historia nauki. — Cz. 2. — Warszawa, 1956. — S. 314-363.
557. Paszkiewicz H. W sprawie incorporacji Litwy do Polski w 80-tych latach XIV w. Z powodu pracy prof. H. Łowmiańskiego "Wcielenie Litwy do Polski w 1385 roku". — Warszawa, 1938. — 20 s.
558. Popliński. Pradziwowa (niezaczyna) i Kronar M. Kronika Polaka. Z łacińskiego przełożona przez Marcina z Białowa. — T. 1. — Serek, 1868. — S. 1-2.
559. Prochaska A. Podole lennem Korony. 1352-1430. — Kraków, 1885. — 24 s.
560. Prochaska A. Z Witoldowych dziejów z Tochtamyszem 1397 r. i KH. — 1912. — T. 15. — S. 259-264.
561. Przemyski A. Podole, Wołyń, Ukraina: obrary między i starów. — T. 1. — Wilno: Nakład i druk Teofila Głockberga, 1841. — 159 s.
562. Puzyna J. Korjat i Korjatowice i AW. — 1930. — R. 7. — Z. 3-4. — S. 423-455.
563. Puzyna J. Korjat i Korjatowice i AW. — 1936. — R. 11. — S. 62-97.
564. Puzyna J. Planas wystąpienia Korjatowiczów na Rzezi Polaków i AW. — 1938. — R. 13. — Z. 2. — S. 1-69.
565. Rinaldi i Larousse P. Grand dictionnaire universel du XIX e siècle. In 17. — T. — Paris: Administration du grand dictionnaire universel, 18. — P.
566. Rolke A. J. Nowe opowiadania historyczne. Wyd. 2. — Lwów: Gabrynowicz i Schmidt, 1883. — 323 s.
567. Rolke A. J. Zamecki podolskie na kresach wschodnich / Wydanie drugie, przełożone i powiększone przez autora. W 3 t. — T. 1. — Warszawa, 1888. — 384 s.
568. Rolke A. J. Zamecki podolskie na kresach wschodnich / Wydanie drugie, przełożone i powiększone przez autora. W 3 t. — T. 2. — Warszawa, 1891. — 364 s.

567. Knapik R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs, nördlich der Weichsel (Abhandlungen z. historisch-philos.) — Bd. 1. — Breslau: Trowandt, 1857. — S. 243–301.
568. Radzicki W., Radzikowski Z. L. Kalendarz i złocho miedzy Samem, Kiepskim, Baglam, Popytą, Orlepiem, Sini, Dofessorem i północnymi siokami Karpai osiedleni / Opowiadania historyczne, heraldyczno-genealogiczne i alchymiczne, — T. 1. — Kraków: Z drukarni W. L. Anczyca i Spółki, 1880. — 359 s.
569. Schuchnowski J. Książka Jana z Czarnkowa *N* MPH. — T. 2. — Łódź, 1872. — P. 600–618.
570. Senkowiak W. Nieznane zadania Witolda dla osób prywatnych *N* AW. — 1938. — R. 7. — Zestryt 3–4. — S. 845–857.
571. Siemicki J. Polska wieków XIV. Studium z zasad Karolierza Witoldiego. — Warszawa: Państwowe wyd-wo naukowe, 1959. — 181 s.
572. Smolka S. Najdawniejsze pamiątki dziejopisarstwa wielko-litewskiego *N* Pamiętnik Akademii Umiejętności, wyd. filol. i histor.-filozoficzny. — T. 8. — Kraków, 1890. — S. 1–50.
573. Smolka S. Szkice historyczne. — Serja 1. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1882. — 363 s.
574. Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda w. ka. litewskiego (Przyczynek do dyplomatyki litewskiej) *N* AW. — 1925–1926. — R. 3. — S. 385–386.
575. Stadnicki K. Spisowa Giedrimina wielkowiekszy Litwy. Herwid — Marymont — Jemina — Koriat / Wyd. nowe, przerobione i poszerzone. — Łódź, 1881. — 274s.
576. Stralske E. Anmerkungen *N* SRP. — T. 2. — Leipzig, 1863. — P. 9–178.
577. Tmejda T. Książki Książki na ziemiach polskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1385–1434). — T. 1. — Wrocław: Ossolineum, 1983. — 320 s.
578. Turkowski M. Spisów z Małkryna wojewoda krakowski, założyciel Samara. — Łódź, 1876. — 77 s.
579. Tyackiewicz K. Wiedomość historyczna o rankach, herodymnych i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi Litewskiej. — Wilno: Claekeberg, 1838. — 138 s.
580. Urzędnicy centralni i dostojnicy Witoldiego Królowa Litewskiego XIV — XV w. Spis. Opracowali Henryk Ładewicz i Andrzej Radzicki / PAN, BBN, Kórnicka. — Kórnicka: Biblioteka Kórnicka, 1964. — 256s.
581. Waga T. Historia książąt i królów polskich. Krótko zredagowana, dla lepszego zbytu znacznie przerobiona i poszerzona. — Wilno, 1824. — 382s.

581. Wolff E. *Książęstwo Litewsko-Ruski od końca czarnostępa-wieku*. — Warszawa, 1895. — 696 s.
582. Żagał cokolowski S. *Władcy wielki księstwo litewski, 1434-1939* // AW. — 1939. — R. 7. — Z. 3-4. — S. 455-489
- 582^a *Zbiór dokumentów małopolskich* / Wyd. 1. Sulikowski-Kurał i S. Kurał. — Cz. 6. — Wrocław, 1974.
- 582^b *Zbiór dokumentów małopolskich* / Wyd. 1. Sulikowski-Kurał i S. Kurał. — Cz. 7. — Wrocław, 1975.
583. Żdan M. *Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda, w. kn. Litwy* // AW. — 1939. — R. 7. — Z. 3-4. — S. 529-602.

співвідношення включене імен,
співвідношення в списку джерел та літератури

- Albertus de Wiczenaw 348
Albertus de Wiarado 348
Albertus, archiepiscopus
Cromensis 176
Alexander Corlat, dux Podolice
114, 170, 181, 253
Alexander alias (Vladislav
Włodzis) 152, 179, 181, 253
Alexander de Litwania, dominus de
Cannia Rascie 113
Alexander, palatinus Moldaviae
186
Almagar, dictus Gewonek de
Chasladow 282
Alexander, filius Michaelis alias
Kozlak 171
Alexandro filiatro Olgardi et
Krystatoris 170
Alexandro Gungulius 43
Alexander Corlat 253
Ambrogio Costarici 47
Andreas Brinn de Solow 278
Andreas de Bapscie 273
Anzoni, d-r 53

Bakow 262
Basilio Kasczewski 273
Bedrichanum de Bydnas[chow]
251
Bodryko 253
Bodryska 175, 254, 273
Bodrysko 283
Bolina 283

Bialewski vide Marcin z Białowa
Boleslaus alias Swytrngail 254
Boris, dux Podolice 114
Boris de Kozyna 279
Bydnascho 251
Bynkonas de (Zabokowski, Dribas)
Konopka 248

Cassimirus, rex Policie 171
Chaczuboj 169
Chodko 274
Christianus de Sczabowce 259,
260, 281
Clement de Mostowce 182
Clement 262, 274
Crystach 282
Conrado Klamlik 278
Constantinus 253
Costarici vide Ambrogio
Costarici
Corlati 174
Czackowicz, M. 171
Czidgah 90, 248

Dawide de Gutow 166
Dawko 282
Dawida Spinkowia 283
Dawo 166
Demetrius 66, 233
Dinajir 253
Dmitri 169, 253
Dobrogostio de Kolen 251
Dobrogostio de Gutow 251

Domenik de Sladkow 276

Domenik 276

Domenik de Sladkow 276

Domenik de Sladkow 277

Domenikien de Sladkow 280

Dietrichson de Bectact 251, 256

Dietrichow 248

Dietrichson 256, 257

Egidius, s. 283

Ephraim, s. 280

Fabianus, s. 187

Fofjanusk de Stepankowicz 277

Fodor Karyakowicz 191, 253, 254,
273

Fofko de Ostrog, des Podolian
186

Florian z Korynecy 248

Florian Dobrenski 283

Frankonis 277

Freder 262, 263

Freder de Plesawice 261, 275

Frideo 262, 274

Fulgerius Prothas 33

Galew 182

Gastald 49

Gedigold 96, 248

Georgius alias Crdigolt 243

Georgius Belinski 171

Georgius de Balz 170

Georgius, advocatus Comestorum
187, 268, 273

Georgius, des Podolian 176, 253

Gerardus de Sazara 279

Gregorius dictus Isopp de
Dareykorzin 275

Gregorius Maszl 46

Gregorius, s. 238

Gudham de Lantow 47

Hanko Chelard de Cankowicz
182

Hartmann Schedel 67

Hawile Colczkowycz 282

Hedvig, Poloniae regina 129

Hermanus de Warberga 45

Hilisko Kierdelewicz 183

Hilichone 249

Hilico Andronikowicz 175

Hryko Kierdejowicz 247

Hanko de Parantany 246

Hyskowicz 276

Iacum de Maszkowicz 263, 274

Iagjell 179

Ianis Kierdijowicz 253, 276

Ianko 155

Ioannes de Comarow Komarow
283, 283

Ioannes de Kalow 45

Ioannes Kmitowicz 279

Ioannes Maszl de Dapkowicz
186

Ioannes Padle 234

Iohannes Crassina de Rakow 278

Iohannes Ciolek sacris de Calisch
277

Iohannes de Borissowicz 277

Iohannes de Comarow 281

Iohannes de Czankow 41

Iohannes Lant 251

Iohannis, filius Spizowicz de Michal
179

Iugley Karlawicz 191, 258

Iurgon, s. 172

Iurga Lant 189

Iwan alias Prota 262

Iwan Carlo 283

- Isaie de Drophymow 252
- Izcha de Izarka 118
- Izrael Isidor de Buzak 90
- Jaglikow 187
- Jachim Bicki 42
- Jakow, alias Mithke de
Stepanikow 280
- Jakow de Thwaga 43
- Jakow Krachyna de Olaw 218
- Johanna von Paulge 45
- Josif z Hruszów 33
- Juz Korpatowca 113
- Juko Kowiczowski 277
- Kaczek 94
- Kaczek 46, 253
- Kakubach 263
- Kammas, rex Polonia 176
- Kepsta 170, 171
- Korath 171
- Kraschka 182
- Kudra 226
- Kukub 169
- Kukubach 253
- Kukubach 253
- Lawencius Cwik 277
- Lawentius 273
- Letare dominus 274, 281
- Lubasko, dux 170, 171
- Lusa Evangelist, s. 234
- Maciej de Michow 48
- Maciej Szyjowski 48
- Maciejak, s. 278
- Maciej Nadolski 269
- Macrytyk 185
- Marcin Bialski 42
- Marcin z Bladow (Blatowski) 64
- Maria Virginia, s. 278, 279, 282, 283
- Martyn 182
- Martynus Cromerus 64
- Mathias, s. 280
- Mathie 132
- Mathias Szulchowski 279
- Mithke de Stepanikow 280
- Michael de Buzak 248
- Michalij, alias Korath 171
- Michalisk, s. 281
- Michal 156
- Mikolaj Kiedrichowicz 276
- Mikolaj Jurekij 288
- Miri de Buzak 182
- Miriak 249
- Nicolas de Cuzan 49
- Nicolasz Czani 252
- Nicolaus de Hennikow 277
- Nicolaus Putman de Mylicowicz
281
- Nicolaus Niger 252
- Nicolaus Okrowski 278
- Nicolaus, s. 90, 275
- Nikolaj Kraschka 275
- Nystrach 282
- Okubias, s. de Jannas Okubias
- Okubak 247
- Olgandis 46, 170, 171
- Olgad 169
- Olgas 94
- Olgaphy, Matay Malenowicz 247
- Pannarus 94
- Pannatyn 64
- Pasko, episcopus Compostornas
182

Paweł Ciemlierczyński 160
 Paweł z Bojanicy 101
 Podrus Odrowasch 249
 Petrus alias(s) Koth de Kothky 182
 Petrus Byłozroszcz 234
 Petrus de Clodaycza 237
 Petrus dictus Karaczek 274
 Petrus Hodozwaz 249, 251
 Petrus Odrowasch de Sprowa 261,
 280
 Petrus Odrowasch de Zagora 278
 Petrus Wiedkowicz de
 Chuchbinowicz 179
 Piotr Bakowski 199, 248
 Piotr, wojewoda Wołoskij 189
 Posilge, vide Johannes von Posilge
 Pychko Adamowicz 276
 Raphael 248

Rafa 283

Roman Karaczowski 262
 Ryzko Kyrdypowicz 273

Sachmat 188

Samiclas, vide Stanislaus Samiclas
 Schedel, vide Hartmann Schedel
 Schleicha Zarbasen 280
 Sebastianus, s. 187
 Sierion Brinko 247
 Sigismundus, magnus rex Lituanie
 187, 254
 Simonas Oroskus 46
 Sina 90
 Slibosz 279
 Spiczonia de Melsin 123, 179
 Spischo, filius Spiczonia de Melsin
 179
 Sachaikonis Urbanowicz 233
 Stanisai, s. 278

Stanislas, familiari (nowiiki)

Kierdijowicz 220
 Stanislaus 278
 Stanislaus de Chodcz 273
 Stanislaus de Wiosenka 238
 Stanislaus Samiclas 48
 Stefan cel Mare 171
 Stepan Vhrin 275
 Stephanus de Bydłowa 182
 Stephanus, filius Alexandri, palatini
 Moldaviae 186
 Silberius [de Komo]eniky 251
 Silberius de Komoniki 251
 Stagnaw Hay de domo Okara 251
 Stagnaw Rei Okarpe 189
 Sechicha 274
 Suplion 282
 Szwetoszai de Zadowyja 277
 Swidrigal 90, 184
 Swiska braslawiensis 251
 Swithergal 261
 Swirigal 173
 Samkonis Kondowski 281

Theodora, księżęcia Podola i para
 na Murkacra 253

Theodoricus de Berracz 182, 249,
 251, 281, 282

Theodoricus, dux Podolias 174

Theodoryk Berracki 189

Thoma, s. 278

Thomason de Comoniky 263, 274

Thurska 166

Trojan de Wiosenka 278

Urech, vide Gregorius Urech

Vasidus, dux Podolia 253

Vincennus de Schawowen 186

- Yliakka 174
 Yliakka 64, 68, 176
 Yliakka 168
 Yliakka 174, 178
 Yliakka, rex Poloniae 176, 178,
 184, 186, 187, 256, 259
 Yyyra 283
 Yyyra 98

 Yliakka 67
 Yliakka Andronikovich 273
 Yliakka 156
 Yliakka 143, 182
 Yliakka 181
 Yliakka 98, 149, 174, 179
 Yliakka, rex 174, 178, 187, 250,
 282, 283
 Yliakka 262
 Yliakka 236

 Yliakka 187

 Yliakka de Lachowicz 276
 Yliakka 279
 Yliakka, v. 283
 Yliakka et Schischowicz 278
 Yliakka 275
 Yliakka 275

 Yliakka 252
 Yliakka-Amastakia 170
 Yliakka, ca. 101
 Yliakka 111, 113, 253
 Yliakka Yliakka 19, 43, 44,
 65, 168
 Yliakka II. 45
 Yliakka et Yliakka 194, 248
 Yliakka, писанный проклам-
 ция 176

 Yliakka-Ganna 179
 Yliakka Kottarid 47, 66, 78
 Yliakka, брат Yliakka I 65
 Yliakka, князь 185
 Yliakka Olesander 96, 167
 Yliakka et Yliakka 264, 271, 284
 Yliakka Petrarid 234
 Yliakka, князь Yliakka 278, 284
 Yliakka Yliakka 10, 18,
 19, 20, 21, 22, 23, 28, 33, 54,
 57, 73, 77, 78, 167, 168, 268
 Yliakka, татарский князь 185
 Yliakka 295
 Yliakka-Kottarid 86

 Yliakka Yliakka 13, 14, 51,
 52, 173
 Yliakka 282
 Yliakka Miksa 16
 Yliakka Olesander 23, 56
 Yliakka Yliakka 186
 Yliakka, князь. Чехия Yliakka
 Yliakka Miksa 72, 96
 Yliakka, татарский князь (1227-
 1255) 72
 Yliakka, князь. Стефан Yliakka
 Yliakka P. 60, 62, 195
 Yliakka 251
 Yliakka 196, 197, 206, 209, 242,
 249, 256
 Yliakka 117, 121, 206, 208, 209,
 213, 273
 Yliakka 248, 253
 Yliakka XII. князь римский
 (1334-1342) 61, 183
 Yliakka, князь. Марин
 Yliakka
 Yliakka 42
 Yliakka M. 200

- Батина 280
 Батинбек 196
 Батон Паоло 239
 Батонья Олександр 33, 38, 48,
 63, 69, 78, 94, 169, 253
 Баттиста Иван 60, 62
 Богдан Желынский 34, 58
 Богутца, князь Яранг и
 Стасова 274, 284
 Божский, князь 173
 Болобан, дн. Михайло Семно-
 ван Болобан
 Боллан, дн. Пйон-Лаксер дн
 Батина
 Борне, польский князь 62,
 114, 115, 119, 122, 172, 202,
 253, 254
 Борн з Кендла 216, 279, 284
 Борис Илько 35, 60, 63
 Борис Александрович, великий
 князь тверской 175
 Ботро, дн. Давидови Ботро-
 Крайчевский Михайло 31, 58
 Бродель Фернанд 34
 Брокоский, дн. Мартин
 Брокоский
 Бурулай, татарский дн 71
 Бучакой, брате 149
 Бучинский Богдан 146, 149,
 183, 184
 Вавинен, дн. Лаврентий
 Цолаз
 Ваконь, князь Суляк 274,
 284
 Вайнштейн Осип 31
 Вальдемюсер, дн. Мартин
 Вальдемюсер
 Вальс, марбургский князь 170
 Валковский 43
 Василь, великий князь мстис-
 ловский 175
 Василь Андреевич 215, 284
 Василь Карачевский 213, 214,
 218, 219, 249, 251, 252, 253,
 273
 Василь Корбетович, польский
 князь 194-128, 122, 173, 202
 Василь Омелькович 213
 Василь, князь Бельский 173
 Вана послада смотревший 197,
 251
 Васько Кобак 217
 Вацлав I, польский король
 (1300-1385) 296
 Вацлав IV, чешский король
 (1378-1419) 248, 295, 296
 Вацлав II, чешский король (1277-
 1385) 298
 Ватко 153, 156
 Векресте Талоческий 171
 Верон 283
 Винакур Ион 31, 58, 94, 95
 Вителт 123, 125, 126, 132, 189,
 175, 178, 183, 185, 242
 Вителт 137, 153
 Витольд 84, 89
 Витарет 86
 Вилан, дн. Matteo Вилан
 Вилан, флорентийский патри-
 цианский рд 65
 Вилантій з Шанотуль 154, 157,
 160, 186
 Вилхельм В. 201
 Вилхельм, германский князь
 рд 26, 172
 Вильгельм Стефан 18
 Вилот 13, 28, 27, 43, 45, 47, 50,

57, 61, 63, 75, 76, 81-83, 85-86,
91, 93-94, 98-99, 101, 117-120,
123-126, 128, 130-133, 137-143,
147, 149, 151, 153, 162, 163,
165, 169, 174-176, 178-179,
181-183, 191-193, 200-204, 206,
209, 211, 213, 214, 216-218,
220, 228, 242, 245, 247, 249,
251, 253, 254, 261, 271-273,
275, 276

Владимирский-Буданов Ми-
хайло 36, 27, 83, 293

Владислав Варшавик,
польский король (1434-1444)
82, 85, 90, 93, 101, 136, 137,
159, 160, 161, 162, 164, 188,
196, 203, 211, 222, 228, 229,
254, 241, 256, 257, 258, 269

Владислав Острожский, князь
128, 177, 265

Владислав-Ягелло, польский
король (1386-1434) 20, 21, 26,
27, 43, 56, 60, 76, 79, 81-82, 84-
85, 93, 99, 113, 117-120, 123-
128, 130-131, 133-143, 145-148,
150, 154-155, 157, 159, 163,
164, 174, 176, 178-181, 184-
187, 193, 194, 197, 201, 203,
204, 207, 213-217, 219-220,
222, 224, 228-230, 233, 238,
241, 243, 247, 250, 254, 261,
263, 264, 267, 268, 270, 273-
281, 285, 286

Войтович Леонтий 34, 61, 75,
172, 232, 247

Володимир Острожский, князь-
кий князь 128

Володимир, см. 53

Вольф 212, 249, 278

Вольф Клеф 202

Гаврило Козлович 282

Гаданга Василь 14, 15

Галицкий Оскар 34

Галов 144, 183

Ганко Хмельский з Каткович
141, 142

Ганна, дочь Олехса Корбатю-
вича 150

Ганна, дружина польского
короля Казимира Великого
167

Гастальдо, дн. Дзаннемо Гас-
тальдо

Гвакльде, дн. Алессандро
Гвакльде

Гибард Людовик 102

Гидеонид 84, 90, 140, 194, 195,
252

Гиринде, великий князь литов-
ский 20, 89, 104, 114, 170

Гитинисовичи, литовская дина-
стия 112, 124, 153

Гитцель Август 55

Гирьяк Готт 148

Гиршин 90

Гиршин Вильгельм 251, 252

Гиршин Гедригсд 252

Гиршин, кам'яницкий витез (35,
153, 228, 229, 243, 268, 273

Гиршин, по-владому Кривиндт 90

Гирберштейн, дн. Сигизмунд
Гирберштейн

Герман в Вартбург, прусский
кронинг 41, 45, 47, 65, 112

Гильберт де Лангара 8, 47, 66, 84,
85, 89, 99,

Гильм-Лангассер де Бослан 83

- Грейс 296
 Грейс Кореттевіч 178
 Грейс Корітосич, подільський
 князь 170, 182, 253
 Гречирук Тарас 86
 Гречиский М. 18
 Грейд 278, 284
 Грешко Тетяна 58, 60, 224, 225,
 226, 263
 Грешинський Степан 18
 Грешинський 170, 248
 Грешинський 194, 195
 Грешин Борис 29, 32
 Грешин Ігор 32, 169
 Григорій Стрелечанець 280
 Григорій на прізвище Шині із
 Давидовичів 234, 273, 284
 Григорій Стрелечанець 188, 241,
 248, 280
 Григорій Урек 41, 46
 Григорій XI, римський папа
 (1270-1278) 253
 Григорян Г. 96, 100
 Гривко 192, 199
 Гринь Андронікович 275, 284
 Гринько 196
 Гринько Костянтин 247, 275
 Гринь О. 18
 Гриньківський Талерш 96
 Гросман Юрій 213, 219
 Грушківський Михайло 10, 39,
 43, 44, 25, 26, 29, 33, 53, 53,
 56, 62, 64, 78, 94, 106-108, 110-
 111, 119, 123-124, 130, 138,
 141, 148, 154, 163, 169, 174,
 177, 179-186, 188, 205-208,
 210, 212, 214, 219, 221, 224,
 225, 245, 247, 248, 252, 254,
 258, 261, 266, 268, 270
 Губа Розуалд 36
 Гуминна С. 34
 Гуминна Дуня 60, 62
 Гута 66
 Давид 217, 282
 Давид 32
 Давид із Острова 166
 Давид, князь галицький 93
 Давид, по-іменному Давид
 Федорович Острозький 181
 Давидович Іванія 16, 63, 148,
 147, 158, 183, 185
 Давидов Дмитро 38, 173
 Давко 166, 205
 Давидович Михайло 12, 23, 55, 94,
 110
 Давидович Ярослав 33, 39, 33, 47,
 56, 65, 70, 74, 88, 100, 103,
 167, 168
 Давко 263
 Давко Федорович Острозький
 181
 Дельброк Ханс 253
 Дерсман Властимірович 153, 198
 Дерсман Канотка 134, 179, 184,
 247
 Дегмар 170
 Діаконово Гастальдо 19, 67, 82,
 83
 Діонісій 296
 Діонанто Ботеро 235
 Діонанто Віллані 83
 Діоніанто Цетаріні, галицький
 левит 161
 Діонісод 163, 248
 Діутом, лев. Жн Діутом
 Дмитр 170, 246, 253
 Дмитрій 202

- Дмитрий Батальман, лужский боярин 178
 Дмитрий Михайлович Гресь-Оч, татарский князь 178
 Дмитро 243
 Дмитро Корбатович, волынский князь 282, 283
 Дмитро, татарский князь 48, 51
 Добротослав із Колена 196, 197
 Добротост 237
 Добротост із Космы 143
 Довіда 143, 160, 181, 183, 193, 247
 Дмитридъ 183, 185
 Домарат 279, 280
 Домарат із Шадкова 277, 278
 Домарат із Шадова 282
 Даремонет Мойсей 113, 96
 Дришакевич Іоанн 14
 Дьомін Олег 10
 Дьобі Жорж 34
- Евѣн М. 53
 Естеръ 101
- Євста IV, римський папа (1431-1447) 198, 201
 Євстаї 213
 Євров Вадим 73, 99
 Євфавета, дружина милошанького князя Іаннон 178
 Євфавета, дружина Євстаза з Мельдана 132, 133, 135, 136, 341
 Євхо Іванович 213, 218, 242, 236
- Житкович Юрій 14, 15
 Ждан Михайло 131
- Желота з Лещевська 217, 218, 236, 284
 Жеймонт Кейстутович 188
 Жеймонт Кейстутович 153
 Жидовський 279, 284
- Залоський Богдан 18
 Замбоні 280
 Зігіст Сімонідович, князьський слуга 64, 160, 161
 Зімайдун З. 60, 62, 98
 Зинко Карач 235, 241, 248, 265, 275
 Зубинаський Денис 167
- Іван, царгородський імператор 175
 Іван з Боратковська 277, 284
 Іван Куряло 283
 Іван Сучо 282
 Іван Христитель, св. 103
 Іван Чорторійський В, князь 186
 Іванко П. 96, 147
 Іванко Гинкович 213, 276, 284
 Іванко Матвійлович 157, 159, 198
 Ілля, молдавський князь 156, 186
 Іллішко 155, 196
 Іосифетій VI, римський папа (1352-1362) 41
 Іоанн II Каміні, абенгітський імператор (1118-1143) 296
 Іоанн Педальє 41, 45, 178
 Ієрус 166
- Йоанін Вельський 41, 42, 64
 Йорис 114

Кадрибаса, татарский хан 43
Казимир 101
Казимир Агитович 176
Казимир Великий, король
Польшы (1333-1370) 23, 38, 41,
61, 93, 94, 100-103, 111-114,
116, 119, 128-129, 166-168, 170,
173, 176, 205, 224, 232, 270
Казимир Тройденевич, мито-
вский князь 108
Казимир Ягеллон, польский
король (1447-1492) 93, 160-
162, 164, 203-206, 208, 209,
217, 222, 225, 230, 240, 265,
266, 282-283, 295
Касей 170, 253, 286
Каветиаты, династия француз-
ских королей 117
Каракис Мисола 12, 51, 110
Карачинский, днв. Роман
Карачинский
Карачинский 214, 218, 219
Карл I, чешский король (1346-
1378) 295
Карл IV, император Священной
Римской империи (1346-1378)
296
Карл II, чешский король 295
Карл-Роберт, угорский король
(1308-1342) 147, 173
Карл Иванович Мухоманский
213
Карский Сифмий 63, 163
Катала 246, 255
Качибей, татарский хан 99,
247, 258, 281
Кейсуг Гедиминавич, литов-
ский князь 104, 107, 108, 112,
113, 125, 170, 174

Кистетий 168
Климент, днв. Михаил Климент
Климент 214, 284
Климент I Московский 141, 142
Климент, пашерб Якута 215
Климент VI, римский папа
(1342-1352) 61, 109, 168
Конта 113, 213
Кобаль Востп 99, 173
Ковальский Михаил 18, 29, 33,
286
Котри, князь 84
Кривошеинский Олений 34
Крутовский Георгий 34, 219
Кудремоний Михайло 14, 15
Курад Климент 270, 284
Константин Корнатинович 253
Контарини, днв. Амброджио
Контарини
Корбуг-Дмитро Ольгерович,
князь 174, 178, 179
Коричневые 111, 116, 253
Корнот-Михайло Гедиминавич,
литовский князь 116, 170
Корнатовский 12, 14, 15, 23, 24, 34,
40, 46, 51, 55, 59, 60, 88, 92,
111-113, 115, 116, 119-123,
125, 126, 143, 155, 165, 168,
170, 172, 173, 180, 191, 192,
199, 200, 201-203, 205, 213,
220, 225-232, 234, 238, 239,
243, 271-272
Корсак, князь 84
Корсак 111
Косминский Евгений 51
Костетин 116, 173
Костюмаров Михаил 62
Коста Кошманович 83, 84
Константин Корнатович, по-

- динський князь 115, 117, 159,
 122, 168, 172, 173, 201, 292,
 208, 223, 237, 247, 254, 273
 Кетарий 246, 253
 Кетарий 178, 246, 253
 Кетар Микола 29, 33, 139, 240,
 242
 Кетлерберг 202, 253
 Кетлубут 243
 Кедрі Август 183, 185, 186
 Кезисовані 83
 Казанач А. 14, 184
 Красинський 168, 173
 Красинський Андрій 239
 Крисун Микола 29, 33, 52, 180,
 183, 247, 250, 265, 266
 Криголют 89
 Кромер, днв. Марія Кромер
 Куранка 144, 183
 Куйбачев Володимир 34, 60
 Куця 276
 Кузанський, днв. Микола
 Кузанський
 Куця 213
 Курас Станіслав 60, 264
 Кутлубут 51
 Кутлуг-Бек 246
 Кутлуг-Бек, татарський хан 51
 Кучинський Стефан 34, 168, 169

 Лаврентій з Клодани 264
 Лаврентій Цюлга з Клодани
 218, 219, 237, 284
 Латар Карачевський 218, 219,
 265
 Лайон I, угорський король
 (1342-1382) 45, 61, 63, 104,
 106, 107, 108, 109, 114, 119,
 129, 167, 172, 173, 236, 295
 Лангс, днв. Пільбург де Лангс
 Ландо 171
 Ле Гофф Жан-Жак 34
 Лев Корістович, галицький
 князь 174
 Лелюха, троцький воєвода
 140
 Леонтович Федір 23, 27, 28, 53,
 152, 168
 Лейбман Аманда 34, 23, 183,
 184
 Лемнелеско Іван 199
 Лепанський Тимофеус 16
 Липко С. 94
 Ліванова К. 221
 Лучий Микола 13, 14, 52, 173
 Любанський Матвій 27, 56, 168,
 Акварт 148
 Любарт, днв. Любарт-Дмитро
 Ольгердович
 Любарт-Дмитро Ольгердович,
 литовський князь 78, 104,
 105, 106, 107, 108, 112, 113,
 170, 236
 Любимко, Василь 23, 34, 102
 Людовік 234
 Люксембург, династія імпера-
 торів "Священної Римської
 імперії" від 1308 до 1437 рр.
 (з перервами) 140
 Люксембург Генріх 34
 Люксоронський В. 20

 Мамроєвіч Василь 38
 Мінеті Іван 35
 Максимеллі, днв. Ніколо Макси-
 меллі
 Максим Тимкович 213
 Мальченко Олег 34, 80, 82

Марія, повна Фелора Корісто-
вана 180
Марія, дружина твереного
юна Дмитрія Микайловича
Гроші Очі 170
Марти Бронський 83
Марти Вальдшнепер 67
Марти, кам'явалий староста
142, 195
Мартиновський Ф. 16
Марцін Кельський 19, 42, 43, 64,
102, 104, 160, 162, 163, 179
Марцін з Блаженя 64
Марцін Кронер 19, 41, 43, 64, 69,
76, 79, 84, 94, 99, 102-105, 112,
117, 118, 162, 167, 171, 175,
176, 178, 179.
Мартинович Ваканець 15, 53
Масенко Лареса 34, 71
Матвій Напольський 231
Маттео Віллані 20, 21, 23, 24, 41,
44, 45, 47, 53, 45, 48, 74, 108-
110
Матвій Хуняді і Керей,
угорський король (1458-1490)
295
Матмет, татарський хан 155
Мацей 252
Мацей Мисловський 47, 48, 67,
235
Мацей Стрийковський 16, 19,
43, 44, 53, 64, 88, 78, 85, 94,
98, 102, 169, 171, 173, 174, 235
Мацей Шалогост 279, 284
Мачеко 198, 248
Медведя Федір 63, 67
Медведя Антонович Катерина
57, 73
Медведя О. 88

Менделі-Тирей, кримський хан
(1448, 1478, 1479-1513) 61, 83,
191, 195
Мендиль-Керей 86
Меншиков Ілля 7, 78
Мисловський, див. Мацей
Мисловський
Микола Бєрєжкович 213, 236
Микола Бєрєзський 231
Микола з Балани 241
Микола з Березинівц. 277, 284
Микола Кінастер 237
Микола Кузнецкий 49, 63, 76
Микола Одрован 278
Микола Фурман 281
Микола Чорний 252
Миколой, св. 18, 116
Миколо Баба 147
Миколо зі Смирнова 237
Миколо Симонет Болотня,
хлібський хан 156
Миколо, хлібський хан 155,
156
Миколо, св. Сидімур
Койотутовича 153
Миколайовський Вадим 27
Міхал Юрій 45
Міхалко Ігор 34, 173
Міхко Кардальський 224, 278,
284
Міхал із Бучача 144, 147, 157,
183, 188, 196
Міхал, вірменський вієт 268
Міхала, див. Петро Мача
Міхаловський Никандр 20, 21,
22, 33, 35, 36, 64, 78, 82, 89,
110, 118, 150, 122-132, 140,
142, 167, 172, 183, 185, 148
Міхалюк 232

- Маммед 159, 170, 188, 194, 198
 Мухамед з Бучача 144, 183
 Мустафа 295
 Мухамед 285
 Муаммад-Ірей, кримський хан (1515-1523) 83
 Наславийко Дмитро 65
 Напівський К 187
 Нарбут Теодор 12, 51, 93, 63, 148
 Нармулат-Гліб Гедимінович, литовський князь 104, 170
 Нарут 296
 Нарутисич Адам 11, 12, 51
 Насира 117, 206, 208, 209, 273
 Немора 178
 Нестак 118, 174, 282
 Нестак 282
 Нестор, літописець 248
 Нісцький Каспер 181
 Ніколо Максимович 162
 Нудельман О. 31, 239
 Нур-Давлет 285

 Огуй Олександр 239, 243
 Озмидовичі 63
 Одревітто 175
 Одріко Річардо 47, 66
 Одровонкі 234
 Околицький, днв. Семен
 Околицький
 Омерда 246
 Омерда Корнеліанч 181, 253
 Олександ Карачицький 218
 Олександр з Латав 115
 Олександр Корітович, польський князь 51, 54, 59, 60, 61, 62, 64, 112-115, 117, 119, 121, 123, 171, 173, 281, 202, 225, 227, 247, 253, 254, 269, 273
 Олександр ІІІ 157, 181
 Олександр Чорторийський, литовський князь 160
 Олександр, молдавський воєвода (1406-1432) 149, 151, 155, 156, 238
 Олександр, по-іншому Вітолт 152, 174, 189, 181,
 Олександр 192, 227
 Олександровий, днв. Збігнєв
 Олександровий
 Омерда 111, 170
 Ольгерд Герардович, великий князь литовський (бл. 1295-1377) 13, 19, 38, 48, 51, 52, 64, 75, 93, 94, 111, 112, 116, 119, 121, 169, 170, 178
 Омерда 169
 Олексія 99
 Орлай Іван 13, 14, 52
 Орлик Григорій 33
 Остафій Матвій Максимович 182, 227
 Острови 66
 Отамановський Валентин 36, 57
 Офен, дружина Юрія-Валіслава 178

 П'ясти (П'ястовичі), династія польських королів 143, 177
 Павло де Русдорф, великий майстр Тевтонського ордену 151
 Павло з Бовичаць 101, 142
 Павло Ступина
 Павло Черемисинський 101
 Паша, князьвладський староста 142, 144, 145, 148, 158, 182, 201

- Павлоз 66
 Падзур Тымко 18
 Пан-Марцін 94
 Парыскі Павал 114
 Пашута-Валодзімар 29, 32, 60,
 62, 221
 Паленський Я. 178
 Пётр Ментынгардовіч 148
 Петрарка, дзя. Франчэско
 Петрарка
 Петраш 197
 Петраш, кавотскі 231
 Пётр Кавотскі 193
 Пётр Багдзюль 264, 274, 284
 Пётр Влодковіч із Харбань-
 яны 180, 194
 Пётр із Бонічын, мілянскі
 канонік 261
 Пётр із Клоднін 218, 219, 277
 Пётр Качуро 264, 274, 284
 Пётр Мегіла 171
 Пётр Ментынгардовіч 194, 195
 Пётр Одровонік 136, 198, 197,
 205, 206, 209, 256, 261, 278,
 286
 Пётр Турчын 113
 Пётр Цюльк 218, 219, 264, 284
 Пётр Шафрань 206, 209, 256
 Пётр, по-іншаму Кот із Котэн
 141, 142
 Пётр Мінскі 29, 57, 84
 Пётр Сямаскі 14, 15
 Пётр Фёдар 31, 58, 75
 Піліп Адамковіч 276, 284
 Піліп Домарат зі Шчэпана
 284
 Піяста Валодзімар 32
 Піяшчыцкі Сяргей 31, 58
 Пітрайні, дзя. Анжэй Пітрайні
 Подрэзова Марыя 10
 Полюскі Лазар 239
 Понімарыў Олександр 34
 Полыя О. 63, 169
 Посільце, дзя. Юзэф Пасільце
 Потоцкі, сям'я 66
 Прахавіч Антон 27, 28, 38, 53,
 61, 146, 169
 Пшонны 47
 Пузына Юзэф 34
 Пшчэцкі Олександр 16, 53,
 161, 163, 232, 247
 Радз 282
 Радзівілаўскі Стэфан 16
 Ракумовіч Аляксандр 29, 221
 Рагавіч Пётр 38, 95, 96,
 Рафал 136, 193,
 Радуба А. 34
 Радзівілаўскі 169, 173, 175
 Радзівілаўскі Едвард 183, 288
 Радзівіч Багдан 31, 58, 59
 Радзівілаў, дзя. Стэфан Радзівілаў
 Рогов Олександр 33, 64
 Рогонік 192
 Рогонік сямейны асяродок
 247
 Роніс Юзэф 16, 17, 30, 53, 86
 Роман Карачыньскі 214, 188,
 219, 262
 Роніс С. 188
 Руся Микола 31, 259
 Руся Аляксандр 34, 111, 173, 183,
 185, 186
 Рудавіч, дынастыя рускіх
 князёў 13, 51
 Сак Юзэф 52
 Салуган 62

- Сарматський, ген. Станіслав
Сарматський
- Сатаров Іван 63
- Саямат, татарський хан 166, 188
- Сестротіла з Засон'я 277, 284
- Фендрейгайс 148, 153, 179
- Сендрейгайс, великий князь
литовський 26, 37, 62, 85, 90-
91, 121, 133-135, 140, 141, 143,
145-152, 154-163, 178-179, 181,
184-188, 195-197, 201-203, 213,
226-228, 224, 228, 229, 237,
241, 249, 261, 273, 280, 282
- Свєтис 198, 252
- Сєвєн 173
- Сємєн 89, 172
- Сємєн Гринко 192, 227,
- Сємєн Ізяскович Лєтєй, князь
136
- Сємєн Коріатович, князь поді-
льський 179, 202
- Сємєн Юліанович 213
- Сємєт, козацький отаман 160
- Сєнєко 283
- Сєнєко Іван 59, 174
- Сєнєко Карачевський 218
- Сєнєко Колясовський 231
- Сєймурад I Старий, потєсський
король (1306-1348) 61, 86,
191, 218, 230, 249
- Сєймурад II Август, великий
князь литовський (1529-1572)
та польський король (1548-
1572) 12, 214, 219
- Сєймурад Кейстутович, великий
князь литовський (1432-1446)
152-154, 156-160, 163, 186-188,
201, 205, 254
- Сєймурад Герберштейн 4
- Сєймурад Лєвєнбургський,
угорський король (1387-1437)
118, 137, 138, 140, 144, 149,
169, 177, 180, 181, 256
- Сєлєксєн Оєлєськович, київський
князь 89
- Сєлєксєн Оєлєський 46, 54, 66,
171
- Сєлєксєнєв Мєтєрофан 17, 18, 66
- Сєлєкє, барон 17, 90, 160, 284
- Сєлєксєнєй Юліан 29, 30, 57, 75,
168
- Сєлєксєвський Аполлєн 54
- Сєлєгайс 125
- Сєлєгайс-Іван Олєксєдрович,
князь 124, 175
- Сєлєбєйко 160
- Сєлєчєвє Ігор 213, 219
- Сєлєбєсєлє 279, 284
- Сєлєцькє 63
- Сєлєрєв Василь 56, 169
- Сєлєцькє Станіслав 20-22
- Сєлєцькє з Мєлєцєнєв 21-22, 24,
26-28, 56, 60, 63, 76, 126-133,
135-136, 143-144, 147-148, 161,
165, 176-179, 184, 193, 203-
205, 212, 215, 220, 228, 241,
255, 273
- Сєлєцькє з Мєлєцєнєв, сан
кравецького воєводи Сєлєцькє
з Мєлєцєнєв 134, 161, 179
- Сєлєцькє 130, 133, 178
- Сєлєцькєлє Іван 132
- Сєлєцькєлєй Кєлєксєр 20-22, 55-
56, 167
- Сєлєцькєлє 276
- Сєлєцькєлє Із Вєлєчєнє 278, 284
- Сєлєцькєлє Із Хєдєнє 241, 254, 265,
273, 284

- Ставісла Сарматині 47, 68, 169
 Ставісла, дворянин Януша Кердєвича 220
 Ставісла-Август Панетовський, польський король (1764-1795) 230
 Станісław Урбанович 277, 284
 Стенжковський Іван 296
 Стефан Баторі, польський король (1525-1586) 83
 Стефан з Бидлова 141, 142
 Стефан Угорець 275, 284
 Стефан, брат угорського короля Лайоша 187
 Страбон з Комернака 197, 284
 Стогна Рад із Шумська 197, 281
 Страбон 47
 Стрийковський, д-р. Миколай Стрийковський
 Суцьковська-Курас Ірена 61, 264
 Супрон 282
 Сущинський Тимотей 33

 Тарнавський Федір 58
 Тарло Залеска з Щеняровиц 147
 Ташет, римський історик 252
 Тейкер Август 38
 Темір-Кутлук 132
 Теодорик з Бучача 82, 85, 144, 156, 162, 183, 196, 197, 206, 210-212, 222, 234, 241, 257-258, 281, 282
 Теодорик II, католик 90
 Терещук К. 71, 54
 Тимко з Комернака 228, 284
 Тимоміров Михайло 29, 32, 33, 88, 89
 Тимон Ступина 213
 Тителіада 256
 Толочко Олександр 35
 Томаш з Гінскація 281
 Томко з Комернака 183, 214
 Тоста 296
 Топтаниа, татарський хан 61, 132, 296
 Трайдось Ташури 34, 80
 Траска 162, 183, 186
 Троан із Височки 278, 284
 Турець, д-р. Янош Турець

 Уваров О., граф 63
 Убул, золотоординський хан (1312-1341) 103, 295, 296
 Угасло I, угорський король (1448-1449) 161
 Умацик Микола 60, 62
 Ульяновичів Володимир 33
 Урбан V, римський папа (1362-1378) 61
 Уршик, д-р. Григорій Уршик

 Фатмер Михайло 70, 88
 Федоса Сергій 18
 Федоса Никодим 91, 202, 252
 Федір Данілович, князь Острозький 28
 Федір Дмитрович 95
 Федір Корітович, подільський князь 13, 14, 15, 51, 52, 59, 88, 116-122, 125, 173-174, 180, 201-203, 208, 213, 227, 249, 254, 273
 Федір Любартович, волинський князь 124, 176
 Фидько з Острога 154, 155, 157, 186, 187

Фелькс Насвизьний 77, 91, 157,
158, 163, 164, 166, 198, 202,
203, 213

Федер Карлович 111, 114-
116, 255

Филип II Август, французский
король (1180-1223) 117

Филипп Вильям 65

Фюрстен Дзибарский 283

Фюрстен з Коретинац 193, 194

Фюрс Борис 38, 40, 169

Франциска з Стопаняца 277,
284

Франциско де Каррера, днв.
Франциско I

Франциско I, каррарский князь
114, 172, 191

Франциско Петрарка 61

Фрэнко 277, 284

Фредер 214, 283, 274, 284

Фредер з Пашауца 261, 275, 284

Хаджу Б. 171

Хаджибай 51, 246

Хаджи-Бек, 246

Хаджи-Прей, крымский днв
(Бюл 1420, 1456 pp.) 61, 86,
181, 283

Хартман Шелль 87

Хачевей 203, 253

Хачевей, днв. Хаджи-Бек

Хизматиний I 64

Хизматиний, днв. Багдан
Хизматиний

Хидько 258, 259, 264, 284

Христиан з Шукенинь 206, 219-
213, 258-261, 265, 231

Цесен з Маджисаца 264

Чан'аренный В'енслом 33, 40, 42

Чепаре Карон 48, 47, 66, 167

Чез де Рутенберг 151

Шабумас Фелкс 33, 40, 99, 115,
168, 246, 247

Шамалон Оксеслар 28, 33, 62

Шандригайк 153, 203, 282

Шантунгалак 289

Шелль, днв. Хартман Шелль

Шестфай, сын молдавского
востана Олександр 62, 155,
156, 158, 184, 187

Шерман Бранет 170

Юрей 111, 113, 114, 153

Юрей Коретович, подольский
князь 52, 54, 91, 103, 103, 108,
110-115, 117, 118, 122, 171,
202, 225, 228, 247, 259, 273

Юрей Нариманович Балтий,
литовский князь 104, 108,
112, 113

Юрей, св. 172

Юрей-Болотина, галицкий-
волынский князь (1338-1348)
170

Юрко з Бурька 129

Юрко Свиркович 273, 284

Юрца, волынский востана 159

Яблоковский Оксеслар 83

Якут-Ган, литовский князь
104, 108, 112, 170

Ягелло 130, 140, 153, 175, 179

Ягеллоня 12

Ядига, востана Пальон 28, 76,
80, 89, 128, 129, 132, 134, 143,
176, 177, 208, 278

Яковлєво Наталє 23, 33, 60, 198,
219
Якуб 264, 278, 284
Якубовський Я. 94
Якуш з Мамайовіч 215, 274, 284
Ян Огєбрахт, король Польщі
(1492-1501) 83, 162, 163
Ян Другого 20, 41, 42, 43, 51, 63,
64, 66, 69, 76, 81, 82, 84, 94,
98, 99, 102, 104, 107, 109-110,
127, 128, 134, 135, 137, 142-
149, 151, 154, 156, 158, 161,
164, 167, 168, 176-177, 178,
182-184, 203, 204, 213, 235, 249
Ян іє Стєпа 166
Ян іє Стєпанкович 280
Ян іє Чарикот 41, 102-103, 107,
112-113, 166, 170, 171, 205
Ян іє Чижова 228, 229
Ян Кмітович 279
Ян Кручина з Галова 205, 279, 284

Ян Лєх 197
Ян Лєський 67
Ян Лєвоньбурґович, чеський
король 286
Ян Мєхє іє Домбровє 154,
186
Ян Пудло 264, 274, 284
Ян Сєвєш 288
Ян Фіоль іє Кєварьова 280, 281
Ян Цьолєх 219, 265, 277, 284
Ян, син Стєпа з Мєхєтєчє
179
Янош іє Кєсєлєх 38, 41, 45, 53,
105, 167
Янош Турец 14, 45, 53, 63
Януш Кердєвич 193, 218, 276
Януш Малєвський 177
Яриґа 213
Ястрєбєв Володимєр 75
Яцєко іє Вєрєх 141
Яцєк з Олєсєвє 176

- Caraceni, civitas 273.
 Caracenenis, convexus 91, 333
 Caracenenis, d. 174, 250, 251,
 283, 274, 275, 276, 277, 279,
 280, 281, 282, 283.
 Caraceni, castrum 126
 Caraceni, civitas 67, 228, 273
 Caracenenis, d. 275
 Caridenes 241
 Caridex Rucia 115
 Carpo 43, 109
 Caryenes 182
 Caryenenis, d. 249, 285
 Carynes 249
 Caraciacae v. 277, 289
 Carval 283, 292
 Caridiaca 289
 Caridiaca, v. 280
 Castrum Ruber 251, 256
 Castrum Ruber, d. 248, 250, 257
 Caronogrodensis, d. 275
 Chelm 170
 Chio 66, 94
 Chelidion 79
 Chelidif 67
 Chelidionensis, d. 251, 281
 Chodkowice v. 275, 288
 Chikowo 67
 Chikany 80, 292
 Columbus 279, 290
 Cornelice, v. 273, 287
 Coccae Regi 182
 Cocow, m. 172
 Cocow 289
 Cryocsa, vestita 283, 287
 Cullkova, leski 273
 Cumarow, v. 279, 290
 Cuschnya, v. 279
 Cuxen 67
 Cuschny 48
 Czarnigrad 85, 281, 289
 Czarnowice 275, 288
 Czarnigrad 85, 289
 Czerwin 184
 Czuchł, v. 180, 289
 Czora, v. 278, 289
 Czikany 80, 85
 Czibary 82
 Czirwenohrodensis, d. 250
 Czirwenigrad 292
 Czirwenigrad, castrum 126, 183
 Czirwenogrodensis, d. 264, 275
 Czorny Oczow 278, 290
 Czirwenogrodensis, d. 250, 282

 Danabre, f. 66
 Danc 49
 Dancow 292
 Dancow 97, 126
 Dancowachowynysce, v. 277, 285
 Dniepr, f. 99
 Dniestr, f. 267, 281
 Dołha 97
 Dobrestan 234
 Dorna 292
 Dorna 85, 97
 Dorythen Landes 269
 Dykowice, v. 281, 286

 Fiedkowice, v. 275, 288

 Gdnardowcy, dółka 273
 Giesza 67
 Gortawka 290
 Grefin, sapera 273
 Grimeczka, v. 280, 290

 Hecula, spha 234

- Klydenfant 268
 Klyuak, f. 99
 Klykowszc, v. 273, 285
 Klykradajew 183, 286
 Klykowszc, wsiatki alia parafja
 182, 286
 Klykowszc, v. 277, 286
 Klydek 280
 Klyńcarka, v. 278, 280
 Klykowszc 291

 Klykowszc, v. 278, 280, 291
 Klykowszc 249, 183, 289
 Klyj 171
 Klykowitz 67
 Klyńci Brzozowa, v. 281
 Klyńcowa, m. 179
 Klyńcowszc 183, 287
 Klyńcowszc, v. 181, 287
 Klyńcowszc, v. 278, 280
 Klyńcowszc, v. 278, 280

 Klyńcowszc 277, 286
 Klyńcowa, v. 274, 291
 Klyńcowa 288
 Klyńcowa, v. 279

 Klyńcowa, parafja 48, 99
 Klyńcowa Majak 85
 Klyńcowa, parafja 66
 Klyńcowszc, parafja 99
 Klyńcowszc 99
 Klyńcowszc, v. 282, 274, 287
 Klyńcowszc, w. 263
 Klyńcowa, rzece 249, 236
 Klyńcowszc, d. 274
 Klyńcowa 183
 Klyńcowa Podolskij 201
 Klyńcowa 184
 Klyńcowa Kaca 249, 276, 183
 Klyńcowszc 83
 Klyńcowszc, d. 274
 Klyńcowszc 182, 183, 287
 Klyńcowa 83
 Klyńcowa 83
 Klyńcowa 83
 Klyńcowa 190, 290
 Klyńcowa Podolsk 155, 187
 Klyńcowa, v. 274, 273, 291
 Klyńcowa Kaca, wsiatki 207, 275, 187
 Klyńcowa 286
 Klyńcowa 187
 Klyńcowa, v. 273
 Klyńcowa, v. 279, 287
 Klyńcowa, v. 275, 289
 Klyńcowa 48
 Klyńcowa, v. 276, 280
 Klyńcowa, v. 285, 279

 Klyńcowa, parafja 283, 287
 Klyńcowa, f. 283, 283
 Klyńcowa 289
 Klyńcowszc, d. 251
 Klyńcowszc, d. 251, 277, 278,
 280, 282
 Klyńcowa, v. 116
 Klyńcowszc, v. 279, 289
 Klyńcowa 289
 Klyńcowa, f. 66
 Klyńcowa, d. 278
 Klyńcowszc, d. 251, 280
 Klyńcowszc, d. 251, 280
 Klyńcowa 289
 Klyńcowa, d. 278
 Klyńcowa 126, 152, 171, 126, 177,
 186, 254, 282
 Klyńcowa 184
 Klyńcowa, rzece 177

Livensia 184, 187
 Liva 169
 Liwaia 181, 187, 254
 Lomara, variata 282, 287
 Luck 169, 169
 Lucio, castra 152, 171
 Lychienow 185
 Lysowca, v. 275, 291
 Lythwaie 181
 Lytwaie 185

Magna societas Hungarorum 65
 Magranas 94
 Manastre 84, 88, 100
 Manicovian, v. 263, 274, 279, 288
 Medibosa, d. 128
 Medibosan, a. 79, 289
 Michalowiec, v. 274, 288
 Międzybóże, a. 78
 Michalowiec, w. 274, 288
 Mienakow, v. 280, 290
 Miedlaca, v. 274, 292
 Minowicz, v. 263, 274, 288
 Mogila 282
 Moldavia 186
 Monastio 67
 Morchawa, f. 154, 283
 Monophorecz, v. 282, 289
 Mosa, f. 267
 Mychliernoczaia, d. 186
 Myrskow, v. 274, 286
 Myrkowca, v. 279, 288

Nalokowca 275, 291
 Nawgarodn 178
 Nieha 68
 Nieha, f. 280
 Nieh, f. 267
 Nankowca, v. 277, 284

Nova Ruda, v. 274, 288
 Nymni Murkow, v. 280, 290

Octagor 99
 Olla, f. 67
 Olasiya, v. 281, 285
 Olawow, campum 277
 Olchowca, v. 260, 274
 Olchowicz, v. 274, 279, 286
 Olchowyca, f. 275
 Olcowicz, v. 281, 285
 Olchowca 254, 291
 Olchko 186
 Olsko 247
 Olshkowitz, v. 279
 Olshizze, v. 282, 291
 Olstaa, f. 99
 Orzabov 49
 Ossawa 68
 Ossanica, v. 277, 288

Pancez, v. 249, 276, 288
 Podola 69, 169, 179, 189
 Podolia, terra 49, 76, 80, 90, 92, 93,
 94, 109, 126, 128, 139, 152, 174,
 175, 178, 179, 183, 184, 185,
 186, 187, 191, 197, 235, 248,
 249, 250, 251, 254, 258, 259,
 262, 263, 264, 265, 273-283
 Podolien 253
 Podolienia, terra 249, 274, 275
 Podolskain, ciuitas 248, 253, 263,
 276
 Podliaki v. 278
 Podlyskij, v. 276, 289
 Polen 269
 Polonia 129, 148, 171, 179, 180,
 184, 187, 262, 265
 Polska 43

- Pradzi Łęgowie* 60
Poznań meris 99
Posłanostwa, v. 278, 280, 290
Poznańskie, v. 259, 281, 282
Pratyna, v. 278, 290
Proslavia 168
Pruthienensis, conflictus 261
Pruszkok, v. 279
Pysznia, v. 279, 288

Rippin, civitas 276
Rossia Dacia 70, 94
Rox, f. 263, 274, 280
Rox, n. 189
Rox, v. 293
Rumunianorum, n. 278, 285
Rus 43, 99
Russi 262
Russia 34, 126, 170, 177, 186, 254
Russia inferioris 70
Russia, palatinus 275

Sakolaga 85
Sankowicze, v. 277, 291
Saraska, v. 278
Saturninus, v. 254, 275, 291
Satkow 262
Sauras, f. 99
Sauranensis, campi 99
Scala, castra 126, 184
Scalincynensis, d. 273
Scalensis, d. 250, 274, 278, 279
Scalinczynski, d. 250
Schala 67
Schamarka, v. 277, 278, 279, 281
Schawarka, v. 291
Schawow, v. 278, 280, 290
Schiffhausen, v. 289
Scanzia, d. 128

Seitz Isenachburg 81, 290
Seitz, f. 215, 262
Shahathilcan, v. 277, 288
Shubell 60
Siel Wady, f. 51
Skala 174, 184, 185, 251, 289
Skalska, via 262
Skalskaskala, woiwoda 215
Slewar, loc. 273
Skalska, d. 275
Slipk 188
Slobodka, v. 277, 288
Smolcensis, d. 251, 256, 277, 279, 280
Smolcensis, conventus 91, 252
Smotricia 174
Smotrice 291
Smotrice, castrum 126, 185, 190, 251
Smotrice, f. 273, 274, 279
Smotricensis, d. 251, 279
Smotriczka, woiwoda 250, 274
Smotryckie, wojewodas 231
Sokol, v. 274, 288
Sokolac 82
Sokoljecz 185, 292
Sopinow, potok 262
Spychorow, silva 283
Squarcia, v. 280, 291
Stebra, v. 280, 289
Stankowicz von Hornald 291
Stepankowicz, v. 277, 288
Sticzow 268
Sticzow, medius 263
Strilowa, v. 280
Strlow Rott, silva 275
Struga, v. 289
Stryowa, v. 278, 291
Stryowska, v. 278, 291

Srodekowce, v. 275, 289
 Srodekowice, v. 278
 Szapczko 67
 Szarowice, v. 273
 Szarowice, v. 280
 Szarowice, v. 284, 273, 292
 Szara, v. 282, 288
 Szara 275
 Szaroborze, село 276, 288
 Szidowa, f. 275
 Szinigrod 82, 83
 Szyna korda 82, 98, 292
 Syedlicze, pastyka 283, 288
 Sylapca, v. 276, 280
 Symyskow, v. 273, 288
 Szarawa, v. 276, 291
 Szarawa, f. 274
 Szarawa, v. 274, 286
 Szarawka, ziemia 112
 Szidow, f. 275
 Szilowice, v. 278, 290
 Szidowice, castrum 49, 83
 Szidowice, f. 83
 Szidowice, v. 275, 291

Tarnin, f. 67
 Tarnawka, droga 167
 Tarnawa, f. 181
 Tolostawina pastyka 282, 288
 Tolusa, v. 278, 292
 Trzebawka, d. 138
 Trzemesz, f. 69
 Troki 167
 Tura, f. 67
 Ugoria, regnum 159
 Uchica, v. 280, 286
 Ulica, v. 274, 288

Warykowice, v. 292

Wielkoczarzyska, v. 276
 Wierbowice, v. 278, 289
 Wilna 187, 268
 Wobiszewo, terra 367
 Wolska 187
 Wschowa, f. 163, 274
 Walskie 178, 264
 Wieruszyca, v. 274
 Wierzyca 286
 Wierzyca, d. 28
 Wiskok B[rod] 83
 Wladimir, castrum 152, 167, 171
 Wladimirski, terra 171
 Wierchowice, v. 280
 Wierchowice, v. 289
 Wierchowice, v. 281, 285
 Wolk, palat 179
 Wolska, schizor 248, 276, 285
 Wroclaw 80, 292
 Wroclaw, d. 251, 278
 Wypla, v. 277, 286
 Wyszewski, v. 276, 280

Zakar, alba 260
 Zalesze, v. 278, 290
 Zidowka, v. 279
 Zinkowice, v. 278, 290
 Zinkowice, a. 76, 251
 Zmoldka, terra 43
 Zolowice, v. 280, 290
 Zolowice, v. 273, 274, 287
 Zopow, v. 286
 Zuzia, f. 275
 Zwinirod, a. 80
 Zwinirod, a. 183, 292
 Zysow 78

Zimolow, a. 38

- Асхлан 294
 Ашурман, м. 234, 239
 Аш-Шувейт, городище 75, 247
 Аш-су, р. 85
 Ашшурман, озеро 68
 Аргамисли-Сарай, городище 75
 Арман, с. 96

 Бабиля Давид, путник 283, 286
 Багрянцый, с. 294
 Багдад, м. 4, 64
 Багдаты 77, 81
 Бакоба с. 285
 Бакота, нэмох 150, 258, 281
 Бакота, м. 48, 55, 63, 71, 72, 73, 77-79, 86, 93, 95, 96, 117, 128, 138, 146, 149-152, 156, 157, 164-166, 173, 182, 193, 195, 196, 212, 228, 232, 254, 290, 293, 273, 281, 285
 Бакотцзя, селути 151
 Бакотцый, нэстох 250
 Бакотцый, пэвйт 148, 151, 155, 158, 197, 199, 211, 212, 218, 224, 248, 249, 259, 264-281, 285
 Балашей 48
 Балашей 75
 Балван, с. 280, 290
 Балванцый, півостров 169
 Балцый, пэвйт 55
 Бар, м. 56, 71, 162, 293
 Бармак, старество 23, 182, 224, 258
 Барцый, пэвйт 214
 Барцый, р-н 287
 Барцян 294
 Басоман 294
 Батрамцый, с. 279
 Батраман, городище 75, 99
 Батраманское городище 99
 Батраш 14
 Батц, м. 148, 189
 Батцян, земли 164, 185, 198, 199, 213
 Батцянцы 280, 289
 Батцый, с. 188, 280, 289
 Батцюрман 170
 Батцюрман 282
 Батцур, м. 238
 Батц, жупа 118
 Батцый, с. 71
 Батцыйськы, земли 194, 195, 198
 Батц, пустыня 275, 289
 Батц 171
 Батсад, р. 83, 89
 Батцый, с. 280
 Батцян 83
 Батцян Кушман 182
 Батцянцый, земли 177
 Батц Вода, р. 88
 Батц Русь 124
 Батц Перва, м. 55
 Батраш, м. 85
 Батраш-Дистровцый, м. 48, 67, 83, 138
 Батц Батца 282
 Батцыйськый, р-н 287
 Батцурца 134, 138, 244, 273
 Батцый, с. 284
 Батцый Сид 47
 Бобля Кривца, путник 281, 288
 Бобляна, с. 14, 52, 116
 Бог, р. 55, 71, 94
 Богатого Якум Дюдюк, с. 280, 290
 Богця 180

Боговиця, р. 267, 273
 Божиківці, с. 71, 94
 Божик м. 292
 Божський, м. 55, 56, 71, 79, 86,
 93, 94, 95, 130, 133, 193, 195
 Божський, повіт 128
 Божиньці, с. 277, 290
 Болова, м. 71, 94
 Болохівська, земля 55, 70, 71, 74,
 94, 96, 190, 271
 Болохівське, князівство 85
 Болоховщина 71, 76, 78, 86, 92,
 93
 Борнгофен, р. 48
 Борсуківці, с. 212, 260, 281, 285
 Борівський, р-н 289
 Браславський, замок 154, 155
 Браславський, повіт 74, 197, 198,
 218
 Браслав, м. 55, 74, 78, 82, 83, 85,
 86, 93, 118, 125, 126, 130, 148,
 150, 152, 154, 156-158, 164-
 166, 174, 193, 195, 196, 238,
 239, 286
 Браславля 21
 Браславська, земля 153, 159, 160
 Браславська, тма 74, 191
 Браславська, володство 83
 Браславський, повіт 277, 286
 Браславщина 23, 56, 73, 74, 78,
 86, 92, 99, 109, 148, 150, 271
 Бразда 81
 Бразда, м. 67, 74, 83
 Бразда, смт 286
 Браздавське, володство 97
 Бразд, м. 105, 152
 Брда, в. 83, 292
 Бродно, с. 278, 279
 Бродська, в. 125, 126, 193

Брестська, тма 41, 86
 Буг, р. 83, 94, 96, 99
 Буда 280, 281
 Будановит, м. 55
 Бужуківці, с. 278, 290
 Бужак, м. 90
 Бугаківці, в. 212, 260, 281, 285
 Бургундія 8, 66
 Буринівці, с. 212, 259, 281, 285
 Бучацький, р-н 80
 Вайсакі 67, 133, 178, 214, 217
 Варна, м. 161, 180
 Варшава, м. 56
 Василівці, с. 264
 Васильківський, монастир 171
 Вгородок, князівство 173
 Ватиса Курюшівка, с. 285
 Ватиса Мечетна, городище 75,
 295
 Ватиса Мечетна, с. 85
 Велике князівство Литовське 12,
 16, 19, 22, 26, 27, 32, 40, 52,
 57, 60, 61, 62, 75, 76, 77, 84,
 87, 100, 121, 153, 157, 158,
 160, 161, 163, 176, 182, 184,
 197, 200, 205, 222, 245, 272
 Велике море 66
 Велике об'єднання угорів 65
 Велике Поділля 195, 196, 200
 Великий Новгород, 173
 Великий Малий Чарасівці, с. 289
 Великопольський, р-н 285
 Великоруське, республіка 38, 173
 Венедія 49, 85
 Венедія 78, 126, 193
 Венечя 81
 Венетрська, князь 251
 Вербова, с. 219, 277, 286

- Бурбовета, с. 276, 283
 Буря, Болхана, с. 348, 378
 Бурый Голосага, с. 388
 Бурда, Болхана 249, 276, 280
 Бурдунар, м. 138, 185
 Бутенаске, князьня 153
 Бухинська, с. 276, 286
 Буковичи, с. 280
 Бульи, м. 57
 Бульська, земля 131
 Бульи 158
 Бульи, м. 16, 53, 63, 145, 152,
 153, 174, 183, 184
 Булькович, р. 273
 Булькович, с. 274, 238, 279, 282,
 285, 286
 Бульська, обш. 53, 71, 74, 79, 84,
 163, 166, 261, 285, 286, 287,
 288, 289, 291-293, 295, 296
 Бульський, повіт 123, 197, 198,
 238, 286
 Бульи, м. 34, 36, 55, 56, 58, 74,
 78, 79, 83, 86, 93, 126, 128, 130,
 133, 157, 166, 174, 191, 196, 286
 Бульковичи, р-н 265, 289, 290
 Бульи 278
 Бульи, м. 178
 Бульська, земля 153
 Бульи Бріа 82, 83, 86, 87, 93,
 238, 292
 Бульи, с. 280, 289
 Булькович, с. 281, 285
 Бульська, земля 105, 112, 138,
 193, 197, 205
 Бульська, князьство 110, 112
 Бульи 16, 22, 53, 59, 72, 78, 105,
 106, 107, 112, 134, 149, 153,
 155, 160, 174, 187, 219, 239,
 236, 243, 244
 Бульи, с. 294
 Бульи 72
 Бульи, м. 104, 105, 113, 132,
 163, 171, 236, 238
 Бульи-Бульська, м. 72
 Бульи, земля 184, 105,
 108, 112, 131
 Бульи, князь 171
 Бульи, с. 249, 276, 285
 Бульи, р-н 290
 Бульи, р. 88
 Бульи, м. 185, 275
 Бульи, р. 57, 132, 134, 138, 172,
 176, 193
 Бульи, м. 273
 Бульи, р-н 286
 Бульи Рух 68, 290, 352
 Бульи, земля 93, 190
 Бульи-Бульська, князь 108
 Бульи-Бульська,
 князь 186
 Бульи, м. 22, 167
 Бульи 98, 149, 206, 208, 212,
 242, 244, 271
 Бульи, м. 53
 Бульи, м. 149, 183
 Бульи, князь 53
 Бульи 238
 Бульи, м. 87, 234
 Бульи, с. 281, 291
 Бульи, р. 99
 Бульи, р-н 286
 Бульи, с. 113, 115, 201, 273, 286
 Бульи, земля 177
 Бульи Тиха, р. 80, 196
 Бульи 294
 Бульи, м. 133, 132, 134, 163,
 286

- Катчелайський, повіт 187
 Горина, р. 72
 Герасинце, с. 94
 Горолло 276
 Горолло, м. 160, 188, 277
 Герасонський, р-н 79, 286, 290, 291
 Герасівка, с. 280
 Герасівці, пущина 217, 282, 286
 Горівка, с. 290
 Грин'яча, с. 290
 Гринича, с. 278
 Гриньків, с. 286
 Гриньківці, с. 218, 219, 277, 286
 Гриньча, с. 280, 280
 Гродок, м. 280
 Гродко, м. 149, 152, 153, 183
 Гротники, м. 136
 Грюнвальд, м. 137, 261
 Грюнвальдська, битва 82, 132, 136, 137, 213
 Губин, с. 71
 Гуран 294
 Гусятні, с. 295
 Гусатин, м. 71
 Гусатинський, р-н 289
 Давидовий Брід, с. 239
 Динар, р. 66
 Дашев, м. 49, 79, 85, 93, 97, 292
 Дашів, с. 79, 292
 Дашков, м. 97, 150
 Дашкове Дашоріж, с. 277, 283
 Дарожинський, р-н 57, 94, 288
 Деренковці, с. 83
 Демболовська, орда 246
 Демістра, м. 67
 Деміе Пола 89
 Демі Пола 99
 Демістр, р. 89
 Демістр, р. 8, 71, 89
 Демістр, р. 8, 31, 47, 48, 49, 94, 95, 97, 74, 75, 76, 80, 81, 92, 93, 100, 190, 196, 247, 271
 Дніровський, повіт 89
 Дністер, р. 31, 49, 54, 58, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 92, 93, 95, 110, 190, 196, 239, 267, 288, 269, 267, 271, 273, 281
 Дністровський, повіт 84, 89
 Дністровсько-Дніпровське, межаріччя 31, 87
 Дністровсько-Карпатська, земля 114, 171
 Дністровсько-Карпатський, регіон 114
 Дністровсько-Пруський, регіон 31
 Добожинська, земля 177
 Добровіленківський, р-н 295
 Доб्रोстван 274
 Домініканський, орден 233
 Дорогомишська, земля 177
 Друга, м. 113
 Дунаєвський, р-н 288, 290, 291
 Дунай, р. 57, 67, 188, 190, 243
 Дубівці, с. 71, 281, 286
 Ейхштетт, м. 49
 Екскл, м. 66
 Емідатін, м. 101
 Європа 9, 23, 29, 58, 223, 265
 Європейська Сарматія 43, 65
 Єдліно, м. 143, 183, 279
 Єлутиха, м. 154
 Жарівка, с. 274, 286

Житинці, с. 278, 290

Житомирська, обл. 71

Житомирський, р-н 288

Забужжя, с. 94

Зайнаці, с. 278, 290

Закарпатська, обл. 359

Закарпаття 13, 14, 52, 161, 168,
173, 179, 180, 173

Закарпатський, р-н 291, 292

Заставнівський, р-н 288

Закони Європи 8, 36, 49, 53, 60, 232

Зарпач, м. 157

Заруч, р. 71, 76, 92, 195

Звенигород, мі. 125

Звенигородська, м. 80, 82, 292

Звенигородський, р-н 292

Звенигород, м. 55, 80, 82, 85, 86,
92, 93, 97, 128, 130, 150, 152,
165, 191, 193, 195, 196, 238,
239, 292

Звенигородщина 252

Звенигород, мі. 86

Звягін, м. 56, 67

Звягін, с. 290

Звягінці, с. 278, 291, 290

Звягів, м. 79, 93

Звертій, м. 137

Зеленова, с. 288

Золота Орда 32, 75, 100, 165,
176, 182, 181, 196, 286

Зубрівка, с. 287

Зубрівці, с. 135, 181, 273, 274, 287

Зубів, с. 278, 289

Ізяслав, мі. 72

Ізяслав, мі. 81, 97

Ізяславці, с. 278, 290

Ізяславський, р-н 79, 292

Ігумен, р. 239

Імалія 44, 60, 63, 97, 167, 180

Ісмаїлівці, с. 281, 287

Кавен, м. 185

Кавен 188

Кадіївці, с. 214, 263, 274, 275, 287

Калушинець, м. 84, 87, 93, 150, 292

Каліус, м. 71, 93, 93

Каліш, м. 234, 275

Калюс, р. 71, 93, 219, 249, 276

Калюс, с. 72, 93, 219, 265, 277

Кам'яна Куча, с. 249, 276, 283

Кам'янець на Полоні 47

Кам'янець, замок 141, 176, 201

Кам'янець, м. 15, 18, 37, 44, 47,
54, 56, 74, 77-78, 82, 86, 90, 92,
100, 101, 113, 115, 118, 125,
128, 130, 134, 135, 142, 143,
146, 150, 152, 155-157, 164-
166, 183-185, 192-193, 201,
205, 213, 220, 225-232, 234,
237-239, 243, 246-248, 258,
268, 273, 275, 283-285, 287

Кам'янецька, т-на 191

Кам'янецький, дмитрієвський
монастир 92, 135, 201, 232,
273, 274

Кам'янецький, повіт 141, 148,
159, 197, 198, 211, 215, 217-
219, 234, 251, 274-277, 279-
283, 286

Кам'янецький, францискансь-
кий монастир 135, 201, 233

Кам'янець-Подільський, м. 46,
43, 47, 53, 55, 57, 58, 64, 67,
72, 73, 77, 95, 96, 133, 287, 295

- Кам'янець-Подільський, р-н 72,
 183-188, 280-282, 283
 Кам'янка, с. 72
 Кам'янський, р-н 82, 282
 Кам'янець (волинське місто) 72
 Каменец (волинське місто) 72
 Каменец 77, 136, 181, 183
 Каменодзв, тма 61, 86
 Каменюцький, намет 249, 273
 Каменський, місто 234
 Караул 82, 85, 87, 93, 211, 258,
 241, 258, 281, 292
 Карачинці, с. 219, 265, 289
 Карачинці, с. 277, 280, 289
 Каролівська, імперія 185
 Карпати, гори 71
 Карпатське, передгір'я 70
 Карпатський, арешт 76
 Каррара, князівство 172
 Катковський, озеро 99
 Кафа, м. 89, 100, 238, 243
 Казанов Мванк 85, 86, 87, 93
 Качибей 48, 67, 84, 85, 86, 87,
 93, 99, 100, 241, 247, 258, 281,
 292
 Качибейське, озеро 99
 Качибей 211
 Кашинсько-Тверське, князівство
 170
 Кіев 125
 Кієвське, князівство 153
 Київ, м. 66, 72, 94, 123, 156, 157,
 159, 175, 238
 Київськ, князівство 86, 125
 Київська Русь 71, 73, 106, 121,
 134, 199, 203, 244, 272
 Київська, губернія 54
 Київська, земля 74, 80, 92, 153,
 159, 160, 190
 Київська, воєводство 74, 97
 Київська 20, 55, 198, 244, 251
 Катинці, с. 294
 Карошові, с. 83
 Кітчанів, с. 296
 Клімівці, с. 203, 273, 291
 Клодниця, в. 264
 Кішка Лука 249, 273
 Кішка Лука, приток 235, 248,
 249, 261, 265, 275, 287
 Кішка Лука, с. 207, 214, 218,
 219, 241, 273
 Кішине, с. 274, 283
 Косин, м. 153
 Косин, м. 49
 Косин, р. 67, 74, 83, 88
 Кослов, с. 182, 293
 Козарів 282
 Ковалівка 72
 Колубайці с. 290
 Колумбана, с. 279, 290
 Кальчевця с. 274, 287
 Константинополь, м. 162
 Констанційовий, собор 194
 Копельщина, земля 124
 Копастирів, с. 154, 186, 288
 Копастирівська, битва 186
 Корнеліче, с. 229, 268, 273, 275,
 287
 Керена 149, 153, 157, 183, 211
 Керуна Польська 158, 254
 Керуна 170
 Кішановське лозо 233
 Кошилові, с. 83
 Кошин, м. 182
 Краків, м. 28, 36, 42, 65, 113, 148,
 190, 192, 183, 236, 237, 269,
 273, 274, 279, 280, 283
 Краснівський, р-н 288

Кремль, м. 104, 112, 157, 158,
174, 185, 229, 289
Кремнистый, повіт 188
Крива, с. 204, 275, 289
Кривеньке, с. 289
Кривошорський, р-н 295
Крим 91, 123, 238
Кривська, орда 246
Кривське, замісто 161, 188, 202
Кривський, гідростріп 67
Кривий, пустиня 283, 287
Крушівка, с. 279, 287
Кудасинці с. 276, 292
Кудаска, с. 71
Кухольова, с. 279, 283
Кутаня, с. 279
Кутасовий, лісок 234, 275
Кутасовська, ботва 170
Кучибай, с. 287
Куманія, с. 279, 290
Кутан, с. 290
Кутетан, с. 274, 290
Курасово, м. 294
Кучальман, м. 71
Кучкова, м. 294
Кучмач, м. 48
Кучурган 67
Виваць 72

Лавка, с. 14, 53, 116
Ладоски 56
Ладково, пустиня 283, 287
Ливант 342
Левинська, земля 113
Левинці 275
Ларса, р. 66
Лелачів, м. 73, 87, 93, 97, 150,
152, 163, 165
Летичівський, повіт 148, 280

Летичівський, повіт 148, 153,
188, 197, 198, 241, 249
Летівка, м. 89, 289
Летівський, повіт 57, 277, 278,
280, 282, 289,
Левонський, ордин 149, 151,
158
Лейбні, с. 216, 217, 233, 291
Лейбніш, с. 291
Лейта 169, 179
Лейта 8, 20, 25, 26, 27, 38, 43, 77,
82, 100, 106, 108, 109, 111,
115, 120, 121, 122, 123, 124,
127, 130, 140, 144, 146, 147,
148, 149, 151, 153, 158, 160,
176, 178, 181, 184, 185, 203,
205, 216, 243, 272
Лейтени, с. 294
Лейтени, земля 111, 123
Лейтовська, доросла 82, 98, 165
Лейтовська-Руська, доросла 22
Лейтовці, с. 55
Лемана, пустиня 282, 287
Леманія, с. 287
Лепушко, с. 294
Левонська, земля 104, 107
Лейс 169, 175
Луцка, м. 104, 105, 108, 152, 157,
160, 162, 188, 236, 237, 239
Луцка, земля 104, 108, 121, 153,
158, 160
Львів, м. 36, 66, 80, 83, 103, 154,
159, 224, 232, 236, 237, 238,
239, 242, 267, 273
Льбачев, м. 167
Льбач, м. 175
Льбачів, м. 218
Льбачівська, староства 177
Ладва, с. 280, 283

Матроски 94
 Матюшка, с. 37
 Мата Азія 101
 Мале Поділля 155, 156, 187, 195, 196, 200
 Манкастро-84, 89
 Мамківці, с. 215, 216, 245, 274, 279, 288
 Марково, с. 295
 Мамк 61
 Мамки, горішнє 75
 Меламбія, смт 289
 Меламбон, м. 43, 55, 56, 71, 78, 86, 93, 130, 133, 193, 196, 289
 Меламбонський, повіт 129, 199
 Меламбоньє, м. 186
 Меламбоньє, м. 186
 Медна 274, 275, 277
 Меламбон 55, 71, 94, 95
 Мельники 294
 Мелесне с. 276, 288
 Месла, м. 279
 Метаків, с. 278, 280, 286, 290
 Метаківці, с. 276, 282
 Миколайська, обш. 34, 78, 82, 83, 292, 293
 Миколан на Сиреті, м. 71, 85
 Митківці, с. 215, 216, 245, 274, 279, 288
 Митківці, с. 234, 288
 Міхаласко 294
 Місто Богів, урочище 94
 Місто Святого Івана 83, 81, 86, 93, 98
 Міхаласко 294
 Міхаласки 294
 Могіла, пагорб 163
 Могіли-Подільська, ГЕС 72, 286
 Могіли-Подільський, р-н 285, 287, 288
 Молдавія 114
 Молдова 34, 44, 47, 82, 114, 132, 155, 186, 282
 Молдовська, доросла 114
 Молдовська, земля 81, 113, 114, 119
 Молдовська, князістю 114, 111, 187
 Монастро, м. 84, 85, 108
 Морада Валова 273
 Морада Олександрівна 273
 Морада 273
 Мосейків с. 282, 289
 Москва, м. 37
 Москва 4
 Московська, доросла 13, 164
 Мункач, м. 14, 116, 118, 119, 120, 173
 Мункачівський, монастир 13
 Мурафа, р. 74, 158, 217
 Муркоша, м. 58, 154
 Муроман-Куріловоцький, р-н 289
 Мура, р. 267, 273
 Набоківці, с. 216, 217, 275, 291
 Неволітський, королівство 63
 Неволітський, р-н 292, 296
 Неволітці, м. 234, 278, 279, 280
 Ніжній Мурафа, с. 280, 290
 Ніжній Берестя, с. 281
 Ніжній Русь 78, 94
 Ніжній, с. 282
 Ніжній 53
 Ніжній Поділля 48
 Ніжній Русь, с. 276, 289
 Ніжній 116

Новгород Великий, м. 123
 Новгород-Сіверська, земля 153
 Ново Місто (Корнин), м. 279
 Новий Кам'янець 273
 Новий Сирій, м. 295
 Новий Фастів, с. 295
 Новоградок, м. 116, 117, 120,
 133, 178, 185
 Новоодітровська ГАЕС 286
 Ново-Поланка, с. 283
 Новоушицький, р-н 24, 263, 283,
 286, 289
 Нормандія 8
 Носівці, с. 218, 219, 277, 286

 Одеса, м. 14, 67, 292
 Одеська, обл. 50, 83, 292, 293
 Озарняні, с. 277, 288
 Озони 294
 Окунів, с. 285
 Окутків, с. 281
 Олеська, м. 139
 Олександрів, с. 279, 289
 Олександрів, с. 273, 291
 Олександрів, р. 80
 Опілля, с. 208, 212, 263, 281
 Општина 83, 89
 Ополо-Любешська, м. 264
 Орда 61, 73, 121, 123
 Острів, м. 125
 Острів, м. 188, 276, 280
 Оттоманська Німеччина 124
 Офісу 67
 Очаків, м. 49, 55
 Очаків, м. 97, 99, 100
 Оша, р. 273
 Ошани, с. 152

 Подваб'я 276, 289

Падра, м. 172
 Паризь, м. 60
 Парча, м. 152, 274
 Пашковці, с. 83
 Первомайськ, м. 78, 83
 Первомайський, округ 295
 Первомайський, р-н 82, 83, 292
 Перегінна, с. 278, 280
 Передарпаття 71
 Періфна, р. 88
 Перемиська, орда 246
 Перемиськ, м. 36, 166, 167, 188,
 263, 277
 Перевеличана 10
 Персія 70, 242
 Писець, с. 285
 Петрашана, м. 96
 Печарно 294
 Пешак, с. 279, 288
 Песня, дворниця 276, 249
 Пинна, м. 185
 Підлісне Побужжя 30
 Підлісний Буг, р. 34, 42, 48, 54,
 63, 68, 70, 71, 74, 76, 83, 87, 92,
 94, 100, 196, 239, 247, 292
 Підлісно-Західна Росія 83
 Підлісне Причорномор'я 84, 85,
 96, 190, 211, 242
 Піарика, с. 295
 Південівець, с. 263, 287
 Плісгаров 294
 Побужжя 81
 Подвиський, край 236
 Подільський, р-н 293
 Подільська, губернія 53
 Подільська, землі 8, 19, 21, 22,
 26, 32, 42, 46, 57, 60, 77, 82,
 82, 87, 92, 93, 110-112, 114,
 120, 123, 125, 135, 137, 139.

- 143, 153, 156, 159, 162-164,
172, 179, 188, 191, 193, 200,
202, 203, 214, 215, 220, 224,
245, 260, 263, 264, 271, 272
- Подільська, обш. 119
- Подільське, повстанство-пала-
тиство 74, 97, 158, 159, 166,
196, 197, 200
- Подільське, староство 200, 272
- Подільський, край 92
- Подільський, улус 19, 247
- Подольск, тма 61, 86
- Подолье 193, 242
- Подольская, земля 63, 77, 111,
116, 117, 118, 121, 123-126,
132, 183, 191, 242, 247, 249,
253, 273, 282
- Подоль 92, 94, 137, 170, 246
- Подляки, с. 278
- Поле 45, 149
- Полоцк, м. 152
- Полоцкая, земля 131, 153
- Полоцкий, города 77, 97
- Польная Борина 207
- Польская земля 254
- Польское королевство 173
- Польська Корона 43, 106, 114,
119, 122, 123, 128, 139, 130,
134, 136, 139, 142, 143, 145,
146, 153, 155, 157, 159, 165,
166, 167, 180, 181, 187, 193,
195, 204, 212, 225, 240, 241,
245, 271
- Польська, держава 80, 106, 114,
138
- Польська, земля 183
- Польське, королівство 12, 38, 43,
44, 89, 102, 107, 110, 115, 129,
133-136, 143, 145, 146, 151,
154, 156, 157, 159, 166, 196,
183, 186, 195, 204, 231, 223,
233, 237, 245
- Польща 9, 13-16, 20, 25-27, 29,
38, 42, 56, 60, 62, 66, 101, 196,
107, 109-110, 113, 115, 117,
120-123, 129, 134, 136, 140,
143, 145-146, 149, 151, 153-
157, 161, 163, 173-179, 180-
181, 186-188, 203, 211, 215,
217, 221, 225, 236, 241, 264-
265, 272
- Полубина, м. 132
- Пониз, земля 19, 56, 71, 72, 73,
76, 77, 78, 79, 86, 92, 93, 150,
271
- Пониз, київське 80
- Порта 64
- Постолівці, с. 278, 290
- Постолівка, с. 290
- Петропавлів, с. 212, 239, 281, 283
- Правобережжя 247
- Прип'ять, р. 55
- Прокурівський, повіт 33
- Простий 12, 13, 21, 23, 24, 31,
44, 45, 47, 51, 55, 57, 74, 76,
78, 80, 86, 92, 93, 108-110, 148,
150, 190, 271
- Просток 294
- Пруссія 135
- Пруссія, битва 261
- Псков, м. 123
- Пуатьє, м. 132
- Пукляки, с. 269
- Пыжов 175
- Ров, с. 270, 281, 293,
Радиська, земля 197
- Райківці, с. 295

- Римолотта, м. 185
Ришского сел 82, 292
Ривассьон, обл. 72
Ривальді, повіт 193
Ріфрейський, гори 47
Рон, м. 79, 162
Рон, р. 225, 280
Роста, с. 33
Російська, доросла 12
Росія 13, 17, 63
Рось, р. 56, 74
Рудя, с. 288
Рудя, р. 72, 95
Румурайнці, с. 224, 285
Рунієнція, с. 285
Русь 46, 91, 108, 115, 127, 143,
154, 168, 183, 211, 258
Рутка, земля 105, 108, 159, 160,
181, 213, 224, 225, 232, 250
Русько, кількість 83, 84, 89,
103-108, 110, 128, 137, 139,
167, 168, 177, 199, 217, 242,
Резань, м. 123
- Савранка, р. 49, 67, 74, 83, 88,
162
Савранський, р-н 82
Савранські, степи 99
Савранські, укріплення 82, 93
Савранська 59, 269
Саврань, р. 83, 84, 87, 99, 162
Садкова 263
Самбір, м. 176
Сандомир, м. 275-278
Сандомирська, земля 197
Сатанов 284
Сатановий, струмок 263
Саранська, р. 84
Сарай-Маршут 295
- Сарматія 48, 66, 67
Сатанів, сел 79, 280
Сатанов, с. 79, 87, 93, 278, 280,
290
Сатрапінці, с. 208, 273, 289
Свєткова с. 224, 275, 291
Святої Хорда, замок 82
Святине, с. 294
Феофанівич, свящє 249, 276
Свєтославні, с. 249, 276, 291
Свята, р. 158
Святого Івана м. 292
Свяцкая Римська імперія 158,
163, 180
Сегед, м. 161
Сегеша, м. 161
Седінці, 283, 288
Семєніо Ріг, коса 100
Сенковська, ріка 273
Серадська, земля 64
Сербські 294
Серет, р. 8, 71, 78, 92, 225
Серад 279
Син'якіс, с. 214, 218, 219, 251,
273, 288
Синьоводська, битва 12, 13, 22,
23, 34, 35, 44, 51, 57, 77, 78,
112, 120, 169
Синюса, р. 24, 49, 67, 74, 78, 82,
83, 247, 292
Синьковці Брід, с. 83
Синя Вода, м. 49, 82, 83, 93, 292
Синя Вода, р. 12, 16, 19, 21, 23,
24, 40, 51, 52, 55, 57, 59, 63,
77, 78, 81, 83, 110, 111, 117,
119, 121, 169, 170, 202
Синя Вода, укріплення 82, 83,
86, 87
Синя Вода 169, 170

- Сареп, р. 57
 Сварська, земля 159, 160
 Сваршани 124, 128
 Сб, м. 161
 Сбінів 63
 Сбала 78, 81, 128
 Сбала, м. 53, 56, 67, 78, 79, 84, 93, 118, 124, 130, 143, 146, 150, 152, 156, 157, 163, 166, 184, 193, 195, 228, 273, 276, 289
 Сбаста-Подільська, снт 289
 Сбастська, дорога 263
 Сбастський, повіт 148, 155, 197, 198, 204, 248, 273, 276, 278, 279, 289
 Сбаст, ліс 214, 234
 Сбастніці, с. 291
 Сбавда 280
 Сбавода, с. 188, 219, 277, 280, 288, 289
 Сбав'яно-Сербка с. 293
 Сбавичина 121, 186
 Сбач, р. 70, 72, 92
 Сбавичів 195
 Сбавичів, місто 153
 Сбавичів, м. 123
 Сбавичівська, земля 153
 Сбавичівський, власність 249, 276
 Сбавичівський, дзмітківський монастир 91, 113, 121, 172, 201, 205, 213, 232, 235, 275
 Сбавичівський, мистецтво 289
 Сбавичівський, повіт 148, 155, 158, 193, 198, 234, 248, 249, 276, 277, 278, 279, 283, 290
 Сбавичів 77, 113, 128
 Сбавичів, м. 37, 54, 55, 56, 77-79, 93, 113, 118, 126, 130, 143, 146, 149, 159, 152, 156, 157, 164, 166, 184, 185, 192, 195, 197, 228, 230-232, 234, 237, 244, 247, 250, 258, 273, 291
 Сбавичів, р. 71, 78, 92, 193, 201
 Сбавичів, снт 291
 Сбб, р. 49
 Сббани 83
 Сббавичів, тит 61, 86
 Сббів, с. 228, 274, 288
 Сббівичів, с. 282
 Сббівичів 78
 Сббівичів, м. 74, 78, 82, 85, 126, 130, 150, 152, 157, 165, 166, 174, 193, 195, 196, 228, 293
 Сббівичівська, тит 191
 Сббівичів 81
 Сббівичів 78, 126, 193
 Сббівичівський, снт 77
 Сббівичів, городище 73
 Сббівичів, м. 238
 Сббівичів, ліс 283
 Сббівичів, м. 177
 Сббівичівський, гора 177
 Сббівичів, с. 286, 288
 Сббівичів 29, 30
 Сббівичівський, с. 277, 291
 Сббівичівська 48
 Сббівичів, с. 286
 Сббівичівський, р-н 283, 289
 Сббівичів, с. 288
 Сббівичівський, с. 277, 288
 Сббівичів, протина 283, 288
 Сббівичів, м. 177
 Сббівичів, м. 55
 Сббівичівський, с. 275, 289
 Сббівичів, ліс 284, 288
 Сббівичів, р. 64
 Сббівичів, с. 278, 280, 291

Сурайовка, с. 278, 291
 Сурата, р. 55, 88, 92, 185
 Сурдівка, с. 289
 Стройні, с. 296
 Струга, с. 278, 289
 Ступак Рів, м. 273
 Ступинка с. 278, 286
 Ступинка, м. 71, 93,
 Супруновці 294
 Супруновці, с. 273, 286, 292
 Супрунівці с. 282
 Суржа, с. 275, 288
 Суржа, р. 263
 Супрунівці с. 276, 288
 Сучава, м. 238
 Схід 61
 Східні Карпати 9, 39, 44, 49, 51,
 61, 108, 123, 162, 163, 240
 Східні Проклятіє 45
 Східні Поділля 96, 163
 Сьомоно, с. 71
 Сина, м. 163

Тавань 98
 Таврійський, острів 67
 Тарнава 283
 Тарнавська, дороса 263
 Татарія 88, 211, 237, 258
 Татари, кількість 111
 Татковський, арешт 38, 45, 82,
 123, 137, 148, 149, 151, 154,
 155, 158, 163, 177, 187, 196
 Тербоновська, земля 58, 60
 Тербоновський, повіт 128
 Тербоновщина 23, 24, 25
 Тербонов, м. 167, 177
 Тернопіль с. 72, 283
 Тернопільська, адм. 80, 189, 250,
 297

Тетрива, р. 70, 82
 Тиврівський, район 296
 Тітусів, с. 294
 Томаши, с. 278, 292,
 Толстовська, габія 182, 288
 Торговиця, м. 55, 296
 Тривай, м. 160
 Трансильванія 21, 35
 Трестієт, р. 83, 98,
 Троян, м. 148, 153, 160, 173, 184,
 185
 Тривана, земля 131
 Троянці, замок 160
 Тульча, м. 296
 Тульчинський, р-н 296
 Турійсько-Володимирський 276
 Турнавська, земля 131
 Турнаві, с. 294
 Тустар, замок 164, 167
 Ташан, м. 238

Уста с. 288
 Удьян 83
 Угерський, держави 106
 Угерський, королівство 83, 108,
 118, 116
 Угерщина 13, 14, 15, 28, 44, 52,
 68, 106, 107, 111, 114, 118,
 121, 123, 160, 161, 173, 177,
 179, 212, 259
 Угорщина 3, 7, 16, 23, 30-35, 32, 53,
 55, 58, 59, 65, 100, 102, 106,
 114, 133, 139, 178, 182, 206,
 224, 229, 232, 233, 246,
 261, 266, 272
 Урен-Жаєт, с. 83, 84
 УРСР 32
 Уст с. 274, 288
 Урвинці, с. 281, 282

Ушниця, м. 71, 93, 215

Ушниця, р. 71, 78, 92, 271

Ушниця, с. 72, 280, 285

Флоренція, м. 65

Франкфурт, м. 53

Франція 53, 60, 132

Фредріхі, с. 275, 288

Хаджонков Мамк 61, 86, 292

Хаджабегі Мамк 86, 87, 93, 191

Хаджабей 247

Халы, м. 105

Хмельник, м. 63, 71, 74, 79, 87,
93, 157

Хмельник 284

Хмельницька, влада 251

Хмельницька, обл. 72, 79, 94, 95,
245, 285, 287, 290

Хмельницький, повіт 197, 198,
281, 291

Хмельницький, р-н 285, 286, 287,
288, 289, 290, 291, 292, 293,
295

Хмельницька 57

Хмельник, м. 24, 71, 78, 79, 94,
251, 292

Ходяків, с. 288

Ходяків, с. 275, 288

Ходор, кількість 62

Холмська, земля 144, 108

Храпак, с. 84

Хрещислав, с. 294

Чергород, м. 129

Центральна Європа 242, 249

Центральна Україна 219

Циндіні, с. 265

Цюльска, с. 219

Чапачасті 48

Чарнакранд, с. 289

Червоноградський, р-н 282, 287,
288, 289, 290

Червоні 58

Червона Русь 98

Червоний город 78

Червоноград, м. 37, 54, 55, 58,
78, 79, 92, 93, 96, 118, 125, 126,
130, 145, 146, 150, 152, 153,
165, 166, 184, 192, 193, 195,
228, 232, 275, 292

Червоноградський, замк 230,
234, 257

Червоногородський, повіт 54,
121, 141, 196, 197, 198, 216,
219, 222, 257, 273, 275, 278,
281, 291

Червоні 61, 86, 125

Червоні, м. 55, 80, 81, 82, 86, 92,
93, 125, 128, 130, 191, 196,
238, 292

Червоні, обл. 80, 292,

Червоні. Новий город 81, 98

Червоні 294

Червоний город 128

Червоні, герб 14

Червоніська, обл. 286

Червоніська, земля 131

Червоністо-Сіверська, земля 192

Червоград, м. 258

Чесна, кількість 175

Чесн, с. 278, 280, 289,

Чесні 140

Чечельницький, р-н 285

Чорна Вода с. 274, 291

Чорні море 44, 48, 49, 54, 67, 84,
87, 93, 271

Чорногора, с. 291

Червоноград, м. 85, 87, 93, 211,
241, 283, 293
Червоний Острів, с. 276, 283, 294
Червоний Острів, містечко 53
Червоний Острів, сит 293
Червонокулі, с. 204, 215
Червонокулий, р-н 289, 291

Шавальська, земля 112
Шалутинці, с. 218, 219, 277, 288
Шаравка с. 217, 276, 277, 278,
279, 291
Шаргородський, р-н 53, 186,
261, 284, 287
Шариківці, с. 294
Шаріківці, с. 291
Шароків, с. 118
Шевченківський, р-н 293
Шевцівці, с. 238, 289
Шеварівка, с. 280
Шельськ, м. 160
Шельськ, сит 234

Шеринь 277

Юзівський 294
Юрківці, с. 288
Юрківці, с. 288, 279

Яблунка, с. 278, 291
Ябун-городок, городище 247
Ялівська, с. 283
Ялівська, с. 63, 80, 93, 97
Ялівський, замок 97
Ялтушків, с. 287
Ялтушків, м. 158, 152, 163
Ямболукська, орда 246, 247
Яри, с. 258
Ярмолівський, р-н 290-292
Ярмолівці, с. 238, 250, 274, 281,
286
Ярмолівці, сит 281
Яромівці, с. 284
Яромівці, с. 218, 219, 277
Яромілово Дворниця, с. 216,
242, 278, 280
Ярославка, с. 283, 285
Яси, м. 93, 238

АН	— Академія наук (Академія наук)
АЭР	— Акты, относящиеся к истории Западной России / Собранные и изданные археографической комиссией
АЮЗР	— Архив Юго-Западной России / Издаваемый Комиссией для разбора древних актов при Кюмском, Подольском и Волынском генерал-губернаторствах
ЖМНП	— Журнал Министерства народного просвещения
ЗНТШ	— Записки Наукового товариства ім. Шевченка
ЮОИД	— Записки Одесского общества истории и древностей
ЛЗЭК	— Летопись записей археографической комиссии
ПС	— Палеографические списание русских грамот, преимущественно XIV века / Под ред. А. Н. Соболевского и С. Л. Пташников
ПІКК	— Подільська історико-краснознава конференція
ПОРД	— Полное собрание русских летописей, изданные Археографической комиссией
Р	— Ротко В. Українські грамоти. Т. 1. XIV — перша половина XV ст. // Збірник історико-філологічного відділу УАН. — 1928. — № 63. — № 3.
УАН	— Українська Академія наук
УГ XIV ст.	— Українські грамоти XIV ст. Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словничко-пояснення М. М. Печак / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні
УГ XV ст.	— Українські грамоти XV ст. Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні.
УІЖ	— Український історичний журнал
AGZ	— <i>Acta Societatis et Zbornik z spisow Rozprawy Polakiej z Polakiej z Archiwum tak zwanego bernardynackiego we Lwowie w dziale fundacyi hr. Aleksandra hr. Szadnickiego</i>
AS	— <i>Archivum kralj daj i Sanguszkowe w Slawucie / Pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego.</i>
AW	— <i>Ateneum Wileńskie</i>
Inventory	— <i>Inventarium omnia et singula prae colligitorum, litterarum, diplomatum, scriptorum et monumentorum, quaecunque in</i>

zadanie Regni in area Cracoviensi continetur, per
communitates confectum anno Domini 1682 / Ed.
E. Rykaczewski

- KH — Kwartalek historyczny
- MHPU — Monumenta historica Polonica et Lithuana / Ed. A. Thierm
- MMAH — Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae
illustrantia
- MPH — Monumenta Polonica historica / Ed. A. Bielowski
- MRPS — Matricularum Regni Poloniae Summaria, censuoli-censuibus,
qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur
continet indicemque adiecit Theodorus Winbowski. Pars I
(1447-1493)
- PAN — Polska Akademia Nauk
- PL — Pamiętnik Literacki
- PH — Przegłąd historyczny
- SD — Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich,
książęcych, ułroń narodowych, poszanowia rożnych władz
bardziej posługujących do krytycznego wyjądnia ludolejów
Litwy, Rusi, Litewskiej i ościennych im krajow / Wyd. J.
Dąbrowski
- SPP — Skarbiec prawa polskiego pomniki. Poprzedzone
wywodem historyczno krytycznym tak zwanego
Prawodawstwa willekiego Kazimiera Wielkiego / Wyd. I.
Antoni Z. Halka
- SRP — Scriptores rerum Prussicarum / Ed. E. Streible
- VMHH — Vetera monumenta historica Hungarica sacra et illustrantia
/ Ed. A. Thierm
- ZDM — Zbiór dokumentów ruskopolskich / Wyd. I. Sulikowski-Karol
iż. Karol

Подолье на рубеже XIV–XV вв.: к истокам формирования исторической области

Исследования посвящены изучению одной из исторических областей Украины — Подолья во второй половине четырнадцатого — первой половине пятнадцатого столетий, выявлению его социально-экономической специфики и определению его места и роли в политическом контексте региона.

В работе высказаны суждения относительно "Подолья" в историко-географическом и историко-этнографическом аспектах. Для достижения адекватного понимания историко-географической сущности термина "Подолье" изучаются основные административно-территориальные единицы (Бесскоховская земля, Подонья, Пролыма и замкнутые Днестра и Днестра), которые представляли собой Подолье в особый регион. Автор выполняет также анализ политической структуры края: с этой целью восстанавливается сеть городов, центров и укрепленных пунктов, воссоздается география старинных селений, фольклорной. Особое внимание уделено этноконфессиональной структуре.

Значительное место в книге отведено перволетним боярам между различными феодальными государствами за землю Подолья. Выделяются основные этапы политический эволюции края: I этап — 1352–1363 гг.; II этап — 1363–1393 гг.; III этап — 1393–1430 гг.; IV этап — 1430–1452 гг.

Административно-территориальное устройство Подолья восходит, по мнению автора, ко времени Киевской Руси. В период татарского владычества оно претерпевает существенные изменения. Укоренение в подольских землях литовских князей Коринтовичей составляет особую тему в истории края. В это время в источниках появляется термин "княжество", который наравне со словами "Подольская земля" обозначает новые реалии. В правлении Коринтовичей впервые присутствуют очертания Подольской земли как отдельной политической единицы. Однако, в "жизни Витовта" (к 1393 г.) Подолье превращается в старство в рамках его государства, представляющего собой рядный конгломерат литовских и восточнославянских земель. Именно в это время расширяется подольская земля, уславнившись с 30-х гг. XV ст. Это касается прежде всего западного Подолья. Восточная же его часть достаточно длительное время остается в составе Великого княжества Литовского. Такое разномыслие определяет различия западной и восточной частей края, так что в широком смысле пятнадцатое столетие делит Подолья, соответственно — Малую и Большую.

Цілий формований-ий поєднанням об'єднує сучасну картину. Внутрі феодальної структури Подолля в досліджуєний період провідною рисою характеризувалась категорія так званих "земель". Она мала певний наділ привілейовану в сільсько-господарстві. Этот дещо аморфний слой, по-видимому, став фундаментом для формування основного стовпа місцевого-феодального-состояния. Впрочем, термин "земля" не сохранился в украинском языке, а то время как сохранившийся термин "дворяне" занял прочное место в отечественной истории.

Дифференциация сельского и городского населения в источниках отражалась слабо. Тем не менее, как показано в работе, категория вольных, по-видимому, составляла большинство зависимого крестьянства. Историю вольного состояния на Подолля и на Украине предстоит еще написать. Для этого, по мнению автора, необходимы комплексные сравнительные исследования по аграрной истории различных областей Украины, Белоруссии, Подолья и Литвы.

Podillia region at the turn of the XIV–XVth centuries: on the beginnings of the formation of the historical region

The research deals with the study of one of the Ukrainian historical regions — Podillia, during the second half of the XIVth century and the first half of the XVth century. It examines its social and economic specific features and defines its place and role in the political context of the region.

The substance of the toponym "Podillia" is considered in the given paper in its historic-geographic and historic-ethnographic aspects. To comprehend the mentioned term in an adequate way, the special attention is paid to the main administrative and territorial units (Bolshekovskaya land, Podillya, Proshchya and district between the Dniester and the Dniester) which existed before Podillia was transformed into a separate district. The author also analyses the district settling structure restoring both a range of the city centers and fortified settlements and the geography of the old rural settlements.

The whole and confessional situation in the region is another important problem. Perspectives of the rivalry between feudal states for the lands of Podillia take considerable place in the book. The author defines main stages of the regional political evolution as follows: 1st stage - 1340-1352; 2nd stage - 1363-1392; 3d stage - 1393-1430; 4th stage - 1430-1452.

The administrative organization of Podillia is traced back to the times of

Kyivian Rus. During the period of Tatar domination the administrative structure of the studied regions still preserves considerable changes. In the document of Lithuanian sources Kyivian Rus in the region makes a special emphasis to the name of that time a new term "Kryvashchyna" appears in the sources being used as well as the definition "Podolskoye zemlye". In the time of the rule of Kyivan Rus, Podilia land can be first considered as a separate political unit.

However since 1388 (that is in the "The Visesti epoch") Podilia had turned into one of the districts within the territory of the Visesti state, which could be described as a flabby conglomeration of Lithuanian and East Slavonic lands.

The growth of Polish influence in the region had become especially evident since 1430s, namely in the Western Podilia. As to the its Eastern part, it remained within the Grand Lithuanian Principality for a long time. This separation makes differences between the Western and the Eastern parts of the district especially distinct making people think about the two Podilia districts, the Little and the Great respectively.

The analysis of the land grant form is another important problem. Inside the feudal state of Podilia the category of so called "zemiane" prevailed during the period under investigation. As a rule, anyone obtained plots for long-term using. This amorphous stratum apparently became the basis of the formation of the main local feudal class. Though, the term "zemiane" wasn't preserved in Ukrainian language unlike the term "dvoryane"(nobles) is widely used in modern Ukrainian vocabulary.

Differentiation of rural and city population is vaguely shown in the sources. Nevertheless, as it was shown in the given work, the majority of dependent peasantry belonged to the category of *krmeti*. The history of *krmeti* in Podilia and in Ukraine is still to be written on the base of a complex comparative research on agrarian history of different regions of Ukraine, Belarusia, Poland and Lithuania.

Подоліє у дві Ве́нди XIV–XV століть Зу дві Ве́нди до створення історичної області

Дія дослідження стосується розвитку однієї з історичних територій України, Подоліє, в другій половині XIV і в першій половині XV століть. Воно стосується розкриття соціальних та економічних властивостей і зокрема визначення його місця і ролі на політичній ландшафті регіону.

В роботі розглядається значення слова "Подоліє" в його історичному аспекті. Для цього використано історично-географічні

Bedeutung des Fachausdruck "Podolje" zu verstehen wurden grundlegende verwaltungsrechtliche Gebietsabteilungen (Beloschanskaja Land, Podolje, Podawja und Ueberland Dnestr-Dnepr) erforscht. Die obengenannten Einheiten waren die Vorgänger des Gebiets Podolje, als eines eigenständigen Gebiet. Der Verfasser macht ausserdem eine Analyse des Siedlergelangs des Gebiets. Zu diesem Zweck wurden als Städte und Festungen, sowie auch die Landschaften der alten Siedlungen wiederaufgebaut. Die ethnohistorischen Fragen wurden besonders gründlich erforscht.

Der Auseinandersetzungen zwischen verschiedenen Feudalstaaten fuer das Land Podolje wurde eine besondere Stelle zugewiesen. Da wurden die grundlegenden Abschnitte der politischen Entwicklung herausgehoben. 1 Abschnitt — 1352-1362; 2 Abschnitt — 1362-1393; 3 Abschnitt — 1393-1434; 4 Abschnitt — 1434-1452.

Die verwaltungsrechtliche Einrichtung Podolje, so der Verfasser, geht zu der Zeit der Kiewer Rus zurück. Während der Tataren Herrschaft veränderte sie sich wesentlich. Einsiedlung der litauischen Fürsten Kirjatowitsch auf Podolje ist eine besondere Zeitrechnung in der Geschichte des Gebiets. Zu dieser Zeit erscheint der Ausdruck "Fürstentum", der zusammen mit Wosnet "Das Land Podolje" hat eine Bedeutung der neuen Realität. Während der Kirjatowitsch Herrschaft wurden die Umriss des Land Podolje zum ersten Mal als eine eigenständige politische Einheit wahrgenommen. Aber zu "Zeiten Wosnet" (von 1393) wurde Podolje zu einem Teil seines Staates verwandelt. Genau zu dieser Zeit wehrt sich eine Polonisierung des Gebiets. Von 30-er Jahren des XV Jahrhunderts wurde sie immer stärker. Das betrifft vor allem die westliche Teile Podolje. Die östliche Teile blieben noch ziemlich lange Zeit als Teile des litauischen Grossfürstentums. Diese Gegenüberstellung fuhrt zu Unterschieden zwischen den westlichen und den östlichen Teile des Gebiets, als auch zu Vorstellung unter den Bevölkerung, dass es zwei Podolje gibt, das Klein Podolje und das Gross Podolje.

Eine Analyse der Landbesitzer gibt folgendes Bild. Eine wichtige Rolle unter den feudalen Klassen spielen sogenannte "szlachta". Sie bekommen das Land zum lebenswichtigen Besitz. Der Ausdruck gibt aber nicht im Ukrainischen, sondern der gegenwärtige Ausdruck "Dworjane (Adel)" hat eine eigene Stelle im Leben.

Die Abgrenzung der städtischen Bevölkerung von der ländlichen ist nicht gut dargestellt. Die Gruppe "kmetj" wurde jedoch die Mehrheit von abhängigen Bauern zusammengefasst. Eine Geschichte von "kmetj" auf Podolje und in der Ukraine soll noch geschrieben werden. Dafür braucht man vergleichende Forschungen im Bereich der Agrargeschichte verschiedener Gebieten in der Ukraine, Weissrussland, Polen und Litauen.

Від редактора	3
Вступ	5
Розділ I	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія	11
1.2. Дослідницька база дослідження	36
Розділ II	
ПОДІЛЛЯ ЯК ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН	
2.1. Поділля як історико-географічний регіон	68
2.2. Поселенська структура регіону	77
2.3. Поділля як історико-етнографічний край. Етноконфесійний склад Поділля	87
Розділ III	
ПОДІЛЛЯ В ПОЛІТИЦІ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВОЛОДАРІВ	
3.1. Поділля в 1348–1362 рр.: відправний момент ранньої історії	102
3.2. Подільська земля в 1363–1393 рр.	109
3.3. Поділля: 1393–1430 рр.	123
3.4. Поділля: 1430–1452 рр.	144
Розділ IV	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПОДІЛЛЯ	
4.1. Адміністративно-територіальний устрій Поділля	190

4.2. Соціальна стратифікація подільського суспільства	208
4.3. Економіка Поділля	234
Додаток	271
Додаток А	
Земельні надання на Поділлі	273
Додаток Б	
Список подільських зем'ян польського походження	284
Додаток В	
Населені пункти Поділля	285
Додаток Г	
Топоніміка монетних знаків на території Поділля, на історичних XIV — XV ст.	295
Додаток Д	
Картописи	387
Список джерел та літератури	399
Додаток	387
Географічний вступ	383
Список географів	406

Біленька Ольга

Б 611 Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2004. — 416 с.

ISBN 966-318-155-9.

У монографії на основі залучення широкого кола вітчизняних та зарубіжних джерел вивчається становлення історичної області України — Поділля. Хронологічні рамки роботи охоплюють період від другої половини XIV ст. до першої половини XV ст. Дослідження починається зі з'ясування сутності терміну "Поділля" в історико-географічному та історико-етнографічному контекстах. Встановлюючи особливості історичних умов виникнення Поділля як окремої політичної одиниці, авторка пропонує чітку періодизацію розвитку краю, відтворює перипетії його розподілу і перерозподілу між різними державами. Зокрема увага приділяється висвітленню політичних відносин з сусідніми володдіями та їх васалами щодо Поділля. Окремі аспекти дослідження становлять вивчення адміністративно-територіального устрою краю, соціальної стратифікації суспільства, земельних відносин, в регіоні, господарства, торгівлі та грошового обігу. У роботі позначені перспективні напрями подальших студій середньовічних земель України.

0563020603—078

Б _____ Бібл. описання.

118—1044

ББК 63.349+334

УДК 94(477.43.44)131.4